

SOUDOBÉ DĚJINY

6/94

Soudobé dějiny (ISSN 1210-7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR
v nakladatelství Doplněk jednou za čtvrt roku.

Počítačová sazba DV data, Václav Dryk.

Obálka Alena Nievaldová.

Resumé přeložil Derek Paton.

Vycházejí za podpory Grantové agentury ČR a Nadace Konráda Adenauera.

Cena 38,- Kč za jedno číslo,

předplatné za ročník I (1993-94) 165,- Kč pro jednotlivce,

210,- Kč pro knihovny a instituce.

Předplatné do zahraničí 60 \$ bez poštovného.

Časopis Soudobé dějiny je registrován Ministerstvem kultury ČR
dne 16. 4. 1993 pod číslem MK ČR 6475.

Objednávky přijímá Ústav pro soudobé dějiny AV ČR,

Vlašská 9, Praha 1 – Malá Strana, PSČ 118 40, tel.: (02) 24 51 02 07-8.

© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR 1994

SOUDOBÉ DĚJINY

I / 6

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUDOBÉ DĚJINY
SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ VYDAVATELÉ:

Emanuel Mandler, Vilém Prečan

REDAKČNÍ KRUH:

Lubomír Brokl, Milan Drápala, Karel Kaplan,
Emanuel Mandler, Jan Měchýř, Milan Otáhal,
Jindřich Pecka, Vilém Prečan, František Svá-
tek, Oldřich Tůma, Jozef Žatkuliak (Bratislava)

REDAKČNÍ RADA:

Karel Bartošek, Paříž
Marie-Elizabeth Ducreux, Praha
Ladislav Hejdánek, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Jozef Jablonický, Bratislava
František Janáček, Praha
Jan Janák, Brno
Ivan Kamenec, Bratislava
Zdeněk Kárník, Praha
Jan Křen, Praha
Václav Kural, Praha
Robert Kvaček, Praha
Jaroslav Marek, Brno
Antoine Marès, Paříž
Jan Měchýř, Praha
Vojtěch Mencl, Praha
Alena Nosková, Praha
Jacques Rupnik, Paříž
Oldřich Sládek, Praha
Zdeněk Sládek, Praha
Jan Stříbrný, Praha
Zdeněk L. Suda, Pittsburgh
Jiří Vančura, Praha
Zdeněk Vašíček, Paříž
Václav Vaško, Praha
Zbyněk A. Zeman, Oxford

REDAKCE:

Emanuel Mandler, Ela Nauschová

Obsah

Ján Korček	K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu Slovenského štátu pred vypuknutím SNP (január – august 1944)	705
Vladimír Varinský	Nútené práce na Slovensku v rokoch 1945–1948	724
Peter Zelenák	Autonómia a maďarská otázka na Slovensku v 20. a 30. rokoch	737

Dokumenty

Marie Jirásková	K prvním nominaci Jaroslava Seiferta na Nobelovu cenu za literaturu	747
Eduard Nižňanský, Veronika Slnková Jindřich Pecka	Autonomistický blok Z jednání politického byra ÚV KSSS o Československu (16. – 17. 8. 1968)	763 771

Diskuse

Jan Křen	Nový německý přehled dějin českých zemí (Kritické poznámky)	781
Zdeněk Sládek	Čeká východní Evropu „Historikerstreit“?	796

Horizont

Bedřich Loewenstein	Historie má pomáhat žít Golo Mann (1919–1994)	800
---------------------	---	-----

Memoáry

Vladimír Houdek	Spomienka na Jana Masaryka	817
-----------------	--------------------------------------	-----

Materiály

V. V. Marjinová	„Brána na Balkán“; Slovensko v geopolitických plánech SSSR a Německa v letech 1939–1941	827
Slavomír Michálek	Československo-sovietska zmluva z roku 1943 v americkej tlači	847

Recenze

Josef Hanzal	Z dějin německé historiografie po roce 1945	861
Josef Žatkuliak	Federatívne usporiadanie česko-slovenského štátu (1968–1970) v literatúre	875
Jiří Pešek	Tříkrát Detlef Brandes	884
Miroslav Veselka	O dějinách německé justice v letech 1919–1945	889
Jaroslav Vaculík	Dvě práce k polským poválečným dějinám	896

Kronika

Jan Měchýř	Dělnické hnutí a obyvatelstvo venkova	899
------------	---	-----

<i>Bibliografie</i>	901
---------------------	-----------	-----

<i>Resumé</i>	940
---------------	-----------	-----

<i>Obsah ročníku I / 93–94</i>	953
--------------------------------	-----------	-----

Autoři čísla

Josef Hanzal (1934)

pracoval po studiu na Filozofické fakultě UK jako archivář a historik, nyní je vědeckým pracovníkem Historického ústavu AV ČR. Publikoval práce z dějin české kultury a školství 17.–19. století a z dějin moderního českého dějepiscectví a politiky.

Vladimír Houdek (1912)

právník, v letech 1945–46 tajemník prezidenta E. Beneše, v letech 1946–48 rada československého vyslanectví ve Washingtonu a do roku 1950 hlavní představitel Československa u OSN. Zůstal v exilu v USA, kde žije dosud.

Marie Jirásková (1938)

literární historička. Od roku 1990 odborná pracovnice Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. V sedmdesátých a osmdesátých letech připravila několik edic pro samizdatová, exilová a zahraniční vydání.

Ján Korček (1962)

vědecký pracovník Vojenského historického ústavu v Bratislavě. Věnuje se českým a slovenským dějinám období v 2. světové války, problematice fašismu a totalitních režimů 1938–48.

Jan Křen (1930)

je profesorem na Fakultě sociálních věd UK a ředitelem Institutu mezinárodních studií FSV UK. Zabývá se česko-německými vztahy, německými s rakouskými dějinami 19. a 20. století.

Bedřich Loewenstein (1929)

do roku 1970 vědecký pracovník Historického ústavu ČSAV. V letech 1979–1994 byl profesorem moderních dějin na Svobodné univerzitě v Berlíně. Zabývá se vybranými tématy novodobých evropských dějin od 18. století.

Valentina Vladimírovna Marjinová (1929)

vědecká pracovnice Ústavu slovanských a balkánských studií Akademie věd Ruské federace v Moskvě. Předmětem jejího zájmu je historie Československa a východní Evropy ve 20. století.

Jan Měchýř (1930)

je docentem na katedře hospodářských a sociálních věd Filozofické fakulty UK. Zaměřuje se především na dějiny Československa od konce druhé světové války do současnosti.

Slavomír Michálek (1961)

vědecký pracovník Historického ústavu SAV v Bratislavě. Zabývá se všeobecnými dějinami a československými dějinami po roce 1945 a americko-československými vztahy.

Eduard Nižňanský (1955)

vedoucí katedry historie a archeologie Vysoké školy pedagogické v Nitře. Předmětem jeho odborného zájmu jsou všeobecné dějiny 19. a 20. století.

Jindřich Pecka (1936)

vědecký pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, docent Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. V letech normalizace, kdy mu bylo znemožněno pracovat v oboru, publikoval články a studie v samizdatových *Historických studiích* a v exilových *Listech*.

Jiří Pešek (1954)

absolvoval archivnictví na FF UK. Od roku 1978 pracoval v Archivu hl. města Prahy, nyní vede katedru německých a rakouských studií na Institutu mezinárodních studií FSV UK. Zabývá se dějinami vzdělanosti, kultury a měst.

Zdeněk Sládek (1926)

pracoval do roku 1968 v Ústavu pro dějiny východní Evropy ČSAV, po roce 1989 se vrátil na historické pracoviště. Věnuje se zejména problematice československo-rakouských vztahů v meziválečném období a ruské emigraci.

Veronika Slnková (1967)

pracovnice katedry historie a archeologie Vysoké školy pedagogické v Nitře. Věnuje se všeobecným a československým dějinám 20. století.

Jaroslav Vaculík (1947)

docent Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Přednáší světové dějiny 17.–20. století. Zabývá se historií českých menšin v zahraničí.

Vladimír Varinský (1954)

přednáší české a slovenské dějiny a světové dějiny 20. století a historiografii na Univerzitě Mateja Bela v Banské Bystrici. Zabývá se politickým a hospodářským vývojem Slovenska po roce 1945.

Miroslav Veselka (1961)

odborný pracovník Archivu hl. města Prahy. Zabývá se především dějinami naší justice od poloviny 19. století.

Peter Zelenák (1953)

vědecký pracovník Historického ústavu SAV v Bratislavě. Zabývá se slovensko-maďarskými vztahy po roce 1918 a politicko-sociálním vývojem Slovenska po roce 1945.

Jozef Žatkuliak (1954)

vědecký pracovník Historického ústavu SAV v Bratislavě. Zabývá se dějinami československého státu a slovenskými národními dějinami po roce 1945.

K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu Slovenského štátu pred vypuknutím SNP

(január – august 1944)

Ján Korček

Postupujúci rozmach protifašistického odbojového hnutia v prvej polovici a hlavne v letných mesiacoch roku 1944 bol jedným z určujúcich faktorov vnútropolitického vývoja na Slovensku. Pre ľudácky režim sa stávala aktuálnou otázka, akým spôsobom má jeho mocensko-represívny aparát proti nemu postupovať. Kľúčový charakter nadobudla najmä v súvislosti so situáciou na strednom a východnom Slovensku, vzhľadom na rozširovanie partizánskeho hnutia v týchto oblastiach. Determinovala ďalší postup organizátorov pripravovaného protifašistického vystúpenia i ďalšiu činnosť bratislavskej vlády v záujme konsolidácie bezpečnostnej situácie a znovuupevnenia ľudáckeho režimu. Eminenty záujem na riešení problému, v dobovom slovníku označovanom ako „likvidácia ozbrojených bánd a rozvratných živlov“, mali aj Nemci. Určovali ho predovšetkým ich vojensko-strategické plány v oblasti východných Karpát. Počítali s udržaním stabilizovaného zázemia na Slovensku ako nevyhnutného predpokladu pre vybudovanie silného obranného pásma, ktoré im malo pomôcť zastaviť, alebo aspoň spomaliť postup Červenej armády ďalej na západ.

Zostrovanie perzekúcie odboja v oblasti legislatívno-právnej

Dominujúce postavenie v štruktúre mocensko-represívneho aparátu Slovenského štátu si v roku 1944 naďalej udržiaval aparát bezpečnostný.¹ Pre riadiacu činnosť jeho vedúcich predstaviteľov bolo charakteristické, že akceptovali jeden zo základných princípov politickej praxe vládnuceho konzervatívno-klerikálneho (takzvaného umierneného) krídla Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS) – navonok zastierať zosťrenú perzekúciu všetkých odporcov režimu zdanlivým forsírovaním legality a zákonnosti. V uvedenom období sa s ním už plne stotožnil tiež minister vnútra a hlavný veliteľ Hlinkovej gardy Alexander Mach. Presadzoval ho aj na zasadnutiach vlády, ktoré ako jej podpredseda viedol čoraz častejšie namiesto chorľavejúceho premiéra a ministra zahraničných vecí Dr. Vojtecha Tuku.²

1 Bližšie pozri J. KORČEK, K niektorým otázkam mocensko-represívneho aparátu Slovenského štátu – 1943 – august 1944. In: *Historie a vojenství (HaV)*, 41, 1992, č. 1, s. 46-77.

2 Slovenský národný archív (SNA), f. NS, A-953, kr. 57, Tn ľud 8/46, A. Mach.

15. januára 1944 bolo na porade predsedníctva vlády rozhodnuté vypracovať v rámci „boja proti tendenciám nepriateľským štátu a Ríši, najmä komunistickým“, v priebehu niekoľkých mesiacov zodpovedajúce osnovy zákonov a vládnych nariadení. Iniciatívy sa ihneď chopila Ústredňa štátnej bezpečnosti, ktorá už o dva dni vypracovala a poslala na 15. bezpečnostné oddelenie prezídia ministerstva vnútra svoje vyjadrenie s prvými konkrétnymi návrhmi.³ Rozšírením právomoci a zvýšením efektívnosti pôsobenia v období narastajúcej vlny protifašistických nálad a organizovaného odbojového hnutia, najmä partizánskeho, sa mala kompenzovať nedostatočná akčioschopnosť mocensko-represívneho aparátu, ktorú priznal aj minister vnútra napríklad pri príležitosti piateho výročia vzniku Slovenského štátu. Popri demagogickom a jednostrannom vypočítavaní „obrovských úspechov“ objavilo sa v tlači niekoľko jeho pozoruhodných vyhlásení o tom, že v otázkach „boja s protištátnymi živlami..., židovského obyvateľstva..., alkoholizmu, asociálnych živlov, cigánov..., ktorých riešenie prináša doba...“, bolo mnoho nevyriešených problémov. Hoci Mach vyslovil presvedčenie, že na Slovensku „nerušený beh života“ nebudú narušovať sabotážne partizánske akcie, zároveň pohrozil „prípadným odporcom“ najtvrdšími trestami, vrátane popráv.⁴ Zastrážovacia rétorika sa v tomto prípade mohla oprieť o opatrenia vyjadrené okrem iného konkrétnou úpravou ministerstva pravosúdia z 2. marca 1944 o výkone trestu smrti podľa zákona č. 10/1944 Sl. z.⁵

V naznačených intenciách sa pripravoval za aktívnej účasti prezídia ministerstva vnútra od konca marca návrh zákona „o ochrane osobnej slobody, domového pokoja, ich dočasnom obmedzovaní, ako aj o obmedzovaní iných práv a slobôd“. Po schválení vošiel do platnosti ako zákon č. 50/1944 Sl. z. z 11. mája 1944.⁶ Dával voľnú ruku štátnym bezpečnostným orgánom pri neobmedzenom zasahovaní do života osôb „ohrozujúcich celistvosť štátu“. Legalizoval možnosť uväzniť ľudí bez konkrétneho podozrenia zo spáchania trestného činu alebo prečinu – preventívne. Oprávňoval všetky bezpečnostné zložky k tvrdým perzekučným zásahom. Týmto zákonom boli dovtedy oklieštené, formálne buržoáznodemokratické a osobné práva a slobody nielen de facto, ale i de iure likvidované. Maximálne bola utužená ústredná cenzúra.⁷ 26. apríla 1944 poslanci vyjadrili bezprípomienkovú reakciu na Machovo expozé v sneme nepriamy súhlas so zdôvodneniami nutnosti orientácie na evidentne „pelendrekové zákony“.⁸

Vydaním zákona o povinnosti policajného prihlásenia z 27. apríla 1944 vláda vyšla v ústrety požiadavke ministerstva vnútra na skvalitnenie prehľadu o ubytovaní a migrácii obyvateľstva s cieľom čo najviac sťažiť pohyb ilegálne pôsobiacim príslušníkom odboja, ukrývajúcim sa rasovo prenasledovaným občanom, utečencom zo zajateckých, koncentračných a pracovných táborov v zahraničí i na Slovensku, kriminálnym živlom atď. 15. mája 1944 zákon nadobudol platnosť v šarišsko-zemplínskej župe v súvislosti s rozšírením partizánskeho hnutia a 1. júna 1944 aj na ostatnom území Slovenska.⁹ Vláda venovala osobitnú pozornosť posilneniu represívnej funkcie bezpeč-

3 SNA, f. MV, kr. 565, 13-D2-1013/1944.

4 *Slovák*, 14.3.1944.

5 SNA, f. NS, A-912, kr. 36, Tn ľud 74/45, Dr. G. Fritz.

6 SNA, f. SSR, kr. 188, 242/1944; Sl. z., č. 14., r. 1944. Zák. č. 50 z 11.5.1944 a Vl. nar. č. 51 z 20.5.1944.

7 Tamže; *Slovák*, 14.5.1944; M. VIETOR, Príspevok k objasneniu fašistického charakteru tzv. Slovenského štátu. In: *Historický časopis (HČ)*, 8, 1960, č. 4, s. 490.

8 SNA, f. NS, kr. 67, Tn ľud 8/46, A. Mach.

nostného aparátu na svojich zasadnutiach od apríla do augusta 1944. V rámci obmedzených možností boli zosilnené stavy žandárstva i polície a ich jednotky dozbrojené modernejšími automatickými zbraňami a strelivom. Zmenou dovtedy platných predpisov sa rozšírili možnosti použitia zbraní bezpečnostnými orgánmi a prítvrdili metódy zostreného výsluchu zadržaných, obvinených i svedkov. Uvedené opatrenia boli obsiahnuté predovšetkým vo viacerých uzneseniach vlády z júna – júla, v doplňujúcom zákone o žandárstve z 11. mája 1944 a v návrhoch prezídia ministerstva vnútra z 20. júla 1944.⁹ Z ďalších legislatívnych opatrení vlády z júla a začiatku augusta 1944 spomeňme aspoň vládne nariadenie o vylúčení podmieneného prepustenia odsúdených pre trestné činy proti režimu, zákon o pracovnej povinnosti, rozšírenie pôsobnosti vládneho nariadenia z 22. mája 1944 o obmedzení predaja a držby zbraní, streliva a výbušných látok z územia Šarišsko-zemplínskej župy na celé Slovensko.¹⁰

Celý komplex naznačených administratívnych, organizačných a legislatívno-právnych opatrení umožnil zintenzívnenie a rozšírenie nepriamych – zastrášovacích, i priamych – perzekučných zákrokov bezpečnostného aparátu, ktoré boli na úrovni jeho riadiacich štruktúr – oddelení prezídia ministerstva vnútra – čiastočne podobné teroristickým opatreniam nacistického policajno-bezpečnostného aparátu v Protektoráte Čechy a Morava. Podstatný rozdiel medzi nimi bol na úrovni nižších výkonných článkov. Masovosť, účinnosť a najmä rozhodnosť postupu gestapa a SD v krízových obdobiach a oblastiach v protektoráte sa vyznačovali navyše neobyčajnou krutosťou až drastickosťou,¹¹ ktorá do vypuknutia SNP v zásahoch žandárstva, polície a Ústredne štátnej bezpečnosti proti odbojovému hnutiu predsa len nebola natoľko bežná a rozšírená.

Opatrenia proti odboju na východnom a strednom Slovensku.

Postup frontu spolu s aktivitou odbojového hnutia na východnom a strednom Slovensku koncom roku 1943 a najmä v priebehu roku 1944 iniciovali rozširovanie opatrení ľudáckej vlády proti nim nad regionálny rámec. Celoštátny význam nadobúdali okrem iného tým, že sa do ich riadenia zapájali popri župných a okresných úradoch stále častejšie aj centrálné orgány – najviac ministerstvá národnej obrany a vnútra, využívajúce informácie a dôvernú znalosť pomerov miestnych poslancov snemu. Perzekučnú činnosť podriadených stupňov a veliteľstiev koncentrovali proti partizánskemu hnutiu, ilegálnej sieti KSS, takzvaným čechoslovákom, Židom, v menšej miere Rusinom, Maďarom a Čechom. K najpoužívanejším metódam patrili: zriaďovanie nových bezpečnostných a spravodajských úradov, vytváranie pobočiek – expozitúr už existujúcich štruktúr, poverovanie energických jednotlivcov profudáckej orientácie ich vedením, vysielanie vedúcich úradníkov ministerstva vnútra do „najohrozenejších oblastí“ v záujme zjednotenia postupu jednotlivých zložiek mocensko-represívneho aparátu, razie, uvažovanie

9 SNA, f. SSR, kr. 188, 267/1944; ŠOBA B. Bystrica, f. ŽP II., kr. 1, 1899/1944 prez.; Sl. z., č. 12., r. 1944. Zák. č. 40 z 27.4.1944 a č. 13., r. 1944; VI. nar. č. 46 z 10.5.1944. K tomu pozri *Úradné noviny*, 23.5.1944, č. 25, s. 627-630; 26.8.1944, č. 41, s. 943-946.

10 Tamže; SNA, f. SSR, kr. 191, 353/1944 preds.; f. MV, kr. 565, 13-D2-1038/1944, kr. 566, 13-D2-1079/1944.

11 Sl. z., č. 24., r. 1944. VI. nar. č. 106 z 20.7.1944; č. 25., r. 1944. VI. nar. č. 107 z 1.8.1944; č. 15., r. 1944. VI. nar. č. 53, z 22.5.1944; č. 28., r. 1944; VI. nar. č. 114 zo 17.8.1944.

12 Porovnaj O. SLÁDEK, *Zločinná role Gestapa*. Praha, Naše vojsko 1986.

policaijného dozoru, ochranná, prípadne preventívna väzba, prečesávacie a trestné akcie proti partizánom.¹³

Pri policaijnom riaditeľstve v Prešove, vedenom Pavlom Macháčkom, pôsobila pobočka bratislavskej centrály Ústrednej štátnej bezpečnosti. 7.– 8. februára 1944 bol v meste zriadený exponovaný spravodajský orgán ministerstva národnej obrany pre územie šarišsko-zemlínkej župy. Vlastnú spravodajskú, bezpečnostnú a propagandistickú činnosť rozvinul od 2. marca 1944. Jeho veliteľom a zároveň styčným dôstojníkom k županovi Dr. Andrejovi Dudášovi bol schopný a ostrieľaný spravodajský dôstojník s bohatými skúsenosťami zo služby v armáde predmníchovskej ČSR plk. Eugen Janeček.¹⁴

Od roku 1944 ministerstvo vnútra prednostne rozširovalo sieť žandárskych veliteľstiev a staníc vo vybraných oblastiach Slovenska. Dostávalo podnety od miestnych ľudáckych činiteľov, vlády i nemeckého vyslanectva. Toto úsilie však aktívne podporovali aj tí príslušníci žandárskeho zboru, ktorí boli zapojení do protifašistického odboja, i priamo do príprav povstania. Využili tak legálnu možnosť sústrediť oficiálnym služobným postupom demokraticky a protiľudácky zmýšľajúcich príslušníkov žandárstva na veliteľstvách a staniach v predpokladanom centre povstaleckého územia alebo v jeho blízkosti. Rovnaké pozadie mali viaceré personálne zmeny dokonca na Hlavnom veliteľstve žandárstva, ktoré bolo výnosom 15. oddelenia ministerstva vnútra z 10. novembra 1943 redislokované z Bratislavy do Štubnianskych (Turčianskych) Teplíc a svoju riadiacu činnosť v novom pôsobisku začalo 26. novembra.¹⁵

Dôležitým výsledkom krokov ministerstva vnútra k prehlbovaniu súčinnosti medzi žandárstvom, armádou a župnými úradmi v boji proti partizánom bolo vytvorenie inštitúcie Úradu exponovaného vyššieho žandárskeho dôstojníka štábu v Prešove. Hlavné veliteľstvo žandárstva menovalo do tejto funkcie na telefonický rozkaz A. Macha z 18. apríla 1944 pplk. Jozefa Dresslera, dovtedy veliteľa Pohotovostného oddielu žandárstva v Ružomberku. K jeho prioritným úlohám patrila koordinácia bezpečnostných opatrení so županom a u východoslovenských divízií.¹⁶

Počiatkové impulzy pre neskoršie vytvorenie uvedených oporných bodov – akýchsi „vysunutých tykadiel“ exekutívy – siahali do prvej dekády januára 1944. Začiatkom mesiaca ministerstvo vnútra vyslalo prednostu 15. bezpečnostného oddelenia svojho prezídia Dr. Petra Starinského a hlavného veliteľa žandárstva plk. Eduarda Benku na inšpekčnú cestu po východoslovenských okresoch. Na poradách s okresnými náčelníkmi, funkcionármi HSLS a Hlinkovej gardy sa zameriavali na zosúladenie postupu finančnej stráže, bezpečnostného a administratívno-správneho aparátu voči partizánom, vytvorenie siete dôverníkov z radov miestneho obyvateľstva pre získavanie informácií a odovzdávanie správ o odbojovom hnutí, pohybe rasovo perzekvovaných osôb (Židia, Cigáni), utečencov zo zajateckých táborov v Nemecku, o situácii na hraniciach a podobne.¹⁷ Obdobne postupovalo ministerstvo vnútra na strednom Slovensku. Jeho repre-

13 J. KORČEK, Represívne opatrenia ľudáckeho režimu proti odboju na východnom Slovensku do konca augusta 1944. In: *Východoslovenská armáda a odboj*. Banská Bystrica, Datei 1992, s. 29-40.

14 SNA, f. ÚPV, kr. 106, 1058/1944; VHA Trnava, pr. č. 70, s. 92-93. Výpovede F. Čatloša pred NS; F. NESVADBA, Charakter a poslaní armády tzv. slovenského štátu v letech 1944-1945. In: *HaV*, 12, 1963, č. 1, s. 39-40.

15 ŠOBA Bratislava, f. ŽB III., kr. 41, 3595/1943 prez.

16 V. PREČAN, *SNP, Nemci a Slovensko*. Dokumenty (ďalej NaS). Bratislava, EPOCHA 1971, s. 412-413; J. JABLONICKÝ, Vznik SNR a Vojenského ústredia In: *Zborník o SNP*, 2. zv., Toronto, Our Trends Publishing 1980, s. 81.

17 SNA, f. NS, A-892, kr. 25, 28, Tn Fud 49/45, Dr. P. Starinský.

sívne opatrenia tu ale značne otupovali rozkladné tendencie, ktoré sa najvýraznejšie prejavovali v pôsobení administratívno-správneho aparátu a žandárstva. Vedenie ministerstva vnútra sčasti postrehlo tento vývojový trend, no neodhadlo včas jeho šírku a možné dôsledky.

Veľmi tvrdý postup presadzoval proti odbojovému hnutiu z prorežimistických pozícií šarišsko-zemplínsky župan Dr. A. Dudáš. Jeho podnety využil aj Dr. P. Starinský v obsiahlom návrhu mimoriadnych bezpečnostných opatrení v okresoch Bardejov, Stropkov, Svidník, Medzilaborce, Humenné, Snina a Michalovce, ktorý predložil na schválenie Machovi 12. januára 1944.¹⁸ Väčšina z nich sa realizovala postupne až do vypuknutia SNP, pravda neraz iba líknavo a v obmedzenej miere. Umožnilo to doplnenie početných stavov, výzbroje, výstroje vojenských jednotiek, ich aktuálnejšiu redisklokáciu, zosilnenie oddielov finančnej stráže a žandárstva v januári – februári a v máji 1944, čiastočné zapojenie príslušníkov Hlinkovej gardy a Freiwillige Schutzstaffel do bezpečnostnej služby a sústredenie činnosti Ústredne štátnej bezpečnosti na túto oblasť v apríli – máji 1944.¹⁹ Akcieschopnosť represívnych zložiek účinne povzbudilo zriadenie troch nových Pohotovostných oddielov žandárstva v druhej polovici februára 1944 v Michalovciach, Nižnom Šebeši, Spišskej Novej Vsi, čím sa ich celkový počet zvýšil na osem (Banská Bystrica, Bratislava, Brezno nad Hronom, Topoľčianky, Trenčín). Súhrnne predstavovali silu 247 mužov (po 26-35 na jeden Pohotovostný oddiel).²⁰

Neočakávanou zafažkávajúcou skúškou pre zladenosť spolupráce jednotiek slovenskej armády, bezpečnostného aparátu a finančnej stráže sa stala okupácia horthyovského Maďarska nacistami. Po získaní formálneho súhlasu predsedu vlády Dr. V. Tuku a ministra národnej obrany gen. F. Čatloša, počnúc dňom 19. marca 1944 Nemci využívali východnú časť územia Slovenskej republiky ako tranzitné teritórium pri presunoch svojich okupačných jednotiek.²¹ Pre Bratislavu z toho vyplývala povinnosť zabezpečiť prepustenie nemeckých jednotiek cez slovensko-nemeckú i slovensko-maďarskú hranicu, ich ochranu a podporu počas presunu. V prvom slede museli zaistiť „hladký a nerušený priebeh ich pochodu“ miestne oddelenia finančnej stráže, velenie posádok slovenskej armády, predstavitelia župných a okresných úradov a Ústredne štátnej bezpečnosti, policajní a žandárski velitelia na Orave a Spiši, v smere na Kežmarok, Poprad, Prešov, Podolíne, Margecany. Ich prvoradou úlohou bolo zabrániť diverzným akciám partizánov proti nemeckým transportom. Došlo tiež k aktivizácii Freiwillige Schutzstaffel a okresných veliteľstiev Hlinkovej gardy.²²

Ďalším krokom k zintenzívneniu krajne represívnych zásahov proti všetkým odporcom režimu sa stalo splnomocnenie prezídia župného úradu v Prešove samostatne používať takzvané zostrené bezpečnostné opatrenia. Ministerstvo vnútra ho vymohlo od vlády v apríli 1944 po opakovaných žiadostiach župana Dudáša.²³ Bezpečnostný aparát postupoval dôslednejšie pri sústreďovaní civilných utečencov i vojenských zbehov vo vybudovanej sieti táborov s donucovacím pracovným charakterom, respektíve v kon-

18 SNA, f. MV, kr. 706, bez sign., Sekretariát MV, f. „S“ S-425-5/3, 6 a n.

19 Tamže; J. GEBHART, J. ŠIMOVČEK, *Partizáni v Československu 1941–1945*. Bratislava, Pravda 1984, s. 188–190; Š. PAŽUR, *Protifašistický odboj na východnom Slovensku*. Košice, Východoslovenské vyd. 1974, s. 118–121, 190–191.

20 ŠOBA B. Bystrica, f. OŽV Zvolen, kr. 3, 287 dôv./1944; f. ŽP II., kr. 6, 1033/1944 prez.

21 VHA Trnava, f. OS, MNO-KM, kr. 1, 2/3, Abt. Z.-I/250 G Kds.

22 Tamže; SNA, f. KPR, kr. 6, 405-6-1/93, 114, 1288/Kab. 1944, 9525/1944.

23 Tamže ako pozn. 19; SNA, f. ÚPV, kr. 106, 1234/1944.

centračnom tábore pre politických väzňov v Ilave. Obdobne a súbežne postupoval bezpečnostný aparát aj v ostatných regiónoch Slovenska. 2. mája 1944 15. oddelenie prezídia ministerstva vnútra a Ústredne štátnej bezpečnosti nariadili zaviesť zosťrené policajné opatrenia v severozápadnej časti okresu Poprad, v oblasti Východných Tatier a pozdĺž slovensko-poľského pohraničia, kde partizáni prepadmi skladov finančnej stráže získavali zbrane a muníciu. Ich výkonom bolo poverené žandárstvo spolu s finančnou strážou.²⁴

Posledná veľká štátobezpečnostná akcia pred vypuknutím SNP sa uskutočnila v apríli – máji 1944. Rozsiahle spravodajské manévry, následné vyšetrovanie a lavína zatýkaní priniesli vážne zásahy do ilegálnej siete komunistického a občianskeho odboja i akútne nebezpečenstvo odhalenia organizátorov príprav povstania. Ústredňa štátnej bezpečnosti presunula najosvedčenejšie sily svojho protikomunistického a spravodajského oddelenia na čele s obávaným Imrichom Suckým na východné Slovensko, kde sa jej podarilo odhaliť a zatknúť niekoľko desiatok významných odbojárov z radov organizátorských a podporných skupín partizánskeho hnutia, niekoľkých partizánov a sovietskych zajatcov na úteku z Nemecka. Prezídium ministerstva vnútra a ministerstva národnej obrany poskytli Ústredni štátnej bezpečnosti plnú podporu. Vzájomnú spoluprácu pri zaisťovaní koordinovali skúsení odborníci – plk. E. Janeček a Štefan Uhrovčík z ministerstva vnútra. Naproti tomu úplným fiaskom sa skončili vojensko-policajné „trestné výpravy“ proti partizánskym skupinám Čapajev a Pugačov, ktoré sa uskutočnili približne v rovnakom čase.²⁵

Od mája 1944 mali riadiace články mocensko-represívneho aparátu uľahčenú situáciu pri zavádzaní mimoriadnych bezpečnostných opatrení tým, že sa už nemuseli bezprostredne viazať na súhlas či pripomienky vlády. K osobitným zákrokom podľa zákona o obrane štátu boli splnomocnení vládnym nariadením z 10. mája 1944 hlavný veliteľ armády a príslušné úrady verejnej vnútornej správy. Po dohode Macha s Čatlošom bol vedením vojenských úloh poverený gen. Augustín Malár ako Čatlošov zástupca.²⁶ Začiatkom júna Ústredňa štátnej bezpečnosti vyslala do Prešova štvorčlennú údernú skupinu s úlohou pomáhať likvidovať miestne partizánske jednotky. Viedol ju hlavný policajný komisár Dr. Jozef Hojstrič. Polovica jej členov – Martin Bolf a Michal Lindner – spolupracovala so skupinami občianskeho odboja...²⁷ Vytvoreniu jednotnejšej koncepcie potierania protifašistického odbojového hnutia bránili vážne osobné nezhody medzi príslušníkmi administratívno-správneho aparátu (Dudášova skupina) a medzi straníckymi a gardistickými funkcionármi.²⁸

Načrtli sme tu najvýznamnejšie aktivity z celého komplexu opatrení ľudského mocensko-represívneho aparátu proti odbojovému hnutiu v prvom polroku 1944. Svojím obsahom boli bezohľadné a dôsledné, ale ich dosah a výsledky vyzneli menej účinne. Príčinou toho bol prehlbujúci sa rozpor medzi centrálnymi riadiacimi štruktúrami (ministerstvá vnútra, národnej obrany, vláda) a jednotlivými nižšími článkami exekutívy. Protifašistické hnutie vystupovalo v tomto období už s pomerne jasným politicko-

24 SNA, f. NS, A-893, kr. 25, Tn Iud 49/45, Dr. P. Starinský; *Dejiny SNP 1944*, 3. zv., s. 310-313.

25 VHA Trnava, 55-63-7, 10/Taj.-1944; Š. PAŽUR, c. d., s. 120-122; J. JABLONICKÝ, *Z ilegality do Povstania*. Bratislava, EPOCH 1969, s. 232-240.

26 Bližšie pozri Sl. z., č. 11, r. 1944. VI. nar. č. 36 z 10.5.1944; *Slovák*, 13.5.1944; *Dejiny SNP 1944*, 3. zv., s. 318, 330-331, 333-334.

27 ŠOBA Bratislava, f. OLS Bratislava, Tn Iud 69/46, M. Lindner.

28 J. KORČEK, c. d. v pozn. 13, s. 32 a n.

ideovým programom, s formujúcou sa organizačnou štruktúrou pod vedením jednotlivých zložiek občianskeho odboja, ilegálnej KSS a predovšetkým – získalo podporu širších vrstiev obyvateľstva. K tomu pripočítajme postupujúci rozklad v najdôležitejších článkoch mocensko-represívneho aparátu – v armáde, žandárstve, finančnej strážii, v menšej miere u polície a v Ústrední štátnej bezpečnosti, kde mnohí jednotlivci, celé skupiny a jednotky spolupracovali alebo boli priamo zapojené do odboja. Špecifické prejavy rozkladu v podobe alibizmu sa nevyhli ani ich najvyšším riadiacim štruktúram. Rozšírenie alibistických tendencií ukázali napríklad súvislosti s prípadom Ferdinanda Hoffmana-Dvorina, ktorý bol zatknutý počas už spomínanej systematickej štátobezpečnostnej akcie pred vypuknutím SNP – v máji 1944 na východnom Slovensku. Ústredňa štátnej bezpečnosti pri vyšetrovaní získala niektoré závažnejšie poznatky o ilegálnej sieti skupín občianskeho odboja, najmä v okruhu Dr. Vavra Šrobára. Ich dôsledné vyhodnotenie, následné rozvinutie ďalšieho zatýkania a vyšetrovania mohli ohroziť i významných komunistických odbojových pracovníkov, nevynímajúc pritom organizátorské kádre pripravovaného povstania. Napriek tomu, že prednostovia Ústredne štátnej bezpečnosti a 15. oddelenia Dr. J. Beňuška a Dr. P. Starinský poznali obsah príslušných zápisníc (pravdepodobne s ním bol oboznámený aj A. Mach), nenariadili rozšíriť vyšetrenie, čo bol v takomto prípade zvyčajný pracovný postup v predchádzajúcich rokoch. Všetky materiály však boli starostlivo uložené na použitie v príhodnom čase...²⁹ Jediným a možno ani rozhodujúcim motívom ich konania iste nebol len alibizmus. Podstatnú úlohu zohrali aj časová tieseň, nedocenenie prudkej eskalácie vnútropolitického vývoja smerujúceho v lete 1944 k svojmu vyvrcholeniu, činnosť pracovníkov Ústredne štátnej bezpečnosti spolupracujúcich s odbojom, ako aj niektoré politické styky a súvislosti medzi osobami zainteresovanými na prípade.

Naznačený vývoj spolu s pôsobením významných zahraničnopolitických udalostí (obsadenie Maďarska nemeckými vojskami, vylodenie Spojencov v Normandii, oslobodenie územia ZSSR, atentát na Hitlera z 20. júla 1944, vyhlásenie ďalšej totálnej mobilizácie v Nemecku, protifašistické ozbrojené povstanie v Rumunsku)³⁰ utvorili na Slovensku podmienky, za ktorých došlo v posledných mesiacoch pred vypuknutím SNP k narušeniu stability mocenskej štruktúry ľudáckeho režimu.

Zmeny v postavení armády voči ostatným zložkám mocensko-represívneho aparátu

Pôsobenie mocensko-represívneho aparátu do leta 1944 výrazne poznamenalo úsilie ľudáckeho vedenia preniesť niektoré funkcie jeho bezpečnostných zložiek na armádu. K zmenám v orientácii armády i k formovaniu nového postoja vedenia ministerstva vnútra nepochybne prispeli i také faktory ako vzrastajúca aktivita a najmä otvorenosť akcií partizánskeho hnutia, približovanie frontu a z neho vyplývajúci zvýšený záujem Nemecka na udržaní stability vnútro politickej situácie na Slovensku. Koncom júla a v prvých dňoch augusta 1944 túto otázku otvorene nastolili známe udalosti okolo podriadenia východoslovenskej armády skupine armád Nord-Ukraine na čele s genplk. Josefom Harpem a vyhlásenia väčšej časti východoslovenskej oblasti (šarišsko-

29 SNA, f. NS, A-892, 900, kr. 25, 28, Tn ľud 49/45, Dr. P. Starinský; A-1034, kr. 112, Tn ľud 45/46, F. J. Goltz; J. JABLONICKÝ, *Z ilegality do Povstania*, s. 254-258.

30 Pozri Slováč, *Gardista* od 7.7.1944.

zemplínska župa a okresy Stará Lubovňa, Spišská Stará Ves a Kežmarok) za vojnové, respektíve operačné pásmo.³¹ Usmernili ďalší vývoj smerom ku kryštalizácii zásadných odlišností v exekutive na územiach spadajúcich pod vojenskú a pod civilnú správu. Uvedené zmeny fixovala Dohoda o zaobchádzaní a zaopatrení nemeckých oddielov za ich pobytu na Slovensku z 19. augusta 1944. Parafovali ju nemecký generál pri ministerstve národnej obrany Dr. Alfred von Hubicki a generálny inšpektor slovenskej armády gen. Anton Pulanich. Pokiaľ išlo o pôsobnosť a kompetencie Nord-Ukraine, pozostávala z troch častí: 1. z dohody o veliteľskej právomoci v operačnom pásme na výsosťnom území Slovenska, 2. o exteritorialite nemeckej brannej moci na slovenskom výsosťnom území a o otázkach súdnej právomoci, 3. o oblasti správy (ubytovanie, zásobovanie, doprava, spojenie atď.).³²

Presúvanie kompetencie bezpečnostného aparátu ministerstva vnútra na armádu neprebiehala len po línii teritoriálnej (operačné pásmo, východné, stredné Slovensko, pohraničie), ale aj vyčleňovaním špecifických činností a úloh (akcie proti partizánom, donucovacie a trestné opatrenia proti sabotážam v zbrojárskych závodoch, ochrana dopravy a komunikačnej siete a podobne).³³ Z pochopiteľných príčin vyhovovalo ľuďom, ktorí spolupracovali s protifašisticky orientovanými vojakmi a dôstojníkmi slovenskej armády i ďalšími zložkami domácej a zahraničnej rezistencie. No podporovali ho aj oddaní režimisti, pretože v ňom videli jediný spôsob, ako vlastnými silami potlačiť odbojové hnutie. Samozrejme, nevedeli pritom o konšpiratívnej sieti v armáde a jej pripravovanom vystúpení v povstaní... Názorne to vyjadril župan Dudáš v často citovanom návrhu na postavenie zvláštneho útvaru do boja proti partizánom zo 16. júla 1944.³⁴ Predpokladal v ňom poveriť Hlavné veliteľstvo slovenskej brannej moci zostavením rýchleho a úderného horského telesa o sile aspoň 1000 mužov aj s ťažkými zbraňami najneskôr do jedného mesiaca. Vláda, ministerstvá vnútra ani národnej obrany návrh nepodporili. V protiklade k tomu časť nomenklatúry vládnucej štátostrany a jej pridružených organizácií z rôznych pohnútok podporovala nasadzovanie armády ako represívneho nástroja proti domácejmu opozičnému hnutiu. Voči verejnosti jednostranne argumentovala ochranou pred vonkajším zasahovaním (Moskva, Londýn), keď aktívny odboj degradovala na „zahraničný import“, či „pomstu neslovákov“.³⁵

Nemecké záujmy vo východoslovenskej oblasti, respektíve v operačnom pásme Heeresgruppe Nord-Ukraine³⁶ zviditeľnila prešovská podriadená služobňa abwehru 5. a pravdepodobne i 14. augusta 1944, kedy sa uskutočnili z iniciatívy jej vedúceho pplk. Seidla spoločné porady zástupcov nemeckých, maďarských, slovenských spravodajských a bezpečnostných orgánov. Rokovanie na veliteľstve SD v Košiciach bolo zame-

31 VHA Trnava, pr. č. 6366/77. J. PIVOVARČI, *Vojenské prípravy SNP*. Bratislava, rkp. 1975, s. 125 n.; V. PREČAN, *Nacistická politika a Tisův režim v predvečer Povstání*, III. a IV. In: *HaV*, 39, 1990, č. 4, s. 12-15; č. 5, s. 17-20.

32 SNA, f. HŠZ-B, kr. 1, bez sign.; tiež *NaS*, s. 147-151. Vykonávacie nariadenia okolo Nord-Ukraine a podrobnejšie o obrane vých. Slovenska pozri SNA, f. „S“, S-426-1 a 2.

33 Napr. 11.7.1944 sa vláda na svojom zasadnutí uzniesla zriadiť zajatecký tábor pre „nepriateľských letcov osokočivších alebo spadnuvších na území Slovenskej republiky“ v Grinave. Jeho vedením poverila MNO. Strážnu službu v ňom konali vojaci slovenskej armády. SNA, f. ÚPV, kr. 17, 1434-1540/1944; f. NS, A-953, kr. 57, Tn ľud 8/46, A. Mach. Dňom 25.7.1944 bol veliteľom tábora ustanovený npor. pech. Ján Šavel. VHA Trnava, 55-57-4.

34 *Dejiny SNP 1944*, 3. zv., s. 344.

35 SNA, f. KPR, kr. 6, 405-6-1/58-67, 1288/Kab. 1944.

36 Oficiálne ich predostrel nemecké vyslanectvo v Bratislave verbálnou nótu Ministerstvu zahraničných vecí Slovenskej republiky zo 4.8.1944. *Dejiny SNP 1944*, 3. zv., s. 347.

rané na koordináciu spravodajskej činnosti pri vojenskej obrane Dukelského a Lupkovského priesmyku, bezpečnostných zákrokov proti parašutistom a partizánom v blízkosti pohraničia, výmenu informácií a operatívny spojenecký styk. Otvorená zostala otázka voľného pohybu slovenských a maďarských príslušníkov uniformovaných zborov v pásme 10 km od hraníc oboch štátov, ktorú slovenská strana sproblematizovala podmienkou prijatia formálnej medzištátnej dohody.³⁷

Dňa 11. augusta 1944 veliteľ východoslovenskej armády gen. A. Malár formálne vydal nariadenie o mimoriadnych opatreniach na území šarišsko-zemplínskej župy a v okresoch Stará Lubovňa a Spišská Stará Ves vzhľadom na „značne narušené bezpečnostné pomery“ v oblasti vyhlásenej za operačné pásmo.³⁸ Tento ani ďalšie rozkazy z augusta 1944 s Malárovým podpisom nemožno v duchu staršej literatúry považovať za odraz jeho osobného prorežimistického či protiodbojového postoja. Naopak bol podmienený jeho tajnými stretnutiami a rokovaniami v línii predovšetkým konšpiratívnych plánov gen. Čatloša, čiastočne Vojenského ústredia a ostatných zložiek domáceho odboja. Bolo preto pochopiteľné, že pri zostavovaní nariadenia neakceptoval drastické návrhy (hoci ich mal k dispozícii) pplk. Dresslera, ktoré predložil okrem iných orgánov aj Armádnemu veliteľstvu v Prešove 7. augusta a prezídiu ministerstva vnútra 10. augusta. Prvý návrh počítal s preventívnym zaistením všetkých osôb na území operačného pásma, ktoré „...by mohli ohrozovať verejnú bezpečnosť, verejný pokoj a verejný poriadok“. Masové zatýkanie mali realizovať práve vojaci na rozkaz armádneho vedenia za spolupráce žandárstva na základe zoznamov politicky a štátbezpečnostne nespoľahlivých osôb z jednotlivých žandárskych staníc. Druhý návrh presadzoval do činnosti mocensko-represívneho aparátu neobvyklú metódu perzekúcie. Jednalo sa o branie rukojemníkov, v tomto prípade z radov civilného obyvateľstva ako odvetu za partizánske akcie v pomere 1:10.³⁹ Malár s partizánskymi akciami v operačnom pásme v zásade nesúhlasil rovnako ako Dressler. Na rozdiel od neho sa neusiloval o skutočnú likvidáciu partizánskeho hnutia. Snažil sa zabrániť rozsiahlejším bojovým stretnutiami medzi partizánmi a slovenskými vojakmi. Ak veril v realizáciu vojenského prevratu podľa Čatlošovho plánu, musel pre neutralizáciu Nemcov, vlády i miestnych režimistov v teritóriu dislokácie Východoslovenskej armády podniknúť navonok rozhodné, ale fakticky len „upokojujúce“ akcie.⁴⁰

Presadzovanie úzkej spolupráce s armádou sa snažila využiť aj početná skupina alibistov a kolísavcov vo všetkých zložkách bezpečnostného aparátu a na všetkých jeho stupňoch odhora až nadol. Jej cieľom bolo fakticky preniesť výkon perzekúcie odbojového hnutia na armádu. V júli – auguste 1944 sa na túto platformu dostal aj prednosta 15. bezpečnostného oddelenia prezídia ministerstva vnútra Dr. P. Starinský. Naznačil to na stretnutiach s hlavným veliteľom žandárstva plk. E. Benkom. Váhavého Benku prekvapili Starinským údajne viackrát opakované rady, ktoré boli v rozpore s internými smernicami A. Macha o ráznom postupe žandárstva proti partizánom: dôvernými pokynmi a úpravami orientovať podriadené žandárske veliteľstvá tak, aby prenechávali všetku iniciatívu armáde, vyhýbali sa priamym bojovým akciami s partizánmi, v prípade

37 L. OLEXA, Kríza horthyovského fašizmu počas SNP. In: *Sborník ÚD KSS, pobočky ÚD KSC*. Dokumenty, 5, 1963, č. 3, s. 125-127.

38 J. JABLONICKÝ, *Z ilegality do Povstania*, s. 365.

39 Tamže, s. 364-365; SNA, f. MV, kr. 567, D1-41/34; Podrobnejšie J. JABLONICKÝ, *Povstanie bez legend*, s. 74.

40 VHA Trnava, f. Pozostalosť gen. F. Čatloša, kr. 1-2.

stretnutia s nimi nepoužili zbraň, zohľadňovali pri svojom postupe nálady a potreby miestneho obyvateľstva.⁴¹

Vrchol úsilia ľudáckeho režimu o zabezpečenie trvalej a čo najtesnejšej spolupráce medzi armádou a ostatnými článkami jeho mocensko-represívneho aparátu, najmä po organizačnej stránke, predstavovalo vytváranie takzvaných asistenčných jednotiek na základe zákona o Stráži obrany štátu.⁴² Zloženie Asistenčnej jednotky (aktívni príslušníci armády, povolanci zo zálohy, žandári, policajti, finančná stráž, rôzne kategórie verejných a štátnych zamestnancov) vychádzalo jednak z miestnych podmienok, jednak z poverovania konkrétnymi úlohami. Zásahy asistenčných jednotiek proti odbojovému hnutiu na Slovensku svojou účinnosťou ďaleko zaostávali za očakávaním ľudáckych činiteľov. Na území Slovenskej republiky boli žandárske stanice celkovo posilnené približne 66 asistenčnými jednotkami. Pre porovnanie – na šarišsko-zemplínsku župu ich z tohto počtu pripadlo 26 v polovici okresov (Giraltovce, Humenné, Michalovce, Sabinov, Vranov). Vo zvyšných 5 okresoch župy neboli aktivované ani len čiastočne.⁴³ Možno predpokladať, že v ostatných župách sa situácia zásadne neodlišovala. Zámer naverbovať výhradne občanov úplne oddaných režimu sa nepodarilo naplniť, pretože v danej etape jeho vnútornej krízy vlastne ani nebol reálny. Popri antifašistickom postoji väčšiny radových príslušníkov povolaných do asistenčných jednotiek, ktorý bol v mnohých regiónoch práve základným predpokladom pre využitie polovojenského zboru Stráže obrany štátu podľa pokynov Vojenského ústredia a SNR v záujme povstaleckej akcie, ich reálnu údernú silu vážne zoslabovali ľahostajnosť i odpor k náboru, nedostatok zbraní, munície a výstroje.

Metódy a väzby, ktorými sa celkovo mala posilniť vnútroštátna potlačovacia funkcia armády, ovplyvnili mechanizmus činnosti mocensko-represívneho aparátu ďalej tým, že do leta 1944 na ňu vláda postupne *de facto* preniesla úlohu rozhodujúceho exekutívneho nástroja v boji proti partizánskému hnutiu. Ostatné články sa dostali do postavenia pomocných, spolupracujúcich zložiek. Platilo to aj pre bezpečnostný aparát ministerstva vnútra, ktorý sa v takomto postavení zúčastnil s jednotkami slovenskej armády aj známych prečesávacích akcií proti partizánom v Nízkych Tatrách a vo Veľkej Fatre 12.– 15. augusta 1944.

Vedením trestných operácií bolo poverené Veliteľstvo pozemného vojska v Banskej Bystrici na čele s gen. Jozefom Turancom. Zatiaľ čo vláda spájala záruky tvrdého postupu práve s jeho osobou, Vojenské ústredie takticky využilo v danej otázke možnosti vyplývajúce z oficiálneho špičkového postavenia svojich členov v štábe Veliteľstva pozemného vojska.⁴⁴ Turanec objektívne ani nemohol vtláčať akciám bezohľadný likvidačný charakter. Riadiacu a organizačnú iniciatívu si totiž od začiatku vyhradil gen. Čatloš. Sledujúc vlastné prevratové plány, presadil variant kamuflovaných akcií. V prvom „na zaslepenie očí Nemcom“ a potom aj samotnému Turancovi.⁴⁵

41 SNA, f. NS, A-893, kr. 25, Tn ľud 49/45, Dr. P. Starinský.

42 SNA, f. SSR, kr. 167, 206436-II/3-1943, 965/1943 preds.

43 SNA, f. KPR, kr. 6, 405-6-1/54-57; A. M. KOVAČ, Niektoré aspekty protifašistického odboja na severovýchodnom Slovensku. In: *Vlastivedný zborník*, 2, Martin 1975, s. 103-106.

44 VHA Trnava, pr. č. 934. Š. KOŠÁR, *Spomienky spravodajského dôstojníka na SNP*, s. 27 n., 37-38.

45 Podľa Čatloša od začiatku augusta 1944 mali Nemci pripravené v Košiciach dva špeciálne protipartizánske prápory, ktoré v bojovej pohotovosti čakali len na rozkaz k presunu na Slovensko. VHA Trnava, f. Pozostalosť gen. F. Čatloša, kr. 4.

Čatlošove spomienky napísané s 20-30 ročným odstupom evidentne nadsadzujú autorovu spoluprácu s odbojom a činnosť proti ľudáckemu režimu. V komparácii s dobovými dokumentami a svedectvami ostatných účastníkov však jeho hodnotenia obsahujú neoddiskutovateľné spoločné jadro. Vojenské a žandárske jednotky mali inštrukcie vyhýbať sa bojovému dotyku s partizánmi, smer a cesty ich postupu cez Nízke Tatry boli vopred presne určené, partizáni po včasnom varovaní sa mohli presunúť do iných priestorov.⁴⁶

Konkrétny priebeh, negatívne výsledky i príčiny neúspechu celej „protipartizánskej operácie“ sú z literatúry dostatočne známe. Možno ich väčšinou aplikovať aj na rozsahom menšie protipartizánske akcie a opatrenia, ktoré uskutočnili bezpečnostné orgány posilnené vojenskými asistenčnými jednotkami na príkaz niektorých županov a okresných náčelníkov v regiónoch stredného a východného Slovenska.⁴⁷ Bez výnimky to platí tiež pre činnosť čisto vojenských, dobre vyzbrojených jednotiek, vytvorených v druhej polovici augusta 1944 ako vojenské pohotovostné oddiely s určením na boj proti partizánom (v Hanušovciach, Nižnom Šebeši, Michalovciach, Stropkove, tankové rotý vo Svidníku).⁴⁸

Veľmi agilne postupoval pri organizovaní spolupráce okresných náčelníkov s prerožimistickými veliteľmi vojenských posádok a žandárskymi veliteľmi pohronskej župan Dr. Karol Bulla.⁴⁹ Pôsobnosť vojenských jednotiek aj proti partizánom významne rozširoval tajný rozkaz gen. J. Turanca z 23. augusta 1944. Rôzne spôsoby vyžiadania vojenskej asistencie podrobne určoval služobný predpis armády G-X-1.⁵⁰ Okamžitú účinnosť zásahu mala podporiť dohoda ministrov národnej obrany a vnútra, podľa ktorej všetky civilné inštitúcie i súkromní majitelia boli povinní pod hrozbou konfiškácie poskytnúť na presun asistenčných jednotiek dopravné prostriedky, vodičov i pohonné hmoty.⁵¹

Vedúci činitelia ľudáckeho mocensko-represívneho aparátu vytvorili premyslený a za istých okolností pohotovo fungujúci systém perzekúcie partizánskeho hnutia. Pri jeho koncipovaní ale nepočítali, alebo nechceli počítať s veličinou, ktorá vážne spochybňovala jeho konkrétne výsledky. Išlo o antifašistický a protifašistický postoj väčšiny radových príslušníkov slovenskej armády, žandárstva i administratívno-správneho aparátu župných a okresných úradov. Ich prerožimistická časť bola v menšine, čo spolu s aktívnou podporou partizánov i ďalších zložiek odbojového hnutia slovenským obyvateľstvom znemožňovalo ľudáckemu režimu vnútorne stabilizovať napriek tomu, že sa o to pokúšali stále novými opatreniami. Ako ďalší retardačný faktor nemožno nespomenúť tiež obavy a strach viacerých vrstiev obyvateľstva pred častokrát neodôvodnenými odvetnými akciami partizánov, vrátane násillia, rekvirácií i „revolučného teroru“.

Niektorí exponenti režimu sledovaním miestnej situácie dospeli až k šokujúco presným zovšeobecneniam jednotlivých udalostí a údajov v analyzovanej problematike.

46 Aj v prípadoch, keď situáciu vyhrotil energickými rozkazmi vo vlastnej veliteľskej právomoci gen. Turanec (napr. neočakávaným rozšírením operácie aj na oblasť Veľkej Fatry a Turčianskej kotliny), „slovenské vojsko... (po nevýznamných potýčkach – J. K.) miesto bitky sa s partizánmi skamarátilo“. Tamže; VHA Trnava, pr. č. 70, s. 37-38; pr. č. 533, F. ČATLOŠ, *Osobné vyjadrenia k niektorým militantným problémom odboja a slovenského štátu*.

47 V. PREČAN, *SNP. Dokumenty*. Bratislava, VPL 1965, (ďalej *SNP, Dokumenty*), s. 1142 n.; *Dejiny SNP 1944*, 3. zv., s. 347-354.

48 Š. PAŽUR, c. d., s. 133.

49 *Dejiny SNP 1944*, 3. zv., s. 351-359, 365-367.

50 Tamže, s. 356-358, 360.

51 K dohode došlo v prítomnosti dvoch županov 21.8.1944 v Trenčíne. Tamže, s. 357.

Najvyššia mocenská garnitúra si ich osvojovala len s pomaly prekonávanou nedôverou.⁵² Podrobnými udaniami a hláseniami o „partizánskych výčinoch“ bombardoval pohronský župan K. Bulla koncom augusta najmä ministerstvo vnútra. 14., 18., 23. a 28. augusta telefonicky kontaktoval jeho prezídium i bezpečnostné oddelenie a v súhrnných písomných elaborátoch zo 16. a 29. augusta 1944 varovne informoval o situácii A. Macha.

Stúpajúci počet a závažnosť sťažností podopretých často vecnými dôkazmi zo strany Nemcov, čelných predstaviteľov bratislavskej vlády, HSEŠ a Hlinkovej gardy na neúčinnosť represívnych zásahov armády a bezpečnostného aparátu proti odbojovému hnutiu podnietili gen. F. Čatloša, gen. J. Turanca, A. Macha i Dr. P. Starinského k hľadaniu východiska z napätej situácie na viacerých spoločných poradách v druhej polovici augusta 1944 (19.– 22. augusta 1944 v Bratislave, Banskej Bystrici, Trenčíne).⁵³ Účelom porád najčastejšie bolo operatívne koordinovať spoločné i individuálne akcie im podriadených zložiek (napríklad dohoda o spolupráci žandárstva s vojenskými asistenčnými jednotkami, poverenie Turanca zabezpečiť prechod od „stíhacích“ k „likvidačným“ akciám v boji proti partizánom). Okrem toho tiež vzájomne porovnával získané spravodajské poznatky, zhodnotil vojenskopolitickú situáciu v susedných štátoch, postup frontovej línie a ich vplyv na „narastanie protištátnej činnosti“ a podobne. Účastníkov porád, na ktorých absentovala vzájomná dôvera a otvorenosť, zjednocoval spoločný postoj v otázke udržania aspoň zdanlivej stability vnútro politickej situácie na Slovensku vlastnými mocenskými prostriedkami režimu. Diktovalo ho úsilie nedať nacistom zámienku k otvorenej ozbrojenej intervencii.

Neúspech pokusov zabrániť destabilizácii režimu v lete 1944

Čoraz pálčivejším vnútorným problémom ministerstva vnútra Slovenského štátu a 15. bezpečnostného oddelenia jeho prezídia sa stávala v druhej polovici júla 1944 pasivita výkonných orgánov bezpečnostného aparátu. Horlivosťou a aktivitou pri perzekúcii odbojového hnutia sa prezentoval neustále klesajúci počet veliteľských orgánov a jednotlivcov. Až na menej početné výnimky ich väčšinou iba predstierali.

Ministerstvo vnútra napriek snahe jeho vedúcich činiteľov prestávalo byť schopné vlastnými silami prekonať narastajúce ťažkosti. Z podobného hodnotenia situácie vychádzal aj minister vnútra Mach, keď sa obrátil na ministerstvo národnej obrany so žiadosťou o výzbroj pre špeciálne protipartizánske jednotky, ktoré zamýšľal sformovať z vybraných príslušníkov žandárstva. Ministerstvo národnej obrany ju odmietlo s odôvodnením, že nemá k dispozícii potrebné množstvo automatických zbraní. Mach preto 19. júla 1944 požiadal o sprostredkovanie ich dodávky nemeckého vyslanca H. E. Ludína.⁵⁴ Nemci sa tak ocitli pred určitou dilemou: na jednej strane robili nátlak na „príslušné slovenské miesta“, aby tvrdo a nemilosrdne potierali domáce odbojové hnutie, ale na druhej strane marili „spontánnu iniciatívu“ svojou váhavosťou voči splneniu Machových konkrétnych požiadaviek na kvalitnejšiu a efektívnejšiu výzbroj pre bezpeč-

52 SNA, f. NS, A-942, kr. 50, Tn Iud 6/46, Dr. J. Tiso. Porovnaj *Dejiny SNP 1944*, 3. zv., s. 354; SNA, f. „S“, S-439-1.

53 SNA, f. „S“, S-425-8/39-53; SNA, f. NS, A-893, 901, kr. 25, 28, Tn Iud 49/45, Dr. P. Starinský.

54 SNA, f. NS, A-1028, kr. 108, Tn Iud 56/46, H. E. Ludín; *SNP, Dokumenty*, s. 1112. Nešlo tu o pokus výzbrojiť HG, ako sa uvádza vo viacerých prácach! Napr. V. ŠTEFANSKÝ, *Armáda v SNP*. Bratislava, Pravda 1983, s. 56; *Slovenský biografický slovník*. 4. zv. Martin, Matica slovenská 1990, s. 22.

nostný aparát. Do vypuknutia SNP sa v tomto smere nedocielilo nič. Podľa názoru nemeckého vyslanca o zamietavom stanovisku nacistov napokon rozhodli obavy, „...že sa zbrane dostanú do nepovolaných rúk“.⁵⁵

Podobne Hlavná úradovňa SS účinnejšie materiálne nepodporila ani jednotky domobrany v rámci Freiwillige Schutzstaffel – Heimatschutz. Ich utvorenie nariadil „pre zvýšené ohrozenie nemeckej národnej skupiny na Slovensku“ jej vodca SS-hauptsturmbannführer Ing. Franz Karmasin v druhej dekáde augusta a oficiálne po schôdzi vedenia Deutsche Partei v Bratislave 25. júla 1944. Velením Heimatschutz bol poverený dovtedajší veliteľ Freiwillige Schutzstaffel untersturmführer Ferdinand Klug.⁵⁶ Pre nedostatok zbraní, munície, uniforiem, ale v neposlednom rade aj pre zosilnený odpor širších vrstiev slovenského a čiastočne aj nemeckého obyvateľstva, až do vypuknutia SNP jej organizácia významnejšie nepokročila. Z uvedeného hodnotenia sa vymykali niekoľko-koštelenné, mimoriadne agilné jednotky Heimatschutzu z Bratislavy a z niektorých západoslovenských i stredoslovenských obcí. Zásluhou Karmasinových intervencií boli vyzbrojené z Viedne a zo zbrojovky v Považskej Bystrici.⁵⁷

Riešením otázky, ako posilniť účinnosť miestnych výkonných článkov bezpečnostného aparátu, sa zaoberalo vo svojej kompetencii 15. oddelenie ministerstva vnútra. Inštrukciou z 23. júla 1944 poverovalo okresné úrady, štátne policajné úrady a žandárstvo pribrať k spolupráci v bezpečnostnej službe rôzne civilné poriadkové, strážne, kontrolné a iné zložky. Porovnávajúc s predchádzajúcimi opatreniami 15. bezpečnostného oddelenia aj toto mohlo prispieť k reálnemu zvýšeniu akcieschopnosti exekutívy už iba iluzórne v období, keď režim stratil oporu v rozhodujúcich zložkách mocenského systému.

Koncom júla 1944 okresné úrady, žandárstvo a štátne policajné úrady uskutočnili revíziu všetkých povolení oprávňujúcich občanov z rôznych dôvodov vlastníť zbraň.⁵⁸ 15. oddelenie ju zameralo jednoznačne nariadením, podľa ktorého k ďalšej držbe zbrní boli oprávnené výlučne osoby s osvedčením o „úplnej politickej spoľahlivosti“ od predsedu miestnej organizácie HSLS, miestneho veliteľa Hlinkovej gardy, starostu obce a notára. Všetkým ostatným „nespoľahlivým súkromným osobám“ boli takzvané zbrojné lístky, zbrane a strelivo odňaté a sústredené v sídlach obecných úradov alebo žandárskych staníc. Koncom augusta a v septembri 1944 sa na mnohých miestach dostali do rúk povstalcov, respektíve ich zhabali nemecké okupačné vojská.⁵⁹

29. júla 1944 vydalo 15. oddelenie ministerstva vnútra všeobecné inštrukcie pre postup bezpečnostných orgánov pri spoluzabezpečovaní nepriepustnosti štátnych hraníc s oddeleniami finančnej stráže a jednotkami armády. Konštatovalo sa v nich, že „slovenské úrady nevenujú dostatočnú pozornosť neoprávnenému prekračovaniu štátnych hraníc... záškodníkmi, utečencami organizovaných zborov zo strany susedovej“ (susedných štátov – J. K.). Bezpečnostné orgány dostali príkaz postupovať dôraznejšie a so zvýšenou pozornosťou pri kontrolách takýchto osôb.

Riadiace články mocensko-represívneho aparátu pri určovaní stratégie spoločného boja proti širokému rozmachu protifašistického odbojového hnutia na Slovensku vy-

55 *SNP, Dokumenty*, s. 1112.

56 *NaS*, s. 151-153.

57 Pobrebnejšie D. KOVÁČ, *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871–1945)*. Bratislava, Veda 1991, s. 192 n.

58 ŠOBA Bratislava, f. ŽB III., kr. 51, 2661/1944, 3250/1944.

59 Tamže, 2833/1944; *Dejiny SNP 1944*, 3. zv., s. 361.

chádzali z jeho skresleného hodnotenia ako celku. Redukovali ho na problém partizánskeho hnutia a jeho dynamiku dávali do súvisu výhradne s vysadením partizánskych organizátorských skupín zo ZSSR. Na ilustráciu možno uviesť rozhovor A. Macha s novinármí v posledných dňoch júla 1944, ktorý dostal aj formu publikovanej tlačovej besedy.

„Nijako neskrývame skutočnosť, že v poslednom čase sa objavili u nás partizáni. Na východnom Slovensku a v severnom pohraničí zjavili sa občas menšie skupiny, pri likvidovaní ktorých sa ukázalo, že to boli zväčša cudzinci a utečení zajatci... Slovákov bolo... veľmi málo a ani v jednom prípade nešlo o takého, ktorý by medzi partizánov odišiel z pohnútok politických.“⁶⁰

So zámerom znemožniť ďalší rozvoj partizánskeho hnutia a odstrašiť obyvateľstvo od účasti v protifašistickom odboji rozhodla sa ľudácka vláda zaviesť na Slovensku stanné právo (štatárium). 1. augusta 1944 boli prípisom predsedníctva vlády skrátene dovolenky štátnym zamestnancom. Všetci vedúci úradníci boli odvolaní z dovoleniek. Ministerstvo vnútra ihneď zaradilo svoje kádre do prípravných prác k jeho vyhláseniu.⁶¹ V rýchlom slede – 10. augusta vláda prijala príslušné uznesenie a 11. augusta už oficiálne zverejnila vyhlásenie štatária s účinnosťou od 12. augusta 1944. Vyhlásky podpísané A. Machom ako ministrom vnútra v zastúpení predsedu vlády boli vylepené na verejných priestranstvách až o niekoľko dní.⁶²

Za trestné činy vzbury, vraždy, lúpeže, podpaľačstva, poškodzovania cudzieho majetku na vodných dielach, železniaciach, telegrafoch, telefónnych a banských dielach a zločiny proti verejnému zdravotníctvu hrozil podľa stanného práva trest smrti. Rýchly a prísny postih páchatelov mal zabezpečovať takzvaný náhly súd. Jeho zriadenie bolo zjavnou snahou po prekonaní rozporu medzi justičnými a bezpečnostnými orgánmi, ktoré bránili „úspešnému potieraniu spoločensky nebezpečných trestných činov riadnym spôsobom trestného konania“.⁶³

Pri realizácii opatrení podľa štatária dostali okresní náčelníci internou cestou príkaz 15. oddelenia ministerstva vnútra zaistiť si stály styk s okresnými predsedami HSEŠ, Deutsche Partei, s príslušnými veliteľmi ich ozbrojených úderných jednotiek, Hlinkovej gardy a Freiwillige Schutzstaffel, ako aj s okresnými predsedami záujmových združení; po spoločných poradách s týmito funkcionármi, krajoými poslancami snemu a okresnými žandárskymi veliteľmi urobiť potrebné bezpečnostné opatrenia vzhľadom na konkrétne miestne podmienky. Iba málo okresných náčelníkov však splnilo očakávanie. Pasívne zostali hlavne nižšie miestne zložky mocensko-represívneho aparátu. Boli už natoľko rozložené, že „zaisťovanie a odovzdávanie páchatelov náhlemu súdu“ nemal vlastne kto v plnom rozsahu a dôsledne zabezpečovať. Ani väčšina príslušníkov justičného aparátu nebola ochotná podieľať sa na perzekúcii odbojového hnutia uplatňovaním stanného práva v záujme úzkej špičky predstaviteľov ľudáckeho režimu. Ministerstvá pravosúdia, vnútra a národnej obrany sa dostali do veľkých ťažkostí už pri organizačnom zabezpečovaní a získavaní sudcov pre senáty stanných súdov. Ani po ich prekonaní sa im nepodařilo urobiť z tejto inštitúcie účinný teroristický nástroj podľa vzoru susedného Protektorátu.⁶⁴ Stanné právo tak zostalo do vypuknutia SNP v podstate

60 *Gardista*, 30.7.1944; SNA, f. MV, kr. 706, sekretariát MV.

61 SNA, f. MV, kr. 2360, A 1/1-2, 3118/1944.

62 SNA, f. NS, A-953, kr. 57, 58, Tn ľud 8/46, A. Mach; A-893, kr. 25, Tn ľud 49/45, Dr. P. Starinský.

63 SNA, f. NS, A-953, kr. 58, Tn ľud 8/46, A. Mach; *Dějiny SNP 1944*, 5. zv., s. 518-519.

64 *SNP, Dokumenty*, s. 317. Inštitúcia stanného súdu Slovenského štátu a Protektorátu Čechy a Morava bola zásadne odlišná. Kým na Slovensku ľudáci poverili jeho výkonom justičný aparát, ktorý nepatril

neúčinné. V praxi sa plne neaplikovalo ani po príchode nemeckých okupačných síl na Slovensko.

V druhej polovici augusta 1944, krátko po vyhlásení štátária, stroskotali na obmedzených technických, kádrových i finančných možnostiach ministerstva vnútra plány na rozšírenie Ústredne štátnej bezpečnosti. Zlyhali tiež pokusy o ozbrojenie Hlinkovej gardy napriek všetkým snahám jej radikálnofašistických kruhov. Bol to jeden z paradoxov vývoja ľudáckeho mocenského mechanizmu v tomto období, ak vezmeme do úvahy pozíciu A. Macha ako ministra vnútra, zastupujúceho predsedu vlády a hlavného veliteľa Hlinkovej gardy. Kulminoval Machovou roztržkou so skupinou veliteľov, popredných funkcionárov a aktivistov Hlinkovej gardy na záver jej 2. veliteľského kurzu v Bojniciach 19. augusta 1944. Z latentného štádia do otvoreného konfliktu sa vyhrotilo Machovo viacročné súperenie s konkurenčným zoskupením gardistov združených okolo Otomara Kubalu a časopisu *Náš boj*, ktoré sa ho usilovalo vytlačiť z vedenia gardy. V tomto súboji Mach opätovne odmietol znovuoživené aspirácie Hlinkovej gardy na výraznejší podiel pri zabezpečovaní úloh verejnej a štátnej bezpečnosti. Na skryté narážky náčelníka štábu Hlinkovej gardy Dr. Karola Danihela, že gardistickí velitelia chcú od hlavného veliteľa konkrétne úlohy „vo veci zabezpečenia situácie slovenského štátu“, Mach reagoval vyhlásením, že „...nemá pre gardu nijaké úlohy. Nemali by nič robiť (gardistickí velitelia – J. K.), aby situáciu ešte viac nekomplikovali“.⁶⁵

Roztržka na druhom kurze veliteľskej školy Hlinkovej gardy v Bojniciach presvedčivo ukázala posun v osobnom postoji a mocenských ambíciách Macha-ministra, do značnej miery prispôsobeného línii vládnuceho klerikálno-konzervatívneho krídla HSLS na čele s vodcom a prezidentom Dr. J. Tisom, oproti jeho niekdajšej línii gardistu-radikála nacionálnosocialistického razenia. V tomto smere sa Mach (podobne ako gen. Čatloš) dostal do rozporu s taktikou niektorých nacistických inštitúcií, ktoré chceli využiť narušenie sociálno-politickej a mocenskej štruktúry Slovenského štátu v dôsledku silnej aktivizácie domáceho odbojového hnutia na to, aby Hlinkovu gardu etablovali z jedného z viacerých nátlakových nástrojov na presadzovanie nemeckých záujmov na vedúcu silu v oblasti bezpečnostného aparátu, armády a čiastočne i štátnej politiky.⁶⁶

Rozklad mocensko-represívneho aparátu v predvečer SNP

Proces rozkladu, vrcholiaci v poslednej dekáde augusta 1944, najhlbšie zasiahol výkonné orgány bezpečnostného a štátobezpečnostného aparátu ministerstva vnútra. Charakteristický bol pre neho postup od najnižších článkov cez stredné smerom nahor. V obmedzenej miere ho prehlbovali tiež nepevnosť a kolísavé taktizovanie najvyšších autorít jeho centrálnych štruktúr (minister vnútra, prednostovia 15. oddelenia prezídia ministerstva vnútra a Ústredne štátnej bezpečnosti, hlavný veliteľ žandárstva, policajní riaditelia a iní), ktoré pôsobili opačným smerom. Otopovali, v niektorých prípadoch dokonca priamo paralyzovali aktivitu nepočetných režimistov, ktorí len s veľkými ťažkosťami mohli presadzovať ostrejší kurz v perzekúcii odboja bez účinnej podpory, pokynov

k oporám režimu, v prípade protektorátu stálo za rozsudkami stanných súdov gestapo. Tieto pôsobili pri jeho riadiacich úradovniach v Prahe a Brne za priameho členstva vedúcich príslušníkov gestapa v ich senátoch. *Český antifašizmus a odboj*. Praha, Naše vojsko 1988, s. 434-436.

65 *NaS*, s. 154-156.

66 *Napr. NaS*, s. 114-116; *AMV ČR Praha*, 135-2-1, 135-2-2.

a schválení zhora. Jednanie a postoje vyššie spomínaných politických činiteľov a reprezentantov exekutívy v tomto období už preto nemožno zjednodušene paušalizovať ako fanaticky prorežimistické a pronacistické, hoci v oficiálnych prejavoch a vystúpeniach o tom neustále ubezpečovali.⁶⁷ V zákulisí čoraz častejšie prejavovali alibistické snahy dištancovať sa od krachujúcej pronacistickej politiky. Na rozdiel od niektorých vyšších dôstojníkov slovenskej armády konšpirujúcich v odboji – i alibistov – nemali ale v tomto smere konkrétnejšie plány typu napríklad takzvaného Čatlošovho memoranda (už po skončení vojny to potvrdil okrem iných tiež A. Mach).⁶⁸ Nedospeli v ďalšom vývoji ani k priamej protinemeckej orientácii, ani k rozchodu s ľudáckym režimom. Pevne ich s ním zväzovalo úsilie zachovať dovtedajšiu formu a pokiaľ možno i obsah slovenskej štátnosti v kontrapozícii s domácim i zahraničným hnutím za obnovenie ČSR. Úsilie udržať si za každú cenu dosiahnuté mocenské a politické postavenie, ktorého bezprostredné ohrozenie videli práve v prudkom rozmachu protifašistického a národnooslobodzovacieho hnutia. Mali preto aj osobný záujem na jeho potlačení, samozrejme predovšetkým cestou nasadenia síl vlastných – podriadených zložiek mocensko-represívneho aparátu. „Povolanie Nemcov na Slovensko“ pre nich predstavovalo až krajnú alternatívu riešenia.

Na druhej strane k presadzovaniu uvedenej línie ich nepriamo podnecoval aj postoj samotného Nemecka v tejto otázke. „Nespoľahlivosť a zboľševizovanie“ hlavných článkov ľudáckeho mocensko-represívneho aparátu kládli totiž nacisti, z viacerých prameňov pomerne dobre informovaní o narastaní revolučnej situácie na Slovensku, v prvom rade za vinu neschopnosti a kolísavosti ich vedúcich predstaviteľov v riadiacich štruktúrach. V ich politických, diplomatických a vojenských kruhoch postupne vykryštalizovalo rozhodnutie, ako to napísal 24. augusta 1944 v telegrame Zahraničnému úradu v Berlíne H. E. Ludin, „premiestniť niekoľko nemeckých jednotiek na slovenské územie“ a zamedziť tak „rýchlym a energickým zásahom ďalšiemu rozšíreniu partizánov“, pretože „slovenská armáda a bezpečnostné orgány na to samy nestačia“.⁶⁹ Súčasne sa Nemci rozhodli skončiť s ďalším zvažovaním využiteľnosti „kolísajúcich exponentov pre záujmy ríše“ a presadiť pri plánovanom „politickom preskupení“ na rozhodujúce mocensko-politické pozície energickejších, radikálnych stúpcov ľudácko-nacistickej spolupráce.

Zabezpečenie tvrdého a rozhodného postupu proti partizánom a „demoralizácii slovenskej brannej moci“ sa očakávalo najmä od generála J. Turanca. Vymenovanie tohoto známeho germanofila za hlavného veliteľa armády s rozsiahlymi plnými mocami presadili Nemci u ľudáckej vlády 25.-26. augusta 1944. Čatloš zostal činný len ako politický minister a bol prakticky zbavený výkonnej moci.⁷⁰ Ešte rozsiahlejšie zmeny sa nacisti usilovali presadiť vo vedení bezpečnostného aparátu. Ich zámery oddialilo iba ďalšie vyostrenie situácie na Slovensku; na to reagovali už rozhodnutím o jeho neodkladnej okupácii. Bezprostredne po Turancovom menovaní od neho dočasne ustúpili. Z ich strany to bol taktický manéver. Okrem iného mal poskytnúť slovenským spojencom poslednú možnosť, aby skonsolidovali vlastný mocensko-represívny aparát a nasadili ho po

67 *Pred súdom národa*. 2. a 4. zv., Bratislava, Povereníctvo informácií 1947, s. 225-237, 246-268; SNA, f. NS, A-929, kr. 44, Tn ľud 6/46, Dr. J. Tiso, 8/46/645-650, A. Mach.

68 VHA Trnava, pr. č. 70, s. 80-81; pr. č. 533, V., s. 11-16.

69 NaS, s. 157, 164.

70 SNA, f. ÚPV, kr. 17, 1619/1944; NaS, s. 168; Porovnaj A. RAŠLA, *Tiso a Povstanie*. Dokumenty. Bratislava, Pravda 1947, s. 36 n.

boku nemeckých okupačných síl proti odbojovému hnutiu. V nepredvídavej logike Nemcov i ľudákov sa tým mala upevniť vnútropolitická prestíž bratislavskej vlády.⁷¹

Večer 26. augusta 1944 s akcentovanou rozhodnosťou predniesol Mach ukľudňujúci prejav v rozhlas. V najbližších dňoch bol publikovaný v periodickej tlači a opakoval ho rozhlas.⁷² Minister vnútra s jemu vlastnou demagógiou dementoval správy o chystanej okupácii Slovenska a súčasne viackrát naznačil aktuálnosť jej hrozby. „...ide o to, či si tu poriadok udržíme my Slováci, alebo máme dopustiť, aby tu za nás iný musel robiť poriadok.“ Vyhlásenie o vernosti Slovenského štátu spoločenstvu s Nemeckom („priateľstvo s ním bude tu nielen vecou cti, ale aj vecou rozumu“) prijímali nacisti s istou úľavou i zadosťučinením. To im však nebránilo zaujať rezervovaný až nedôverčivý postoj k ubezpečeniam zo strany Macha i ďalších vedúcich činiteľov mocensko-represívneho aparátu, že sa už „...začali energické akcie nášho vojska a našich bezpečnostných orgánov na zneškodnenie zločineckých tlúp“.⁷³ H. E. Ludin sa 27. augusta vyjadril k tejto otázke diplomaticky kulantne: „Nepochybujem o úplne lojálnom zmýšľaní týchto mužov, pričom však zostáva otvorenou otázkou, aké politické a mocenské sily za nimi momentálne skutočne stoja.“⁷⁴ Nemecký štátny minister v Čechách a na Morave K. H. Frank o deň neskôr vyjadril svoj názor v ďalekopise genplk. A. Jodlovi otvorenejšie a s neskrývanou obavou: „Slovenská branná moc, polícia a administratíva sympatizujú s povstalcami a nie sú vôbec ochotní klásť akýkoľvek odpor (perzekvovať odbojové hnutie – J. K.). Vyhlásenia slovenskej vlády... a rozhlasový prejav Šaña Macha o totálnom bojovom nasadení Slovenska po boku Veľkonemeckej ríše považujem za bluf.“⁷⁵

V čase, keď známymi udalosťami v Sklabini, Ružomberku, Martine, v Brezne a na iných miestach vyhrotená situácia kulminovala a mala prerásť do intervencie nemeckých vojsk s následným vyhlásením ozbrojeného povstania v nevýhodnom takzvanom obrannom variante, mocensko-represívny aparát ľudáckeho režimu sa ocitol uprostred všeobecného rozkladu. Situáciu príznačne zachytil pohronský župan Bulla v telefonátoch Machovi, respektive jeho sekretariátu 28. augusta 1944 a o deň neskôr i v správe pre ministra vnútra a Ústredňu štátnej bezpečnosti: „...atmosféra je veľmi dusná a... skleslá. Počet bezpečnostných orgánov (žandárov) je tak malý, že na ich ochranu sa vôbec nedá spoliehať..., nič by nemohli pomôcť, keď i sami sú práve tak ohrození ako ostatné obyvateľstvo. Keďže i vojska je málo, nemožno žiadne akcie podnikať pre zabezpečenie života a majetku obyvateľstva... Situácia je vôbec neprehľadná a každý s obavou očakáva, čo sa stane“.⁷⁶

Ľudácki režimisti na strednom a východnom Slovensku vidia, že miestne zložky mocensko-represívneho aparátu zostali vývojom udalostí po 25. auguste neutralizované, alebo „javia sklony vystupovať spoločne s rozvrátnikmi“, vkladali posledné nádeje na zvrátenie situácie do energického zásahu zhora. V dňoch 26.–28. augusta 1944 sa Mach a generál Turanec osobne pokúsili prinútiť viaceré podriadené stupne, veliteľstvá armády a bezpečnostného aparátu, aby ihneď tvrdo a bezohľadne zakročili proti partizánom.

71 Tamže.

72 *Gardista*, 27.8.1944; *Slovák*, 28. a 30.8.1944; VHA Trnava, pr. č. poz. 559, s. 13.

73 Tamže. Po zmene pôvodného konceptu vyznel Machov oficiálny prejav menej dvojzmyselne a alibisticky. Porovnaj SNA, f. NS, A-954, kr. 66, Tn ľud 8/46, A. Mach.

74 *NaS*, s. 169.

75 *NaS*, s. 173.

76 *Dejiny SNP 1944*, 3. zv., s. 367.

Vykonanie príslušných rozkazov urgovali všetkými dostupnými spojovacími prostriedkami (napríklad v Ružomberku) i osobnými intervenciami (v Trenčíne, Žiline). Ich „rozhodný postup“ mal však črty konania „generálov bez vojska“.77 Rýchly spád udalostí v Bratislave i na strednom Slovensku im už 28. augusta nedovolil osobne zasiahnuť priamo v oblastiach, kde bol rozmach činnosti „protištátnych živlov, nepriateľských agentov a bánd“ najintenzívnejší. Osobná nestatočnosť (obavy zo zajatia) tu podľa môjho názoru nezohrala rozhodujúcu úlohu. Aspoň nie v prípade generála Turanca, ktorý ako je všeobecne známe, bol zaistený na rozkaz podplukovníka Goliana hneď nasledujúci deň ráno neďaleko letiska Tri Duby.

Zlyhanie ďalších pokusov o aktivizáciu mocenských prostriedkov Ľudáckeho režimu bolo jedným z dôležitých faktorov, ktoré urýchlili rozhodnutie predstaviteľov hitlerovského Nemecka o nasadení vlastných vojenských a bezpečnostných jednotiek proti partizánskemu hnutiu na Slovensku. Súčasne urýchlilo i formálny súhlas Ľudákov s týmto „návrhom“, ako ho tlmočil Dr. J. Tiso 28. augusta 1944 popoludní na porade s nemeckým vyslancom Ludinom a nemeckým generálom pri slovenskom ministerstve národnej obrany, šéfom nemeckej vojenskej misie Alfredom von Hubickim. Na tejto porade Nemci dosiahli aj súhlas s odzbrojením „nespofahlivých slovenských vojenských oddielov“ (východoslovenská armáda, jednotlivé posádky). Bezprostredne po nej nasledovala porada Ludin – Hubicki – Tiso – Mach – Turanec, na ktorej boli dohodnuté najbližšie opatrenia v súvislosti s okupáciou Slovenska a predbežné zásady vzájomného pomeru okupačných síl, slovenskej armády, bezpečnostných a administratívno-správnych orgánov.78

Ľudácki režimisti – rovnako politici, poprední činitelia armády i bezpečnostného aparátu neprehodnotili svoje nereálne predstavy a ilúzie spájané s príchodom nemeckých okupačných síl ani po spomenutých dvoch poradách 28. augusta 1944 popoludní. Prejavilo sa to hneď vzápätí v zápisnične prijatých uzneseniach narýchlo zvolaného zasadnutia vlády po 18. hodine toho istého dňa pod predsedníctvom Macha. Najzávažnejšie uznesenia z hľadiska nami skúmanej problematiky sa týkali vystupňovania krajne represívnych opatrení v boji proti odbojovému hnutiu na Slovensku, ktorých výkonom boli poverené „bezpečnostné orgány a slovenské branné sily v spolupráci s nemeckými jednotkami podľa osobitnej medzištátnej slovensko-nemeckej zmluvy“.79 Ešte viacej odtrhnuté od reality boli plány bratislavskej vlády ohľadom práva disponovať s týmito mocenskými prostriedkami: „Nemecké jednotky, ktoré podľa tejto zmluvy prídu na Slovensko, budú podriadené pod velenie hlavného veliteľa slovenskej armády a zdržia sa na Slovensku dovtedy, kým to uzná za vhodné hlavný veliteľ slovenskej armády...“80

Vláda schválila aj viaceré legislatívno-právne úpravy (napríklad už spomínaného zákona č. 50/1944 Sl. z. z 11. mája 1944), ktoré sledovali výraznejšie zapojenie justičného aparátu do perzekúcie odporcov režimu a rozhodla o príprave ďalších. Išlo v nich najmä o to, prispôbiť „k dnešným potrebám možnosť suspendovať... ustano-

77 VHA Trnava, pr. č. 70, s. 38; *SNP, Dokumenty*, s. 117-119, 1144-1146.

78 *NaS*, s. 179-180.

79 SNA, f. NS, A-953, kr. 58, Tn Ľud 8/46, A. Mach; *SNP, Dokumenty*, s. 346-347. Okrem cit. zápisu zo zasadania vlády (skôr ministerskej rady) 28.8.1944 doteraz známe dokumenty neposkytujú žiadne bližšie údaje viažúce sa k (zamýšľanej?) slovensko-nemeckej medzištátnej zmluve. Literatúra absenciu výskumu v danom smere ani len nezaregistrovala. Iba nejasné narážky obsahuje aj inak cenná materiálová štúdia – V. PREČAN, c. d. In: *HaV*, 39, 1990, č. 6, s. 6-10.

80 Tamže.

venia o odvolacom kárnom výbore, o zavedení trojčlenných senátov v stannom pokračovaní, a to osobitne pre osoby civilné“; vyhlásiť „celé územie štátu... za pole podľa zákona o obrane štátu“; „preskúmať možnosti sankcií proti príbuzným vojenským zbehov, ako aj civilných osôb, ktoré sa pridali k partizánom“.⁸¹

29. augusta 1944 15. oddelenie prezídia ministerstva vnútra v zmysle uznesenia vlády z predchádzajúceho dňa nariadilo podriadeným zložkám bezpečnostného aparátu úzko spolupracovať s nemeckými jednotkami po ich vstupe na územie Slovenska. Skôr než by mohlo dôjsť k akýmkoľvek pokusom uviesť príkazy ministerstva vnútra do praxe, situáciu od základu zmenilo vypuknutie povstania.

* * *

Vypuknutie SNP zavŕšilo dôležitú etapu vo vnútornom vývoji režimu Slovenského štátu. Stalo sa medzníkom aj pre pôsobenie jeho mocensko-represívneho aparátu, ktoré v prvých ôsmich mesiacoch roku 1944 charakterizovalo rozširovanie bezprostrednej účasti riadiacich článkov na zostrovaní perzekúcie protifašistického odboja. Tak v smere konkrétnych opatrení zameraných najmä na stredné a východné Slovensko, ako aj v oblasti legislatívno-právnej. Úsilie o aktivizáciu exekutívy, vrátane pokusov o posilnenie vnútroštátnej potlačovacej funkcie armády, sa v lete 1944 skončilo neúspechom. Príčinou toho bol rozklad hlavných mocenských opôr režimu ako súčasť prehlbovania jeho celkovej vnútro politickej krízy. Zasiahol – hoci v obmedzenej miere – celú štruktúru mocensko-represívneho aparátu. Vláda, centrálné i stredné riadiace články stratili koncom augusta prehľad o situácii a pravidelné spojenie s podriadenými zložkami, z ktorých mnohé jednotky a jednotlivci im vypovedali poslušnosť. Väčšina príslušníkov slovenskej armády, žandárstva i finančnej stráže sa pridala k povstaniu. V menšej miere to platilo o príslušníkoch polície, justičného a administratívno-správneho aparátu, výnimočné boli prípady medzi príslušníkmi Ústredne štátnej bezpečnosti. Vypuknutie SNP tak v plnej nahote odhalilo nereálnosť plánov ľudáckej vlády i režimistov vo vedení mocensko-represívneho aparátu na jeho bezkonfliktné začlenenie do spolupráce s nemeckými vojenskými a policajno-bezpečnostnými orgánmi pri likvidácii odbojového hnutia na Slovensku.

81 *SNP, Dokumenty*, s. 347.

Nútené práce na Slovensku v rokoch 1945–1948

Vladimír Varinský

Záplava často veľmi protirečivej historickej produkcie rôzneho typu a zamerania, ktorú v poslednom období pociťujeme, akoby signalizovala nástup renesancie historickej vedy. Je to celkom prirodzené, keď zväzíme, že po dlhé roky vládnucci režim mal osobitný záujem, aby historická veda „nespala“, pretože jej pripisoval pomerne významné miesto v mocenskom mechanizme, ale ju nútil byť poslušným a slepým článkom v ideologickom totalitarizme. Ideologicky oslepená historická veda vytvárala historický obraz, tu a tam presiaknutý povolenou kritikou, ale vynechávajúci, alebo deformujúci celý rad historických skutočností. Je potom celkom prirodzené, že verejnosť zaujímajú tabuizované a zatracované historické témy a na trhu narastá i ponuka im venovanej historickej produkcie. Žiaľ, ponovembrová eufória mala aj tienisté stránky. Niektorí po senzácii túžiaci autori v snahe čo najrýchlejšie vyplniť prázdne miesta v historickej mozaike dávajú sa počuť a dokonca publikujú bez znalosti historických prameňov, rešpektíve ich svojrázne interpretujú. Nech už sú v pozadí komerčné či iné záujmy, táto skutočnosť negatívne ovplyvňuje už aj tak značne deformované historické vedomie.

Jedným donedávna obchádzaným a po novembri využívaným historickým faktom je existencia pracovných táborov na Slovensku v období po februári 1948. Pravdou je však to, že tábory na Slovensku existovali už od roku 1945, teda už v predfebruárovom období (nehovoriac o Slovenskom štáte), a to v oveľa väčšom počte ako po komunistickom prevrate. Informácie a relácie o existencii pracovných táborov na Slovensku po februári 1948 bez spojenia s podrobnejšou historickou kresbou založenou na serióznom historickom výskume celkom prirodzene evokovali u laickej verejnosti ich zrovnávanie s likvidačnými koncentrákmi vytvorenými fašistami počas druhej svetovej vojny.

Prvé informácie o vzniku donucovacích zariadení pracovného charakteru v Československu v roku 1948 pochádzali prevažne z pera českých autorov.¹ Česká historická produkcia vychádzala predovšetkým z českého prostredia, kde skutočne prvé pracovné tábory vznikli až po nástupe ostrého kurzu proti „reakcii“ v septembri 1948 a po vydaní zákona Národného zhromaždenia č. 247/1948 Zb. – Národné zhromaždenie o zriadení táborov nútených prác zo dňa 25. 10. 1948.² Tábory nútených prác postupne vznikali

1 Pokiaľ je nám známe, v slovenskej historickej produkcii výnimku z pravidla predstavuje práca P. Zelenáka (*Socializácia živnosti na Slovensku*. Bratislava, Veda 1987, s. 136), v ktorej sa po prvýkrát dozvedáme o existencii koncentračných táborov na Slovensku po februári 1948. Avšak rovnako ako súčasne české práce nič nehovorí o ich existencii v predfebruárovom období.

2 Do kategórie povrchných prác určite nemožno zaradiť štúdiu K. Kaplana, *Tábory nucené práce v Československu 1948 – 1954*. In.: *Sešity Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV*, sv. 3, 1992, s. 77 – 138. Avšak

pre tie výrobné oblasti, ktoré vzhľadom na administratívne určované úlohy a neatraktivnosť práce sústavne trpeli vážnym nedostatkom pracovných síl.³ Nevznikali však ako nejaká novinka; vyhľadávanie či zaraďovanie osôb na nútené práce a ich organizácia vychádzala z overených skutočností získaných z niekoľkoročného prevádzkovania nútených prác na Slovensku.

Právny podklad pre vznik prvých pracovných táborov na Slovensku⁴ po skončení vojny vytvorilo nariadenie Slovenskej národnej rady (SNR) č. 105/1945 Zb. SNR zo dňa 23. augusta 1945 o zriadení pracovných táborov. Toto nariadenie, ktoré bolo špecifikom Slovenska a nemalo celoštátnu obdobu, malo v období takzvaného povojnového provizória (jeho platnosť bola limitovaná do 30. 4. 1947) bezprecedentne rýchlym a dostatočne odstrašujúcim spôsobom vyradiť nežiaduce osoby z občianskeho života a súčasne využiť ich pracovné schopnosti na výstavbu vojnou zničeného Slovenska. Povojnový režim, ktorý i pofebruárová exilová literatúra vydávala za demokratický, neváhal riešiť spoločenské problémy a potreby nedemokratickými metódami.⁵

Podľa paragrafu 2 citovaného nariadenia SNR bolo možné do pracovných táborov zaraďovať osoby odsúdené riadnym súdom podľa nariadenia SNR č. 33/1945 (o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a zriadení ľudového súdnictva) a nariadenia SNR č. 106/1945 (o prísnejšom trestaní niektorých priestupkov), ktoré si mali časť alebo celý trest odpykať v pracovných táborech.⁶ V tomto prípade bolo – pre lepšiu orientáciu ich označíme písmenom „a“ – zaradenie do pracovných táborov súčasťou trestu uloženého súdom, pričom rozsudok určoval dĺžku trestu zaradenia do pracovných táborov; dĺžka tohoto trestu nesmela presiahnuť 24 mesiacov. Aj keď poverenctvo vnútra požadovalo, aby do pracovných táborov boli zaradené predovšetkým osoby už odsúdené (aj keď nie právoplatne, ale nielen na základe trestného oznámenia), už nariadenie č. 105/45 ako i následne vydané vykonávacie nariadenia predpokladali možnosť zaraďovať do pracovných táborov i na základe administratívneho mimosúdneho rozhodnutia. Do tejto kategórie spadali osoby („b“) ohrozujúce výstavbu štátu, verejnú bezpečnosť, pokoj a poriadok, prekážajúce hospodárskej rekonštrukcii a prejavujúce štátu nepriateľské zmýšľanie, alebo na také iných popudzujúce. V ďalšej skupine boli asociálne osoby („c“) a osoby, ktoré bezdôvodne nenastupovali do im prikázananej práce na základe všeobecnej pracovnej povinnosti podľa dekrétu prezidenta republiky č. 88/1945 Zb., respektíve takúto prácu bezdôvodne zanechali („d“).⁷ Ak osoby v skupine „a“ boli zaraďované do pracovných táborov na základe rozhodnutia súdu, osoby v skupine „b“ a „d“ boli do táborov zaraďované rozhodnutím osobitnej komisie Povereníctva vnútra. Komisia sa skladala z predsedu a dvoch členov, pričom

ani táto práca nepostihuje kontinuitu vo vývoji nútených prác na Slovensku s predfebruárovým vývojom. Navyiac problematike táborov nútenej práce na Slovensku venuje len okrajovú pozornosť.

3 Už v decembri 1948 existovalo v Čechách 7 táborov nútenej práce: 1. Dolní Jiřetín, tábor č. 43 – p. o. Most; 2. Horní Žďár u Jáchymova; 3. České Budějovice, tábor II; 4. Ostrava – Kunčice n/O.; 5. Ostrava Hrušov, důl Stalin; 6. Dourava p. o. Fryštát; 7. Lešany p. o. Benešov. SNA, f. PV – PT, 1945–50, kr. 24, č.s. 1620/19 – 18/11 – 1948.

4 Samozrejme neskúmame existenciu táborov z obdobia Slovenského štátu v rokoch 1939–45.

5 Rovnako nedemokratické metódy sa uplatňovali v súvislosti s pripravovaným násilným odsunom občanov nemeckej a maďarskej národnosti a po r. 1946 ich násilnej „reslovakizácii“. Pozri: A. ŠPIESZ, *Dejiny Slovenska na ceste k sebauvedomeniu*. 1. vyd., Bratislava, Perfekt 1992, s. 178n.

6 Slovenský národný archív (SNA), f. PV – PT, 1945–50, kr. 24, č.s. 1068/1946.

7 SNA, f. PV – PT, 1945–50, kr. 24, č.s. 800/1 – 1946. Vykonávacie nariadenie SP SNR k nariadeniu číslu 105/1945 Zb.n. – SNR o zriadení pracovných táborov.

aspoň dvaja členovia museli mať právnické vzdelanie. Osobitná komisia mohla do pracovných táborov zaradiť osoby skupiny „b“ a „d“ obdobne ako riadny súd, najviac na dobu 24 mesiacov (minimálna dĺžka zaradenia nebola stanovená). Proti rozhodnutiu a výmeru Povereníctva vnútra, o ktorom postihnutú osobu informovali ústne, respektíve písomne, nebolo opravného prostriedku. Keďže išlo o udelenie trestov bez súdu, sťažnosť na najvyšší súd bola vylúčená. Navyiac rozhodnutie osobitnej komisie o zaradení a prípadné trestné stíhanie tej istej osoby riadnym, respektíve administratívnym súdom sa vzájomne neovplyvňovali. V praxi to znamenalo, že tú istú osobu bolo možné za činnosť vyjadrenú v písmenách „b“ a „d“ odsúdiť k väzeniu a súčasne mimosúdnym rozhodnutím Osobitnej komisie zaradiť do pracovných táborov na seba nezávisle. Iba v tom prípade, že išlo o totožnú skutkovú podstatu, sa oba tresty zráтали.⁸ Táto možnosť paralelného trestania súdom a mimosúdnou cestou osôb v skupine „b“ a „d“ sa zdôvodňovala potrebou rýchlejšieho vysporiadania s osobami spoločensky obzvlášť „nebezpečných činov“, keďže riešenie týchto riadnou súdnou cestou (pri dodržaní všetkých noriem procesného práva) sa považovalo za príliš pomalú a teda málo účinnú formu trestného postihu.

Osobitná komisia rozhodovala na základe návrhov okresných komisií zložených z predsedu ONV (ako predsedu komisie), predsedu okresného súdu a okresného veliteľa NB. V Bratislave a Košiciach komisia pracovala v zložení: oblastný veliteľ NB (ako predseda komisie), predseda okresného súdu a člen národného výboru. Ako vyplýva z citovaného vykonávacieho nariadenia, zákon stanovil a zaväzoval k oznamovacej povinnosti všetkých občanov, úrady a bezpečnostné orgány v prípade zistenia činnosti vyjadrenej v paragrafe 2 uvedeného nariadenia.

Ešte razantnejší a prísnejší postup sa uplatňoval voči osobám zaradeným do skupiny „c“. Zaraďovanie takzvaných asociálnych osôb do pracovných táborov spadalo výlučne do kompetencie Povereníctva vnútra. Pobyť asociálov v tábore nariadenie časovo neohraničovalo; v zásade sa určoval na dobu neurčitú. Dĺžka pobytu v pracovných táboroch, respektíve prepúšťanie z tábora bolo potom závislé od správcu tábora, ktorý mal podľa stavu prevýchovy zaradenca v čase od šiesteho do dvanásteho mesiaca zaradenia rozhodnúť o jeho ďalšom osude. O svojom rozhodnutí informoval Povereníctvo vnútra.

Asociálne osoby mali vyberať predsedovia MNV (takzvaný komisári), prednostovia úradov MNV a stanice NB vo svojich obvodoch. Keďže obsah pojmu „asociálna osoba“ nebol nariadením presne vymedzený, vytváral sa priestor pre značne svojvoľný výklad a zneužívanie tejto právnej normy. V snahe minimalizovať nebezpečenstvo takéhoto prístupu (úplne ho odstrániť nebolo možné), bol predseda MNV povinný na začiatku každého roku (podľa potrieb Povereníctva vnútra aj v iný čas) zvolaf takzvanou výberovú komisiu (zloženú okrem jeho osoby ešte z prednostu úradu MNV, veliteľa stanice NB), ktorá rozhodovala o tom, či možno do úvahy prichádzajúce osoby považovať za asociálne. Na tajných zasadaniach sa komisia uznášala jednohlasne. V prípade, že sa jednohlasnosť nedosiahla, postupoval sa sporný prípad s celým príslušným materiálom ONV na rozhodnutie. Stanovisko ONV, vyjadrené do 30 dní, bolo konečné. Odklad, respektíve prerušenie zaradenia sa týkal výlučne osôb trpiacich nákazlivou chorobou, žien v pokročilom tehotenstve a osôb podliehajúcich povinnej vojenskej službe, pokiaľ ich zaradenie do pracovných táborov nepresahovalo 6 mesiacov.

8 SNA, f. PV – PT, 1945–50, kr. 24 a j. 800/1 – 1946. Viď paragraf 15, čl. 1, 2 citovaného vykonávacieho nariadenia.

Dôvodov k vytvoreniu pracovných táborov na Slovensku už v roku 1945 bolo určite niekoľko. Okrem už spomínanej potreby urýchlene internovať politicky a spoločensky nežiadúce osoby zohrával dôležitú úlohu aj akútny nedostatok pracovných síl potrebných k obnove vojnou zničeného hospodárstva; tento faktor sa postupne stával určujúcim. Potvrďuje to skutočnosť, že rozsah a termíny odvodov zaradcov do pracovných táborov sa riadili podľa fyzickej a časovej potreby pracovných síl.

Bezprostredne po vojne akútnym nedostatkom pracovných síl trpela slovenská energetika a štátne lesy v Tichej Doline na Podbansku a v okrese Ružomberok; v ďalších rokoch tento problém vyvstal aj v hutníckom a strojárskom priemysle. Prvé pracovné (respektíve sústreďovacie) tábory vznikali v Novákoch, v Ústí nad Oravou, v Tichej Doline (okr. Liptovský Mikuláš) a v Lubochni (okr. Ružomberok).

Osobitné miesto medzi tábormi na Slovensku mal pracovný tábor v Novákoch. Od počiatku ho budovali ako najväčší tábor na Slovensku; disponoval trvalou pracovnou možnosťou pre vysoký počet zaradených osôb. To ho predurčilo stať sa akýmsi „zberným“ táborom pre sústreďovanie zaradcov z ostatných, postupne likvidovaných pracovných táborov. Keďže väčšinu zaradcov v Novákoch nasadzovali na najťažšie práce v bani, boli tu sústreďovaní takzvaní „politickí rozvratníci“ a zbehovia z ostatných pracovných táborov.⁹ Jeho kapacita sa preto na rozdiel od iných pracovných táborov sústavne zvyšovala a v roku 1949 predstavovala na podmienky Slovenska výnimočnú možnosť kmeňovo zaradiť až päť tisíc osôb. Pôvodne bol v Novákoch len sústreďovací tábor pre občanov nemeckej národnosti, a to už 1. júna 1945. Po prijatí nariadenia SNR 105/1945 a rozbehnutí ľudového súdnicstva (nariadenie č. 33/1945) dňa 1. decembra 1945 pri tomto sústreďovacom tábore vytvorili zmiešaný pracovný tábor, ktorý fungoval až do 6. marca 1948.¹⁰ Po krátkom prerušení ho dňom 1. novembra 1948 obnovili, ale už pod názvom pracovný útvar.¹¹

Podobným vývojom prešiel i pracovný tábor v Ústí nad Oravou, len s tým rozdielom, že jeho existencia, teda i dĺžka trvania priamo závisela od prác na priehradnej hydroelektrocentrále. Odlišoval sa i veľkosťou. V čase jeho vzniku, 15. novembra 1945, ho budovali pre 300 mužov. Trval nepretržite až do 30. apríla 1949, kedy boli práce na hydroelektrocentrále ukončené. Počas existencie bol podobne ako tábor v Novákoch dvakrát premenovaný – 15. decembra 1948 na pracovný útvar a 11. februára 1949 na tábor nútenej práce.¹²

V istom zmysle odlišným, no vzhľadom na dĺžku trvania podobným vývojom prešiel pracovný tábor v Tichej Doline. Odlišnosť mu dával charakter lesných prác, pre ktoré tábor vytvorili. Vznikol bezprostredne po prijatí stopätky, ale pre nemožnosť pracovať v lese v zimnom období ho v zimných mesiacoch rokov 1945/46 a 1946/47 dočasne likvidovali. Zaradcov výlučne mužského pohlavia presunuli do pracovného tábora v Lubochni (okr. Ružomberok). Po ročnej prestávke od 15. júla 1947 do 15. júla 1948 tábor opäť ožil, ale už pod názvom pracovný útvar. Definitívne zanikol 21. októbra 1948.¹³

9 Zmena nastala až 1.10.1949, keď do tábora nútenej práce v Novákoch boli zaraďovaní z celého Slovenska len muži a ženy z bratislavského a nitrianskeho kraja. ŠOA Brezno, kr. 35, č.s. 256/00 – 54 – BK/8.

10 Pôvodný sústreďovací tábor vznikom pracovného tábora nebol likvidovaný a fungoval až do júla 1949. Ešte v máji 1948 bolo v sústreďovacím tábore v Novákoch 400 Nemcov. SNA, f. PV – PT, 1945–50, kr. 24, č.s. 3011/6 – VI/1 – 1948.

11 SNA, f. PV – PT, 1945–50, kr. 104, č.s. 1/230 – VI/1 – 1948

12 SNA, f. PV – PT, 1945–50, kr. 104, č.s. 2/250 – VI/1 – 48

13 SNA, f. PV – PT, 1945–50, kr. 104, č.s. 2696/9 – V/1 – 46; 5/66 – VIII/1 – 1947; 2696/4 – V/1 – 1946; 5/90 – VIII/1 – 47; 19/1 – VI/1 – 1948.

Obdobným vývojom prešiel pracovný tábor v Ľubochni, pretože mal to isté poslanie. Presné údaje o vzniku tohoto tábora sa nám nepodarilo získať. Z materiálov však vyplýva, že z neho dňa 25. apríla 1947 zaradené osoby premiestnili do pracovného tábora v Tichej Doline. Opätovne bol aktivovaný 15. júla 1948 ako pracovný útvar a definitívne ho zrušili 20. novembra 1948. Po zániku obidvoch táborov boli zaradenci presústreďení do pracovného útvaru v Novákoch.¹⁴

Zvláštne miesto medzi pracovnými tábormi na Slovensku mal tábor v Ilave, ktorý bol aktivovaný 8. marca 1948 ako pracovný útvar. Vzhľadom na mimoriadne zlé hygienické podmienky a nedostatok pracovných možností patrili medzi tábory s najmenšou kapacitou (200 osôb). Z toho dôvodu ho (už ako tábor nútej práce) v roku 1949 zlikvidovali, ale bezprostredne opäť obnovili pre potreby štátnej bezpečnosti (Štb), hlavne preto, že zaradené osoby boli sústreďené v bývalých väzenských priestoroch, ktoré umožňovali kvalitnejšiu ostrahu. Definitívne tábor zanikol 25. júna 1950, pričom zaradenci boli premiestnení do tábora nútej práce v Trenčíne.¹⁵

Z celkového počtu osemmástich pracovných táborov na Slovensku, zriadených na základe nariadenia SNR č. 105/1945, teda iba štyri pracovné tábory pretrvali do roka 1948 ako pracovné útvary. Aj ostatné tábory vznikali už v roku 1945 s výnimkou pracovných táborov v Krupine a v Kraľovanoch (okr. D. Kubín), ktoré vznikali až v roku 1946, ale doba ich trvania bola podstatne kratšia. Čiastočne to vysvetľuje skutočnosť, že tábor v Krupine bol pokračovaním likvidovaného pracovného tábora vo Veľkých Kapušanoch a tábor v Kraľovanoch vznikol na zažehnanie nedostatku pracovných síl pri stavbe železničného tunelu už ako stavby dvojročné. Obdobný „pokračovateľský“ vzťah bol medzi tábormi v Tallási a Nebojsi v okr. Galanta s táborom v Krupine, kam boli po likvidácii ženského tábora v Nebojsi (1. februára 1946) premiestnené zaradenky.¹⁶ (Pozri tab. č. 1.)

Napriek značným odlišnostiam vo vnútornom živote jednotlivých pracovných táborov možno ho v zásade charakterizovať ako sprísnený kasárenský režim. Zaradenci boli organizovaní v pracovných družstvách, čatách a oddieloch. Spravidla boli ubytovaní pohromade – po oddieloch, takže velitelia jednotlivých oddielov boli aj veliteľmi izieb. V porovnaní s organizáciou normálneho vojenského života sprísnený režim bol v tom, že okrem zákazu návštev zaradencov v pracovných táborech (povolené boli iba vo výnimočných prípadoch) bol disciplinárny poriadok oveľa prísnejší. Najťažší disciplinárny priestupok, za ktorý sa okrem iného považovalo zbehnutie z pracovných táborov (zbehnutím sa označoval i oneskorený návrat z prerušenia zaradenia), bolo možné potrestať samoväzbou až do 14 dní, spojenou s obdenným pôstom a tmavou komorou. Samozrejme rozdiel bol i v tom, že zaradenci, ako osoby „odsúdené“ k núteným prácam, museli v pracovnom čase vykonávať práce v pridelených podnikoch. Vykonávcie predpisy ukladali odmeňovať prácu zaradencov vo výške mzdy normálnych robotníkov. S prihliadnutím na ich vyžívovacie a alimentačné povinnosti a celkové správanie sa v táboroch bolo možné výšku mzdy diferencovať, ba dokonca ju vôbec nepriznať.

Väčšina táborov zanikla do leta 1947, čo spôsobili tieto hlavné skutočnosti: skončila sa platnosť nariadenia SNR č. 105/1945 (30. apríla 1947) a roku 1947 sa o pracovné tábory začala výraznejšie zaujímať česká a slovenská občianska verejnosť.

14 SNA, f. PV – PT, 1945–50, kr. 104, č.s. 5/66 – VIII/1 – 1947; 18/1 – VI/1 – 1948; 18/36 – VI/1 1948.

15 SNA, f. PV – PT, 1945–50, kr. 104, č.s. 230/56 – 32 – BK/8 – 49. (Politické vyhodnotenie činnosti odd. BK/8 za r. 1949.) ŠOA Brezno, kr. 35, č.s. 256/73 – 8 – BK/8 – 1950, tábor nútej práce Ilava – zrušenie a likvidácia.

16 SNA, f. PV – PT, 1945–50, kr. 104, č.s. 867/1 – V/1 – 45; 27/5 – V/1 5 – 46.

V období takzvaného právneho vákuu, v čase od 1. mája 1947 do 23. marca 1948, do prijatia nového nariadenia SNR č. 7/1948 Zb., okamžite vyvstal problém, čo s osobami zaradenými v pracovných táborech. Najzložitejším sa ukazovalo zabezpečenie výkonu trestu pre osoby neodsúdené, ale zaradené do táborov rozhodnutím osobitnej, respektíve výberovej komisie na základe paragrafu 2, písmeno „b“, „c“, „d“ nariadenia. Ak u osôb v skupine „a“, zaradených do pracovných táborov rozhodnutím ľudového súdu (respektíve policajného trestného súdu)¹⁷ podľa nariadenia č. 33/45, respektíve 106/45 Zb., bolo možné zmeniť miesto výkonu trestu, tak u ostatných skupín výkon trestu strácal právne opodstatnenie a bolo potrebné ich okamžite prepustiť. To však v podmienkach značného nedostatku pracovných síl by citeľne postihlo plnenie dvojročného plánu, výstavbu najdôležitejších stavieb dvojročnice. Tieto skutočnosti evokovali potrebu predĺžiť platnosť nariadenia č. 105/45 Sb.,¹⁸ respektíve prijať nové nariadenie. Zdĺhavé riešenie tejto otázky značne ovplyvňoval postoj ústrednej vlády ako i verejnosti k ďalšej existencii pracovných táborov na Slovensku.

SNR prijatím nariadenia č. 105/45 Zb. porušila takzvanú pražskú dohodu z 2. júna 1945, podľa ktorej otázka občianskych práv a slobôd patrila výlučne do kompetencie Národného zhromaždenia. Navyiac spomínané nariadenie tým, že upieralo slovenským občanom právo na svojho zákonného sudcu, bolo v rozpore s paragrafom 94, odst. 2 ústavnej listiny. Uvedené skutočnosti boli predmetom kritiky pražskej vlády až do konca roku 1947. Novú kvalitu nadobudla kritika pracovných táborov a trestov bez súdov na Slovensku po 26. marcu 1947, kedy Povereníctvo vnútra vydalo úradnú správu o zadržávaní 31 žien a ich zaradení do pracovného tábora na základe rozhodnutia osobitnej komisie.¹⁹ Aby slovenská verejnosť existenciu pracovných táborov v čase ich vzniku prijala, odôvodňovali sa nútené práce potrebou prevýchovy niektorých občanov – asociálov, najmä občanov rómskeho pôvodu, ktorí nepracovali, žili na úkor spoločnosti a neplnili si vyživovacie povinnosti. Zaradenie na nútené práce nemalo teda plniť funkciu trestu. Oficiálne mali pracovné tábory byť akousi sociálne výchovnou ustanovizňou.²⁰ Navyiac existencia pracovných táborov bola pred verejnosťou utajovaná, pretože existovali paralelne alebo vznikali priamo zo sústreďovacích táborov.²¹ Zverejnenie spomínanej úradnej správy upozornilo verejnosť, že na Slovensku existujú koncentračné tábory, v ktorých je možné internovať občanov bez riadneho súdneho rozsudku, čo zintenzívnilo kritiku. Po zverejnení článku Dr. Kmeťa „Koncentrační tábory na Slovensku“²², ktorý charakterizoval nariadenie 105/45 ako prejav gestapáctva na Slovensku,

17 Išlo o Okresné správne komisie na ONV ako administratívno trestné orgány, 5.9.1945 vznikli i osobitné policajné trestné sudy ako samostatný odbor Povereníctva vnútra. Do ich kompetencie spadali väčšie trestné prípady spojené s verejnými funkcionármi ONV, MNV, NB apod. (súvisiacich s distribúciou, zásobovaním a šmelinou). SNA, f. PV – sekr. pom., 1944–50, kr. 100, č.s. 10382 – 11945 – III/4.

18 Takýto postup navrhol Právny výbor už 6.5.1947. SNA, f. PV – PT, 1945–50, kr. 24, č.s. 2850/5 – VIII/1 – 47, 24. Neskôr s podobným návrhom na predloženie stopáčky do 1.5.1948 vystúpil G. Husák – ako predseda Zboru poverenikov. Tamtiež, č.s. 2850/47.

19 Išlo o incident z 15.3.1947, kedy pred budovou ONV v Piešťanoch demonštrovalo väčšie množstvo deťančiek, dožadujúcich sa zákroku v prospech dr. Tisa. SNA, f. PV – PT, 1945–50, kr. 24, č.s. 2850/6 – VIII/1 – 1947.

20 Tento rozmer v chápaní nútených prác ako prostriedku prevýchovy prevažoval v praktickej politike na Slovensku i v neskoršom období po prijatí zákona 247/48 o zriadení táborov nútenej práce, čo kontrastovalo s úsilím pražských autorov spomínaného zákona považovať nútené práce za formu trestu.

21 Na Slovensku vzniklo celkom 96 sústreďovacích táborov, pritom niektoré pracovné tábory vznikali pretvorením sústreďovacích na pracovné. (Napríklad pracovný tábor v Novákoch, v Krupine, Hornej Štubni, Nitrianskej Strede apod.) SNA f. PV – PT, 1945–50, kr. 104, č.s. 230/56 – 32 BK/8 – 49.

22 *Pozri Svobodný zítfeč*, č.19, 8.5.1947.

už nebolo možné narastajúcu kritiku verejnosti ignorovať. Legislatívny odbor Povereníctva vnútra reagoval na ňu návrhom prijať novú právnu normu so spiatočnou platnosťou od 1. mája 1947, ktorá by neobsahovala najviac kritizované nedostatky nariadenia č. 105/45. Išlo predovšetkým o návrh zaraďovať osoby do táborov výlučne na základe riadneho súdneho rozsudku. Nemalo teda ísť o zrušenie pracovných táborov, ale o takú legislatívnu úpravu, ktorá by nebola v rozpore s ústavnou listinou a celoštátne upravenými občianskymi právami a slobodami. Tomu zodpovedala i snaha dodržiavať zásady jednotnej sociálnej politiky vyjadrená v návrhu vylúčiť z textu nového nariadenia zaraďovanie osôb do pracovných táborov na základe nenastúpenia, respektíve bezdôvodného opustenia práce, pretože takáto prísna sankcia v českých krajinách nejestvovala.²³

Súčasnne pretrvával i pôvodný názor, dožadujúci sa rýchleho a bezohľadne odstrašujúceho vyradenia previnivších sa osôb z verejného života, čo je možné jedine použitím takých prostriedkov, u ktorých možnosť využitia opravných prostriedkov bude minimálna. Argumentovalo sa i naďalej tým, že zákon č. 15/1947 Zb. o stíhaní čierneho obchodu a podobných pletích, ako aj iných noriem, je v praxi málo účinný, a to hlavne pre jeho komplikovanosť, ale hlavne pre možnosť riadnych opravných prostriedkov, čím sa výkon trestu príliš odďaľuje a odstrašujúci účinok sa tým značne znižuje. Stúpajúci počet prípadov porušovania zásobovacích, distribučných, menových a cenových právnych predpisov po ukončení platnosti stopäťky mal byť dôvodom pre prijatie takejto prísnej právnej normy.²⁴

V priebehu roka 1947 sa teda objavili dva návrhy, rozdielne ani nie tak v otázke existencie pracovných táborov ako v spôsobe zaraďovania do nich. Ak jeden z nich navrhoval upraviť postavenie pracovných táborov tak, aby ich existencia nebola v rozpore s celoštátne platnými normami, najmä ústavnou listinou, druhý návrh otázku ústavnosti pri zaraďovaní do pracovných táborov vlastne len proklamoval. Súčasne požadoval prísny postup voči obvineným osobám, a to i za cenu porušovania ústavou garantovaného práva každého občana na riadnu obhajobu a súd. Z obsahového zamerania druhého návrhu sa dá predpokladať, že išlo o politicky motivovaný záujem, usilujúci predĺžiť prechodné povojnové právne provizórium vyjadrené v nariadení č. 105/1945, a novým mimoriadnym opatrením administratívno trestnej prevencie vytvoriť výhodné pozície v zostrujúcom sa mocenskom zápase. Uvedenú skutočnosť možno s veľkou pravdepodobnosťou považovať za určujúci faktor, ktorý v komplexe s inými príčinami viedol k prijatiu tohto návrhu za základ nového nariadenia SNR č. 7/1948 Zb. o zriadení pracovných útvarov.

Nové nariadenie SNR prijaté 23. marca 1948 a následné vykonávacie nariadenie č. 18/1948 z 23. apríla 1948 sa len v detailoch, teda len formálne líšilo od stopäťky. Nieslo so sebou všetky negatíva dovedy kritizované ústrednou pražskou vládou. Išlo najmä o opätovné porušovanie paragrafu 94, odst. 2 ústavnej listiny, keďže nariadenie SNR č. 7/48 umožňovalo osobitnej komisii pri Povereníctvu vnútra podľa paragrafu 2, odst. 2, zaraďovať osoby v skupinách „b“, „c“ a „d“ (takzvaní zaháľачi, pracovní ignoranti, rozvratníci) do pracovných útvarov bez riadneho súdu a obhajoby. Osoby v skupine „a“ (takzvaní odsúdeníci podľa zák. č. 15/1947 a č. 106/1945) boli obdobne ako

23 SNA, f. PV – PT, 1945–50, kr. 24, č.s. 2850/6 – VIII/1 – 1947.

24 SNA, f. PV – PT, 1945–50, kr. 24. Návrh osnovy nariadenia SNR o zriaďovaní pracovných táborov a dôvodová správa.

u stopačky zaraďované do pracovných útvarov rozhodnutím riadneho súdu.²⁵ Ďalej išlo o porušovanie jednotnej sociálnej politiky, pretože nariadenie stanovilo vekovú hranicu pre zaradenie do pracovnej povinnosti odlišne od dekrétu prezidenta republiky č. 88/1945 Zb., ktorý ju stanovil u mužov od 16 do 55 rokov a u žien od 18 do 45 rokov. Nové nariadenie však stanovilo pracovnú povinnosť pre obe pohlavia od 18 do 50 rokov, čím boli muži zvýhodnení a ženy znevýhodnené. Svojrážna interpretácia sa preniesla i do osobitnej úpravy platnej celoštátnej normy o stíhaní práci sa vyhýbajúcich osôb, upravenej v paragrafu 36 a 38 zákona NZ č. 87/1947 Zb. Nariadenie v paragrafe 2, odst. 1, lit. c, opätovne umožňovalo takzvaných pracovných ignorantov za jednoduché nenastúpenie alebo zanechanie práce potrestať zaradením do pracovných útvarov až na dva roky, hoci takáto sankcia nejestvovala v českých krajinách ani po februári 1948.

Aj mechanizmus výberu a zaraďovania osôb do pracovných útvarov bol veľmi podobný ako podľa stopačky. Osobitná komisia zaraďovala do pracovných útvarov na základe návrhov trojčlenných okresných komisií a Okresného úradu ochrany práce.²⁶ Rozdiel bol len v tom, že v komisiách vystriedal veliteľa NB prednosta štátnej bezpečnosti a že sa komisie uznášali na základe väčšiny hlasov. Tým sa pravdepodobnosť zaradenia do pracovných útvarov pre vybrané, respektíve zistené osoby zvyšovala. Navyiac, vo vzťahu k osobám zaradeným pod písmeno „d“ (takzvaní rozvratníci), dávala spomínaná právna norma osobitnej komisii možnosť zasahovať i samostatne, čo naznačovalo, že ostrie tejto normy malo byť nasmerované predovšetkým voči takzvaným rozvratným živlom. Potvrdzovala to i koncoročná správa osobitnej komisie z 8. februára 1949, ktorá uvádzala, že z celkového počtu 1608 ňou navrhnutých osôb na zaradenie do pracovných útvarov až 61,2 % tvorili takzvaní politickí a hospodárski rozvratníci.²⁷ Po konfrontácii s kmeňovým stavom osôb zaradených v pracovných útvaroch sa však takéto zastúpenie „rozvratníkov“ nepotvrdilo. Ako vyplýva z priloženej tabuľky (č. 2), bol počet zaradených „zaháľáčov“ neporovnateľne vyšší ako „rozvratníkov“. Zistiť príčiny disproporcie medzi počtom komisiou na zaradenie navrhovaných „rozvratníkov“ a skutočným zaradením do pracovných útvarov je pomerne zložité. Natíska sa niekoľko vysvetlení. Mohlo ísť o náhodu, spôsobenú VI. odborom Povereníctva vnútra, zodpovedným za rozmiestenie zaradených osôb do pracovných útvarov, ktoré zápasilo s problémom, ako umiestniť prudko stúpajúci počet navrhnutých osôb na zaradenie za podmienok nedostatočného počtu pracovných útvarov. No asi išlo o zámerne nadsadené číslo, čím sa členovia osobitnej komisie usilovali aspoň na papieri naplniť ideový zámer tvorcov nariadenia č. 7/1948 Zb.

Nie bez zaujímavostí je fakt, že v skupine „zaháľáčov“ najväčšie zastúpenie mali robotníci. Spomínaná správa v tabuľkovej časti uvádza len 42 zaradencov robotníckeho pôvodu, čo predstavovalo 2,6 % z celkového počtu v roku 1948 zaradených osôb. Tento údaj ostro kontrastuje so sociálnou štruktúrou skutočného stavu zaradencov udávanou správami jednotlivých pracovných útvarov. Ak v mesiaci júni, kedy komisia fakticky zahájila svoju činnosť, bolo v pracovných útvaroch z celkového počtu 35 komisiou za-

25 Nariadenie č. 7/1948 Zb. SNR z 23.3.1948, paragraf 2, odst. 1. SNA, f. PV – PT, 1945–50, kr. 24, č.s. 4262/48.

26 Výber tzv. zaháľáčov mala na starosti Okresná výberová komisia, vyhľadávajúca osôb, ktoré bezdôvodne nenastúpili do práce, mal na starosti Okresný úrad ochrany práce; rozvratníkov sledovala Okresná zisťovacia komisia. SNA, f. PV – PT, 1945–50, kr. 24, č.s. 4262/48.

27 Z toho 46,5 % tvorili hospodárski rozvratníci. SNA, f. PV – sekr., kr. 91, č.s. 521/49. Osobitná komisia – správa o celkovej činnosti za rok 1948 zo dňa 8.2.1949.

radených osôb len 5 robotníckeho pôvodu, tak v júli sa tento pomer zvýšil na 67 ku 114. Uvedený trend pokračoval aj v ďalších mesiacoch (napríklad v septembri zo 442 osôb komisiou zaradených bolo 212 robotníkov, v októbri zo 678 bolo 254 robotníkov; pozri tab. č. 2).

Podľa nášho výskumu v období od júna do októbra 1948 bolo v kmeňovom stave pracovných útvarov 1552 osobitnou komisiou zaradených osôb, z ktorých až 37,4 % zaradcov malo robotnícky pôvod. Naznačené skutočnosti potvrdzujú nedôveryhodnosť spomínaného materiálu.

V čase, keď osobitná komisia zahájila svoju činnosť, existovali na Slovensku už iba dva pracovné tábory, a to v Ústí nad Oravou a v Ilave (pozri tabuľku č. 1). Pracovný tábor v Novákoch zanikol 6. marca 1948, ale sústreďovací tábor pre občanov nemeckej národnosti naďalej fungoval. V ich kmeňovom stave k 1. januáru 1948 bolo 519 zaradcov, pričom takmer polovicu z nich (254) tvorili občania maďarskej národnosti. V skutočnosti bolo v táboroch len 174 osôb, keďže až 287 osôb bolo evidovaných v stave zbehov.²⁸ Ukončením činnosti osobitnej komisie v apríli 1947, v dôsledku vypršania platnosti stopätky, vznikla situácia, že do pracovných táborov boli zaraďované výlučne osoby odsúdené riadnym súdom, ktoré si takto odpykávali časť súdom vymeneného trestu. Od júna, kedy začala podávať návrhy na zaradenie i osobitná komisia pri Povereníctve vnútra obnovená na základe nariadenia č. 7/1948, objavuje sa v kmeňovom stave pracovných útvarov prvých 35 zaradcov; ich počet bol veľmi nepatrný (predstavoval len 5,5 % z celkového počtu zaradených). Zo správ VI. odboru Povereníctva vnútra, ktorý po prijatí nariadenia č. 7/1948 prevzal riadenie pracovných útvarov, ako i z priloženej tabuľky (č. 2) vyplýva, že činnosť komisie v ďalších mesiacoch prudko akcelerovala, takže v októbri už počet komisiou zaradených osôb v kmeňovom stave pracovných útvarov dosiahol nadpolovičnú väčšinu. Od júla, kedy v rámci akcie zostreňného kurzu voči rozvratníkom každého druhu navrhovala komisia zaradiť 260 osôb, začali vznikať pre pracovníkov VI. odboru problémy s umiestňovaním nových zaradcov, lebo existujúce pracovné útvary na takéto prírastky neboli pripravené. Problém sa riešil rozšírením počtu pracovných útvarov. Tak došlo 15. júla 1948 k opätovnému aktivovaniu táborov v Tichej Doline (okr. Liptovský Mikuláš) a v Lubochni (okr. Ružomberok) pod názvom pracovné útvary a od 1. septembra 1948 v Novákoch. Prvé dva útvary však nemohli mať dlhé trvanie, keďže ako sme už skôr spomínali, išlo o nútené práce v lesoch. Útvary boli preto v októbri a novembri definitívne zlikvidované. Okrem spomínaných pracovných útvarov navrhoval VI. odbor Povereníctva vnútra zriadiť pracovný útvar v Martine na výstavbu oceliarne, v Sučanoch na výstavbu tehelne, v Liptovskom Mikuláši na výstavbu textilky a v Liptovskom Hrádku na výstavbu podniku Tesla.²⁹ Podľa našich zistení nakoniec k vytvoreniu navrhovaných útvarov nedošlo. Možno to čiastočne vysvetliť tým, že v auguste sa už na Ministerstve vnútra v Prahe pripravovala celoštátna norma k zriaďovaniu „výchovných pracovných stredísk“.³⁰ V roku 1948 preto na Slovensku reálne existovalo len päť pracovných útvarov.

28 Išlo väčšinou o občanov maďarskej národnosti, ktorí ušli do Maďarska. Ostatní zaradenci boli na povolenom prerušení zaradenia v nemocničnom liečení – 18, na vojenskej prezenčnej službe – 37, 1 vo výkone trestu v riadnej trestnici. SNA. f. PV – P, 1945–60, kr. 14, č.s. 13/1 – VIII/1 – 1948. Správa o činnosti VIII. odboru Povereníctva vnútra za mesiac január 1948.

29 SNA, f. PV – PT, 1945 – 1950, kr. 24, č.s. 5955/3 – VI/1 – 1948. Správa hl. radcu VI. odboru z 15.6.1948.

30 Existenciu tejto skutočnosti potvrdzujú niekoľké zdroje. Spomína to napr. K. KAPLAN c. d., s. 80.;

I keď sú údaje o počtoch osobitnou komisiou prejednaných, respektíve navrhnutých na zaradenie značne rozdielne,³¹ nemohli kapacitne existujúce pracovné útvary tento nárast zvládnuť. Zvlášť keď uvážime, že od 9. septembra v súvislosti s celoštátnym nastúpeným „ostrým kurzom“ činnosť osobitnej komisie prudko stúpala.³²

Problémy s vybavovaním stúpajúcej agendy osobitnej komisie, predovšetkým so zaraďovaním osôb do pracovných útvarov, zďaleka nevyčerpali ťažkosti vznikajúce pracovníkom VI. odboru Povereníctva vnútra, zodpovedným za organizačné zabezpečenie celkového chodu pracovných útvarov. Závažnou, až nezvládnuteľnou sa stávala otázka udržania pracovnej vyťaženia zaradencov. Trvalým zjavom bolo určité napätie medzi členmi správy pracovných útvarov (spočiatku išlo o civilných zamestnancov) a príslušníkmi bezpečnostného oddielu, zabezpečujúcimi ostrahu zaradencov, čo vyplývalo z nevyjasnenosti kompetencií medzi správcami a veliteľmi dočasných staníc SNB.³³ Špecifické vzťahy vznikali aj medzi zaradencami a pracovníkmi správy a ostrahy pracovných útvarov. Podľa mesačných správ VI. odboru išlo o nežiadúci príliš priateľský vzťah, čo viedlo k poklesu nielen pracovnej disciplíny, ale aj k nedodržiavaniu vnútorného poriadku a zabezpečenia ostrahy pracovných útvarov. Občasné kontroly, ktoré zabezpečoval VI. odbor, ukázali, že najvypuklejšie sa problémy prejavovali v Novákoch a v Ústí nad Oravou, kde napríklad vývoj šiel až tak ďaleko, že niektorým zaradencom bol po skončení zamestnania povolený voľný pohyb po okolí útvaru, takže mali možnosť utiecť, respektíve udržovať inak nedovolený styk s civilným obyvateľstvom.³⁴ Problém sa riešil výmenou starého civilného personálu s vytvorením inštitúcie revízných dôstojníkov, ktorí mali za úlohu sústavne kontrolovať pracovné útvary; súčasťou ich právomocí bolo vytváranie spravodajských sietí medzi zaradencami, aby boli informovaní o všetkom, čo sa v útvaroch deje.

Výrazný vzostup činnosti osobitnej komisie v letných a jesenných mesiacoch doterajšia historická produkcia vysvetľovala na základe nekritického preberania dobových názorov, zväčša ako dôsledok zvýšenej aktivity „reakčných živlov“.³⁵ Akoby tu vždy existovala priama úmera. Konieckoncov i to mohlo mať svoj podiel, avšak v komplexe príčin, ktoré spolupôsobili, určite nie rozhodujúci. V tomto období totiž získal slovenský „špecifický spôsob“ zbavovania spoločnosti „nežiadúcich“ živlov internovaním bez súdu výraznú morálnu a neskôr i právnu podporu.

Vyššie sme uviedli, že pražská vláda zaujímala k nariadeniu č. 105/1945 Zb., keď už nie otvorene kritické, tak veľmi rezervované stanovisko. Sporné bolo špecificky slovenské riešenie dekrétu prezidenta o všeobecnej pracovnej povinnosti ako i zaraďovanie osôb do táborov bez riadneho súdu a ďalšie otázky. Obdobný postoj ústrednej vlády,

ďalej Mesačná správa VI. odboru za mesiac september 1948, SNA, f. PV – P, 1945–60, kr. 14, č.s. 13/9 – VI/1 b – 1948 a ďalšie.

31 Napríklad Správa osobitnej komisie pre predsedu Zboru povereníkov z 5.10.1948 uvádza, že od apríla do augusta z 1458 prejednaných návrhov 935 navrhla na zaradenie do pracovných útvarov. SNA, f. PV – PT, 1945–50, kr. 24. Správa osobitnej komisie z 5.10.1948. Druhý materiál uvádza, že za rovnaké obdobie bolo navrhnutých na zaradenie len 759 osôb. SNA, f. PV – PT, 1945–50, kr. 24, č.s. 7 966/2 – VI/1 – 1948. Nariadenie SNR o pracovných útvaroch – poznatky.

32 V porovnaní s predchádzajúcimi mesiacmi sa v septembri počet navrhnutých na zaradenie zvýšil o viac ako jednu tretinu. SNA, f. PV – PT, 1945–50, kr. 24, č.s. VI/1 – 1948.

33 Na riešenie tejto otázky boli 18.11.1948 vydané „Interné pokyny pre správu a bezpečnostnú službu v pracovných útvaroch“.

34 Pozri mesačné správy VI. odboru za mesiac október a november 1948. SNA, f. PV – P, 1945 – 1960, kr. 14, č.s. 13/10 – VI/1 – 1948; 13/11 – VI/1 – 1948.

35 Pozri napríklad prácu P. Zelenáka, c. d., s. 49–51.

i keď predsa len umiernennejší, možno dokumentovať i v súvislosti s prípravou osnovy nariadenia SNR č. 7/1948 o zriaďovaní pracovných útvarov.³⁶ Nová situácia nastala po prijatí Rezolúcie informačného byra o situácii v Juhoslávii (28. júna 1948) a tým aj Stalinovej tézy o zostrovaní triedneho boja za socializmu, čím sa načrtol obraz vnútorného usporiadania novej spoločnosti vo výraznejších a jednoznačnejších kontúrach. Aj napriek tomu, že politici zostali ešte nejaký čas len vo sfére platonických výziev, bezpečnostné zložky konali. Okamžite sa začala akcia boja proti rozvratníkom každého druhu. Súčasne Ministerstvo vnútra v Prahe už v auguste začalo s prípravou osnovy zákona na zriaďovanie pracovných táborov.³⁷ Slovenské skúsenosti získané z činnosti pracovných útvarov sa stali zdrojom poučenia. Už 27. augusta žiadalo Ministerstvo vnútra v Prahe Povereníctvo vnútra o urýchlené zaslanie vyhodnotenia činnosti pracovných útvarov.³⁸ Ideovým zámerom pracovníkov Ministerstva vnútra pri príprave osnovy zákona bola snaha doplniť existujúci právny poriadok o zákon, ktorý by umožňoval obmedzovať osobnú slobodu občanov už za správanie sa, nielen za spáchanie trestného činu. Z osôb, ktorých správanie malo byť dôvodom k ich internovaniu, spočiatku vystupovali do popredia rôzni asociáli (osoby vyhýbajúce sa práci) a šmelinári. Bola to určitá obdoba realizácie nariadenia SNR č. 7/1948 Zb., podľa ktorého práca nemala byť trestom, ale prostriedkom na prevýchovu a zaradenie týchto osôb do spoločnosti.³⁹ Tomu mal zodpovedať aj budúci názov táborov, ktoré nemali byť koncentračnými, ale „výchovnými pracovnými strediskami“. Z iniciatívy stúpcov čo najostrejšej podoby pripravovaného zákona (Slánsky, Čepička, Nosek, J. Veselý) sa akčný rádius zákona mal rozšíriť predovšetkým na politických odporcov, čím sa menil celkový charakter pripravovanej právnej normy. Aby bol záber čo najširší, bol počet osôb spadajúcich k zaradeniu na návrh Slánskeho rozšírený o všetkých, ktorí boli odsúdení podľa zákona na ochranu republiky (231/1948), prípadne ďalších zákonov.⁴⁰ Keďže zaradenie týchto osôb nemalo byť súčasťou trestu stanoveného riadnym súdom, ale trestom navyiac, bola pripravovaná právna norma oveľa prísnejšia ako jej slovenská obdoba. V návrhu zákona bol takto postupne oslabený dovtedy uvažovaný dôraz na výchovný charakter pobytu a naopak zdôraznený represívny charakter práce ako trestu. Z toho vyplynul i nový názov – tábor nútenej práce.

V období prvej etapy nútenej práce existovalo na Slovensku celkom 17 pracovných táborov, z ktorých štyri fungovali v roku 1948 ako pracovné útvary. K nim pribudol 8. marca 1948 tábor v Ilave. Zistiť koľko osôb a akého sociálneho zloženia prešlo týmito tábormi je vzhľadom na neúplnosť a celkovú neusporiadanosť archívnych materiálov takmer nemožné. Každý z dostupných materiálov uvádza odlišné, až veľmi protirečivé údaje. A keďže chýbajú kritériá umožňujúce vybrať ten najdôveryhodnejší materiál, môžu byť odhady len veľmi aproximatívne. Podľa našich výpočtov zostavených podľa „Zoznamu osôb zaradených v pracovných táborech na Slovensku v rokoch 1946–1949“

36 Postoj pražskej vlády z 12.3.1949 jednoznačne neodmietal prejednávanie osnovy v SNR, avšak požadoval rešpektovať obsah prvej pražskej dohody. SNA, f. PV – PT, 1945–50, kr. 24, č.s. 3011/1 – VI/1 – 1948; Výpis z uznesenia tretej schôdze štvrtej vlády konanej 12.3.1948.

37 Informácia v tomto smere oznela na porade Ministerstva vnútra v Prahe 2.9.1948; SNA, f. PV – PT, 1945–50, kr. 24, č.s. 4262/48.

38 SNA, f. PV – PT, 1945–50, kr. 24, č.s. 44 – 22/8 – 1948 – III/b.

39 Pozri vystúpenie A. Rašlu na zasadaní SNR z 23.3.1948. SNA, f. ÚP SNR, kr. 26. Stenografický záznam.

40 Veľmi podrobne problematiku názorových rozdielov tvorcov pripravovaného zákona podáva K. KALAN, c. d., s. 79–84.

prešlo tábormi na Slovensku približne 4251 osôb.⁴¹ Otázne však je, koľko z nich zaradil riadny súd a koľko osobitná komisia. Charakteristickou pre túto etapu nútených prác bola snaha využiť nútenú prácu ako prostriedok prevýchovy niektorých občanov. Nemalé nádeje sa však vkladali i od pracovného nasadenia zaradencov pri obnove a neskôr i výstavbe národného hospodárstva. Spojiť obidva ciele sa však v praxi ukázalo ako nadmieru zložitú. Problémy v tomto smere začali vznikať v súvislosti s tým, že do táborov boli prevažne zaraďované rôzne asociálne živly, u ktorých hmotný záujem o prácu bol minimálny. Zväčša išlo o osoby nakazené pohlavnými a inými chorobami, takže ich pobyt v táboroch nebol prínosom, ale naopak zaťažoval rozpočet výdavkami na ich liečenie. Zabezpečenie pracovných výsledkov, pokiaľ sa nerealizovali na základe záujmu zaradenca o hmotné zabezpečenie rodiny, umožňoval riešiť kázeňský poriadok prostredníctvom rôznych donucovacích prostriedkov. Celý vnútorný život v táboroch mal byť organizovaný ako sprísnený kasárenský režim. V skutočnosti boli pomery v táboroch veľmi benevolentné, čo viedlo k poklesu nielen pracovnej disciplíny, ale i ostrahy pracovných útvarov. Hospodárske a „výchovné“ výsledky nútených prác boli preto značne odlišné od očakávaných. Napríklad v roku 1948 tábory potrebovali na svoju prevádzku 854 532,- Kčs, z čoho si zarobili len 613 811,- Kčs. Čo sa „prevýchovy“ týka, meranej pracovným nasadením, iba 45 % zaradencov bolo podľa situačných správ považovaných za prevychovaných.⁴²

41 Archív MVSR v Levoči, E 5, i.č. 52, kr. 5. Zoznam osôb zaradených v pracovných táboroch na Slovensku (1946–1949).

42 Archív MVSR v Levoči, E 5, i.č. 28, kr. 4. Štatistické spracovanie výsledkov práce táborov nútenej práce na Slovensku za rok 1949.

Tabuľka č. 1: Prehľad pracovných táborov na Slovensku v rokoch 1945–1953⁴³

P.č.	Pracovný tábor	Vznik nar. č. 105/1945 Zb. SNR	Zánik	Pretvorený na PÚ alebo vznik PÚ nar. č. 7/1948 Zb. SNR	Pretvorený na TNP alebo vznik TNP zák. 247/1948 Zb. NZ	Zánik
1.	Cajla okr. Modra	?	?			
2.	Horná Štubňa okr. Nitra	15. XII. 1945	28. II. 1947			
3.	Krupina	1. II. 1945	30. VI. 1947			
4.	Megova dolina obec Hradičov okr. Nová Baňa	7. XII. 1945	31. X. 1946			
5.	Moravský sv. Ján okr. Malacky	20. XII. 1945	3. VII. 1946			
6.	Nováky okr. Prievidza ^a	1. XII. 1945	6. III. 1948	1. IX. 1948	1949	30. IX. 1951
7.	Slanec okr. Košice	?	31. X. 1948			
8.	Sv. Jur okr. Bratislava	15. XI. 1945	15. VIII. 1947			
9.	Ústie nad Oravou	15. XI. 1945		15. XII. 1948	11. II. 1949	30. IV. 1949
10.	Nitrianska Streda okr. Topoľčany	15. XI. 1945	14. IV. 1946			
11.	Krásno nad Hornádom ^b	15. XI. 1945	31. I. 1946			
12.	Taláš okr. Galanta ^c	15. XI. 1945	25. XI. 1945			
13.	Nebojsa okr. Galanta ^d	25. XI. 1945	1. II. 1946			
14.	Kraľovany okr. Dolný Kubín	16. IX. 1946	15. VII. 1947			
15.	Tichá dolina Podbansko okr. L. Mikuláš	1945	15. VII. 1947	15. VII. 1948		21. X. 1948
16.	Lubochňa okres Ružomberok	1945	25. IV. 1947	15. VI. 1948		21. X. 1948
17.	Veľké Kapušany	1945	5. I. 1946			
18.	Hronec okr. Brezno				1. X. 1949	15. III. 1950
19.	Ilava	1945		8. III. 1948	1949	25. VI. 1950
20.	Trenčín				26. VI. 1950	31. X. 1950
21.	Ruskov okr. Košice				1. X. 1951	15. V. 1953

a zmiešaný tábor

b zmiešaný tábor pre 150 mužov a 50 žien

c ženský tábor pre 600 žien

d ženský tábor

Tabuľka č. 2: Štruktúra zaradených osôb osobitnou komisiou⁴⁴

Mesiac	Celkový počet osôb zaradených OK	Z toho		
		(v %)		
		robotníci	zaháľači	rozvrtníci
jún	35	5	–	88,5
júl	114	67	60,5	39,6
august	283	42	73,1	26,9
september	442	212	69,4	30,6
október	678	254	52,3	47,7

* Ostatné osoby v skupine „d“ (tzv. rozvrtníci) boli zaradené Policajným trestným súdom a Osobitným policajným trestným súdom.

43 Údaje v prehľade sú zostavené z viacerých archívnych materiálov, ktoré uvádzame v texte.

44 Tabuľka je zostavená podľa mesačných správ o činnosti VI. odboru Povereníctva vnútra. SNA, f. PV – PT, 1945–50, kr. 14, č.s. 13/7 až 11-VI/1-1948.

Autonómia a maďarská otázka na Slovensku v 20. a 30. rokoch

Peter Zelenák

Menšinová otázka nesporne predstavuje jeden zo základných fenoménov, s ktorým sa európska politika vyrovnáva minimálne od konca prvej svetovej vojny. Náznaky jej riešenia sa síce objavili už skôr, avšak po vojne sa stala súčasťou medzinárodných vzťahov a ovplyvňovala stabilitu na kontinente. A zdá sa, že ďaleko prekročí aj horizont tohto storočia. Ak je citeľná v celoeurópskych reláciách, o to viac je prítomná v stredoeurópskom priestore. Zvlášť kontroverznú podobu nadobudla v Československu. Menšiny sa v historickom vedomí slovenského a českého národa stali jedným zo symbolov tragédie, zosobnenej mníchovským diktátom a viedenskou arbitrážou. Táto nálepka im ostala a stala sa nosnou ideou radikálnej zmeny politiky štátu voči menšinám po znovuobnovení suverenity Československa. Stala sa jedným z pilierov argumentácie o zlyhaní demokratického systému, jeho neschopnosti zaistiť bezpečnosť štátu.

Pohľad na menšiny ako na zdroj napätia v spoločnosti, ako na prvok ohrozujúci integritu štátu, sa celkom plynule a bez väčších problémov premietol z politickej roviny aj do publicistickej a vedeckej tvorby. Ak zväžíme, že sa po februári 1948 absolutizovala úloha komunistickej strany a prevládal ideologický schematizmus v interpretácii dejinných procesov, tak obraz vývoja maďarskej, ale i ďalších menšín nutne musel vyznievať značne skreslene. Nehovoriac už o tom, že problematike vývoja maďarskej menšiny a najmä jej politických subjektov sa venovala len minimálna pozornosť.

Pád totalitného systému obnažil neproduktívnosť takéhoto prístupu. Bolo príznačné, že takmer okamžite sa začali pertraktovať neuralgické body slovensko-maďarských vzťahov. Hlavný dôraz sa pritom kládol na menšinovú otázku, predovšetkým po roku 1945.¹ Základnou líniou, ktorá je badateľná v interpretácii tohto obdobia, je otázka kolektívnej viny, tj. spôsobu riešenia menšinového problému.

Prudký vzostup významu menšinovej otázky poukázal v podstate na nepripravenosť ju nielen riešiť, ale najmä na neschopnosť akceptovať ju ako normálnu súčasť života národnostne zmiešanej spoločnosti. Je charakteristické, že ani po vzniku samostatných republík neustúpila do úzadia, skôr naopak. Pravda, už v iných dimenziách a geopolitických reláciách. Jedno však ostáva spoločné: na pozadí zápasu o takzvané Benešove

1 Pozri napr. K. JANICS, *A hatalanság évei*. Bratislava 1992. K. VEDKERTY, *A reszlovakizáció*. Bratislava 1993.

dekréty sa odvíja zložitý proces historickej sebaidentifikácie. Nie náhodou však aj prvé kroky pri tvorbe ponovembrového systému smerovali k prvej republike ako zdroju poznatkov a v pamäti fixovaného modelu demokracie. A nie náhodou sa na tejto skúsenosti formovala i celá stranícka politická štruktúra.

Ani maďarské politické subjekty neboli v tomto ohľade výnimkou. Dajú sa dokonca špecifikovať niektoré spoločné črty s politickými stranami, ktoré pôsobili v medzivojnovom období. Je to napríklad systém dvoch silných politických strán, spôsob vzájomnej komunikácie, úzka väzba na Maďarsko, podobnosť programov, kde prioritné miesto zaujíma otázka autonómie a ochrana menšinových práv, vystupovanie z pozície jediného reprezentanta záujmov maďarskej menšiny, uplatňovanie politiky sťažností na medzinárodných fórach a podobne. Analýzy by nepochybne ukázali, že nejde len o javové efekty, ale v niektorých smeroch aj o politickú kontinuitu, prinajmenšom v rovine zhodnotenia skúseností z ideovej nosnosti aktivít maďarských strán v medzivojnovom období.

V tejto súvislosti treba poznamenať, že úvahy o možnosti vzniku konfliktu, ktoré vychádzajú len z reflexie napätia v slovensko-maďarských vzťahoch, nemajú reálny podklad. Nijaký konflikt, a tobôž etnický, nevzniká z drobných animozit a susedských sporov. Na to sú potrebné iné podmienky a predovšetkým záujem o jeho vznik.²

Aj tieto len veľmi stroho načrtnuté poznámky naznačujú, že snahy o revitalizáciu menšinovej otázky a v tom rámci i oživovanie myšlienky autonómie na podklade modelu predmníchovskej republiky sú výrazom istej kontinuity politického vedomia. Táto nadväznosť je skôr dôsledkom prerušenia vývoja vo februári 1948 ako reflektovaním reálneho stavu. Ani požiadavka územnej autonómie nie je identická s projektami, ktoré vznikli v medzivojnovom období a tvorili ideový základ autonomistického hnutia. Jeho súčasťou boli aj maďarské strany, aj keď ich predstavy o Slovensku a postavení maďarskej menšiny sa čiastočne líšili a vyvíjali paralelne s hlavným prúdom, ktorý reprezentovala Slovenská ľudová strana (SLS). Vzhľadom na zložitú problematiku sústredím sa len na niektoré aspekty formovania otázky autonómie a jej miesta v programoch maďarských strán.

* * *

S myšlienkou autonómie sa stretávame takmer okamžite po vzniku Československa. Ako politický fenomén sa dostáva do popredia najmä od polovice roku 1919, keď sa završoval proces začleňovania Slovenska do spoločného štátu. Vyvíjala sa predovšetkým v dvoch polohách. Ako spôsob reflexie potrieb a záujmov Slovenska ako celku, tj. dosiahnutie takej úrovne samosprávy, aby sa Slovensko mohlo rozvíjať na základe imanentných mechanizmov ako autonómna súčasť republiky. A v rovine sebareflexie národnostných menšín, ktoré týmto spôsobom hľadali formu a prostriedky na zachovanie vlastnej identity. Tieto dve polohy neboli v protiklade, aj keď predstavy jednotlivých politických subjektov o obsahu pojmu autonómia sa rôznili. V komplexe vyústili do širokospektrálneho politického pohybu, ktorý síce nemal organizačnú štruktúru, ale reagoval na stav riešenia národnostnej otázky a postavenia Slovenska v republike.

Ak zoberieme do úvahy podmienky, za akých sa konštituovala republika, a predovšetkým snahu budovať štát na moderných, demokratických princípoch, tak pohyb maďarskej menšiny, ale aj ďalších, sa javí ako súčasť tohto úsilia, ako súčasť demokra-

2 P. ZELENÁK, Slovensko-maďarské vzťahy a otázka etnického konfliktu. In: *História a politika*. Bratislava 1992, s. 176-177.

tizácie celej spoločnosti. Z tohto aspektu aj idea autonómie, ktorá u maďarských strán tvorila jeden zo základných programových postulátov, predstavovala a symbolizovala emancipačný proces Slovenska. Vznikla by zrejme aj bez ohľadu na existenciu Maďarska, respektíve väzieb, ktoré mali vedúci predstavitelia maďarskej menšiny na vládnuce, alebo tie budapeštianske kruhy, ktoré sa orientovali na revíziu povojnového usporiadania strednej Európy, na obnovu územnej integrity bývalého Uhorska. Teda tie kruhy, ktoré považovali požiadavku autonómie Slovenska za vhodný nástroj na destabilizáciu republiky. Ak na jednej strane tieto vzťahy zabezpečovali istú stabilitu maďarských subjektov a ich politickému prejavu, tak na strane druhej zužovali ich manévrovacie možnosti a vymedzovali ich miesto na politickej scéne Slovenska. Preto aj keď ich predstavitelia neustále zdôrazňovali záujem o participáciu na riešení celoslovenských problémov, pričom práve požiadavka autonómie Slovenska mala byť výrazom tohto záujmu, väzby na Budapešť, ktoré sa postupne prehľbovali, spolu s historickou skúsenosťou Slovákov so slovensko-maďarským spolužitím v Uhorsku predstavovali základnú bariéru pre vznik efektívnej spolupráce nacionálne orientovaných strán na platforme autonomizmu. V kontexte vývoja medzivojnového obdobia práve tieto momenty spoluplytvárili politickú dimenziu maďarskej otázky na Slovensku.

V tejto súvislosti sa žiada poznamenať, že reflexia vlastného postavenia, ako aj vnímanie Slovenska ako celku nebolo statické, ale vyvíjalo sa v závislosti na politickej situácii. Domnievam sa však, že najmä v počiatočnom období, tj. v čase, keď sa formoval politický systém v Československu a tvorili sa základné štruktúry na politickej scéne maďarskej menšiny, idea autonómie bola viac-menej imanentným produktom vnímania novej skutočnosti, v ktorej sa maďarská menšina ako celok ocitla po vzniku republiky.

Myšlienka autonómie, bez ohľadu na jej polohu, nebola samoučelným prvkom programov maďarských strán, ale bezprostredne súvisela s ich vznikom. Bola základným prvkom ich vymedzenia. Na jej formovanie pôsobil rad faktorov, spomedzi ktorých dôležitú úlohu zohral faktor psychologický. Vytváral isté pozadie pre akceptáciu tejto myšlienky a spolupôsobil pri formovaní argumentačnej a ideovej bázy jej zdôvodnenia a pochopiteľne determinoval vznik i politiku maďarských strán. Vzhľadom na predchádzajúci vývoj sa situácia maďarskej menšiny v základných socioekonomických parametroch príliš neodlišovala od iných oblastí na Slovensku. Dôsledky vojny a najmä vznik štátu vnímala však v inej polohe. Maďarská verejnosť pociťovala totiž posun z pozície vládnúceho národa do postavenia národnostnej menšiny ako traumy, ako nacionálnu degradáciu. Hoci tento pocit mala najmä tá časť, ktorá bola spätá s bývalým režimom, prestúpené boli viac-menej všetky vrstvy maďarskej society. Ak uvážime, že maďarský národ bol po celé desaťročia nasycovaný ideou svojej výnimočnosti a svojej úlohy v dejinách ako nositeľa civilizačného pokroku v celej Karpatskej kotline, tak tento posun predstavoval istým spôsobom kultúrny šok. Postupne síce tento pocit ustupoval do úzadia v závislosti na miere uplatňovania občianskych a menšinových práv, zostával však trvalo fixovaný v povedomí maďarského národa a možno povedať, že ešte stále nie je prekonaný.

Aj z tohto dôvodu mohli maďarské strany permanentne prezentovať všetky rozpory a protirečenia transformácie spoločnosti z nacionálneho hľadiska ako „krivdy“ páchané na Maďaroch. Odhliadnuc od skutočnosti, že tým zdôvodňovali opodstatnenosť vlastnej existencie, tento spôsob reflexie objektívne vytváral psychologickú bariéru, ktorá zužovala možnosti politického dialógu a brzdila proces postupnej integrácie menšiny do

štruktúr novej republiky. Na druhej strane však táto psychologická rovina umožňovala sformovanie nacionálne orientovaných strán a ich rýchle etablovanie sa na slovenskej politickej scéne. Prejavilo sa to napríklad v odmietnutí politiky pasivity a v rozhodnutí zúčastniť sa parlamentných volieb v roku 1920. Teda v čase, keď sa ešte kalkulovalo s možnosťou, že mierová konferencia sa vysloví v prospech zachovania integrity Uhorska.³ Je zrejmé, že zdrojom tejto „adaptability“ bol pomerne vysoký stupeň odborovej, spolkovej a politickej skúsenosti. Tie boli rozhodujúcim činiteľom, ktorý umožnil formulovať programové postuláty nielen z hľadiska partikulárnych menšinových záujmov, ale i z pohľadu nutnosti pohybovať sa na celoslovenskej, respektíve celoštátnej úrovni. A výrazom tohto prístupu sa stala práve otázka autonómie.

Bezprostredným momentom, ktorý ovplyvnil formovanie autonomistických programov, bola skutočnosť, že Slovensko nemalo pevné vymedzenie v štáte. Štátoprávne akty, ktorými slovenská reprezentácia deklarovala utvorenie republiky, predpokladali totiž postavenie Slovenska ako svojbytnej časti štátu, založenej na široko koncipovanej samospráve. Tieto predstavy sa však nerealizovali. Miesto posilnenia úlohy Slovenskej národnej rady v politickom živote Slovenska došlo k jej likvidácii. Zriadenie Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska bolo len slabou a nedostatočnou náplastou.

Odhliadnuc od pražských centralistických ambícií, dôvod, prečo slovenská politika viac-menej aspoň v prvej fáze formovania štátu rezignovala, výpýval aj z toho, že vychádzala z relatívne úzkeho národného rámca a koncepcie nebola pripravená postulovať štátnopolitické záujmy Slovenska. Súviselo to aj so skutočnosťou, že Slovensko nepredstavovalo v rámci bývalého Uhorska samostatnú územnosprávnú jednotku. Aj preto sa Slovensko dostalo na úroveň pričleneného územia so všetkými dôsledkami v štátoprávnej oblasti, bez akýchkoľvek garancií jeho ďalšieho samosprávneho vývoja. Politické a iné štruktúry sa tak neformovali na základe vnútorného pohybu a vnútorných zdrojov Slovenska, ale vychádzali z princípov budovania jednotného štátu. Pritom, a to treba zdôrazniť, sa poprela subjektivita slovenského národa, originalita jeho štátotvornej funkcie. Slovensko nezískalo vlastnú vládnú, zákonodarnú a súdnu zvrchovanosť. Teda tú mieru samosprávy, ktorá by determinovala formovanie politických strán, stranícko-politickej štruktúry a politického systému. Absencia práve imanentných mechanizmov samoregulácie pri tvorbe štruktúrnych vzťahov znamenala, že Slovensko predstavovalo otvorený systém. Z tohto pohľadu môžeme považovať sústavu politickej a inštitucionálnej sféry Slovenska za značne deformovanú.⁴

Deformácia systému sa zvlášť vypuklo prejavovala v súvislosti s politickými stranami, ktoré sa etablovali na nacionálnom základe. Týkalo sa to nielen maďarských strán, ale napríklad aj SLS, nemeckých strán i politických subjektov na Podkarpatskej Rusi. Dokonca aj v prípade sociálnej demokracie, ktorá reflektovala spoločenské problémy cez triednu optiku, absencia štátoprávneho vymedzenia Slovenska predstavovala jeden z atribútov jej politickej diferenciacie. Rozdiely medzi týmito subjektami boli síce značné a často až protichodné, jedno však mali spoločné. Tým, že akcentovali nacionálne hľadiská pri riešení celospoločenských problémov, ich akčný rádius bol vymedzený priestorom tohto záujmu. To tvorilo bázu, na ktorej vyrastali projekty na zmenu usporiadania štátu. Vzhľadom na nacionálnu podmienenosť jednotlivých subjektov

3 *Népakarat*, 28.3.1920.

4 P. ZELENÁK, Vstup maďarských politických strán na politickú scénu. In: *Slovensko v politickom systéme Československa*. Bratislava 1992, s. 216-217.

sa aj ich predstavy o forme a obsahu, ako aj spôsobe realizácie autonómie Slovenska, respektíve samosprávy národnostných menšín, navzájom odlišovali. V zásade však všetky tieto subjekty pocitovali a vo svojich programoch aj prezentovali nutnosť kvalitatívnej zmeny ako predpoklad rozvoja nielen Slovenska, ale aj celého štátu.

Osud autonómistických projektov potvrdzoval, že práve otvorenosť systému, ktorý bol zdrojom ich vzniku, zároveň pôsobil ako rozhodujúca prekážka ich realizácie. Bolo príznačné, že napriek výsledkom v parlamentných voľbách nacionálne orientované strany mali len minimálne možnosti uskutočniť svoje predstavy o usporiadaní štátu, a to nielen na celorepublikovej úrovni, ale nemohli ani výraznejšie ovplyvniť existujúce štruktúry na Slovensku. Volebné i ďalšie politické mechanizmy umožňovali totiž takzvaným štátotvorným stranám, ktoré inklinovali v prevažnej miere k centralizovanému modelu štátu, majorizáciu slovenskej politickej scény. To bol tiež jeden z dôvodov, prečo myšlienka autonómie, hoci mala značnú podporu aj u maďarských strán, neuspela už v počiatočných formovaniach republiky. Pokusy reflektovať záujmy Slovenska iným spôsobom, a zásadnejšie pritom nezmeniť jeho postavenie, sa minuli účinkom a viac-menej stroskotali. Týkalo sa to tak idey župného zväzu, ako aj konštrukcie krajinského zriadenia.⁵ Aj keď tieto projekty boli polovičaté a nemohli uspokojiť slovenské národnopolitické záujmy, predsa len prispievali k utváraniu celospoločenského konsenzu o nutnosti zmeny postavenia Slovenska v štáte.

Ak odhliadneme od medzinárodných súvislostí roku 1938, bol tento proces badaateľný u všetkých politických síl na Slovensku bez ohľadu na ideové a stranícke rozdiely.⁶ Žiada sa však poznamenať, že v dôsledku neriešenia, respektíve oneskorenej snahy vytvoriť novú podobu štátu, čoho výrazom bol aj národnostný štatút, došlo aj k výraznému posunu v slovenskej politike. Ak na začiatku sa hľadala možnosť dosiahnutia konsenzu na prestavbu celého štátu, postupne sa slovenská politika sústreďovala len na otázku postavenia Slovenska v štáte. Ukázalo sa, že táto línia sa tak hlboko zafixovala, že ju v podstate nedokázali prekonať ani odbojové zložky, čo sa prejavilo už na rokovaníach v Moskve a následnom zakotvení asymetrického modelu usporiadania republiky.

Spôsob, akým sa formovala politická scéna maďarskej menšiny, mal v podstate identické črty s procesom, ktorý sa odohrával na celoslovenskej úrovni. Zodpovedal tomu aj časový horizont dotvorenia základných kontúr straníckej štruktúry, tj. roky 1919–1921. Vzhľadom na otvorenosť systému a národnostne zmiešaný charakter územia nešlo o štruktúru v tradičnom zmysle slova, ale o politické strany, ktoré sa etablovali v prostredí maďarskej menšiny. Ich počet ako aj rôznorodosť ideových východísk a programových cieľov svedčilo o miere demokratičnosti nového režimu, a to s prihliadnutím na ťažkosti jeho presadzovania na Slovensku. Kritériá, na základe ktorých by sme ich mohli štruktúrovať, je zaiste viac, určujúcim však v tomto prípade je ich postoj k riešeniu nacionálnej, respektíve menšinovej otázky. Preto ak odhliadneme od takzvaných štátotvorných strán, ktoré vnímali túto otázku viac-menej len ako problém decentralizácie, rozhodujúce postavenie získali strany, ktoré vychádzali z národnostného pôdorysu a vo svojej politike sa ho snažili aj dôsledne reflektovať. V konečnom dôsledku práve tieto subjekty utvárali politický profil maďarskej menšiny ako celku.

5 N. KRAJČOVIČOVÁ, Župný zväz a úsilie o jeho vytvorenie v rokoch 1920–1926. In: *Historický časopis* (ďalej *HC*), r. 41, č. 4, 1993, s. 379–393.

6 V. BYSTRICKÝ, Národnostný štatút a štátoprávne programy na Slovensku roku 1938. In: *HC*, 40, 1992, 1, s. 52–67.

V počiatočnom období ovplyvnila zásadným spôsobom formovanie politickej scény maďarskej menšiny sociálna demokracia. Bola to strana, ktorá si zachovala nielen programovú a organizačnú kontinuitu z bývalého Uhorska, ale i víziu sociálne spravodlivejšej spoločnosti. Vojnová kataklizma práve tento moment ešte viac zvýraznila a posunula sociálnu demokraciu do centra historických zmien. Už nevystupovala ako „pozorovateľ“ a „korektor“ sociálne animóznych prejavov triednych antagonizmov, ale ako jeden z rozhodujúcich činiteľov transformácie spoločnosti. Bol to pomerne zložitý proces, a ako vývoj ukázal, i nad rámec jej možností. Diferenciačný proces ako spôsob hľadania platformy transformácie v konečnom dôsledku rozvrátil sociálnodemokratické hnutie. V Československu nemal síce až také tragické vyústenie ako v iných európskych krajinách, ale nebol o to menej dramatický. Týkalo sa to v plnej miere aj maďarskej, respektíve maďarsko-nemeckej sociálnej demokracie. Okrem psychologického momentu, ktorý vyplýval zo zmeny nacionálneho postavenia, dôležitú úlohu zohrala skutočnosť, že strana nevstúpila do nového štátu organizačne jednotná. Bývalé členenie na hornouhorskú a západouhorskú sociálnu demokraciu s centrami v Košiciach a v Bratislave, a najmä strata ústredia spôsobovali napätie vo vzájomných vzťahoch, ktoré umocňovala aj rozdielna skúsenosť z počiatočnej fázy začleňovania Slovenska do republiky. Pod tlakom situácie sa odstredivé tendencie, badateľné už predtým, len prehlbovali. Dokonca do tej miery, že ešte na jeseň 1920 vystupovali mnohé miestne organizácie ako samostatné strany, a to bez ohľadu na to, či už boli súčasťou celoštátnej strany alebo nie.⁷ To bol aj jeden z dôvodov, prečo sa formovanie programu, ktorý by reflektoval novú situáciu a postuloval miesto maďarskej sociálnej demokracie a jej úlohy na báze transformácie spoločnosti, dostávalo do úzadia, hoci si jeho potrebu viacerí vedúci činitelia uvedomovali.⁸ V ucelenejšej podobe mohol zrejme vzniknúť až po zásadnom vyjasnení ďalšieho smerovania sociálnodemokratického hnutia. Teda po zavŕšení rozkolu a vzniku samostatnej maďarskej sociálnodemokratickej strany.

Po počiatočných prejavoch negatívneho vzťahu k republike, ako bolo napríklad prihlásenie sa hornouhorskej sociálnej demokracie k zachovaniu integrity Uhorska⁹ a postoj bratislavského vedenia strany k udalostiam, ktoré sprevádzali príchod V. Šrobára do Bratislavy¹⁰, sa od polovice roku 1919 väčšina maďarských a nemeckých organizácií postavila na platformu československej štátnosti. Tento posun nebol len zohľadnením možností, ktoré poskytovala demokratická republika, ale predovšetkým dôsledkom radikálnej zmeny pomerov v Maďarsku po páde režimu B. Kuna.¹¹ Nová orientácia umožnila aj aktívny vstup na politickú scénu Slovenska. Vzhľadom na organizačnú roztrieštenosť sa však do popredia posúvala otázka, či sa pripojiť k už existujúcej celoštátnej strane a za akých podmienok, alebo sa pokúsiť o sformovanie samostatného politického subjektu. Táto alternatíva, ktorá nebola len technicko-organizačnou záležitosťou, vyjadrovala v danej chvíli i zápas o smerovanie maďarského sociálnodemokratického hnutia. A to nielen v zmysle už prebiehajúcej politickej diferenciácie, ktorá sa urýchlila po príchode maďarských emigrantov na Slovensko.¹² Prostredníctvom tejto otázky

7 *Munkásukság*, 28.11.1920.

8 *Népszava*, 17.1.1920.

9 *Kassai Munkás*, 28.12.1918.

10 *Robotnícke noviny*, 19.2.1919.

11 Slovenský národný archív (SNA), f. Marxistická ľavica, politický a hospodársky vývoj na Slovensku 1919–1921, a. j. 58.

12 Tamže.

a spôsobu jej riešenia sa obnažovali problémy vlastnej politickej a nacionálnej identity a schopnosti sa na tejto rovine aj reflektovať.

Z tejto polohy sa odvíjali aj úvahy, ktoré mali už programový charakter, o usporiadaní štátu, o postavení Slovenska a riešení menšinovej otázky. Nebolo preto náhodné, že napríklad už v druhom čísle týždenníka *Népszava* sa objavil komentár s príznačným názvom *Pripojíme sa?*, ktorý hodnotil diskusiu o účelnosti pripojenia sa k pražskému straníckemu a odborovému ústrediu. Po rôznych výhradách, ktorých spoločným menovateľom boli praktiky českého nacionalizmu, sa jednoznačne konštatovalo, že „Bratislava je hlavné mesto Slovenska. My sa teda tu musíme sústrediť na snahy slovenského proletariátu. V prvom rade tu na Slovensku musíme bojovať za blaho svojich proletárskych bratov.“¹³ A v nasledujúcom čísle už úvodník s názvom *Autonómia a demokracia*, vychádzajúc z kritickej reflexie národnostnej politiky Uhorska, zdôraznil, že autonómia Slovenska je možná len v tom prípade, ak s ňou bude súhlasiť väčšina ľudu. S podmienkou, že „len úplná demokracia môže priniesť pre Slovensko úplnú autonómiu a spolu s tým tu žijúcim národnostiam úplnú rovnoprávnosť“. Potom „organizované robotníctvo bojovať chce a bojovať bude za autonómiu Slovenska“.¹⁴ Aj keď tieto myšlienky nevyústili v konkrétny projekt, čo vzhľadom na problémy, s ktorými zápasila maďarská sociálna demokracia, sa ani nedalo čakať, je v nich badateľná snaha poňať Slovensko ako priestor vlastnej politickej sebarealizácie. A v tomto zmysle príklon k autonómii Slovenska, i z aspektu triednej pozície, bol zreteľný aj v podtexte rokovaní o pridružení sa k pražskému ústrediu, ktoré prebiehali od decembra 1919 na rôznych úrovniach.

Rokovania však ukázali, že medzi košickými a bratislavským vedením sú príliš veľké rozdiely. Hoci obidve neustále zdôrazňovali potrebu jednoty robotníckeho hnutia, chápali ju značne odlišne. Košické vedenie považovalo otázku pridruženía sa k pražskému ústrediu za základnú axiómu jednoty hnutia a ako predpoklad urýchlenia politickej diferenciacie. A to v intenciách Komunistickej Internacionály. Z tohto pohľadu bola otázka autonómie Slovenska alebo riešenie menšinovej problematiky irelevantná základnému cieľu, tj. dosiahnutiu zmeny spoločenského zriadenia revolučnou cestou.¹⁵ Na druhej strane si predstavitelia bratislavského vedenia ako napríklad S. Mayer a P. Wittich uviedomovali, že je nutná samostatná projekcia záujmov a potrieb Slovenska aj ako východisko pri riešení problémov maďarskej menšiny. A na tomto základe reflektovať záujmy robotníctva. Preto viac-menej od začiatku sledovali utvorenie samostatnej strany¹⁶, respektíve také postavenie v rámci celoštátnej organizácie, ktoré by zaručovalo maďarským a nemeckým organizáciám istú mieru autonómie.

Keďže rozhovory o podmienkach pričlenenia sa k pražskému ústrediu stroskotali,¹⁷ bratislavské vedenie sa rozhodlo zúčastniť sa voľieb samostatne, čo bol aj prvý výrazný krok k utvoreniu samostatnej politickej strany.¹⁸ Voľby potvrdili, že tento postup bol

13 *Népszava*, 31.8.1919.

14 *Népszava*, 6.11.1919.

15 Charakteristickým je v tomto smere poňatí prejav L. Surányiho na predvolebnom zhromaždení, v ktorom rezonuje aj myšlienka svetovej revolúcie. *Kassai Munkás*, 13.4.1920. Tiež článok *Socializmus a federácia*. *Kassai Munkás*, 2.4.1920.

16 Podľa L. Surányiho už 7.12.1919 na porade v Bratislave sa uvažovalo o vytvorení samostatnej nemeckej a maďarskej sociálnodemokratickej strany. *Kassai Ujság*, 28.11.1919.

17 J. DARMO, K vývinu proletárskej tlače na Slovensku (1918–1921). In: *Štúdie z dejín KSČ a robotníckeho hnutia na Slovensku (1917–1923)*. Bratislava 1968, s. 227.

18 SNA, f. Policačné riaditeľstvo – NB (ďalej PR-NB), kr. 750, Mat 463/19/A.

akceptovateľný. Na výsledkoch volieb, ktoré dosiahla maďarsko-nemecká sociálna demokracia, sa už podieľala aj radikálno ľavicová atmosféra, ktorá ovládla značnú časť robotníctva. Perspektívy, ktoré sa utvorili samostatným vystúpením, sa tým značne obmedzili. Nastúpený trend však už bratislavské vedenie neopustilo a po vyhrotení situácie v celej sociálnej demokracii, čo nakoniec vyústilo v známom decembrovom štrajku, zvolilo cestu vzniku samostatnej maďarskej sociálnodemokratickej strany.

Programovo sa konštituovala na tých princípoch, ktoré viac-menej sledovala od začiatku a ktoré boli aj podnetom pre jej vznik. Základným východiskom riešenia menšinovej otázky ako aj národnostných vzťahov sa mala stať národná samospráva (autonómia), ktorá by riešila všetky záležitosti života národov a národností. Za tým účelom by sa mali zriadiť národné rady. Národné zhromaždenie na celorepublikovej úrovni by malo riešiť len tie záležitosti, ktoré by nemali v kompetencii národné rady.¹⁹ Aj keď nie je možné z tohto stručného programového vymedzenia vyvodzovať ďalekosiahle závery, zdá sa, že niektoré myšlienky korešponujú aj s predstavami iných subjektov a v istom zmysle i tie, ktoré sa objavili i v tom národnostnom štatúte. Maďarská sociálna demokracia zotrvala na tejto platforme – pri čiastočnom prispôbení programovým východiskám československej sociálnej demokracie – až do svojho zániku roku 1926. Možnosti realizácie týchto predstáv boli úmerné poklesu jej vplyvu v radoch robotníctva.

Na rozdiel od maďarsko-nemeckej, respektíve maďarskej sociálnej demokracie sa formovanie politických subjektov, ktoré čerpali svoju identitu z nacionálnych pozícií, uskutočnilo o niečo neskôr. Nevyjasnená otázka Slovenska, aspoň z pohľadu tých, ktorí dúfali v zachovanie integrity bývalého Uhorska, vpád maďarských boľševikov na Slovensko, stanné právo, cenzúra a tak ďalej vytvárali nepriaznivejšiu situáciu pre vznik strany nacionálneho typu. Od jesene 1919 však sa pravdepodobne už konali konzultácie o možnostiach politickej aktivizácie síl stojacích mimo sociálnu demokraciu. Priebeh konštituovania nových subjektov nasvedčuje, že išlo o niekoľko paralelne sa formujúcich línii. Okrem pokusu o vytvorenie jednotnej Maďarskej národnej strany²⁰ bola pre ne charakteristická síce rozdielna sociálna a ideová základňa, ale predovšetkým spoločný záujem o riešenie národnostnej otázky. Všetky sa vymedzovali voči sociálnej demokracii a postupne sa prehľbujúcemu ľavicovému radikalizmu. Bolo však príznačné, že aj tí politici, ktorí ho odmietali, využívali sociálnodemokratickú rétoriku.²¹ Svedčí to o obrovskom rozčarovaní a túžbe po spoločenskej zmene, ktorá sa po skončení vojny stala akcelerátorom politického pohybu. Je však nepochybné, že krach sociálnej demokracie otvoril priestor pre aktivitu tých síl, ktoré sociálne problémy reflektovali cez prizmu nacionálnych záujmov.²²

Rozhodujúce postavenie v prostredí maďarskej menšiny tak zaujali Krajinská kresťansko-socialistická strana a Maďarská maloroľnícka strana, ktorá sa roku 1925 premenovala na Maďarskú národnú stranu. Obidve sa konštituovali na prelome rokov 1919/1920. Prvá z nich sa opierala najmä o mestské vrstvy a katolíkov. Programovo sa hlásila ku

19 *Volksrecht*, 5.12.1920.

20 Bližšie pozri *Komáromi Lapok*, mesiace február – marec 1920.

21 Napr. Gy. Fleischmann na ustanovujúcom kongrese kresťansko-socialistickej strany vyhlásil, že „čo je dobré, to sa od nich naučíme. Konečný cieľ, socialistický štát – je totožný, ale cesta k nemu je odlišná. Od konečného cieľa nás oddeľujú desaťročia a storočia a dovtedy nesmieme viesť ľudstvo po zlej ceste...“ *Népakarat*, 7.12.1919.

22 O vzťahu k sociálnej demokracii pozri tiež J. DARVAS, *A felvidéki magyarság politikai története a csehszlovák megszállás alatt*. In: *A visszatért Felvidék 1918–1938*. Budapest 1939, s. 45.

kresťanskému univerzalizmu, čo jej umožňovalo prezentovať sa ako nadtriedna a nadnárodná strana. Druhá mala zázemie medzi roľníkmi s prevažne protestantským vierovyznaním, čo bolo príčinou istej „zemitosti“ jej politiky. Tieto rozdiely neboli však kategorické a tak priepastné, aby od začiatku svojej existencie nespolupracovali. Práve v otázke ochrany menšinových práv dokázali postupovať spoločne i na medzinárodných fórach.

Na prvom zasadnutí parlamentu L. Körmendy-Ékes predniesol v mene maďarských a nemeckých poslancov prejav, ktorý obsahoval niekoľko pre budúcnosť závažných momentov.²³ Poukázal na to, že Horné Maďarsko bolo násilne obsadené českým vojskom a Maďari, Nemci, ale ani Slováci sa nemohli slobodne vyjadriť, či chcú žiť v novom štáte. Zároveň požadoval aj pre Maďarov uplatnenie sebaurčovacieho práva. Okrem toho, že celý prejav sa niesol v duchu ilúzií o možnosti zachovania integrity Uhorska, použitá argumentácia predstavovala bázu, z ktorej vyrastala koncepcia revizionizmu a iredentizmu. Treba povedať, že táto argumentácia sa uplatňovala v rôznej podobe počas celého medzivojnového obdobia. Na druhej strane však treba tiež zdôrazniť, že v prejave rezonovalo aj vnímanie Slovenska ako celku a zároveň ambícia vyjadrovať sa k jeho problémom i v širšom stredo európskom rámci. Prejav odrážal rozpornosť postavenia maďarskej menšiny, keď na jednej strane si bola vedomá svojej príslušnosti k maďarskému národu a na strane druhej inklinovala k Slovensku ako prirodzenému hospodárskemu a geografickému priestoru. Pravdepodobne aj to bol jeden zo zdrojov formovania autonomistického programu, ak samozrejme považujeme jeho prvú fázu za produkt imanentného vývoja politiky maďarských strán.

Maďarským politikom bolo jasné, že zotrvať na striktnom negatívnom stanovisku voči štátu nie je možné a prinieslo by to len izoláciu a následne možnosť i straty vlastného zázemia. Z tohto pohľadu sa otázka autonómie Slovenska stala jedným z nosných programových prvkov. Umožňovala totiž nielen profilovať vlastnú politiku, ale pôsobiť aj ako jeden z možných integrujúcich činiteľov celoslovenskej politickej scény. Spočiatku sa obidve strany odlišovali v predstavách, aké má mať Slovensko postavenie, aká miera samosprávy mu prísluší, pochopiteľne i s prihliadnutím na menšinovú otázku. Maloroľnícka strana sa vo svojom programe vyslovila za také riešenie, ktoré by vychádzalo zo švajčiarskych skúseností.²⁴ Hoci myšlienku kantonálneho systému bližšie neprecizovala, dá sa usudzovať, že maďarskí politici v ňom videli možnosť vytvorenia relatívne autonómnych samosprávnych celkov a následne snáď i prebudovanie štátu na spolkovom princípe. Keby však kantóny vychádzali predovšetkým z národnostného hľadiska, vzniklo by nebezpečenie úzkej izolácie a vedomého zrieknutia sa účasti na formovaní celoslovenskej politiky. Pravdepodobne aj preto tento „projekt“ nezískal podporu a maloroľnícka strana v podstate prevzala program kresťanských socialistov. Nie je však bez zaujímavosti, že myšlienka kantonálneho systému zaznela v maďarskom prostredí znovu koncom roku 1937. P. Szvatkó, významný maďarský publicista, navrhol vytvoriť tri maďarské kantóny: v okolí Bratislavy, Lučenca a Berehova.²⁵ Ani tento návrh však neuspel, nakoľko nenašiel podporu u Zjednotenej maďarskej strany, ktorá už v tomto období nepočítala s riešením maďarskej otázky v rámci Česko-Slovenska.

23 Těšnopisecká zpráva o 3. schůzi poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Československé, 2.6.1938.

24 *Barázda*, 7.1.1920.

25 *Uj Szellem*, 20.12.1937. P. SZVATKÓ, *A svájci példa*. Három magyar kanton.

Na rozdiel od maloroľníckej strany kresťanskí socialisti viac menej od začiatku svojej činnosti podporovali myšlienku autonómie Slovenska. L. Körmendi-Ékes už v apríli 1920 sa v Košiciach vyjadril, že „medzi vnútornými problémami, čakajúcimi na riešenie v Československej republike, na prvom mieste stojí otázka autonómie Slovenska“.²⁶ V tomto zmysle aj program z októbra 1920 požadoval „okamžité uskutočnenie úplnej autonómie Slovenska, ako aj uznanie aj uvádzanie do praxe všetkých práv národnostných menšín“.²⁷ V tejto podobe ju prijal aj Spoločný výbor, ktorý združoval maďarské a nemecké opozičné strany na Slovensku a Podkarpatskej Rusi.

Požiadavku autonómie presadzovali maďarské strany veľmi razantne. Svoju predstavu však bližšie nešpecifikovali, ba dokonca ani to, aké postavenie by v rámci autonómie mala mať maďarská menšina. Skôr sa sústreďovali na vytváranie atmosféry pre zjednotenie tých strán na Slovensku, ktoré odmietali pražskú centralistickú politiku. V tomto zmysle plne podporovali úsilie SLS a jej návrh autonómie z roku 1922. A to aj napriek tomu, že SLS neuvažovala s nejakým zvláštnym postavením maďarskej menšiny. Autonómiu chápala totiž ako výraz ďalšieho naplnenia národnoemancipačného úsilia, a to na platforme česko-slovenskej štátnosti.

To, že maďarské strany podporovali tento návrh, malo viacero príčin. Na jednej strane eliminovať český vplyv na Slovensku a tým narušiť česko-slovenské vzťahy, čo by aj podľa predstáv Maďarska mohlo viesť k deštrukcii štátu. Na druhej strane si maďarskí politici uvedomovali, že len so zmenou postavenia Slovenska sa môže zmeniť postavenie aj maďarskej menšiny. V prípade uskutočnenia autonómie by sa vplyv maďarskej politiky na Slovensku nesporne zvýšil. V rovine týchto úvah mala kľúčový význam snaha vytvoriť autonomistický blok so SLS. Bez toho, aby sme túto otázku bližšie analyzovali, hoci by si to nesporne zaslúžila, môžeme s istou dávkou zjednodušenia konštatovať, že pre rozdielne ciele, motívy, historické bariéry a ďalšie, i osobné a iné dôvody možnosť vzniku takéhoto bloku nebola reálna. Práve tento moment zohrával v autonomistickom hnutí snáď jednu z rozhodujúcich úloh.

K zásadnejšej zmene v otázke autonómie Slovenska došlo až roku 1925. Jej protagonistu G. Szüllö v parlamentnom vystúpení zdôraznil, že okrem najširšej autonómie pre Slovensko je potrebné vytvoriť „pre každú etnografickú časť odvekého obyvateľstva absolútnu kultúrnu autonómiu“.²⁸ A neskôr, roku 1929, požadoval i územnú reorganizáciu okresov podľa národnostných hraníc.²⁹ Táto línia sa neustále prehlbovala. Aj keď po zjednotení oboch strán roku 1936 sa ešte kalkulovalo s autonómiou Slovenska, strana už v podstate stála na pozíciách revízie hraníc na etnickom princípe. Ale to je už iná kapitola vo vývoji slovensko-maďarských vzťahov, keď menšinová otázka sa stala prostriedkom mocenského zápasu v stredoeurópskom priestore.

26 Dr. Körmendi-Ékes Lajos képoiselöljelöltnek és Dr. Grosschmid Géza szenátorjelöltnek beszédei. Košice 1920, s. 5.

27 *Népakarat*, 31.10.1920.

28 *Tésnopiseké zprávy o schůzích PS NS RČ*, 3. schůze, 18.12.1925.

29 SNA, f. PR-B, kr. 241, Mat. 67/1.

K první nominaci Jaroslava Seiferta na Nobelovu cenu za literaturu

Marie Jirásková

V listopadu 1953 se obrátil Nobelův výbor Švédské akademie na univerzitního profesora Alberta Pražáka s výzvou, aby navrhl kandidáta Nobelovy ceny za literaturu pro rok 1954.

Profesor Pražák nebyl v prostředí Švédské akademie neznámý; už v třicátých letech podepisoval spolu s dalšími profesory literatury a historie Karlovy univerzity zdůvodněný návrh na udělení Nobelovy ceny za literaturu Karlu Čapkovi¹ a v roce 1937 v Dánsku, Švédsku a Norsku přednášel. Podle zachovaného dopisu Pavlu Parmovi z 1. 3. 1954 přednášel ve Švédské akademii v roce 1938 také o Jaroslavu Seifertovi.

Podle svědectví Pavla Parmy² se profesor Pražák v roce 1953 o kandidátovi na nominaci nerozmýšlel. Seifertovo jméno sdělil Švédské akademii dopisem ze 17. ledna 1954. Byl v té době nemocen, hospitalizován, přesto však začal za pomoci své dcery dr. Hany Drábkové a za ochotné spolupráce Pavla Parmy shromažďovat Nobelovým výběrem žádaný materiál a posléze koncipoval kvalifikující návrh, který slíbil odeslat během února 1954.³ Kvalifikaci vypracoval, ale už neodeslal. Jako nominující a nominovaný se v tomto případě setkaly dvě v široké veřejnosti známé osobnosti, které byly od konce čtyřicátých let nepříznivě posuzovány stranickou byrokracií a jejími ideology, prof. Pražák navíc za činnost v České národní radě sovětskými orgány. Oba byli oběťmi drobných i větších represí, Jaroslav Seifert pak i obětí kampaně v tisku. Navíc byla Nobelova cena prezentována jako prostředek buržoazní propagandy.

-
- 1 Na kopii návrhu z roku 1937, zachované v pozůstalosti A. Pražáka, kterou podepsali Václav Tille, Miloslav Hýsek, Vilém Mathesius, Josef Janko, Jaroslav Bidlo, Josef Šusta, Josef Pekař, Jiří Horák, Arno Kraus, Albert Pražák a Otokar Fischer, je Pražákova oprava, že podepsaní nenavrhují Karla Čapka po páté, ale „již po sedmé“. Pozůstalost A. Pražáka je uložena v rodině jeho dcery.
 - 2 Pavel Parma, nar. 1922 ve Frenštátě pod Radhoštěm, byl přítelem Jaroslava Seiferta. Básník mu v padesátých letech, kdy měl velmi omezené publikační možnosti, svěfoval nebo půjčoval své nové rukopisy, z nichž některé P. Parma vydal jako příležitostné tisky nebo je rozmnožoval strojopisně. Protože shromažďoval nejen Seifertovy knihy a tisky jeho básní, ale i záznamy o nich, výstřížky, a dokonce se pokoušel o soupis překladů, bylo pochopitelné, že J. Seifert odkázal A. Pražáka, shánějícího seifertovské tisky, překlady a recenze, právě na Pavla Parmu.
 - 3 Archiv Nobelova výboru Švédské akademie je nepřístupný padesát let. Dozvíme se tedy až v roce 2004, které vzácné knihy a tisky byly do Stockholmu doručeny a jaká jednání se kolem této nominace případně vedla.

Albert Pražák (11. 6. 1880 – 19. 9. 1956), žák Gebauerův, Vlčkův, Masarykův, žák a přítel Vrchlického, vystudoval slovanskou a germánskou filologii na Filozofické fakultě UK v Praze. Od roku 1921 byl řádným profesorem české a slovenské literatury na Filozofické fakultě Univerzity J. A. Komenského v Bratislavě, od roku 1933 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Od roku 1924 byl mimořádným a od roku 1938 řádným členem České akademie věd a umění, od roku 1934 mimořádným a od roku 1945 řádným členem Královské české společnosti nauk. Byl členem mnohých dalších vědeckých společností, zakladatelem Literárněhistorické společnosti, spoluzakladatelem Ústavu pro českou literaturu, předsedou Slovanského ústavu atd.⁴

Kdybychom se spolehli pouze na dokumenty zachované v osobním spise prof. Pražáka v Ústředním archivu ČSAV (fond KČSN, ČAVU a SÚ) a v osobním spise v archivu UK, museli bychom konstatovat, že prof. Pražák byl velmi ctěn a respektován nejen svými kolegy – vědci, ale rovněž státní a politickou reprezentací:

Na slavnostní schůzi 7. června 1950 k jeho sedmdesátinám ve velké posluchárně filozofické fakulty promluvil kromě Františka Wollmana a Antonína Grunda i děkan fakulty Bohuslav Havránek, v tisku byly publikovány blahopřejné telegramy představitelů státu Klementa Gottwalda, Antonína Zápotockého, Oldřicha Johna i ministra Zdeňka Nejedlého. Byl to jeden z dokladů taktiky vůči osobnosti velmi známé a národu blízké, kterou nemohli veřejně postihovat, a postupovali tedy způsoby veřejnosti skrytými.

Prof. Pražák se postupně dostával do konfliktů v akčním výboru Slovanského ústavu a jeho působení na Karlově univerzitě bylo stále více omezováno. Akční výbor Slovanského ústavu se na své ustavující schůzi 11. března 1948 usnesl „projeviti naprostou důvěru profesoru Pražákovi“, který se však této části schůze už nezúčastnil, třebaže první část zasedání („ke zřízení akčního výboru Slovanského ústavu“) jakožto předseda Slovanského ústavu řídil. V této části schůze už polemizoval s prof. Havránkem (zastoupeným dr. Čejchanem), který dal 2. 3. 1948 podnět ke zřízení akčního výboru, v němž však neměli být zastoupeni funkcionáři přímo odpovědní za vedení ústavu. Než proto schůzi s jednatelem ústavu prof. Theodorem Saturníkem opustil, vyjádřil se k budoucímu prověřování: „Současně vyslovil předseda podiv nad tím, že prof. Havránek před odletem s ním o Slovanském ústavě nemluvil, ačkoliv o mnohých jiných věcech a opatřeních, zejména pokud jde o Českou akademii věd a umění, s ním jednal. Potom předseda poukázal na svůj rozhovor s panem presidentem republiky, který mluvil v tom smyslu, aby se vše vyřizovalo pokojně. Generální tajemník Slánský doporučoval řešit všechny věci neosobně, věcně, aby nedošlo k nedorozuměním v kruzích vědeckých. Provinění je možno např. relegovati na půl roku z hlasování. Ve Slovanském ústavě je třeba zvlášť upozornit na to, že někteří členové nebyli zvoleni, nýbrž jmenováni presidentem republiky T. G. Masarykem, ostatní řádní členové byli zvoleni a potvrzeni presidentem Masarykem a Benešem. *Při posuzování členů má být přihlíženo jen k tomu, zdali se kdo prohrěšil ideálům květnové revoluce.*“⁵ (Zdůrazněno M. J.) Tolik A. Pražák podle zápisu ze schůze.

Prof. Pražák byl sice vzápětí do akčního výboru kooptován, avšak už za měsíc mluvil o své rezignaci na funkci ředitele Slovanského ústavu, když akční výbor začal jednat dokonce i o reorganizaci Slovanského ústavu a tím se vměšoval do agendy a kompetencí reorganizačního výboru, který v ústavu pracoval už tři roky: Prof. Pražák „namítl,

4 Obsáhlá bibliografie ve Slovníku českých spisovatelů, zprac. ÚČL ČSAV, Praha, ČS 1964.

5 ÚA ČSAV, fond SÚ, sg. C 1/2. Zápis o schůzi z 11. 3. 1948.

že akční výbor překročuje svou kompetenci, neboť podle prohlášení ministra Čepičky úkol akčních výborů je čistý, a nikoli reorganizační. Prof. Pražák prohlásil, že uvítá všechny reformní podněty a návrhy na přibrání nových členů, ale že by musil resignovat na svou funkci, kdyby akční výbor zasahoval imperativně a ultimativně do pravomoci výboru, který sám už v roce 1945 zahájil jednání o reorganizaci a který se vždy staral o řádné finanční zabezpečení ústavu. K tomu poznamenal dr. Čejchan, že sice úkol akčních výborů je především čistý, že však směrnice pro jejich působnost ministrem Čepičkou vydány nebyly a že každý akční výbor podle vlastního uvážení zasahuje tam, kde se nedosáhlo dříve stanovených úkolů, např. akční výbor Sokola uskutečnil sjednocení tělovýchovy.⁶ Vedení ústavu se jeho poválečný předseda vzdal o čtyři roky později, 16. 8. 1952. V polovině ledna téhož roku byla ustavena Vládní komise pro vybudování ČSAV, vedená Ladislavem Štollem, která podávala též první návrhy na jmenování členů – akademiků.⁷ Prof. Pražák navržen nebyl. Návrh na jeho zvolení akademikem byl podán až po XX. sjezdu KSSS v roce 1956, a to 5. 5. poslední sekretářkou Revoluční české národní rady Augustou Müllerovou a organizačním sekretářem posledního ilegálního ÚV KSČ Josefem Knapem, 26. 5. 1956 pak Karlem Krejčím.⁸ K volbě však už nedošlo; Albert Pražák v září toho roku zemřel.

Podle osobního spisu v archivu UK měl prof. Pražák od roku 1948 sníženu přednáškovou činnost a od roku 1951 nepřednášel a nevedl seminární cvičení vůbec – podle úřední agendy ze zdravotních důvodů nebo proto, že žádal o vědeckou dovolenou. Snad se v dalších archívech ještě naleznou doklady o tom, že tomu bylo zčásti jinak. Podle vzpomínky dcery Alberta Pražáka, dr. Hany Drábkové, a jejího muže dr. Vl. Drábka přibližně od roku 1951 už prof. Pražák nepřednášel a na fakultu nedocházel z nevyčerpání, ale rozhodně jiných než zdravotních důvodů, plat mu byl posílán po poslovi a každý týden chodil mladý uvědomělý asistent „konzultovat“ vědecké práce, na nichž univerzitní profesor pracoval. Nepřímým důkazem toho, že na počátku padesátých let nerozhodovaly o Pražákově postupném vyřazování z pedagogické činnosti důvody zdravotní, je i stanovisko profesora syna dr. Přemysla Pražáka z roku 1966, kdy se rozhodně odmítl zúčastnit vzpomínkového shromáždění k desátému výročí otcovy smrti, pořádaného filozofickou fakultou: „K Vašemu pozvání na vzpomínkové shromáždění (...) Vám sděluji, že se tohoto shromáždění nezúčastním.“⁹

Tuto represí potvrdili též tři z řečníků tohoto shromáždění.¹⁰ Řekli mimo jiné:

Prof. Eduard Goldstücker: „Vzdáváme-li čest Pražákovu životu, dílu i tomuto projevu neokázalé statečnosti nyní, deset let po jeho smrti, nemůžeme se ubránit pocitu lítosti, že se tak nestalo, dokud byl mezi námi, ba že jeho poslední léta byla zastíněna podezříváním nevděkem.“

6 ÚA ČSAV, fond SÚ, sg. C 1/2. Zápis o schůzi z 14. 4. 1948. Dále k tématu Alena MÍŠKOVÁ, Slovenský ústav v ČSAV v letech 1952–63 (od reorganizace k likvidaci). *Slavia*, r. 62, sešit 2, Praha 1993, s. 156–164.

7 ÚA ČSAV, fond SÚ, C 1. Dále k tématu Alena MÍŠKOVÁ, ČAVU a ČSAV. Otázky kontinuity a diskontinuity II. (Vytvoření sboru členů ČSAV a jeho vztah k členské základně ČAVU a KČSN.) In: *Česká akademie věd a umění 1891–1991. Sborník příspěvků k 100. výročí zahájení činnosti*, Praha, Historický ústav AV ČR 1993.

8 Kopie návrhu A. Müllerové a J. Knapa v pozůstalosti A. Pražáka. Znění návrhu K. Krejčího ÚA ČSAV, fond SÚ, C 1.

9 Archiv UK, osobní spis A. Pražáka.

10 Projevy publikovány ve sborníku *Universita Karlova in memoriam profesora Alberta Pražáka*; Praha 1967.

Josef Smrkovský: „Nepřátelská kule v Květnovém povstání by nebolela více než skutečnost, že A. Pražákovi bylo na čas znemožněno přednášet, vykonávat učitelské poslání na jeho universitě...“

Prof. Karel Krejčí: „Také jeho živé slovo zapůsobilo ještě na jednu generaci studentů, pak však nejprve vnější zásahy, konečně náhle propuknuvší smrtelná choroba jej předčasně vyřadily z našeho života, pro nějž jeho ušlechtilá, statečná a hluboce lidská osobnost mohla ještě mnoho vykonat.“

* * *

Situace Jaroslava Seiferta na přelomu čtyřicátých a padesátých let je v hrubých rysech obecně známa a zčásti popsána.¹¹ Taufrova denunciační Seiferta a Holana za srovnání sovětské a francouzské poezie a za Seifertův výrok o Stalinovi se datuje počátkem roku 1949. Podle Josefa Híršala „Seifert to naštěstí odnesl jenom kampaní, kterou proti němu ještě před známým útokem Ivana Skály rozpoutala Tvorba, a zákazem publikování. Všichni jsme trnuli o Seifertův osud.“¹²

V roce 1949 vyšla v Družstevní práci sbírka Šel malíř chudě do světa. Všechny ostatní, drobnější tisky vyšly jako příležitostné nebo „jako rukopis“. V následujícím roce vydal nikoli už Borový, ale Československý spisovatel k 130. výročí narození Boženy Němcové básnickou skladbu *Píseň o Viktorce*; dvě další básně z toho roku vyšly jako novoročenka a jako soukromý tisk. Náklad *Písně o Viktorce* už byl zredukován a skladba posloužila po nevydařeném pokusu o alespoň „čestný soud“ nad J. Seifertem k nenávistné kampani, k níž byli kulturněpropagačním oddělením ÚV KSČ použiti Ivan Skála a Michal Sedloň.¹³

Nešlo ani tak o to, že *Píseň o Viktorce* se nevtěsnala do podivných kritérií jediné už dovoleného „socialistického realismu“. (Byla psána patrně v květnu 1949, kdy zasedal IX. sjezd KSČ, na němž V. Kopecký v rámci „zostřeného třídního boje“ vyhlásil i boj idealismu, subjektivismu, kriticizmu, skepticizmu, existencialismu, spiritalismu, formalismu...) Šlo především o osobnost, která se „provinila“ politicky. (Skladba byla psána po autorových výročích o Majakovském a o „podřobaném Gruzínci“. A dopsána v měsíci, v němž byl popraven Heliodor Pika.)

Václav Kopecký v knize *ČSR a KSČ* se trápí „nevděčností“ básníka, „kterému se nikdy nic za našeho lid. dem. režimu nestalo. Jaroslavu Seifertovi bylo dovoleno vydávat básnické sbírky i po tom, kdy se spolu s Holanem dopustil těžké urážky vůči sovětské kultuře. Litovali jsme tehdy, že se neuskutečnil námi navrhovaný čestný soud, který by se byl touto věcí zabýval a dal spisovatelům možnost působit na Jaroslava Seiferta a uchránit ho dalších neblahých kroků.“¹⁴

Jaroslav Seifert naštěstí nepropadl mnohdy tajemným sítím do politických procesů. Kampaň proti němu se však rozvíjela od roku 1949 a v archivech jsou určitá udání.

11 Vilém HEJL, Příloha k nevydanému zatykači. In: *Knížka polibků*, Curych, Konfrontace 1984, s. 101; Vladimír JUSTL, Životopis Vladimíra Holana. In: *V. Holan, Bagately*. Sebrané spisy VI. H. XI, Praha, Odeon 1988, s. 401-403; Vilém HEJL, *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha, Univerzum 1990, s. 99 (podle vydání v Sixty-Eight Publishers Corp.); Josef HIRŠAL, *Víněk vzpomínek*. Purley, Rozmluvy 1989, s. 274-275; Jaromír HOŘEC, *Doba ortelů*. Brno, Scholaris 1992, s. 55-56.

12 Josef HIRŠAL, *Víněk vzpomínek*, s. 275.

13 Ivan SKÁLA, Cizí hlas, *Tvorba* 19, 1950, s. 285-286.
Michal SEDLOŇ, Básník a víra v člověka, *tamtéž*, s. 330-331.

14 Václav KOPECKÝ, *ČSR a KSČ*. Praha, SNPL 1960, s. 454.

Štoll přednesl svůj pověstný referát *Třicet let bojů za českou socialistickou poezii* na pracovní konferenci Svazu československých spisovatelů 22. 1. 1950. I když hlavní žalobu vedl proti pět měsíců mrtvému Františku Halasovi, odsudkům neušel samozřejmě ani Seifert. Snad nejtragikomičtěji zní: „A bylo velmi smutné pozorovat ve chvíli, kdy tato zdravá, jasná naděje lidstva roku 1929 (gottwaldovské vedení v KSČ – pozn. M. J.) zvítězila, jak tito básníci nepochopili úchvatnou dějinnou logiku reprezentovanou v světovém měřítku Stalinem a u nás Gottwaldem. Je příznačné, že ani jeden z těchto básníků – ani Hora, ani Seifert, ani Halas – už nenašli slova verše pro Stalina.“¹⁵ (Zdůraznil L. Štoll.)

Ministerstvo vnitra v té době soustřeďovalo materiál na „trockisty a trockistické skupiny“ a studijní oddělení našlo i přílohu k Proletářským novinám z 15. 4. 1938, v níž je otištěn protest čtrnácti významných intelektuálů proti moskevskému procesu (Bidlo, Brouk, V. Černý, J. L. Fischer, Görlich, Halas, Ježek, Kaplický, Kovárna, Noha, K. Reiner, Seifert, Teige, Toyen), a také na každého z těchto signatářů shledávalo další materiál. Hlášení připojené k Seifertovu jménu je z ledna 1951: „V r. 1920 byl údajně kulturním redaktorem Práva lidu. Za okupace byl zaměstnán od 1. 1. 1940 jako redaktor Národní práce. Choval se celkem dobře. Ilegálně však nepracoval. Při úspěších Rudé armády tyto oslavoval. Po osvobození r. 1945 vstoupil ihned do soc. dem. strany a byl převeden do redakce Práce na Václavském náměstí jako kulturní redaktor. Mnoho práce neudělal. Sloučením se stal členem KSČ. V závodní organizaci byl kladně prověřen, jakož i v místní. Prověřovala jej instruktorka Dr. prof. Macháčková velmi povrchně, což někteří soudruzi z místní organizace neschvalovali. Od prověrky nebyl Seifert ani na jedné schůzi v místní organizaci a v závodní zřídká. Když místní organizace si vyžádala jeho legitimaci, vylouval se na to, že ji má v závodní organizaci, a když ji žádala závodní organizace, vylouval se na to, že ji má v místní organizaci. Je domnění, že ji (legitimaci) vůbec nemá, že ji mohl ztratit.“ V téměř hlášení jeho autor považuje za důležité upozornit na cosi z vynucených protokolů procesů: „Kalandra vypověděl, že při rozmluvě s Teigem mu tento sdělil, že nenávidí (podmětem tu má být J. Seifert – pozn. M. J.) 'rudý fašismus'. Toto měl prohlásit v nějaké kavárně.“¹⁶

V archivech se naleznou doklady toho, že čas od času někteří básníci se J. Seiferta zastávali a že někteří ideologové doufali, že se jim podaří básníka získat. Ti druzí byli vzápětí vždy zklamáni. K nejednoznačnému jednání s J. Seifertem patří kampaň proti němu, ale zároveň například gratulace k jeho padesátým narozeninám od předsedy vlády Antonína Zápotockého, s průhledným vzkazem: „Milý příteli! Vzpomínám dnes Tvé padesátky a přeji Ti nejen zdraví, ale i duševní síly k překonání těch obtíží, které se ti v cestu nahruly, a najít správné cesty, abys dále s novými silami mohl svým uměním sloužit všem pracujícím a pomohl tak budovat šťastnější, socialistický zítřek, ve který doufám věřit si nepřestal.“¹⁷

Časem se jistě stanou předmětem důkladného studia a následných studií archivní a jiné materiály vypovídající o zájmu „kultpropu“, Svazu spisovatelů, vnitra, Kopeckého ministerstva o J. Seiferta, rozpletou se interní spory, v nichž i jeho jméno a dění kolem něho hrály roli (např. mezi Nezvaletm, Taufrem, Štollem – a „druhým centrem“,

15 Ladislav ŠTOLL, *Třicet let bojů...* Praha, Orbis 1950, s. 83.

16 Archiv MV, 305-737-6.

17 Dopis z 22. 9. 1951, z pozůstalosti J. Seiferta.

„aparátníky“ kolem Gustava Bareše, hlavně v roce 1951), jak naznačuje například obáhlý dopis Františka Nečáská Klementu Gottwaldovi a další materiály...

Pravda je, že V. Kopecký ve výše citovaném textu své knihy nemluvil pravdu: J. Seifert nejen nemohl ve státních nakladatelstvích publikovat (a soukromá se likvidovala), ale přišel také o zaměstnání. Vydavatelství Práce s ním k 1. 1. 1950 rozvázalo i redakční a lektorskou smlouvu na edici Klín. „Nikdo mi žádný zákaz či odmítnutí písemně nedal, jen mi nechtěli nic tisknout. Byl jsem bez práce,“ řekl mi v roce 1985 stručně.

V roce 1950 vyšly Seifertovi tiskem pouze dvě kratší básně, jedna jako novoročenka, druhá jako soukromý tisk. V roce 1951 se situace opakovala, jen byl soukromých tisků dvojnásobek. V roce 1952 vyšla dvakrát sbírka Šel malíř chudě do světa a byly vydány čtyři soukromé tisky. Přitom ovšem Seifertova tvorba byla v těch letech bohatá: koncipoval sbírku *Petřín* (později *Petřín a věnec sonetů*, ještě později sbírka *Praha*), napsal některé větší básnické skladby, například *Věnec sonetů*, *Mozart v Praze*, *Vltava*, *Pražský hrad*, *Prsten Třeboňské madoně*, *Letohrádek královny Anny*. Mnohé z těchto děl byly pak antedatovány, aby mohly vyjít v dalších letech alespoň bibliofilsky.

V roce 1952 pozval básníka Ivan Olbracht do své kanceláře na Valdštejnském náměstí, aby pohovořili o Seifertových sebraných spisech. První svazek vyšel v roce 1953, ale nebyly to spisy sebrané, nýbrž vybrané. Nová Seifertova poezie, napsaná na přelomu čtyřicátých a padesátých let a v prvních letech padesátých, však stále oficiálně vycházet nemohla.

* * *

Tyto stručné poznámky mají naznačit, jaká asi byla v roce 1953 konstelace pro to, aby Albert Pražák navrhl jako kandidáta Nobelovy ceny za literaturu pro rok 1954 Jaroslava Seiferta.

Profesor Pražák, který již dříve Nobelovu komitě oznámil, že pro nemoc se jeho návrh poněkud opozdí, byl připraven materiál odeslat kolem 20. března 1954. Na doporučení prof. Otakara Vočadla požádal mladého anglistu o překlad návrhu do angličtiny. Mladý vědec, původně sociální demokrat, po sloučení člen KSC, se poradil s jedním ze svých učitelů, rovněž „sloučeným sociálním demokratem“, a pak i se stranickou skupinou na svém pracovišti, jak mi řekl při rozhovoru v listopadu 1994. Po konzultacích odpověděl 30. 3. 1954 Albertu Pražákovi dopisem zachovaným ve fotokopii rovněž P. Parmou: „Vážený pane profesore, když jsem Vám před týdnem slíbil, že vypracuji překlad do angličtiny, nemohl jsem tušit, že půjde o věc tak velkého kulturního, politického a mezinárodního dosahu. Po obdržení Vašeho dopisu jsem proto považoval za svou povinnost dotázat se svých představených na pracovišti na jejich názor. Po *soukromých* rozhovorech s nimi musím Vám dnes bohužel překlad vrátit. Doufám, že pochopíte naše rozhodnutí, když uvážíte, jaký je poměr naší vlády a našeho Svazu spisovatelů k Nobelově ceně. Myslím, že jediné řešení je zadat překlad někomu, kdo jej bude chápat čistě jako finanční záležitost a nebude se ohlížet na jeho politický význam. Takového anglistu Vám může pan profesor Vočadlo jistě také doporučit. Prosím Vás, pane profesore, abyste nechápal můj dopis jako projev osobní neochoty.“ Tato reakce přesně zapadá do atmosféry první poloviny 50. let.

Kolik následovalo rozmluv prof. Pražáka s přáteli a s dalšími osobnostmi kulturního života, případně politiky, nevíme.

Podle vzpomínky manželů Drábkových (z října 1994) měl prof. Pražák na jaře 1954 potvrzeno, že československým oficiálním místům je J. Seifert jako kandidát Nobelovy ceny naprosto nepřijatelný. Velmi zajímavé je, že Drábkovi i tehdejší mladý vědec, požádaný o překlad, mi na podzim roku 1994 naprosto nezávisle na sobě odpověděli stejně na otázku, byl-li by oficiálním místům – navzdory poměru k Nobelově ceně – tenkrát přijatelný někdo jiný. Jmenovali Vítězslava Nezvala – snad by byl přijatelný. Dr. Drábek si dokonce vzpomíná, že prof. Pražák Nezvalovo jméno v této souvislosti vyslovil.

Prof. Pražák se Nobelovu komitét omluvil, poslal vysvětlující dopis Pavlu Parmovi, který tak obětavě shromáždil dostupné mu materiály. Jaroslav Seifert brzy po této korespondenci Pavla Parmu s Albertem Pražákem seznámil. Prof. Pražák mu kopie odeslaných dopisů svěřil, svěřil mu i některé originály, mezi nimi i rukou opravený český text návrhu na udělení Nobelovy ceny Jaroslavu Seifertovi. Tak se zachovalo 16 archivních jednotek, z toho 14 dopisů, 1 text návrhu na nominaci a 1 seznam příloh k nominaci. V příloze publikujeme 8 nejpodstatnějších; z odpovědi na Pražákovu prosbu o překlad cituji výše.¹⁸

Básník Jaroslav Seifert byl vyznamenán Nobelovou cenou za literaturu přesně o třicet let později, rovněž za nepřízně československé politické reprezentace a představitele Svazu spisovatelů. V roce 1984 už se však této reprezentace nikdo neptal.

18 *Ofotografovány* se zachovaly tři dokumenty: a) výzva Nobelova výboru prof. Pražákovi, aby nominoval kandidáta na Nobelovu cenu; b) dopis Staffana Dahla Albertu Pražákovi; c) odpověď anglisty na Pražákovu prosbu o překlad.

Prvopisy psané strojem: dva dopisy H. Drábkové J. Seifertovi (z 14.1.1954 a z 8.2.1954), jeden dopis H. Drábkové P. Parmovi (8.2.1954), jeden dopis A. Pražáka Nobelovu výboru (23.3.1954), jeden dopis A. Pražáka P. Parmovi (28.5.1954), pět stran návrhu na nominaci.

Dopisy psané rukou: dva dopisy A. Pražáka P. Parmovi (1. a 11.3.1954), jeden lístek P. Parmy A. Pražákovi s dotazy upřesňujícími dataci a způsob odeslání dopisů (Parmův lístek bez data, Pražákovy stručné odpovědi na Parmově lístku z 2.8.1954).

Průklepy strojem psaných dopisů: dva dopisy A. Pražáka Nobelovu výboru (17.1. a 9.4.1954), Pražáková odpověď anglistovi, který měl návrh překládat (4.4.1954).

Kopie rukou psaného seznamu jedné z příloh zaslaných P. Parmou A. Pražákovi.

Podepsány jsou nejen prvopisy, ale i kopie dopisů. U fotokopii nemůžeme soudit na rozměr originálů; všechny ostatní dopisy (kromě dopisu P. Parmovi z 1.3. a Parmova lístku s Pražákovými jednoslovnými odpověďmi, které mají formát A5 a které v této práci nepublikujeme) jsou psány na papíru formátu A4. Drobné překlepy jednotlivých hlásek v dopisech, které psal prof. Pražák na psacím stroji, opravujeme.

1. Výzva Nobelova výboru prof. Pražákovi o nominování kandidáta¹⁹

THE NOBEL COMMITTEE
of
THE SWEDISH ACADEMY

By direction of the Swedish Academy, the undersigned, Members of its Nobel Committee, have the honour of inviting you to nominate a candidate for the Nobel Prize in Literature for the year 1954.

The nomination should be accompanied by a statement of the qualifications of the candidate, and if it refers to works difficult of access, these should be submitted. In order to receive consideration during the coming year, the nomination must reach the Nobel Committee not later than February 1st.

All communications should be addressed to:

The Nobel Committee of the Swedish Academy
Börshuset, Stockholm 2

Stockholm, November 1953
ANDERS ÖSTERLING
SIGFRID SIWERTZ
HJALMAR GULLBERG

Uno Willers
Secretary

The right to nominate candidates for the prize shall be enjoyed by members of the Swedish Academy and of other academies, institutions and societies similar to it in membership and aims, by professors of the history of literature or of languages at universities and university colleges, by previous winners of the Nobel Prize for Literature, and by presidents of authors' organizations which are representative of the literary activities of their respective countries.

NOBELŮV VÝBOR
ŠVÉDSKÉ AKADEMIE²⁰

Na pokyn Švédské akademie níže podepsaní členové jejího Nobelova výboru máme tu čest požádati Vás, abyste navrhl kandidáta na Nobelovu cenu za literaturu na rok 1954.

Návrh by měl být doprovázen vyjádřením o způsobilosti kandidáta, a pokud se vztahuje k dílům obtížně dostupným, měla by tato díla být předložena. Aby nominace mohla být během nadcházejícího roku vzata v úvahu, musí být zaslána Nobelovu výboru nejpozději do 1. února.

Veškerá sdělení by měla být adresována na:

Nobelův výbor Švédské akademie
Börshuset, Stockholm 2

Stockholm, listopad 1953
ANDERS ÖSTERLING
SIGFRID SIWERTZ
HJALMAR GULLBERG

Uno Willers
tajemník

¹⁹ Dopis je podepsán tajemníkem Uno Willersem.

²⁰ Překlady J. Svobodové uvedené za anglickými texty jsou pořízeny pro tuto práci.

Právu navrhnout kandidáty této ceny se budou těšit členové Švédské akademie a dalších akademií, institucí a společností obdobného členství a cílů, profesori dějin literatury a jazyků na univerzitách a vysokých školách, předchozí držitelé Nobelovy ceny za literaturu a prezidenti autorských organizací, které jsou reprezentanty literární činnosti ve svých zemích.

2. Odpověď prof. Pražáka ze 17. 1. 1954

Praha VII Janovského 25/571

Tel. 777-00

The Nobel Committee of the Swedish Academy,
Börshuset
Stockholm 2

Dear Sirs,

Thanking you for the honour you have bestowed on me by asking me to nominate a candidate for the Nobel Prize in Literature for the year 1954, I beg to propose our poet JAROSLAV SEIFERT.

A detailed statement of the qualifications of the candidate will follow in the course of February. Being now seriously ill and laid up in a hospital, I cannot work out the statement immediately.

I am, Dear Sirs,

Praha, 17th January 1954

Yours sincerely,

Prof. Dr. Albert Pražák

Praha VII, Janovského 25/574

Tel. 777-00

Nobelův výbor Švédské akademie,
Börshuset
Stockholm 2

Vážení pánové,

S díky za poctu, kterou jste mi prokázali, žádající mne, abych navrhl kandidáta Nobelovy ceny za literaturu na rok 1954, dovoluji si navrhnout našeho básníka JAROSLAVA SEIFERTA.

Podrobné vyjádření o způsobilosti tohoto kandidáta bude následovat během února. Protože jsem nyní vážně nemocen a hospitalizován v nemocnici, nemohu vypracovat toto vyjádření okamžitě.

Zůstávám, vážení pánové,

Praha, 17. ledna 1954

upřímně Váš

Prof. Dr. Albert Pražák

3. Dopis Staffana Dahla prof. Pražákovi

KUNGL. BIBLIOTEKET
 ROYAL LIBRARY
 STOCKHOLM 5
 SWEDEN
 2. II. 1954

Professor Albert Pražák
 Karlova Universita
 Praha 1

Dear Professor Pražák,

The Swedish Academy, i. e. its Nobel Prize Committee has entrusted me with task of giving them a [presentation] of your famous poet Jaroslav Seifert. As our materials concerning mr Seifert unfortunately is rather poor here in Stockholm it would be of a great values me and augment our possibilities of forming ourselves a just picture of the man and his work if You could help me to procure, as soon as possible, certain materials concerning mr Seifert in Czech, Russian and Western languages (I read Russian better than Czech, unfortunately): i. e. 1) a little collection of those of his literary works which You consider most representative of the poet together with 2) some essays and critical reviews in any of the languages mentioned above. Of course, any material sent to me under this circumstances will be returned to You as soon as I have profited from them.

I am sorry to trouble You like this, Professor Pražák, but I trust that You will do as this favour because of the importance of the matter.

Yours faithfully
 Dr Staffan Dahl
 Head Slavonic department
 Royal Library (Kungl. biblioteket)
 Stockholm 5
 Sweden²¹

21 Na tento dopis odpověděl A. Pražák Staffanu Dahlovi 2.3.1954 česky. Oznamuje v něm záměr poslat Švédské akademii podání, v němž odůvodní svůj návrh rozbořem Seifertova díla, a prosí o omluvu dodatečného zaslání. Oznamuje též, že některé další Seifertovy práce odešle do Stockholmu A. M. Piša. Tento strojem psaný originál vlastní adresát. Za zaslání kopie děkuji Dr. Františku Janouchovi.

KRÁLOVSKÁ KNIHOVNA
STOCKHOLM 5
ŠVÉDSKO
2. II. 1954

Profesor Albert Pražák
Karlova Universita
Praha 1

Vážený profesore Pražáku,
Švédská akademie tj. její Výbor pro udílení Nobelových cen mne pověřila úkolem dáti jim [presentaci] Vašeho proslaveného básníka Jaroslava Seiferta. Protože náš materiál, vztahující se k panu Seifertovi, je zde ve Stockholmu bohužel poněkud chudý, bylo by velmi cenné a zvětšilo by naše možnosti utvořit si o tomto muži a jeho díle přesný obraz, kdybyste mi mohl pomoci opatřit co nejdříve určitý materiál, týkající se p. Seiferta, v češtině, ruštině a západních jazycích (bohužel čtu rusky lépe než česky), tj. 1) malý soubor těch jeho literárních děl, která považujete za díla nejlépe reprezentující tohoto básníka, spolu s 2) několika esejemi a recenzemi, v kterémkoli z výše zmíněných jazyků. Samozřejmě Vám veškerý takto poslaný materiál bude vrácen, jakmile se s ním seznámím.

Lituji, profesore Pražáku, že Vás takto obtěžuji, ale věřím, že mi prokážete tuto laskavost vzhledem k významu této záležitosti.

Upřímně Váš
Dr Staffan Dahl
Vedoucí Slovanského oddělení
Královská knihovna
Stockholm 5
Švédsko

4. Dopis prof. Pražáka Nobelovu komité z 23. 3. 1954²²

P. T.

Švédské akademii (Nobelovo komité)
v Stockholmu.

Vážení a vzácní pánové,

byli jste počátkem t. r. tak laskavi a vyzvali jste mne, abych navrhl na Nobelovu cenu českého básníka. Navrhl jsem *Jaroslava Seiferta*. Protože mne převezli tenkrát právě do nemocnice a dvakrát operovali, vrátil jsem se domů až nyní. Proto posílám až dnes odůvodnění svého návrhu. Prosím, omluvte mne laskavě a přijměte je.

23/3 1954.

V zdvořilé úctě
Albert Pražák

5. Odpověď prof. Pražáka překladateli ze 4. 4. 1954

Vážený pane kolego,

děkuji Vám za Vaši milou ochotu. Vaše stanovisko chápu. Bylo mně ovšem samozřejmo, že věc musí býti podrobena politické revisi a chystal jsem se k ní, až bude odborné votum přeloženo a v definitivní formě mohu je revisi předložit.

Dnes jsem se však rozhodl neposílati vůbec nic, t. č. minula dodací lhůta pro zaslání odborného vota, věc je tedy již bezpředmětná.

V srdečné úctě

4/4 1954.

Váš
Albert Pražák

²² Tento strojem psaný dopis s rukopisnými úpravami a podpisem měl být průvodním dopisem k návrhu pro Švédskou akademii. Stejně jako návrh nebyl odeslán. Seifertovo jméno vytištěné kurzívou, stejně jako kurzívou vytištěné výrazy v dopise č. 6 a 7 jsou v originále podtrženy Pražákovou rukou.

6. Omluva prof. Pražáka Nobelovu komité z 9. 4. 1954

The Nobel Committee
of The Swedish Academy
Börshuset
Stockholm 2
Sweden

Prague 9th April 1954

Dear Sirs,

At the beginning of January of this year you have been so kind as to ask me to nominate a Czech candidate for the Nobel Prize in Literature for the year 1954.

I have proposed our poet Jaroslav Seifert and when writing to you pointed out that I should be able to work out the required statement only after having returned from the hospital where I have been brought at that time. I had to undergo two operations and have returned home after a three months' stay there.

I have thus missed the February term and I cannot write the statement even now, *as my doctore forbids me to work.*

I request you therefore to accept my apology for not being able to present the promised statement. Besides that, the term for submitting it has elapsed, as it were, and I therefore would consider my proposal being of no purpose.

I am, Dear Sirs,

Yours sincerely,
Prof. Dr. Albert Pražák

Nobelův výbor
Švédské akademie
Börshuset
Stockholm 2
Švédsko

Praha, 9. dubna 1954

Vážení pánové,

Počátkem ledna tohoto roku jste mne laskavě požádali, abych navrhl českého kandidáta na Nobelovu cenu za literaturu na rok 1954.

Navrhl jsem našeho básníka Jaroslava Seiferta, a když jsem Vám psal, poukázal jsem na to, že budu schopen vypracovat požadované vyjádření teprve po návratu z nemocnice, kde jsem byl tehdy hospitalizován. Musel jsem podstoupit dvě operace a vrátil jsem se domů po tříměsíčním pobytu v nemocnici.

Tím jsem promeškal únorový termín a ani nyní nemohu vyjádření napsat, *neboť moji lékaři mi zakazují pracovat.*

Žádám Vás proto, abyste přijali moji omluvu, že nejsem s to předložit slíbené vyjádření. Krom toho, termín jeho podání již takřka uplynul, a tudíž bych považoval svůj návrh za bezpředmětný.

Zůstávám, vážení pánové,

upřímně Váš
Prof. Dr. Albert Pražák

7. Dopis prof. Pražáka Pavlu Parmovi

Vážený pane kolego,

nehlásím se, ale má to zvláštní příčinu. Ze Stockholmu jsem se dozvěděl, že návrhy tam měly být dodány do konce února. Tím jsem zmeškal lhůtu. Mimo to bylo potřeba se dohodnout o věci s našimi úřady. Je to záležitost mezinárodní. Na to vše nebyl již čas, přišel jsem z nemocnice pozdě. Proto jsem se do Stockholmu *omluvil*, hlavně svou nemocí. Posílám Vám aspoň v náhradu odůvodnění svého návrhu, jež jsem do Stockholmu *neposlal*. Snad někdy později naskytne se příležitost na Seiferta upozornit. Akademii jsem poslal Seifertovu poesii, aby byla poruce.

Děkuji Vám ještě jednou za milou pomoc.

Buďte zdrav! Vše pěkné!

Srdečně a přátelsky

Váš

Albert Pražák

28.5.1954.

8. Návrh prof. Pražáka na nominaci J. Seiferta na Nobelovu cenu²³

J a r o s l a v S e i f e r t

Narodil se v Praze na Žižkově dne 23. září r. 1901. Po studiích věnoval se novinářství (Právo lidu, Národní práce).

Do literatury vstoupil po první světové válce s Josefem Horou, s Jiřím Wolkrem a s Vítězslavem Nezvalem. Kritik F. X. Šalda měl radost z toho nového a nebývalého, co přinášeli, za jejich jediný verš dal by býval prý na sta veršů jejich předchůdců.

Tito noví příchozí do literatury šli za novým duchem a tvarem všech směrů, jež poznali. Zkrušení válkou oddělili se od starých pokolení. Obviňovali je, že zavinili válku, zklamali civilisaci a zhoršili svět lidsky, sociálně i kulturně. Chtěli proto svět změnit, doosvobodit a odstranit z něho každé kořistění a ztročování. Každý člověk měl být svéprávným a rovnoprávným člověkem, sebebánem a soběpánem, měl dospět k souměřitelné pospolitosti se všemi pracujícími. Život měl v něm začít znovu, od počátku, v duchu pravdivějšího, ušlechtilějšího a socialistického lidství.

V tom duchu přebírali z každého směru něco: z vitalismu smyslové opojení z bytí a zřetel pro kolektivum, z naturismu prostor a smysl pro přírodu a pracující, z humanismu úctu k člověku, z futurismu životní odvahu a technickou civilisaci. Exotism vzbudil v nich touhu po cizích krajích a typech, unanímism učil je hledat zdroje tvorby v davu, expresionism vedl je k osobnímu výrazu v umění, poetism a surrealism vrátil je k životní realitě a k čistému umění. Sociální a socialistické prvky byly v nich vlivem doby a závanem Velké říjnové socialistické revoluce nejsilnější, zvlášť u předměstského proletáře Seiferta. Vycházel umělecky sice z Verlaina, Apollinaira, Cocteaua, Vildra-

23 Koncept návrhu psaný na psacím stroji má četné opravy a úpravy inkoustem a tužkou. Tento prvopis není podepsán.

ca, Duhamela, Neumanna, Tomana, ale byl zvláště poznamenán revolučním průbojem Majakovského a Bloka, jejich novým sociálním řádem, působivým jak nové náboženství. Miloval sice hvězdy, lesy, prameny, louky, květiny a ženy, ale nedovedl býti šťasten, dokud jediný člověk ve světě trpěl. Byl přesvědčen, že by slzy z očí trpčících, kdyby se slily v jednu řeku, zatopily ulice, náměstí, továrny a zbořily město. Chtěl tu působiti obrat, lidské almužnictví ho nezpůsobí, křivdy se vyrovnají jen revolucí. Sám se chystal na její barikády, její rudou symfonii měli zpívatí všichni (Město v slzách, 1928). Věřil v sbratření lidstva, v nové lidství proletářů, v obrodívou sílu mas (Na vlnách telefonie sans fil, 1923, Samá láska, 1923, Svatební cesta, 1942).

Tlak hladu a prázdné fabriky hnaly ho stále proti velkoměstské civilizaci. Syn dělníkův sliboval otcovým rozpuklým rukám, že bude stát v řadách dělníků a dělnic, v davu, z něhož vybuchnou petardy revolučního hněvu. Nad Ostravou ptal se znepokojeně, čiže je vlastně půda, na níž se dělnické ruce dřou (Jablko s klína, 1947, Zpíváno do rotačky, 1938). Rudý karafiát kladl do dírky dělníkova kabátu nebojácně i v dobách německé okupace. Byl přesvědčen, že starý svět zašel navždy ruskou revolucí, že empirové kočáry odjely již nenávratně do minulých staletí. Na východě objevila se mu jako spása nová země rodící se spravedlnosti. Lenin neumřel mu v svém díle. Konec starého a tvorba nového a lepšího světa bylo jeho ustavičné heslo, nezapomněl je nikdy (Slavík zpívá špatně, 1926). Socialistický a umělecký průboj nebylo však to jediné, co Seifert chtěl. Usilovně myslel na národ, na jeho osudy a potřeby. Jako sociální osvobození vítal i národní svobodu. V hierarchii zažívaných zážitků byla mu to nejvyšší událost. Proto smrt jejího protagonisty v září r. 1937 bylo mu věčné datum v národním kalendáři, budou na ně pamatovat všechna další pokolení. Zvětšil toto datum monumentálními zkratkami Osm dní (Dny žalu) v Přílbě hlíny (Helmet of Clay, 1937) a hrdinu zpodobil charakteristickými náznaky (čapka, kladení dvou prstů na lem širáku při výjezdu), každý si měl zapamatovat jeho typická gesta. Když byla Praha v černém a národ svěřoval lafetě, co měl nejceněnějšího, zaplnila celá země ulice. Kdyby žil ještě Vrchlický, byl by napsal nejtruchlivější kanzonu. Takto napsal Seifert své žalmické zpěvy a vtiskl jimi ten truchlý čas do duše národa i do historie. Tu se projevil representačním básníkem národa a vystoupil nad čas jako jeho nejúčinnější mluvčí v pohnuté historické chvíli.

Stejně promlouval k národu a ke všemu našemu lidu i za druhé světové války. Myslel v ní stále na uloupenou svobodu, na odkrojené pohraničí, na osiřelý domov. Byli jsme v násilném područí hackenkreuze, země visela na něm jako přibitá. V ulicích zazníval prušácký drill a SSmani pohlíželi odevšad s úkosem. Na to nestačila elegie nad znásilněným národem, proti tomu bylo nutno tasiti obnažený meč. Naši zohavenou mapu bylo nutno změnit, jen mečem mohli jsme pozbýt okovů a znovu nabýt, co nám bylo uloupeno. Bylo u nás jako po vraždě, musili jsme ožít a býti jako dřív (Zhasněte světla, 1937–1945).

Hlasatel sociální revoluce hlásal nyní revoluci národní. Národ musil zvednout pušku a bojovat. Když Praha v květnu povstala proti Němcům a nastavěla barikády z rozkvetlých kaštanů, Seifert hluboce se klaněl padlým hrdinům na dlažbách, byl by dal také rád život za zemi krásnou a milovanou.

Za nejkrásnější květnové chvíle pokládal Seifert návrat naší národní svobody a příjezd sovětských tanků na její pomoc. Postavil je na vrchol našich přítomných dějin (S náručí otevřenou, 1945), v jeho národní epeji byl to radostný výšvih k novému životu. Tato stavební metoda po zákonu symetrie se u Seiferta ohlásila již i dříve v námětech monumentální krásy kraje a města. Architektonika Prahy byl mu tu motiv nej-

vznešenější. Praha připadala mu věčným městem záře a světla (Světlem oděná, 1940). Hrad, Hradčany, sv. Vít, Loreta, Belveder, Vltava, Karlův most byly mu vítané opěrné body, k nimž se stále vracel. Stejně i Petřín, Praha s Petřína, seminářská zahrada, staroměstský orloj. Kouzlo polohy, architektonika přírody, vidiny a stopy drahých lidí činily mu tu Prahu drahou a jedinečnou. Působila na něj až fyzicky mocně, jako nejchutnější hlt vzácného vína, jako sladký dech a kouzelný ovál milencina těla, lůžko ze slámy v ní nezaměnil by za nejvznešenější palác v Římě. Praha byla mu prosvětlena a proteplena i nejdrahocennějšími postavami těch, kdo v ní žili a tvořili: na nárožích viděl Vrchlického, jeho mroží vous a prst zažloutlý nikotinem, na Karlově mostě Špálu, na smíchovských svazích Arbese, na Kampě Dobrovského, na Žofíně Nerudu, na Bertramce Mozarta, nad Bezdězem Máchu, Prahu osídloval si podobami těch, kdo k duchu a k srdci českého člověka nejtklivěji hovořili. Oživoval ji tradici a tím čtenáře důvěrně uchycoval. Knihy Petřín (1952) a Kamenný most (1947) jsou tu nejtypičtější. Tímto zintimňováním osoby nebo předmětu dosahoval Seifert tklivé účinnosti, např. knihou Vějíř Boženy Němcové (1940) ženské a umělecké kouzlo spisovatelky ukryl do krajkoví vějíře a učinil ji silivým zdrojem víry a naděje v chvílích nejosudnějších. Stejně zaleskla se Němcová v účinné zbroji v zbásněné Písni o Viktorce (1950). Podobně promítl ryzí českost Alšových kreseb do svého básnického přetlumočení knihou Šel malíř chudě do světa (1952). Odvodil je z domácího prostředí a jako přeněžný hlas země a domova.

V Ruce a plameni (1948) zachytil Seifert podobně i jiné naše výtvarné umělce a obklopil je osobitým a sladkým ovzduším domova. Rámcoval je i prostým domácím kvítím a naplnil naším radostným optimismem, z každého verše zaznívá výzva „lidičky, mějte se tu rádi!“

Seifertovo dílo má líbezný domácí kouzlo. Přispívá k tomu i jeho umělecká technika, prostá, jako je slovo vyrostlé z úst lidu, jeho blízkost řeči hovorové, jeho umělecká horoucnost, melodika, tvarová síla, hudebnost, citová vroucnost a formální čistota. Apotheotik mateřštiny ovládl kouzelně svůj nástroj, proto dotýká se jím čtenářova srdce tak jedinečně mocně. Pro toto jeho slovní kouzlo zařadila jej domácí i cizí kritika na přední místo. Uznávají jej tu překladatelé (do švédštiny, polštiny, ruštiny, francouzštiny, italštiny, srbštiny, němčiny, angličtiny, maďarštiny) i kritici a literární historici (Rippelino). Seifert všestranným vývojem a porozuměním pro národ a jeho umění jeví se dnes jako český básník typický.

Autonomistický blok

Eduard Nižňanský, Veronika Slneková

Trvalou črtou politického života na Slovensku v období prvej Československej republiky bola existencia opozície slovenských autonomistických strán (výnimku tvorilo obdobie 1918–1920 do prvých parlamentných volieb, ďalej roky 1920–21, keď Slovenská ľudová strana kooperovala so Šrámkovou ľudovou stranou a 1927–1929, keď Hlinkova slovenská ľudová strana bola vo vláde). V praxi to znamenalo, že väčšina poslancov zvolených na Slovensku (aj za iné politické strany) bola voči vláde v opozícii (v niektorých obdobiach sa počet hlasov slovenských voličov odovzdaných opozičným stranám pobyboval až medzi 60-70 %¹). Keďže Slovensko nebolo počas prvej republiky nikdy samosprávnym územím, nemala táto skutočnosť žiadne politické následky (napríklad permanentnú vládnu krízu), keďže vláda nepotrebovala v parlamente podporu väčšiny slovenských poslancov. Zaiste preto nie je smelé tvrdenie, že počas prvej republiky sa na Slovensku žil len akýsi odvodený politický život, keď slovenskú politiku nahradila iba politika na Slovensku². Na túto skutočnosť permanentne poukazovali a ju kritizovali aj autonomistické strany.

Počas prvej republiky predložili autonomistické strany niekoľko návrhov autonómie Slovenska³, prostredníctvom ktorých chceli – podľa svojich predstáv – riešiť situáciu štátoprávneho postavenia Slovenska v republike.

Na pôde HSĽS (respektíve SĽS) sa objavilo viacero návrhov slovenskej autonómie, z ktorých tri sa dostali na pôdu parlamentu (v rokoch 1922, 1930, 1938).⁴ Druhá autonomistická strana – Slovenská národná strana tiež vystúpila so svojou predstavou slovenskej autonómie. Z roku 1921 pochádza návrh vtedajšieho predsedu SNS E. Stodolu⁵.

1 L. LIPTÁK, *Slovensko v 20. storočí*, Bratislava 1968, s. 106.

2 Pozri napr. L. LIPTÁK, *Slovensko v 20. storočí*, Bratislava 1968, s. 296.

3 Pozri napr. zbierku dokumentov J. K. HOENSCH, *Dokumente zur Autonomiepolitik der Slowakischen Volkspartei Hlinkas*. München 1984.

4 Pozri napr. A. BARTLOVÁ, Situácia na Slovensku a štátoprávne úsilie politických strán v 30. rokoch. In: *Slovensko v politickom systéme Československa*. Bratislava 1992, s. 56-65; N. KRAJČOVIČOVÁ, Politické strany na Slovensku a úsilie o samosprávu v 20. rokoch. In: *Slovensko v politickom systéme Československa*. Bratislava 1992, s. 47-56.

5 Pozri E. STODOLA, *O samospráve Slovenska*. Turč. sv. Martin 1921.

Autonomistický program sa stal základom pre spoluprácu HSES i SNS v 30. rokoch. Obidve strany síce boli i ostali rozdielne konfesiónálne orientované (HSES katolícky, SNS evanjelický), ale (len) dočasne dokázali tento rozpor prekonať.

Naším zámerom však nie je podrobne analyzovať autonomistický blok, ktorý existoval v rokoch 1932–1935. Za jeho vznik sa tradične považuje 16. 10. 1932 – spoločné zhromaždenie HSES a SNS vo Zvolene. Spolupráca autonomistov pokračovala potom cez Pribinove oslavy (Nitra roku 1933) a vyvrcholila v parlamentných voľbách v roku 1935.

Uverejnené dokumenty, ktoré pochádzajú z pozostalosti M. Rázusa,⁶ podľa nás menia pohľady na rozchod HSES i SNS po voľbách v roku 1935 a svojím spôsobom dokresľujú politické predstavy A. Hlinku i M. Rázusa najmä s ohľadom na spoluprácu týchto strán.

Historiografia v poslednom období na rozpad autonomistického bloku reagovala nasledovne:

L. Lipták v portréte A. Hlinku⁷ v knihe *Muži deklarácie* interpretoval rozpad autonomistického bloku ako dôsledok „...prozaickej ruvacky o mandáty...“⁸.

S podobnou interpretáciou prišiel aj J. Juríček v životopise M. Rázusa⁹, hoci spomenul aj ďalšiu príčinu, a to štiepenie SNS na dve krídla, pričom zvlášť mladá generácia v SNS vystupovala proti kooperácii s HSES.

A. Bartlová v životopise A. Hlinku zdôraznila štiepenie v oboch autonomistických stranách. Nešlo podľa nej len o konfesiónálne problémy. Napísala, že „...národniarom prekážala existencia maďarónskych prívržencov v HSES, zatiaľ čo ľudákom väčšia konformnosť národniarov voči centralistickým slovenským politikom, najmä voči Hodžovi. Národnári sa zároveň obávali, že ich ľudáci svojím počtom a finančnou prevahou strhnú a celkom pohltia. V oboch stranách boli proti kooperácii najmä mladší členovia.“¹⁰

V syntéze *Politické strany na Slovensku 1860–1989* A. Bartlová v štúdiu o HSES sa o príčinách rozpadu autonomistického bloku nezmienila¹¹. V tejto istej knihe N. Krajčovičová v časti o SNS podobne ako L. Lipták tvrdí, že „...nezhody pri rozdeľovaní mandátov po voľbách do Národného zhromaždenia roku 1935 viedli k rozpadu autonomistického bloku.“¹² Naznačuje však aj nespokojnosť vo vnútri SNS so spoluprácou s HSES najmä u mladšej generácie.

V zborníku *Slovensko v politickom systéme Československa* sa situáciou na Slovensku a štátovým úsilím politických strán v 30. rokoch zaoberala opäť A. Bartlová. Konštatuje však len, že autonomistický blok existoval. O príčinách jeho rozpadu sa nezmieňuje.¹³

6 Martin LAMS, pozostalosť M. Rázusa, sign. 45.

7 L. LIPTÁK, A. Hlinka. In: D. KOVÁČ a kol., *Muži deklarácie*, Martin 1991, s. 58-79.

8 Tamtiež, s. 75.

9 J. JURÍČEK, *Martin Rázus – Básnik a politika*, Bratislava 1993.

10 A. BARTLOVÁ, *Andrej Hlinka*, Bratislava 1991, s. 91.

11 A. BARTLOVÁ, Hlinkova slovenská ľudová strana. In: *Politické strany na Slovensku 1860–1989*, Bratislava 1992, s. 118.

12 N. KRAJČOVIČOVÁ, Slovenská národná strana. In: *Politické strany na Slovensku 1860–1989*, Bratislava 1992, s. 107.

13 A. BARTLOVÁ, Situácia na Slovensku a štátové úsilie politických strán v 30. rokoch. In: *Slovensko v politickom systéme Československa*. Bratislava 1992, s. 59.

J. K. Hoensch v známej edícii dokumentov *Dokumente zur Autonomiepolitik der Slowakischen Volkspartei Hlinkas* len zaznamenal existenciu autonomistického bloku, pričom nespomenul ani len jeho zloženie a vo výbere neuverejnil ani žiadny spoločný dokument (napríklad rezolúciu zo Zvolena z 16. 10. 1932).¹⁴

Prvý z nami uverejnených dokumentov predstavuje zmluva medzi HSEŠ a SNS o spoločných kandidátnych listinách v parlamentných voľbách v roku 1935.¹⁵ V dohode sú veľmi jasne určené podmienky, za ktorých môžu kandidáti SNS získať poslanecké mandáty (samostatne kandidujúca SNS by nespresila do parlamentu, ako to dokázali aj výsledky parlamentných volieb v roku 1925). Historici, ktorí poukazujú na rozpad autonomistického bloku práve z dôvodu sporov o mandáty, respektíve získané voličské hlasy medzi HSEŠ a SNS, zvyrazňujú práve túto otázku. Túto interpretáciu podporuje iste aj dobová tlač, ktorá akcentovala najmä tento problém.

Podľa nás oveľa podstatnejšiu rovinu sporu medzi HSEŠ i SNS nám odhaľuje list A. Hlinku Predsedníctvu SNS z 5. 6. 1935¹⁶. Predovšetkým Hlinka chce podstatu sporu uchovať v tajnosti, pretože jasne napísal: „Z ohľadu na vašu a našu národnú minulosť s týmito výsledkami nejdeme do verejnosti. Načo bičovať verejnú mienku.“ Za oveľa podstatnejšie však pokladáme, že Hlinka po voľbách dodatočne odmietol vôbec podpísanie dohody so SNS, respektíve ju označil za zlú. V liste isteže píše aj o spore o voličské hlasy, ktorý nespochybňujeme – predstavoval určite vážny problém –, ale podstatu sporu medzi HSEŠ a SNS vidíme v Hlinkovom tvrdení: „Rozdiel a priepasť medzi nami a protestantmi sú veľké a nepreklenuteľné.“ Tento Hlinkov názor ešte prehľbuje jeho tvrdenie, že takéto stanovisko vždy zastával. Tým by sa na jednej strane podstata povolebného sporu o poslanecké mandáty presunula jednoznačne do konfesionalnej oblasti, na druhej strane by sa spochybnila vierohodnosť krokov, ktoré Hlinka, respektíve HSEŠ uskutočnili pri budovaní autonomistického bloku v rokoch 1932–1935, keďže vnútorne svoj názor na evanjelikov Hlinka nezmenil, a teda nebol o spolupráci s nimi presvedčený. Nemôžeme si pritom myslieť, že by to bol výnimočný Hlinkov názor. Náboženské rozpory medzi evanjelikmi a katolíkmi na Slovensku sa len znovu ukázali ako neprekonateľné, čo sa nakoniec v politickej, kultúrnej i jazykovej oblasti prejavovalo aspoň posledných dvesto rokov, ale v podstate od reformácie. Hlinka nedokázal prekročiť svoj tieň kňaza a katolíka.

M. Rázus bol sklamaný povolebným vývojom situácie okolo mandátov. V jeho pozostalosti sme našli niekoľko reakcii na vzniknutý problém. V *Pamätnom spise* z 6. 12. 1935 o tom napísal: „Ujma, myslím, nestala sa slovenskej veci, ale Slovenskej národnej strane, ktorá miesto dvoch poslancov a jedného senátora dostala i proti zmluvnej dohode – jedného poslanca. To je iste nesprávne, nekorektné a vzhľadom na budúcnosť autonomistického bloku – netaktné, čo dobrá časť ľudákov cíti, i uznáva. Predsedníctvo (rozumej SNS – poznámka autorov) hneď po voľbách vykonalo, čo bolo jeho povinnosťou. Šli sme k predsedovi ľudovej strany Andrejovi Hlinkovi do Ružomberka. Mali sme konferenciu s dr. Tisom, dr. Budaym, dr. Sokolom, gener. tajomníkom (rozumej HSEŠ – poznámka autorov). Dostali sme písomné uistenie, že sa vec do jeseni vyrieši k spokojnosti oboch strán. Už je tu i zima, a nestalo sa.“ Na inom mieste toho istého

14 J. K. HOENSCH, c. d., s. 52. – Hoensch v edícii dokumentov neuverejnil ani dohodnutie o parlamentných voľbách medzi SNS a HSEŠ.

15 Martin LAMS, pozostalosť M. Rázusa, sign. 45 O6.

16 Tamtiež, sign. 45 J6.

dokumentu Rázus zovšeobecnil: „...ako je to s tou našou krivdou? Nedodržať politickú zaviazanosť nie je u nás žiaľbohu ojedinelým zjavom. To je defekt našej politickej morálky.... Tak sa mi zdá, je to u nás politicko-mravným zákonom pri kooperácii silnejšej politickej strany so slabšou – ukrivdiť túto, ako sa dá.“¹⁷

V liste Výkonnému výboru SNS z 22. 2. 1936 dodal: „Ľudáci tým, že nedostáli našej volebnej dohode, poškodili nás medzi naším voličstvom mravne, poškodili nesmierne i hmotne.“¹⁸

Podobne M. Rázus napísal: „Ja chcem budovať SNS samostatne, ostať s ľudovou stranou v najkorektnejšom pomere, pomáhať pri vymáhaní slovenských práv a umenšovaní slovenských krívd – čestne! Potom však, čo sa stalo, vzhľadom na záujem i mentalitu nášho voličstva na Slovensku, osvedčujem sa Vám, že...evanjelikov dnes už nikto nezíska do podobného experimentu, aký sme prekonali. Kto sa na to podujme, ten musí na sto percent stroškotať.“¹⁹

Rázus teda videl rozpor predovšetkým v spore o mandáty, pričom to chápal ako vzťah dvoch nerovnocenných partnerov: silnejší diktoval povolebné rozdelenie mandátov nehľadiac na realitu voličských hlasov. V poslednom z citátov sa predseda len ozýva aj ukrivdený slovenský evanjelik (keď spomenul mentalitu i záujem voličstva), ktorý do budúcnosti odmieta spoluprácu s katolícky orientovanou stranou. Otázka morálky v politike je však podľa nás pre Rázusa podstatnejšia ako len čisto konfesijné videnie.

Niektorí autori spomínajú aj trieštenie v SNS ako dôsledok nesúhlasu so spoluprácou s HSES. Toto môžeme dokumentovať napríklad na listoch J. Janošku M. Rázusovi.²⁰ Kritické pripomienky mali aj niektoré organizácie SNS – napríklad v Lučenci s nimi vystúpil tamajší predseda B. Viest.²¹ Zo spomenutých dokumentov oveľa výraznejšie cítiť spor slovenských evanjelikov a katolíkov.

Z Hlinkovho listu však pre nás jasne vyplýva, že podstatu sporu videl predseda HSES v konfesijnéj rovine. Všetky ostatné spory (spor o mandáty, trieštenie SNS, názory mladších členov SNS) pokladáme na tomto základe len za odvodené.

17 Martin LAMS, pozostalosť M. Rázusa, Pamätný spis z 6.12.1935, sign. 45 A 37.

18 Martin LAMS, pozostalosť M. Rázusa, list M. Rázusa Výkonnému výboru SNS z 22.2.1936, sign. 45 A 37.

19 E. NIŽŇANSKÝ a kol., *Kto bol kto za I. ČSR*, Bratislava 1993, s. 149.

20 „Že ste miništranti ľudovej strany, to vravia mnohí v našej strane. Viac ich je, než by si si myslel. Do očí pravda Ťi lichotia, alebo mlčia. Kde nájdeš takú stranu na svete, ktorá by druhej ustavične prikyvovala? Ľudáci ma žiadali, tu v Trnave, aby som Ťa upozornil, že Ťa Hlinka odkopne, keď Ťa nebude potrebovať!“ Martin LAMS, pozostalosť M. Rázusa, list J. Janošku M. Rázusovi z 5.2.1935, sign. 45 I 70.

21 „Ďalej spomínal (B. Viest – pozn. autorov) Slovenskú ľudovú stranu, na ktorú tiež hodne útočil. Hovoril predovšetkým o spojení s národnou stranou, že je to nie dobrý krok, lebo že ľudovej strane v Ríme rozkazujú a ako v Ríme zapískajú Hlinkovi, tak musí tancovať. No a my predseda nemáme nič spoločného s Rómom. My sme predseda slovenskí evanjelici.“ Martin LAMS, pozostalosť M. Rázusa, zápisnica Výboru okresnej organizácie SNS v Lučenci z 13.9.1934, sign. 45 O 7a.

DOKUMENT č. 1

Odpis

D o h o d n u t i e

Slovenskej ľudovej strany Hlinkovej a Slovenskej národnej strany o voľbách parlamentných, ktoré majú byť v máji 1935.

1. Do parlamentných volieb, ktoré majú byť vypísané na máj 1935, obidve menované strany idú na spoločných kandidátnych listinách.

Kandidačné listiny budú označené takto: „Autonomistický blok“. Tento nápis bude tlačený tučnými literami a v zátvorke menšími literami budú nasledovať označenia tých politických strán, skupín a iných organizácií, ktoré sa ku tejto spoločnej kandidácii pridružia.

2. Túto volebnú skupinu tak vo volebných krajoch, ako aj v ústrednej volebnej komisii v Prahe zastupovať budú zmocnenci, ktorých si pomenovala a vlastne pomenuje slovenská strana ľudová Hlinkova.

3. Slovenská ľudová strana Hlinkova zaväzuje sa kandidovať výkonným výborom slovenskej národnej strany určených kandidátov a to: Martina Rázusa, 2. Dr. Miloša Vanču na takých miestach, a to podľa možnosti vo volebných obvodoch na strednom Slovensku, takže by im mandáty z prvého skrutinia pripadly.

Podobne zaväzuje sa menovaná strana do senátu výkonným výborom národnej strany slovenskej určeného kandidáta Milana Friča kandidovať v novozámockom volebnom okrese na takom mieste, aby mu mandát už z prvého skrutinia pripadnul.

Do druhého skrutinia slovenská ľudová strana Hlinkova postaví tretieho kandidáta slovenskej národnej strany Vladimíra Černáka na také miesto, aby v druhom skrutiniu mandát mohol dostať.

4. Slovenská národná strana povinná bude v najbližších krajiných voľbách do krajiného zastupiteľstva samostatnú kandidátku postaviť, aby sa zistilo, koľko hlasov z prítomnej spoločnej parlamentnej kandidátky vlastne pripadá na ňu. A na koľko veková hranica voličov pri obidvoch kandidátkach nie je jednaká, preto podľa všeobecných štatistických dát sa pomer hlasov uváži. Akby z úvahy vyšlo na javo, že slovenská národná strana podľa bodu 3./ prítomného dohodnutia dostala viac mandátov, ako by jej podľa počtu hlasov do krajiného zastupiteľstva získaných prichodilo, tak Vladimír Černák bude povinný vziať sa tohoto mandátu, aby na jeho miesto tento mandát mohol dostať kandidát určený výkonným výborom slovenskej ľudovej Hlinkovej strany.

Za slovenskú národnú stranu vyvolení poslanci a i senátori budú hospitantmi v klube slovenskej ľudovej strany Hlinkovej. Ináč ostávajú v politike viazaní na úpravy výkonného výboru slovenskej národnej strany a za všetky svoje počiny a v každom ohľade ostávajú zodpovednými výlučne len výkonnému výboru slovenskej národnej strany.

Poslanci a senátori slovenskej národnej strany vydávajú reverz len výkonnému výboru slovenskej národnej strany a len ten rozhoduje o ich mandáte a len ten je oprávnený pred volebným súdom napadnúť ich mandát.

Poslanci slovenskej národnej strany a podobne aj senátori podliehajú domácemu poriadku, ktorý je v klube slovenskej ľudovej strany Hlinkovej platný.

5. V slovenských politických veciach a najmä vo veciach autonomistických poslanci a senátori slovenskej národnej strany povinní budú udržiavať jednotný smer, ktorý

určil v taktike klub slovenskej ľudovej strany Hlinkovej. Vo veciach zásadných v prípade rozporu podliehajú poslanci a senátori slovenskej národnej strany výlučne výkonnému výboru vlastnej strany.

Program slovenskej národnej strany týmto dohodnutím ostáva nezmenený.

Výkonný výbor slovenskej národnej strany prítomným dohodnutím zaväzuje sa statočne podporovať politiku slovenskej ľudovej strany Hlinkovej v tých istých zásadách, ktoré boli ustálené v rámcoch Pittsburghskej dohody.

Zreteľne sa dokladá, že toto dohodnutie môže ktorákoľvek stránka uverejniť na informovanie verejnosti, keď to potrebným uzná.

6. Všetky trovy spojené s podaním kandidačných listín zaplatí pokladnica slovenskej ľudovej strany Hlinkovej. Túto otázku zo strany slovenskej národnej strany si vybavujú predsedníctva oboch strán interne.

7. Vo voľbách, ktoré najbližšie budú nasledovať do krajského zastupiteľstva, slovenská národná strana vystúpi samostatne, avšak na zvyšky hlasov spochuje sa už teraz so slovenskou ľudovou stranou Hlinkovou.

Do prípadných najbližších okresných volieb obe politické strany pôjdu samostatne a všade kde tak urobia, spolčia sa na zvyšky hlasov. V tých okresoch, v ktorých by Slovenská národná strana nekandidovala, pričíní sa slušným spôsobom o to, aby prívrženci Slovenskej národnej strany podporovali kandidátku slovenskej ľudovej strany Hlinkovej.

Dané v Ružomberku dňa 16. apríla 1935.

Za slov. národ. stranu:

Za slov. ľud. stranu Hlinkovu:

DOKUMENT č. 2

Odpis

P.T.

Predsedníctvo Slovenskej národnej strany

Turč. Sv. Martin.

Dostal som Váš ct. prípis ako aj kópiu listu na Tisu uvedeného. Chcete mať vec definitívne riešenú so záležitosťou mandátov. Myslím, že ako parlamentári viete, že menovaním poslancov do II. a III. skrutinia je vec vyriešená. Poslanci sú menovaní na základe zlého zákona s viazanými lístkami. My sme čakali neprišiel výsledok volieb podal kandidátku bez Vanču.

Dnes sa vec riešiť nedá ináč ako, aby buďto ja, buďto Longa prepustil miesto dr. Vančovi. Tento bol v sobotu u mňa a povedal, že nikomu k vôli, sa mandátu nevzdá, za ktorým celý život behal. Ale čujte pravdu:

Akú smluvu^a ste uzavreli som sa len po voľbe dozvedel. Smluva je zlá. My sme blokom a bojom proti mičurákom utratili asi 100 000 hlasov^b. Vy ste nezískali nikoho. Váš protestantizmus úplne opustil. V Liptove 3 dediny hlasovali ako tak na menšiu polovičku, ostatné Vás neznaly. My sme bez Vás do krajiny a okresu podrástli o 83 000 hlasov. Vy nič.

Ale ani Vám nepatrí mandát. Na jeden mandát ide 28 000 hlasov. Nasledovne by ste mali mať 56 000 na 2 mandáty. My sme mali 1928 325 000 hlasov. *Dali sme Rázusovi mandát*, ktorý by ste samostatne neboli dostali, lebo nemáte volebného čísla. Postaral som sa o naše a Vaše hlasy v tých okresoch, kde sme spoločne tangovali.

Dp. Fr. Mondok zo Senice mi píše: *V celom okrese Senica n/Myjavou dostal Rázus len 391 hlasov. Na západnom Slovensku vo všeobecnosti evanjelici nehlasovali na Rázusa. V evanjelickom okrese senickom do snemu sme spoločne dostali 2400. Do okresu Hlinka 2126 Rázus 368. Kde sa podeli Vaši evanjelici? V Trenčíne a okolí Rázus dostal 451 hlasov, my sme dostali 13 660. Kde šli ostatní Vaši? V evanjelickej dolnej Orave sme dostali do krajiny 4014, Rázus 734. V čisto evanjelickej Jasenovj z 212 sme dostali 1. Rázus ani jeden. Katolícke do nohy hlasovali na Hlinku a Rázusa.*

V Dolnom Liptove zo 17 319 hlasov sme nedostali ani 50. V Ružomberku bolo oddané 6515 hlasov. My sme dostali 3296 katolíckych.

V Meste do krajiny sme dostali sami 3279. Rázus 46.

V Ružomberku je blízko 1000 hlasov evanjelických. Kde šly? Na Zdenka Pastora, Polivku a Križku, katolícke na nás.

Horný Liptov je 80 % protestantský. Oddali 27 918 hlasov. Na nás 7474 katolíckych.

Do krajiny o sebe: Hlinka 5733, Rázus 4361. Spolu 10 094. Kde bolo tých 3400 hlasov... keď sme spolu šli...

Učinkoval leták a agitácia: „Oni na Rimana nehlasujú. Budú hlasovať na svojho č. 21.“

Obec Trnovec	Hlinka	123	Rázus	22	
Dechtary 156	"	–	"	–	
Sv. Anna 327	"	55	"	–	
Beňadiková 114	"	3	"	–	
Nižná Boca 345	"	7	"	–	
Vyšná Boca 213	"	8	"	–	
Gotovány 238	"	3	"	–	atď.

Spiš, Šáriš, Zemplín vyzerá ešte horšie. *Moje stanovisko bolo stále to isté: totižto, že rozdiel a priepasť medzi nami a protestantmi sú veľké a nepreklenuteľné.* Tento istý zjav som videl v Senici na Myjave, ako vo Zvolene a Liptove: katolicizmus sa nepýtal či je Rázus katolík alebo nie, hlasoval na jedného, ako na druhého. Protestantizmus robil naopak. Dr. Tiso mi dnes píše: na okolí Bánoviec sú 3 doliny protestantské. Národná kandidátka dostala 219 hlasov zo všetkých. Nehlasovali ani na nás ani na Vás, ale na agrárnikov. Pripojujem výstrižok „Slováka“ tam nájdete výkaz ostatných okresov a volieb.

Čakali sme do rána, čakali sme celú noc, do rána bolo 5000 národných hlasov z 18 okresov. Naraz prišlo 40 963. Hľadám ich už 2 týždne a nič, veď v samom breznianskom okrese sme dostali 8967. Rázus 1673.

Tu je delegácia zo Zlatých Moraviec a Pukanca ešte horšie výsledky mi zdeľujú. Mám výkazy zo Zvolena. Dľa nich v bansko-bystrickom okrese nedalo na spoločnú kandidátku 700 voličov hlasov.

Vo zvolenskom okrese sa schovalo 660 hlasov, ktoré padly na Rázusa na spoločnú kandidátku nie, ale na agrárov a komunistov. Kedy sa bude predsedníctvo zaoberať touto nemilou vecou, neviem. Ale resultát nemôže byť iný ako záporný. *Mandát Vám nepatrí, mandát Vám darovať nemôžeme, mandát sa Vám nedá! Z ohľadu na Vašu a našu národnú minulosť s týmito výsledkami nejdeme do verejnosti. Na čo bičovať verejnú mienku. Ak ráčíte myslieť na budúcnosť uspokojte sa. Ak chcete v budúcnosti s nami operovať pracujte medzi ľuďom evanjelickým a mandát Vám on dá, ale my nie.*

Ružomberok dňa 5. júna 1935

v úcte oddaný

Andrej Hlinka, v.r.
predseda.

a Hlinka myslí uverejnené Dohodnutie z 16.4.1935.

b Hlinkov údaj je nesprávny. Podľa štatistiky Československá strana lidová na Slovensku získala 37 489 hlasov. Pozri *Slovensko v politickom systéme Československa*. Bratislava 1992, s. 221.

Z jednání politického byra ÚV KSSS o Československu (16. – 17. 8. 1968)

Jindřich Pecka

Vojenskému přepadení Československa v srpnu 1968 předcházela série dvoustranných i mnohostranných jednání, telefonických rozhovorů a výměna dopisů. Jednalo se také za zavřenými dveřmi sekretariátů pěti socialistických zemí a především politického byra ÚV KSSS. A právě tyto prameny dosud nebyly uvolněny k badatelskému využití, proto má pro historika mimořádnou důležitost každý jednotlivý dokument. Ruská strana poskytla zatím československým historikům jen malý zlomek písemností vzniklých z činnosti politbyra ÚV KSSS. Učinila tak částečně 18. 4. 1994 v souvislosti s mezinárodní konferencí *Československo a svět 1968* ve světle nových dokumentů.¹ V září téhož roku předal Hlavní archivář Ruské federace prof. R. G. Pichoja řediteli ÚSD dr. Vilému Prečanovi výpis z protokolu o zasedání politického byra ÚV KSSS ze 16. srpna 1968.² Dokument obsahuje programové body jednání o Československu, schválený dopis L. Brežněva A. Dubčekovi a pokyny sovětskému velvyslanci v Praze ke způsobu jeho předání. Text dopisu není československým historikům znám, neboť se zachoval ve fondu A. Dubčeka v Archivu ÚV KSČ.³ Otisklo jej i s uvozovacím odstavcem Rudé právo⁴ a v kritické edici Brežněvových dopisů Dubčekovi z roku 1968 jej vydala Jitka Vondrová.⁵ V obou případech šlo o překlady opisu pořízeného na sovětském velvyslanectví v Praze. V materiálu ÚV KSČ⁶ ani v dokumentaci Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970 (dále jen KV ČSFR)⁷ však nebyl, ani nemohl být úvodní list výpisu z tajného protokolu, ani pokyn určený osobně velvyslanci S. V. Červoněn-

1 J. PECKA, Záznam telefonického rozhovoru L. Brežněva s A. Dubčekem 13.8.1968, *Soudobé dějiny*, 1994, č. 4-5, s. 557. Jednalo se zejména o usnesení politického byra (dále jen PB) ÚV KSSS „O telegramu sovětskému velvyslanci v ČSSR“, protokol č. 95/2 a 95/23 z 18. a 19.8.1968. Nelze tedy v této souvislosti mluvit o „informační explozi“, jak poněkud nadneseně píše denní tisk (*Mladá fronta Dnes* 8.11.1994, s. 9).

2 PB ÚV KSSS, P 94/1, 16. 8. 1968.

3 SÚA, ÚV KSČ, f. 07/15, č. 822.

4 *Rudé právo*, 14.5.1990, s. 1, 2.

5 *Historie a vojenství*, 1991, č. 1, s. 155-158.

6 SÚA, ÚV KSČ, f. 07/15, č. 822.

7 ÚSD, Sb. KV ČSFR, D II/25.

kovi. V kontextu s těmito částmi se však značně rozšiřuje jeho vypovídací hodnota, zejména pokud jde o způsob vnitřní komunikace sovětského mocenského aparátu.

Zdá se, že v politickém byru ÚV KSSS nedostával každý člen všechny podklady k jednání nebo všechna usnesení. To bylo výsadou L. Brežněva. Ostatní měli k dispozici pouze ty dokumenty, které spadaly do jejich kompetence. Záležitost Brežněvova dopisu Dubčekovi a způsobu jeho předání dostali na vědomí A. P. Kirilenko, K. F. Katušev, A. A. Gromyko a K. V. Rusakov.⁸ Písemnosti označené jako „mimořádné“, „tajné“ a „přísně tajné“ museli členové politbyra vrátit zpět příslušnému oddělení ÚV KSSS. Mimo to politbyro ustavilo zvláštní komisi pro záležitosti Československa, jejímž úkolem bylo vypracovat návrhy opatření včetně dokumentů pro ideologický výklad intervence.⁹ Z dokumentů dále vyplývá, že politické byro ÚV KSSS instruovalo sovětské zastupitelské úřady a že sovětsí velvyslanci podávali některé zprávy přímo politbyru s vyloučením Ministerstva zahraničních věcí SSSR jako zprostředkujícího mezičlánku.¹⁰

Pokyn pro způsob předání Brežněvova dopisu také napovídá o rozdílné komunikaci sovětského vedení s oficiální reprezentací Československa a s takzvanými zdravými silami, které představovaly pátou kolonu SSSR. Dokument schválený 16. 8. 1968 na zasedání politického byra ÚV KSSS jmenovitě uvádí tuto skupinu, se kterou Kreml ve svých záměrech počítal (V. Biřak, D. Kolder, A. Indra, E. Rigo, F. Barbírek, J. Piller, A. Kapek, O. Švestka).¹¹

Vlastní text dopisu A. Dubčekovi, který byl součástí této tajné instrukce, musel proto být doručen jako opis pořízený sovětským velvyslanectvím. Svědčí o tom i některé formální skutečnosti – například verze doručená A. Dubčekovi¹² se liší v rozvržení odstavců a na dvou místech používá proti verzi schválené v Kremlu zkratky (tak jak – t. k.).¹³

8 Orig., s. 1.

9 PB ÚV KSSS, P/1443, 17. 8. 1968. Xerokopie ÚSD, Z/S, R II.

10 Srov. ÚSD, Z/S, R II (PB ÚV KSSS, P 94/82, 10.8.1968; P 94/101, 13.8.1968; P 95/1, 17.8.1968 aj.).

11 Viz dok. č. 1, pozn. 13.

12 Dopis se mohl dostat adresátovi do rukou nejdříve 17., nejpozději 20.8., neboť A. Dubček odjel 17.8. na schůzku s J. Kádárem do Komárna a měl i další jednání, mj. s V. Biřakem, v Bratislavě (ÚSD, Sb. KV ČSFR, Z/M 18; Z/9 3; V. BILAK, *Paměti II*, Praha 1991, s. 101). Do Prahy se vrátil až 19.8. pozdě odpoledne. Ve svých memoárech uvádí k datu 20. srpna: „Na své hromádce pošty jsem měl dopis od Brežněva, který mi doručil v pondělí večer po desáté hodině velvyslanec Červoněnko. Pfes neobvyklý čas dodání v něm nebylo nic naléhavého. Někteří vedoucí aktivisté normalizačního období... tvrdili, že dopis obsahoval výslovné ultimátum, jasné varování, že hrozí invaze... Ve skutečnosti byl dopis jen opakováním těch stížností, které Sověti podávali už od února, a málo se lišily od předešlých sovětských vzkazů nebo telefonátů od Brežněva.“ – *Naděje umírá poslední*. Vlastní životopis Alexandra Dubčeka, Praha, Svoboda 1993, s. 187. Ještě večer 19.8. odjel A. Dubček na Pražský hrad, kde měl schůzku s L. Svobodu a J. Smrkovským. Krátce po 22. hodině mu zde S. V. Červoněnko předal dopis PB ÚV KSSS ze 17.8. Pokud jde o Brežněvův dopis, nepřikládá mu A. Dubček velkou váhu a seznámil s ním předsednictvo ÚV KSČ až v úterý 20.8. ve 23.40, tj. ve chvíli, kdy vojska Varšavského paktu překročila československé hranice. – KV ČSFR, *Chronologie*, s. 220. Zajímavou podrobnost uvedl v rozhovoru, který poskytl 17.7.1990 Komisi vlády pro analýzu událostí let 1967–1970: „List, který som dostal od Brežněva... som mal v aktovke v noci 21. augusta. Kým nas pozatýkali, napísal som na Brežněvov text červenou ceruskou svoje stanovisko a zase dal do aktovky, ktorá zostala, keď nas odvedli, na mieste aj keď sme sa potom vrátili. No bola prázdna a myslím, že spisy z nej vybral Soják, ktorý k nej mal prístup.“ – ÚSD, Sb. KV ČSFR, R 81, s. 16. V roce 1969 se dopis ocitl mezi podklady pro zájmové plenární zasedání ÚV KSČ a spolu s nimi byl potom uložen v trezoru G. Husáka. Po jeho odvolání z funkce generálního tajemníka v prosinci 1987 byl dopis zafazén zpět do Archivu ÚV KSČ. – Srov. J. VONDROVÁ, c. d., s. 144.

13 Viz zde dok. č. 1, pozn. k, m.

Protože nově získaný záznam z jednání politbyra ÚV KSSS tvoří s přiloženým dopisem L. Brežněva A. Dubčekovi nedílný celek, rozhodli jsme se přetisknout jej v úplnosti a v novém překladu,¹⁴ třebaže dopis sám byl už publikován. Originál je součástí protokolu číslo 94 ze zasedání politického byra ÚV KSSS ze dne 16. 8. 1968. Jeho xerokopie je uložena v ÚSD jako dodatek dokumentace předané prostřednictvím Kancláře prezidenta republiky 18. 4. 1994 (ÚSD, Z/S, R II, 16. 8. 1968).

V programovém bodu č. 2 citovaného protokolu se připomíná druhý dopis, který politbyro ÚV KSSS adresovalo předsednictvu ÚV KSČ. Tento dopis vznikl mimo jiné i na přání takzvaných zdravých sil v Československu. L. Brežněv to potvrdil na schůzce představitelů pěti socialistických zemí 18. 8. v Moskvě, když řekl: „Chtěli mít nějaký dokument, který by odhalil podstatu dohody ‘osmičky’ a umožnil jim oficiálně požadovat plnění těchto závazků.“¹⁵

Obsahově se text tohoto dopisu příliš neliší od Brežněvova osobního poselství. Shodně se vyjadřuje ke sdělovacím prostředkům a k *dopisu 99* ze závodu Auto-Praga. Jestliže Brežněv byl v otázce požadavků na kádrové změny konkrétní (Kriegel, Císař, Pelikán), politbyro se vyjadřovalo obecněji a kladlo důraz na „upevnění vedoucích orgánů“. Na rozdíl od Brežněva však zdůraznilo nutnost konkrétních opatření proti činnosti klubů, skupin a organizací stojících mimo Národní frontu a proti obnově sociálně demokratické strany. Je tedy zřejmé, že se oba dopisy vzájemně doplňují, a tak je k nim třeba také přistupovat. Proto a také z toho důvodu, že text adresovaný předsednictvu ÚV KSČ nebyl u nás dosud publikován, otiskujeme jej in exteso spolu s osobním dopisem L. Brežněva.

Podle *Chronologie* vypracované v Komisi vlády ČSFR¹⁶ předal text tohoto dopisu S. V. Červoněnko A. Dubčekovi v pondělí 19. 8. ve 22.10 hod. na Pražském hradě v přítomnosti O. Černíka a L. Svobody. Dopis byl doručen v ruském znění, ale nikoli j: ko originál opatřený ověřovacími prostředky.¹⁷ Na to už nezbýval čas.

* * *

14 První překlad byl pořízen pro plenární zasedání ÚV KSČ 25.-29. 9. 1969 jako součást podkladového materiálu pro jednání (ÚSD, KV ČSFR, D II/25) a je stylisticky neobratný, plný rusismů, obsah však podává celkem nezkresleně. Verze otištěná v *Rudém právu* (1990) je jazykově dokonalejší. Z pracovního překladu pro plenární zasedání ÚV KSČ v září 1969 vyšla J. Vondrová, která jej porovnávala s originálem a opravila překladatelské nepřesnosti (*Historie a vojenství*, 1991, č. 1, s. 144, 155-158). Za jazykovou korekturu následujícího překladu děkuje editor prom. fil. Janě Váchové.

15 ÚSD, Sb. KV ČSFR, Z/S-22.

16 Cit. *Chronologie*, s. 239.

17 ÚSD, Sb. KV ČSFR, D II/26. Zde dok. č. 2.

1

1968, 16. srpen, Moskva. – Politické byro ÚV KSSS velvyslanci Sovětského svazu v Praze. Výpis z protokolu č. 94 o zasedání PB ÚV KSSS o situaci v Československu s příloženým textem dopisu L. Brežněva A. Dubčekovi a pokyny velvyslanci S. A. Červoněnkovi o způsobu doručení tohoto dokumentu.

[Proletáři všech zemí, spojte se!

Komunistická strana Sovětského svazu, ústřední výbor Čís.]^{a)} P 94/I
Tajné^{b)}

S[oudruhům] Brežněvovi – vše;
Kirilenkovi, Katuševovi, Gromykov, Rusakovovi – b[od] 1.¹

[Výpis z protokolu čis. 94 zasedání politbyra ÚV z 16. srpna 1968]^{c)}
[K situaci v Československu]^{d)}

1. Potvrdit text dopisu s[oudruha] Brežněva L. I. s[oudruhu] Dubčekovi A. S. a návrh^{e)} směrnic pro velvyslance v ČSSR (přikládá se).
2. V podstatě schválit text dopisu politbyra ÚV KSSS předsednictvu ÚV KSČ.²
3. V podstatě souhlasit s návrhy komise politbyra ÚV KSSS na opatření, která se týkají poměrů v Československu (P 1425).³

Uložit komisi, aby prakticky zpracovala a připravila návrhy dokumentů a následně je předložila politbyru ÚV KSSS.⁴

[...]^{f)}

Tajemník ÚV

[...]^{g)}

K bodu 1. prot[okolu] 94^{h)}

[Mimořádné

Tajné]^{ch)}

Praha

Sovětský velvyslanec

Navštivte s[oudruha] Dubčeka a řekněte, že s[oudruh] Brežněv žádal vyřídít následující:ⁱ⁾

„Vážený Alexandře Stěpanoviči,^{j)} po dlouhém telefonickém rozhovoru s Vámi z 13. srpna⁵ jsem nucen znovu se vrátit k témuž tématu. Činím tak proto, že mne k tomu vedou některé momenty tohoto rozhovoru, které nemám právo a důvod přejít.

Především chci zdůraznit důležitost a vážnost našeho rozhovoru, protože^{k)} se týkal závěrů ze setkání politbyra ÚV KSSS a předsednictva ÚV KSČ jak v plné sestavě, tak i na úrovni představitelů politbyra ÚV KSSS a předsednictva ÚV KSČ, závěrů, které mají velký význam pro naše strany, státy a celý socialistický tábor.⁶

My všichni představitelé bratrských stran, kteří jsme se setkali v Bratislavě, přisuzujeme skutečněným rozhovorům, přijatým závěrům a závazkům velký význam.⁷

Zůstane patrně nesporným faktem, že nyní je hlavní věcí splnit programová východiska dokumentu přijatého v Bratislavě a provést praktické kroky na základě dohody dosažené v Čierné nad Tisou, a to jak na plenárním zasedání předsednictva ÚV KSČ a politbyra ÚV KSSS, tak i při rozhovorech čtyřčlenných delegací politbyra ÚV KSSS a předsednictva ÚV KSČ.⁸

Průběh událostí však ukázal, že masové informační prostředky začaly prezentovat závěry rozhovorů z pravicových pozic a pokračují v antisovětských, antisocialistických výpadech.⁹ Začala se honba na dělníky závodu Auto-Praga.¹⁰ Nebudu vcelku opakovat všechna fakta, protože^{m)} jsem o nich s Vámi telefonicky hovořil. Musíte pochopit, že nás složitost situace v KSC, organizované útoky pravicových antisocialistických a kontrarevolučních živlů zneklidňují. Právě proto jsem se rozhodl Vám zatelefonovat v naději, že dostanu náležitě odpovědi. Chci být otevřený a říci, že na otázku o opatřeních k působení na informační prostředky jsem v podstatě nedostal odpověď. Jaká konkrétní opatření přijímá v tomto ohledu předsednictvo ÚV KSC? Přiⁿ⁾ rozhovorech v Čierné nad Tisou jste hovořil o svém rozhodnutí rozdělit orgány M[inisterstva] V[nitra] s cílem upevnit bezpečnost země.¹¹ Přitom s[oudruh] Černík prohlásil, že rozhodnutí vlády v této otázce je už hotovo a bude předáno v nejbližších dnech s[oudruhu] Smrkovskému do Národního shromáždění, a s[oudruh] Smrkovský prohlásil, že do 25. srpna bude tento zákon schválen. Při našem telefonickém rozhovoru jsem nabyl dojmu, že přijetí tohoto řešení se oddaluje na neurčitou dobu.

[Ke kádrovým otázkám.]^{o)} V Čierné nad Tisou jste nám jasně řekl, že budou zbavení funkcí s[oudruzi] Kriegl, Císař, Pelikán. Při telefonickém rozhovoru o této otázce jste, nevíم proč, projevil nervozitu. Nechápu dobře, čím byla vyvolána, a tím spíše jsem nepochopil, co se v tomto směru podniká.¹²

Vcelku jsem nabyl dojmu, že předsednictvo ÚV KSC neprojevuje potřebnou iniciativu a rozhodnost v plnění naší vzájemné dohody, přičemž to všechno je velmi důležité, aby se čelilo pravicovým antisocialistickým a kontrarevolučním živlům, aby byla obhájena KSC a výdobytky socialismu v Československu. Možná, že jste byl rozrušen nějakými okolnostmi, což se v životě stává. Na^{p)} konci rozhovoru jste se omluvil. Nicméně důležité otázky zůstaly nevyjasněny. Nechci předčasně hodnotit, s čím toto oddalování kalkuluje, a proto jsem se rozhodl požádat Vás o odpověď prostřednictvím s[oudruha] Červoněnka.

L. Brežněv.⁴

Pro Vás osobně.

Při první příležitosti seznamte s obsahem dopisu s[oudruhy] Bifaka, Koldra, Indru, Riga, Barbírka, Pillera, Kapka, Švestku.¹³

Udělejte to tak, abyste se v době své návštěvy u s[oudruha] Dubčeka jakoby náhodou setkal v budově ÚV se soudruhy Koldrem a Indrou nebo s někým z této skupiny a řekněte jim, že jste přišel doručit s[oudruhu] Dubčekovi dopis od s[oudruha] Brežněva. Řekněte soudruhům, že jim to poskytuje důvod požádat s[oudruha] Dubčeka, aby seznámil předsednictvo ÚV KSC s dopisem s[oudruha] Brežněva.¹⁴

[...]^{q)}

ÚSD, Z/S, R II, 16. 8. 1968. – Xerokopie strojopisu A4, 4 s., rusky.

a Předtištěno. Název organizace dvakrát podtržen.

b Podtrženo.

c Předtištěný text s dvojnásobným podtržením. Strojem dopsáno číslo protokolu a datum.

d Podtrženo strojem.

e V originále „projekt“.

- f Při levém okraji tištěné upozornění, že dokument nutno nejpozději do sedmi dnů vrátit 1. úseku všeobecného oddělení (Obšej odděl, 1-j sektor) ÚV KSSS.
- g Rukou psaná kancelářská značka. Téměř nečitelné.
- h Tímto textem začíná nová stránka (příloha) spisu.
- ch V originále podtrženo.
- i Text uložený ve fondu ÚV KŠČ tuto uvozující větu neobsahuje. Začíná přímo oslovením (SÚA, ÚV KŠČ, f. 07/15, č. 822. Srov. také ÚSD, Sb. KV ČSFR, D II/25; J. VONDROVÁ, c. d., s. 155). Uvádí jí však Rudé právo, 14.5.1990, s. 1.
- j V textu doručeném A. Dubčekovi je oslovení umístěno na samostatném řádku. L. Brežněv A. Dubčekovi v tomto dopise vyká, zatímco v jiných případech používá důvěrnější tykání (např. dopis z 11.4.1968, telefonické rozhovory z 9. a 13.8.1968 – viz J. VONDROVÁ, c. d., s. 146-149; J. PECKA, c. d., s. 577 n.). Zdá se, že se k vykání uchyloval vždy, když chápal dopis jako oficiální dokument, s kterým mělo být seznámeno i PUV KŠČ. Šlo převážně o pozvání na dvoustranné či kolektivní schůzky v rámci Varšavského paktu (J. VONDROVÁ, c. d., s. 145 n., 150-155). Tento dopis je sice koncipován jako osobní, ale protože z rozhodnutí PB ÚV KSSS měli s ním být seznámeni i Dubčekovi odpůrci v ÚV KŠČ, odrazilo se to i v oficiálním způsobu oslovení. Pražská verze dopisu je navíc pozoruhodná i tím, že obsahuje rukopisné poznámky A. Dubčeka. Jdou šikmo zdola nahoru téměř přes celý ruský psaný text. Jejich přepis otiskla J. VONDROVÁ v c. d., s. 157 n., kde uvádí i jeho další poznámky, psané na volných kartičkách. Není však vyloučeno, že se tyto volně připojené poznámky vztahují k dopisu PB ÚV KSSS ze 17. 8. Naznačuje to sám A. Dubček ve svých pamětech (viz zde úvod, pozn. 13) i jejich obsahová souvislost s druhým dopisem.
- k Verze z Archivu ÚV KŠČ užívá na tomto místě (proti moskevskému originálu) místo „tak kak“ zkratku „t. k.“: „t. k. ona pokazalas...“
- m Simile: „t. k. ja o nich govoril...“
- n V pražském opisu na tomto místě začíná nový odstavec.
- o Tato věta je v pražské verzi umístěna na samostatném řádku.
- p Na tomto místě začíná v pražském dokumentu nový odstavec.
- q Kancelářská značka („437-jav, ma, zř“), kterou editor pro nepřístupnost dalšího materiálu PB ÚV KSSS nemohl dešifrovat.
- 1 Všichni čtyři byli vysoce postavení straníci a státní činitelé. Andrej Pavlovič Kirilenko (1906) byl v 60. letech nejprve členem předsednictva (1962) a od r. 1966 členem politbyra a tajemníkem ÚV KSSS. Konstantin Fjodorovič Katusjev (1927) byl až do roku 1968 prvním tajemníkem MV KSSS v Gorkém, v letech 1968–1977 tajemníkem ÚV KSSS. Andrej Andrejevič Gromyko (1909) působil v diplomatických službách, od r. 1956 byl členem ÚV KSSS a od roku 1957 ministrem zahraničních věcí SSSR. Členem politbyra se stal až v roce 1973. Konstantin Viktorovič Rusakov (1909) působil v letech 1966–1971 v ústřední kontrolní a revizní komisi ÚV KSSS a v roce 1968 se stal vedoucím oddělení ÚV KSSS.
- 2 Viz dok. č. 2.
- 3 Pro nepřístupnost archivního materiálu PB ÚV KSSS nebylo dosud možno zjistit složení této komise. Známý jsou jen některé návrhy dokumentů, které připravila. Viz pozn. č. 4.
- 4 Šlo zejména o soubor textů nazvaný „Dokumenty po Českoslovakii“. – ÚSD, Z/S, R II, PB ÚV KSSS, P 95/1 a P/1443, 17. 8. 1968.
- 5 J. PECKA, c. d., s. 577-590.
- 6 Jedná se o závěry z Černé nad Tisou (29.7. – 1.8.1968). Podrobněji o tom viz zejména J. NAVRÁTIL, Vyrcholení vnitřní i vnější krize, in: *Československo roku 1968*, díl I., Praha 1993, s. 133-138.
- 7 Šlo především o tu část bratislavského prohlášení, která zdůrazňovala, že ochrana socialismu je „společnou internacionální povinností všech socialistických zemí“. – A. BENČÍK, J. DOMAŇSKÝ, 21. srpen 1968, *Tvorba 1990*, s. 93.
- 8 Podrobněji o plenárních zasedáních a jednání ve „čtyřkách“ viz V. MENCL a kol., *Osm měsíců Pražského jara 1968*, Praha, Práce 1991, s. 146-150; J. NAVRÁTIL, c. d., s. 131-140.
- 9 Srov. J. PECKA, c. d., s. 581 n.
- 10 Těto otázky věnovala sovětská strana značnou pozornost. Vracel se k ní L. Brežněv v telefonátu s A. Dubčekem 9.8. (ÚSD, Sb. KV ČSFR, Z/S 8) i PB ÚV KSSS v dopise předsednictvu ÚV KŠČ. Na rozhodující schůzce „varšavské pětky“ 18.8. v Moskvě L. Brežněv podle protokolu doslova řekl, že „se stal neuvěřitelný případ, jakým je pronásledování dělníků v závodě Auto-Praga, vyloučení mnohých z nich z odborů a dokonce propuštění ze závodu kvůli tomu, že podepsali známý dopis, uveřejněný v našich novinách Pravda. Je třeba přitom podotknout, že iniciátorem činu je Císař, známý antileninista, antimarxista. Právě on byl v té době v závodě.“ (ÚSD, Sb. KV ČSFR, Z/S-22). Brežněvova poznámka se týká shromáždění zaměstnanců vysočanského závodu Praga 5.8.1968, na kterém Č. Císař referoval o jednání v Černé nad Tisou a v Bratislavě. Shromáždění označilo „dopis 99“ za nevhodný. Dvě členky ZV ROH, které dopis

podepsaly, se vzdaly funkcí a se dvěma pracovníky byl rozvázán pracovní poměr. – Usnesení byra ÚV KSČ, 1969, č. 4, s. 19; cit. *Chronologie*, s. 220).

- 11 Šlo o požadavek vyčlenit z resortu ministerstva vnitra Státní bezpečnost a postavit do čela nově zřízeného orgánu V. Šalgotiče.
- 12 L. Brežněv o tom mluvil i na schůzce představitelů Varšavské smlouvy 18.8. v Moskvě. Neochotu provést kádrové změny uváděl jako jeden z argumentů, že politické prostředky byly už vyčerpány a zbývá jen vojenský zásah. – ÚSD, Sb. KV ČSFR, Z/S-22. Srov. také J. VONDROVÁ, c. d., s. 157 n.
- 13 PB ÚV KSSS tu poprvé uvedlo v takové úplnosti skupinu funkcionářů předsednictva a ÚV KSČ, na niž v té době spoléhalo. Není to přirozeně seznam úplný a vyčerpávající. Např. v cit. protokolu z porady představitelů socialistických zemí 18.8. v Moskvě se uvádějí další jména skutečných či potencionálních spolupracovníků s nižším statusem stranické nomenklatury. O Brežněvově dopisu byli ovšem informováni i jiní českoslovenští exponenti, zejména v armádě a Státní bezpečnosti. Je např. známo, že V. Šalgotič v době od 18. do 20.8. ujišťoval vybranou skupinu podřízených, že se na zasedání PÚV KSČ 20.8. očekává zásadní rozhodnutí na základě dopisu L. Brežněva. – ÚSD, Sb. KV ČSFR, B 127.
- 14 Způsob doručení dopisu není zcela vyjasněn. Vyjádření pamětníků a dalších autorů se neshodují. Někteří ztotožňují předání obou dopisů (19.8.), jiní uvádějí, že A. Dubček měl Brežněvův dopis 20.8. ve své poště. J. Slavík se dokonce domnívá, že Dubček měl tento dopis s sebou už v Bratislavě. Jisto však je, že sovětský velvyslanec měl v době Dubčekovy nepřítomnosti v Praze dost času, aby o dopisu informoval skupinu A. Indry a D. Koldra, případně další prosovětské exponenty. – ÚSD, Sb. KV ČSFR, R 81; cit. *Chronologie*, s. 239; Z. MLYNÁŘ, *Mráz přichází z Kremle*, Praha, Mladá fronta 1990, s. 169; J. MORAVEC, *Sedmý den nebyla neděle*, Praha, Naše vojsko 1980, s. 40; J. VALENTA, *Sovětská intervence v Československu 1968*, Praha, Svoboda 1991, s. 118.

2

1968, 17. srpen, Moskva. – *Politické byro ÚV KSSS předsednictvu ÚV KSČ. Dopis vytýkající československé straně neplnění dohod z Čierné nad Tisou a Bratislavu.*

[Předsednictvu ústředního výboru
Komunistické strany Československa]¹⁾

Drazí soudruzí!

Vývoj událostí po našich setkáních v Čierné nad Tisou a Bratislavě nás nutí položit otázku, zda se mezi námi zachovalo vzájemné pochopení, kterého jsme dosáhli na základě těchto setkání, a zda je vedení KSČ ochotno realizovat dosaženou dohodu.

V Čierné nad Tisou jsme Vám přímo, soudružsky vyjádřili své obavy o osud socialismu v Československu v souvislosti s rostoucí hrozbou kontrarevoluce. Společně s Vámi jsme došli ke společnému závěru, že tato otázka se týká životních zájmů celého socialistického společenství. Předsednictvo ÚV KSČ ze své strany přiznalo, že situace ve straně i v zemi si vyžaduje aktivních a rozhodných opatření proti těm, kdo diskreditují KSČ, útočí proti základům socialismu, pokoušejí se podkopat bratrské přátelství Československa se Sovětským svazem a dalšími socialistickými zeměmi. Ujistili jste nás, že vedení KSČ podnikne v nejbližší době konkrétní kroky:

- ovládne hromadné sdělovací prostředky;
- zastaví v tisku, rozhlasu a televizi protisocialistická a protisovětská vystoupení;
- zmaří činnost různých klubů, skupin a organizací, které stojí na protisocialistických pozicích;
- podnikne opatření, aby nebyla povolena činnost sociálně demokratické strany;
- uskuteční jiná odpovídající opatření, včetně kroků k upevnění vedoucích orgánů v zájmu zajištění vedoucí úlohy strany, upevnění pozic socialismu v Československu.

Právě na základě takového vzájemného pochopení dosaženého v Čierné nad Tisou jsme společně podnikli kroky ke svolání porady v Bratislavě, na níž bylo přijato do-

hodnuté prohlášení. Toto prohlášení se setkalo s pozitivním stanoviskem komunistických stran a národů socialistických zemí.¹

Jak si vzpomínáte, předpokládali jsme, že až se protisocialistické živly v Československu dozvědí o nové poradě a jejích výsledcích, pokusí se využít všech prostředků k tomu, aby zkompromitovaly výsledky jednání a zesílily boj proti společným cílům a zájmům.

KSSS a další bratrské strany, které se zúčastnily bratislavské porady,² věřily, že budete organizovat boj s podobnými vystoupeními. Prohlásili jsme, že ze své strany jsme ochotni Vám v tomto boji poskytnout neomezenou pomoc.

Jsem nuceni Vám to připomenout, neboť řada závažných faktů svědčí o tom, že události se vyvíjely takovým směrem, který zdaleka neodpovídá smyslu naší dohody a že předsednictvo ÚV KSČ nepodniká účinná konkrétní opatření směřující k její praktické realizaci.

V telefonických rozhovorech se s[oudruhem] A. Dubčekem³ vyslovil s[oudruh] L. I. Brežněv naše vážné znepokojení nad pokračujícím nástupem protisocialistických a kontrarevolučních sil, které v poslední době zasazují hlavní úder marxisticko-leninským zásadám socialismu a proletářského internacionalismu, zdravým silám Československa, bratrským vztahům mezi Československem a Sovětským svazem a dalšími socialistickými zeměmi.

V této souvislosti se velvyslanec SSSR v Československu S. V. Červoněnko z pověření politbyra ÚV KSSS 7. a 13. srpna dvakrát obracel na s[oudruha] Dubčeka a s[oudruha] Černíka.⁴ Nakonec 16. srpna t. r. se s[oudruh] L. I. Brežněv osobně obrátil na s[oudruha] A. Dubčeka dopisem, v němž znovu vyložil otázky, jichž se dotkl v telefonických rozhovorech se s[oudruhem] A. Dubčekem 9. a 13. srpna t. r. Situace se bohužel nezměnila k lepšímu.

Proto se politbyro ÚV KSSS, zneklidněné vývojem událostí v KSČ a ČSSR, rozhodlo obrátit na předsednictvo ÚV KSČ, které je odpovědné za realizaci dosažené dohody.

Chtěli bychom Vás upozornit na to, že v tisku, rozhlasu a televizi jsou výsledky setkání v Čierné nad Tisou a Bratislavě prezentovány jako vítězství KSČ nad KSSS a dalšími bratrskými stranami. Bratislavskému prohlášení je dáván jednostranný výklad, který je v řadě případů poznamenán duchem nacionalismu. Přitom nejde o nahodilá vystoupení, ale o linii.

Neodpovědná hodnocení a závěry publikované v tisku se navíc prakticky setkávají s podporou ve vystoupeních některých vedoucích činitelů KSČ.⁵

Straničtí a státní činitelé, kteří objektivně, z marxisticko-leninských, internacionalistických pozic hodnotí výsledky setkání v Čierné nad Tisou a Bratislavě, jsou vystaveni hrubým útokům. Vyhrožují jim, podněcují proti nim veřejnost, snaží se je líčit jako „konzervativce“. ⁶ Předsednictvo ÚV KSČ o tom raději mlčí.

Pokračuje politická kampaň směřující k podkopání přátelských vztahů mezi ČSSR a SSSR, diskreditaci politiky KSSS, k tomu, aby u československých národů byla vyvolána nepřízeň a nedůvěra k bratrským stranám a zemím. V této nepřátelské kampani vůči Sovětskému svazu a dalším socialistickým zemím hrají nepřeknou úlohu Literární listy, Mladá fronta, Student, Práce a časopis Reportér, který je už dávno hlásnou troubou pravicových, protisocialistických a protisovětských sil.⁷ Tyto orgány soustavně pomlouvají Sovětský svaz, který přinesl československému lidu svobodu a zbavil ho fašistického otroctví.

Stejněmu cíli slouží politické zúčtování s dělníky závodu Auto-Praga, kteří podepsali známý dopis listu Pravda, v němž vyjádřili své znepokojení, hodnotili události

probíhající v Československu a vyjádřili svůj přátelský poměr k sovětskému lidu. V této souvislosti musíme upozornit na to, že tajemník ÚV KSČ s[oudruh] Císař sehrál úlohu podněcovatele při organizaci pronásledování těchto dělníků. Je těžké uvěřit, že k tomu dochází v socialistickém Československu.⁸

Pokračují útoky proti Varšavské smlouvě. Dělalji se nárážky na možnost revize sponeckých vztahů ČSSR se socialistickými zeměmi, hovoří se o nutnosti rozčlenit obranné síly socialistického společenství.

V tisku se rozvinula hlučná kampaň na podporu generála Prchlíka,⁹ který, jak známo, otevřeně vystoupil s útoky proti Varšavské smlouvě. Kampaň na obranu Prchlíka byla vedena jako nátlak na vedení ÚV KSČ s cílem ukázat, že pravice má kádrovou politiku předsednictva ÚV KSČ pod kontrolou.

Tato a další fakta svědčí o tom, že pravicové kontrarevoluční síly se aktivizují a jsou v útoku. Přes nejedno prohlášení oficiálních představitelů o neměnnosti kursu ČSSR na přátelství a spojenectví s SSSR orgány masové informace hrubě pomlouvají politiku KSSS a SSSR a při jakékoliv příležitosti pravice inspiruje mítinky, na nichž rozběsněné osoby vystupují proti přátelství našich národů a stran. V Praze pravice otevřeně mobilizuje tlupy chuligánských živlů, a ty za protikomunistických pokřiků beztretně zasypávají budovu ÚV KSČ kameny.¹⁰ Pravice pod protikomunistickými hesly vede otevřenou kampaň za likvidaci Lidových milicí a organizuje podpisovou akci na podporu tohoto požadavku.¹¹

V KSČ jsou porušovány všeobecně uznávané leninské organizační principy a její platné stanovy.¹² Pražský městský výbor s jeho „permanentní konferencí“ vykonává nátlak na předsednictvo ÚV KSČ a místní stranické orgány, svými usneseními reviduje usnesení předsednictva ÚV KSČ, jak tomu bylo např. v případě dopisu dělníků Auto-Pragy,¹³ sestavuje „černé seznamy“ stranických funkcionářů s tím, aby nedošlo k její .h zvolení na XIV. sjezdu do nového ÚV. Pravice se prakticky pokouší přeměnit pražský městský výbor v druhý ústřední výbor, snaží se aktivně ovlivňovat výsledky XIV. sjezdu KSČ. Vedení KSČ neklade těmto akcím patřičný odpor.

V zemi tak vznikla situace, která umožňuje protisocialistickým silám realizovat své plány – zasazovat nové úderý KSČ a pozicím socialismu. Vše svědčí o tom, že dosud nebyl organizován rozhodný boj s protisocialistickými silami, který je nezbytný pro upevnění socialismu v Československu.

Vzniká dojem, že v předsednictvu ÚV KSČ jsou síly, které mají rozvíjení tohoto boje, plnění dohody dosažené v Čierné nad Tisou a Prohlášení přijatého v Bratislavě.

Politbyro ÚV KSSS chce se vši vážností zdůraznit neodkladnost plnění závazků, které jste přijali na tomto setkání, na poradě bratrských stran. Prodlení v této věci je krajně nebezpečné.

Politbyro ÚV KSSS se na Vás obrací tímto dopisem v přesvědčení, že předsednictvo ÚV KSČ jej přijme s veškerou pozorností, správně pochopí naše obavy a znepokojení a podnikne nezbytná neodkladná opatření.

Politbyro ÚV KSSS prosí, aby s tímto dopisem byli neprodleně seznámeni všichni členové předsednictva ÚV KSČ.

Politbyro ústředního výboru
Komunistické strany Sovětského svazu

17. srpna 1968

[...]b

- a Psáno majuskulou.
- b Připojeny 4 str. poznámek A. Dubčeka na kartičkách formátu 12 x 7 cm. Jejich přetisk viz J. VONDROVÁ, c. d., s. 157 n.
- 1 Srov. Prohlášení komunistických a dělnických stran socialistických zemí. Bratislava 3.8.1968; in: *Rok šedesátý osmý v usneseních a dokumentech ÚV KSČ*, Praha, Svoboda 1969, s. 264. Nověji také A. BENČÍK, J. DOMAŇSKÝ, c. d., s. 93.
- 2 Bratislavské porady 3.8.1968 se zúčastnily tyto delegace:
 Za Bulharskou komunistickou stranu: T. Živkov, S. Todorov, P. Kubadinsky.
 Za Maďarskou socialistickou dělnickou stranu: J. Kádár, J. Fok, Z. Komócsin.
 Za Jednotnou socialistickou stranu Německa: W. Ulbricht, W. Stoph, E. Honecker, H. Mattern, G. Mittag, H. Axen.
 Za Polskou sjednocenou dělnickou stranu: W. Gomułka, J. Cyrankiewicz, Z. Kliszko, A. Starewicz.
 Za Komunistickou stranu Sovětského svazu: L. I. Brežněv, N. N. Podgornij, A. N. Kosygin, M. A. Suslov, P. J. Šešest, K. F. Katušev, B. N. Ponomarjov.
 Za Komunistickou stranu Československa: A. Dubček, O. Černík, J. Smrkovský, V. Biřák, J. Lenárt. – *Rok šedesátý osmý v usneseních...*, c. d., s. 263, 267.
- 3 Viz Soudobé dějiny, 1994, č. 4-5, s. 577-590.
- 4 Po ústním jednání z 13.8. se sovětský velvyslanec následujícího dne znovu obrátil na A. Dubčeka, aby mu předal kritické memorandum PB ÚV KSSS k vývoji v Československu. – ÚSD, KV ČSFR, Z/P 2, 19.
- 5 Původci dopisu měli zřejmě na mysli dvě vystoupení J. Smrkovského: na pražské manifestaci 1.8., kde se pokusil uklidnit veřejné mínění tvrzením, že československá delegace nalezla u představitelů KSSS pochopení, a 3.8. na mítinku před bratislavskou radnicí. O tomto jeho vystoupení napsal později V. Biřák: „Když jsme vyjžděli a prodírali se směrem ke Klobučnické ulici, bylo slyšet, že někdo mluví do rozhlasu. Brežněv se ptal, kdo to mluví. Dubček řekl, že Smrkovský. Smrkovskému to prostě nedalo. Měl již takovou povahu. Vyšel na balkón, aniž ho kdo pověřil, a informoval shromážděné masy, jaký dokument jsme podepsali. Domluvil a začal zpívat hymnu. Brežněv nedovedl pochopit, jak může ve vedení strany panovat taková nedisciplinovanost, jak může k tak závažné otázce mluvit člen předsednictva strany bez souhlasu orgánu.“ – V. BILÁK, c. d., II, s. 87.
- 6 Srov. V. BILÁK, c. d., s. 97.
- 7 Srov. J. PECKA, c. d., s. 581.
- 8 Srov. pozn. 10 předchozího dokumentu.
- 9 Podrobnosti k „případu generála Pichlíka“ viz. – ÚSD, Sb. KV ČSFR, f. 07/15 a.j. 210. *Proměny Pražského jara*, Brno, Doplněk 1993, s. 358-362; cit. *Chronologie*, s. 223; J. NAVRÁTIL, c. d., s. 131.
- 10 Komise vlády ČSFR zaznamenala tuto epizodu z 8.8. večer: zhruba ve 21.00 se před budovou ÚV KSČ shromáždila skupina asi 300 lidí, kteří provolávali hesla jako „Šijou na nás boudu“, „Smrkovský k raportu!“ Jejich delegace požadovala, aby Ústřední výbor vyslal referenta na mítink probíhající na Staroměstském náměstí. Kolem 22.00 začala skupina bušit na dveře, házet kamení a pokřikovat: „Svině, vylezte! Máte strach?“ Potom odešla zpět na Staroměstské náměstí. – Cit. *Chronologie*, s. 223. O tomto incidentu informoval L. Brežněv i představitelé „varšavské pětky“. Viz ÚSD, Sb. KV ČSFR, Z/S-22, s. 3.
- 11 V pozdních večerních hodinách 9.8. začala u Dětského domu v Praze podpisová akce za zrušení Lidových milicí. Pokračovala několik dní a šířila se i mimo hlavní město. Bezpečnostní orgány, které pověřil ministr J. Pavel, zjistily, že mezi nejaktivnějšími agitátory za zrušení Lidových milicí bylo přes 50 agentů StB. – Z. MLYNÁŘ, c. d., s. 190 n.
- 12 V té době byly nové stanovy KSČ ještě předmětem předsjezdové diskuse. Jejich návrh zveřejnily Rudé právo, Pravda a Uj Szo teprve 10.8.1968.
- 13 Předsednictvo MV KSČ v Praze přijalo k „dopisu 99“ stanovisko 14.8. Označilo dopis za „politicky nevhodný, jednostranný a neodpovídající vývoji a politické situaci.“ Zároveň ale prohlásilo, že „politická neprozíravost pisatelů“ nemůže být důvodem k jejich perzekuci. – Cit. *Chronologie*, s. 23. Plné znění dopisu viz *Rudé právo*, 14.8.1968.

Nový německý přehled dějin českých zemí

Kritické poznámky

Jan Křen

Na německém knižním trhu se nedávno objevily první svazky dlouho připravovaného díla *Německé dějiny na východě Evropy*. Projekt vznikl z iniciativy zesnulého W. Conzeho a má v deseti svazcích pojednat Pomořany, Prusko, Slezsko, Halič – Bukovinu – Moldávii, Pobaltí a Rusko, jakož i regiony poněkud rozpačitě označené jako země „na Dunaji“, „mezi Vartou a Vislou“, „Jadranem a Karavankami“. Podnik toho druhu ovšem budí nejrůznější pochyby nejen pro problematickou minulost pojmů z titulu (na to poukazují i němečtí recenzenti), ale i z vědeckého hlediska, neboť není dost dobře možné vydělit německé menšiny z dějů těchto zemí. A priori však tento záměr zamítnout také nelze. Každý národ má přece právo i na ukončené kapitoly svých dějin a v tomto příjádě to platí o to víc, že v tradičně etatistické německé historiografii byla historie Němců mimo Německo popelkou, přenechávanou dlouho nacionalistické a dlouho vědecky okrajové Ostforschung. Souvislost dnešní konjunktury německých národních dějin s novým německým sebe-vědomím i sebevědomím je tu ovšem nabíledni, a přirozeně též problémy, které jsou s tím spojeny.

V druhém svazku, který se týká Čech a Moravy,¹ se to všechno objevuje zřetelně. Úvod P. Morawa začíná totiž konstatováním, že obě země do východní Evropy nepatří (24), a druhý úvod (Prinzův) první část titulu zase problematizuje tezí, že dějiny Čech a Moravy jsou svou podstatou dějinami obou národů (*Zweivölkergeschichte* – 18). V souvislosti s Valdštejnem Moraw například říká, že „otázka, zda byl Čech nebo Němec, je falešně postavena, protože je anachronická – a to platí v zásadě pro celou epochu až do 19. století“ (224).

Oba autoři patří mezi přední německé odborníky a vydaná kniha je vskutku reprezentativní: velký formát, křídový papír, bohaté ilustrace (ovšem dost konvenčně vybrané) a rozsáhlá vědecká výbava. Šedesát stran poznámek a literatury je však zpracováno velice povrchně. Moraw poznamenává, že jeho kapitoly jsou založeny převážně na základě českých výzkumů (482), v seznamu literatury že však jsou uvedena – ne vždy – jen díla vyšlá v němčině a angličtině (proč ne též ve francouzštině?); v druhé části se nic podobného neuvádí, ale čeští autoři, vybraní navíc dost náhodně, se postupně obje-

1 *Deutsche Geschichte im Osten Europas*, sv. 2, *Böhmen und Mähren*, vyd. F. Prinz (spoluautor P. Moraw), Berlin 1993, 543 s.

ují stále méně. Po právu není brán zřetel na historizující publicistiku „sudetskou“ (například Habel a jiní), chybí však též řada závažných titulů německých (například R. Jaworski, *Vorposten oder Minderheit?*, D. Brandes, *Großbritannien und seine osteuropäischen Alliierten*, A. Teichová, *Wirtschaftsgeschichte der Tschechoslowakei 1918–1938*). Také poznámkový aparát se německou pečlivostí příliš nevyznačuje: citace jsou nejednou bez odkazů (například s. 285, 336, 352, 354, 356, 380, 384), odkazy jsou velmi často bez udání stránek. Důsledné užívání německých osobních a místních názvů se neobešlo bez chyb (například Paul Skola von Zhoř – 206, 541 a jiné). Připojený slovníček (541) by byl užitečnější v obrácené úpravě, kdyby totiž vycházel z německých názvů užívaných v knize.

Nechá-li se stranou opomenutí Slezska (také Morava přichází dost zkrátka), je největším problémem to, nad čím se v obsáhlé recenzi zamýšlí dávný Prinzův kritik F. Seibt², zda totiž lze Němce, kteří zde vlastně nikdy netvořili ani politicky, ani církevně (dokonce dlouho ani jazykově) ucelenou jednotku, vypreparovat z dějin obou zemí. Budiž po pravdě řečeno, že se oba autoři nedali svázat zavádějícím názvem a nepodávají jen dějiny Němců v českých zemích (ty jsou ještě umělejší a šroubovanější než dějiny „národu českého v Čechách a na Moravě“), nýbrž historii obou zemí jako celku. Její podoba se ovšem mění s proměnami českého státu, přičemž největší změnou je počátek moderní nacionální éry na přelomu 18. a 19. století. Avšak ani tehdy se Prinz nenechává svést k nějaké nové variantě „Sudetendeutsche Geschichte“: souběžnost a souvztažnost českých a německých dějů zůstává i nadále „červenou nití“ výkladu, třebaže po roce 1918 dost oslabenou. V této „Zweivölkergeschichte“ jde dokonce dál, než by bylo žádoucí: organická součást „německých dějin“ na tomto nepravém Východě, totiž interakce s Německem, bismarckovským, vilémovským, výmarským i nacistickým, je značně opomenuta a autor se k ní dostává vlastně až v závěru, kdy hitlerovskou okupaci označuje za „nejhorší kapitolu“ zdejších německých dějin (406).

Pojednávaný svazek je po nedávno vyšlé a nově přepracované knize Seibtov³ nejnovějším německým přehledem českých dějin a tak či onak se dotýká všech jejich základních problémů – a to je látka stále živá a sporná. Při všech komplikacích, jež ve vzájemných vztazích byly, jsou a budou, tvoří asi „společná minulost“, apostrofovaná v preambuli česko-německé sousedské smlouvy, komplikaci největší a dodnes na obou stranách nepřekonanou. Už to samo činí dílo hodným pozor, nehledě k tomu, že není určeno jen odborné obci, ale širší veřejnosti. Vezme-li se ještě v úvahu, že se podobné německé přehledy u nás příliš nerecenzovaly, je tu tedy dost důvodů, aby byla tato práce pojednána zevrubněji než obvykle.

První Morawova část, zahrnující staré dějiny do roku 1526, bude jistě podrobněji posouzena v příslušných odborných časopisech, ale podle Seibtovy recenze odpovídá požadavkům moderní medievalistiky a mnohdy jde dokonce „dál, než by se od tohoto tématu dalo čekat“.⁴ Morawův text je vskutku sevřený, pojatý ve velkých konturách evropských a středoevropských, a využívá i novou literaturu. Věcnosti dosahuje nikoli

2 F. SEIBT, *Deutsche Geschichte im Osten Europas?*, *Neue Zürcher Zeitung* (dále NZZ) Nr.111, 14.–15.5.1994, s. 65–66.

3 F. SEIBT, *Deutschland und die Tschechen*, München, Zürich 1993; k tomu má recenze v *ČČH* 92/1994, č. 2, s. 304–308.

4 F. SEIBT in: *NZZ*, s. 65–66.

přemírou faktů, ale jejich promyšleným výběrem a stejně promyšleným způsobem podání; v části 1419–1526 se mu přes řadu mezer a omylů dokonce podařilo organicky spojit různé proudy vývoje včetně kulturních, takže se nemusel uchýlit ke speciálním kapitolám, které čtenáři ztěžují postižení souvislostí.

Na rozdíl od F. Prinze se Moraw víc přidržuje záměru projektu: jeho „Zweivölker-geschichte“ není zcela symetrická a německému živlu je vyhrazeno zvláštní místo. To se ovšem netýká počátečních století, kdy Němci byli v českých zemích jen vnějším elementem jako obchodníci, příslušníci dvora a církevní hierarchie, která byla největší branou jejich početně nevelkého přílivu (46). Teprve od bouřlivé kolonizace se stávají organickou součástí zdejší společnosti a intenzivní interakce s německým prostředím – také na „státní“ úrovni – je od té doby trvalým rysem dění Čech i Moravy. V kolonizaci, která je u Morava pojata jako evropský proces a která má vnitřní východisko (činným i iniciačním živlem jsou domácí „příjemci“ – 54), stávají se němečtí přistěhovalci (Židé tu zůstávají dost stranou) nositeli „procesů urychlení a dohánění“ (57); s ohledem na tuto funkci navrhuje Moraw neužívat pro ně pojmu menšina, ale „bewegende Gruppe“ (66), což je termín pro mnohá jiná období nepřipadný. Nejúspěšnější byly české země (a v jejich rámci český živlu) v tomto středověkém „dohnat a předejít“ ve 13. a 14. století. Později se jejich vývoj (v důsledku husitství, ale i z jiných příčin – 161) zpomaluje, český stát ztrácí na významu, a jsou-li Čechy a Morava (v 15. století možná víc Morava) stále ještě modernější než jejich slovanské a maďarské okolí, odstup od „německého sousedství“ se zvětšil (172); to je – zdá se – formule příliš obecná: teze o vývojevém náskoku asi sotva platí pro všechny německé země.

Toto období bylo ostatně érou pasivity i pro zdejší Němce (161), a to až do konjunktury v 16. století, kdy se znovu uplatnil jejich „inovační potenciál“ aspoň v některých ostrovech (Jáchymov, Svitavsko). V obecné podobě však takový soud neplatí anebo nanejvýš jen zčásti: „konjunktura“ 16. století a také německý „inovační potenciál“ neměly ani zdaleka takové rozměry jako tři století předtím a na celkové zpomalení vývoje ve střední Evropě (nejen v českých zemích) počínají působit už širší evropské přesuny, jejichž důsledky se však v plné míře projeví až později; řeč o nich bude v souvislosti s následující částí Prinzovou.

Podle jedné z Morawových stěžejních tezí se Němcům v Čechách a na Moravě nikdy nepodařilo „vytvořit druhou úplnou sociální pyramidu vedle české“, což až „daleko do nové doby vylučovalo“, aby mohli osudy zemí „také politicky vážně spoluformovat“ (82). Přesto autor považuje jejich podíl za natolik závažný, že české země víc než jiné (dokonce ještě i po odsunu) charakterizuje pojmem W. Fritze – „Slavia germanica“ (58).

V těchto i v některých jiných pasážích se Moraw pohybuje v těsné a delikátní blízkosti starých tezí Bachmannových³, které představují jakousi místní zárodečnou variantu vědecky i politicky zkompromitované teorie nositelů kultury (Kulturträger). Je-li Morawův výklad kritický vůči interpretacím starší české historiografie (148 a jinde), zeje zřetelná mezera v místě, které je pro téma práce zvlášť významné – kritika zmíněného „Kulturträger“-pojetí role Němců v českých zemích by chybět neměla.

Velká část zákrutů a výkyvů českých dějů je tak či onak spjata s německými osudy, ale nebylo by asi šťastné a neodpovídalo by skutečnosti (a snad ani intenci autora), aby se v německém čtenáři vzbuzoval dojem, jako by všechny pohyby českých zemí vzhůru vzešly z německé iniciativy a vice versa – jako by periody méně úspěšné anebo vůbec

neúspěšné byly spojeny s převahou živlu českého. Historická konstelace kolonizace anebo industrializace 19. století, kdy Němci vskutku byli „bewegende Gruppe“, se neopakovala v každém období stejně, tak jako se vždy neopakovaly konstelace zdůrazňované nacionální historiografií českou, podle níž bývali Němci „unterdrückende Gruppe“. V podobných případech autor oslabuje nacionální vnímání soustavnou aplikací staršího interpretačního vzorce evropského vývojového spádu od západu k východu (West-Ost-Gefälle) a zdůrazňuje obdobné analogie ve vztahu německých zemí k pokročilejším sousedům – Flandrům, Brabantu či Francii a Itálii. Komparativní zřetel – „zařazení a hodnocení dění v určité krajině se musí orientovat na základě srovnání s jinými“ (78) – patří k největším přednostem jeho líčení, objektivizuje je a povyšuje jeho výpovědní schopnost. Ne vždy se mu to však daří.

Určité pochyby vzbuzuje též autorovo podání problému říše; vztah k ní tvoří jeden z klíčových a zároveň polemických bodů starších period česko-německého poměru. Problém není v podání tohoto vztahu samého jako spíše v podání říše, respektive terminologie, kterou přitom Moraw zavádí. Historický pojem *Německo*, který se začal užívat vedle pomnožného *německé země* („v Němcích“) přibližně v téže době, kdy k titulu říše přibyl přídomek *Germaniae nationis* (tj. od 15. století), definuje Moraw pro tuto dobu jako „nářečím a jazykem různorodý velkonárod“ (*Großnation*). Tento neutrálně vymezený termín („ohne Bedeutung“ – 39) je však přece jen vzápětí nacionálně artikulován: říše je pro autora jen formálně římská, ve skutečnosti však přes „velký počet Neněmců“ může se prý o ní už od 11. století mluvit jako o „říši Němců“ (27). Jestliže Moraw přitom vyzdvihuje „relativně jednotnou německou historii“ s nepřerušenou politicko-sociální souvislostí až do současnosti – jinak prý by to byla absurdní negace „společného politického domova Němců“ (*ibid.*) – je to soud přijatelný jen se značnými výhradami. Ostatně v této věci nepanuje v německé medievalistické obci ani zdaleka jednotné mínění. K. F. Werner například toto interpretační „poněmčení“ říše považuje za „neuvěřitelné zúžení našeho (tj. německého – pozn. J. K.) obrazu dějin právě v (jejich) nejevropštější periodě“, což podle jeho názoru vedlo „přímo k chorobnému vnímání druhých národů“⁶; to je také při tématu pojednávaného díla patrně největší úskalí. Nechají-li se stranou tyto výhrady či pochyby, není myslím Morawův výklad v nějakém zásadním rozporu s celkovým trendem nových bádání českých, což ovšem nevyklučuje řadu ne zcela zanedbatelných rozporů či rozdílů v jednotlivých otázkách, například v historii pražské univerzity a podobně.

To je také pro tuto část historiografie příznačné. Její látka značně ztratila na své někdejší politické brizanci – a vědě to prospělo; vědecká součinnost a výměna názorů se tu v zásadě normalizuje.

Látka moderních dějin však ještě není tak neutrální, souvislost se současností a jejími problémy je těsná, leccos přitom není zpracováno anebo zpracování vykazují difference a rozpory, a to nejen národnostní, ale také národnostní. Třebaže se poslední dobou obě historiografie sblížily a sblíží měrou ještě nedávno nepředstavitelnou, je tento proces stále ještě v počátcích a k stavu, jaký je v medievalistice a k jakému se blíží studia raného novověku, mají moderní dějiny dost daleko. To ovšem tak úplně neplatí pro dějiny nejnovější, zejména pro období 1948–89, kde je zatím sblížuje negace komunismu.

6 K. F. WERNER, *Der Streit um Anfänge. Historische Mythen des 19.-20. Jahrhunderts...* in: *Wem gehört die deutsche Geschichte*, vyd. Kl. Hildenbrand, Köln 1987, s. 27.

F. Prinz, autor přibližně dvoutřetinové části knihy pojednávající o vývoji do roku 1945, měl tedy úkol těžší a složitější, a není divu, bude-li zde kritických výhrad a námitek víc. Jednou z příčin je, že značná část jeho textu není vlastně nová; v tom ohledu ovšem není mezi německými autory výjimkou. Podobně jsou znovu vydávány starší texty Hoenschovy, Hilfovy, nemluvě už o víc než včerejších *Sudetských dějinách* Franzelových, které do roku 1990 vyšly v devíti vydáních. Prinz ovšem tentokrát nezašel tak daleko jako ve své knize z roku 1988, která – „psána sudetským Němcem pro sudetské Němce“⁷ – byla z velké části jen přetiskem jeho vlastních textů z příručky dějin českých zemí, kterou kdysi vydalo Collegium Carolinum⁸. Nyní pojednáváný text je o něco víc přepracovaný, doplněný či zkrácený, ale mnohé jeho základní intence zůstávají beze změny.

Nezměnila se také pozornost, kterou Prinz věnuje kulturním a duchovním dějinám, jež tvoří samostatné kapitoly v rozsahu třetiny celého jeho textu. Kdysi, v 60. letech, působilo toto zaměření jako osvěžující impuls. Dnes už Seibt Prinzovi vytýká povrchnost, protože se omezuje jen na německý přínos kulturní, ačkoli německý živel byl především „elementem hospodařícím“.⁹ I tak si kapitoly o kulturním a duchovním vývoji, především německém a především starším (267-303), zachovávají cenu a patří k těm lepším. Obsáhlé kulturní kapitoly z doby novější (417-473), které staví také na Prinzových starších textech, nejsou však už takovou novinkou jako v době svého vzniku. Moderní historické přehledy (v Německu například Th. Nipperdey¹⁰) mají záběr mnohem systematictější a širší, než je tomu u Prinze, u něhož se například to, co by se dalo nazvat kulturou politickou, neodůvodněně zužuje jen na sféru náboženskou, respektive na její světské elementy (strany, vztah k státu). Autorův výklad tak už zaostává za moderním pojetím, jež zahrnuje i demografii, všední den s jeho životním stylem, kulturu průmyslovou a technickou etc.

Navíc je tu řada pasáží, k nimž nelze nevznést výhrady. Například poměrně objektivní líčení sporné otázky německého školství za I. republiky ruší vysloveně přepjaté a nedoložené tvrzení o „tvrdošijných pokusech české strany pomoci příslušné školské politiky uvést do chodu co možná nejrychlejší asimilaci nečeského obyvatelstva“ (437); proč by pak Praha zakládala třeba německé školy na Slovensku? Zajímavé a poslední dobou v badání aktuální téma o lidech „mezi národy“ („Leute dazwischen“) je pojednáno zcela povrchně a omezuje se jen na uvedení několika českých osobností s německými předky (Němcová, Tyrš, Fügner, Masaryk), dvě národní konverze (Helfert, Springer) a dva významné představitele vídeňské medicíny českého původu (Rokitansky, Škoda; co Albert?) – všechno jen z 19. století. Tento vnitřně dramatický problém (Gindely!), který vrhá pronikavé světlo na národnostní procesy, je pojat jen individuálně („Figuren zwischen Nationen“ – 454), vrstvy tohoto druhu (šlechta, byrokracie, Židé) nechává autor bez povšimnutí. Půldruhastránková kapitola o českoněmecké a sudetoněmecké literatuře (468-470) je dovedena jen k B. v. Suttnerové a podobně končí i neorganicky oddělená kapitola „Literatur, Kunst und Musik“ (449-453), v níž sice není nic o hudbě, zato však třetinu z ní tvoří Mendel, Bolzano a několik vynálezců (453). Hudba je pro

7 F. PRINZ, *Geschichte Böhmens 1848–1948*. 1. vyd., München 1988, 2. vyd., München 1991, s. 9.

8 *Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder*, ed. K. Bosl, I–IV., München 1967–74.

9 F. SEIBT, in: *NZZ*, s. 65.

10 Srv. Th. NIPPERDEY, *Deutsche Geschichte 1800–1866*, München 1983, s. 403–594; Th. NIPPERDEY, *Deutsche Geschichte 1866–1918*, München 1990, s. 531–811.

změnu v kapitole o divadle (461-2), která zase končí německým tiskem(!?). O německém či sudetském umění a kultuře meziválečného období také nic nebo skoro nic, ačkoli jde o jeden z klíčových problémů německých Čech a Moravy: vedle české kulturní dynamiky je německá kulturní sféra stále rozštěpena na ghetto německo-židovské Prahy a na kulturní provincializaci pohraničí odlivem talentů – v seznamu literatury uvedený Mühlberger, Nadler či publikace CC k tomu mají spoustu materiálu. Chudá půlstránka věnovaná „německožidovskému kulturnímu životu“ (446) pak spíše zdůrazňuje než napravuje až trapně nedostatečnou pozornost vůči „třetímu národu“ českých zemí – Židům. Ti přece už před emancipací začali vrůstat do německé společnosti, a třebaže se později začala jejich asimilace víc naklánět na českou stranu, tvořili organickou a nadto vlivnou součást zdejšího „němectví“, a to nejen v kultuře; byli též „hospodařicím elementem“, což v textu úplně zaniká. Při všech přednostech jednotlivých kapitol se nelze ubránit dojmu, že autor pracoval se starými texty hlavně nůžkami a ještě nedbale.

V pojetí této poslední části, nazvané „Německá kultura v českých zemích“, Prinz opouští „Zweivölkergeschichte“ a po svém tak naplňuje titulární záměr díla – český element z obzoru výkladu uniká.

V hlavách věnovaných společenským či spíše politickým dějinám lze pozorovat tu-těž tendenci jako v kapitolách kulturních – směrem k novějším obdobím se rozsah zmenšuje a úroveň textu klesá. Zatímco starší jsou ještě pojaty v širokém společenském panoramatu, později se záběr začíná zužovat na tradičně pojaté politické dějiny s těžiskem v problematice státní; mimoparlamentní politické struktury přitom přicházejí zvláště v údobí po roce 1918 velmi zkrátka. Slušnější úroveň mají přehledné části od reformace po dobu předbřeznovou – se slabou dvoustránkou o Židech (246-249) a s předcházející podivnou kapitolkou „Chebsko a jeho světové lázně“ (239-246); že by Karlovy Vary a Teplice patřily k Chebsku?

Klíčovou proměnu raného novověku českých zemí v 17. století pojímá podle mého Prinz příliš úzce; náběh k tomu je ostatně už u Morava. Autorovi, který se speciálně zabýval evropskými souvislostmi českých dějin,¹¹ unikají velké kontinentální přesuny z Levanty k Atlantiku, které – až českým zemím vzdálené – měly na jejich osudy a osudy celé střední Evropy závažný vliv.¹² Jádrem osudného kauzálního řetězce mu tradičně zůstává třicetiletá válka a české povstání. Teprve tato zmešná rázu dějin českých zemí, které se – „a to až do roku 1918“ – staly „téměř výlučně habsburskou vnitřní politikou“, přivádí jej k tomu, aby se „v dalším“ vedle vývoje kulturního soustředil zvlášť na „společenskou a hospodářskou dějiny“ (232).

V novějších obdobích, na něž se tento postulát vztahuje, není jeho naplnění příliš úspěšné. Jakoby mimo diskurs soudobé historiografie jsou dokonce i nejlepší části Prinzova textu – jeho někdejší badatelská doména, druhá polovina „prodlouženého“ 19. století. Zde se opírá především o své monografie ze 60. let, o starší texty z Handbuchi Collegia Carolina a o několik závěrečných kapitol svého předchozího přehledu dějin Čech 1848–1948 z roku 1988; poznatky z rozsáhlé nové literatury se tu objevují nedostatečně. Prinzovy výklady tak nesou pečeť svého vzniku a jsou v nejednom případě poplatné představám 60. let. Politické postoje se často dovozují příliš krátkým spojením jako „nacionální a ideologické implikace industrializace“ (368, 371). Stejný původ pro-

11 F. PRINZ, Europäische Aspekte der Geschichte Böhmens, in: *Zeitschrift f. Ostforschung* 30, 1981, s. 1-18, srv. též F. PRINZ, *Geschichte Böhmens 1848-1948*, Frankfurt, Berlin 1991.

12 Srv. M. HROCH, J. PETRÁŇ, *17. století – krize feudální společnosti?*, Praha, Svoboda 1976.

zrazuje i příliš přímočará spojitost, kterou vede mezi „nadvahou“ národní konfrontace a ekonomickou „základnou“ – „zájmovými hospodářskými konflikty“ (331 a další) mezi německo-židovskou velkoburžoazií a českou maloburžoazií, mezi německým průmyslem a českým venkovem, mezi německým lehkým průmyslem a těžkým, respektive potravinářským průmyslem českého vnitrozemí. I kdyby se vzala v úvahu druhá stránka, že totiž tato struktura byla též komplementární, produktivní a integrující (prosperující zemědělství jako odbytiště průmyslu a vice versa), celá „genealogie“ národní desintegrace by se z toho jen těžko dovodila.

Kromě toho obsahuje tato část i řadu dalších nepřesností, omylů anebo mezer. Tak například „fundamentálky“ charakterizuje autor jako trialismus (346), ačkoli šlo o subdualismus, Gautschova nařízení 1898 sice dělila Čechy na tři pásma, ale čtenář by neměl nabýt dojmu, že třetí pásmo bylo čistě české, neboť i zde byla zachována ve značném rozsahu vnitřní němčina (357); zmínka o Kramářovi jako exponentu „etapové politiky“ (359) upozorňuje na mezeru, pokud jde o rozbor závažného konceptu české pozitivní politiky. Chybí „abstraktní internacionalismus“, dokonale analyzovaný H. Mommsenem – bez opozice vůči němu a zároveň bez zřetele na prorakouský postoj české sociální demokracie (Šmeral) je interpretace její nacionalizace nedostatečná (378).

Širší diskusi by vyžadovala Prinzova teze o německé defenzivě („deutschböhmisches Defensivhaltung“ – 351), která se v různých podobách objevuje ve všech německých pracích o tomto období. Protiklad mezi českým vzestupem (začíná na konci století a autor jej uznale oceňuje – 336 aj.) a německou defenzivou odpovídá dobové reflexi obou stran a patří neoddělitelně k tehdejší realitě. Ale ani české vidiny české „rekonkvisty“ z této doby, ani „nervózní německé obranné reakce nebyly skutečným poměrům přiměřené“ (351). Přesto však Prinzovi v této i v předchozí knize¹³ tvoří německá „defenziva“ základní interpretační vzorec posledních tří čtyř desetiletí habsburského období; její „nepřiměřenost“ se však z výkladu vytrácí.

Ne že by k přesunům mezi Němci a Čechy vůbec nedošlo. Německý hospodářský předstih a politická nadpráva se skutečně začaly zmenšovat, třebaže celková česká převaha byla stále ještě vzdálená. Například v zemské samosprávné administrativě Čech (ne už Moravy) byli Němci zatlačeni podobně jako předtím ve sféře církevní, ale v dalších oblastech to vypadalo jinak. Ve vlastní státní správě, a to v Čechách i na Moravě, si Němci udrželi stále velkou převahu.¹⁴ Další relativizující moment, který se v souvislosti s touto německou defenzivou nebere v úvahu, bylo jejich zázemí v Rakousku a v Německu, třebaže se Berlín vůči Němcům z Čech (a Rakouska vůbec) dlouho obracel zády. Nadto nebyla takzvaná defenzivní éra v žádném případě dobou úpadku Němců a český vzestup neprobíhal na jejich úkor (růst českého školství například neznamenal újmu německého školství). A v politice byla „německá defenziva“ často velmi ofenzivní, ne-li agresivní. To mělo osudné následky, jejichž opomíjení Prinzovi vytýká Seibt: „... bylo otázkou politické moudrosti uznat při této defenzivě ztrátu staré převahy... k této prozíravosti se ale Němci neměli“¹⁵. To ovšem platí hlavně pro Čechy, na Moravě se německá reprezentace poměrně včas orientovala na přípravu „dobré menšinové politiky“¹⁶. A o defenzivě nemůže být vůbec řeči za I. světové války, kdy hlavním strůjcem

13 F. PRINZ, *Geschichte Böhmens 1848–1948*, s. 157n, 161 ad.

14 Srv. M. MARTÍNEK, K problému struktury státního úřednictva in: *Sborník historický*, r. 21, Praha 1974.

15 F. SEIBT, in: *NZZ*, s. 65.

16 H. GLASSL, *Der mährische Ausgleich*, München 1967, s. 189.

tvrdého diktátu vůči Čechům byla vedle rakouské vojenské kliky českoněmecká nacionální politika. Bez tohoto prožitku – zde není charakteristika „vžvení národů“ tak docela nemístná – nejsou pochopitelné ani české poválečné reakce. Prinz tyto okolnosti sice registruje (379-380), ale s koncem války se mu jejich důsledky ztrácejí.

V poslední či vlastně předposlední části, pojednávající o období 1914–45, dochází v podání „Zweivölkergeschichte“ k podobnému proporčnímu i významovému posunu jako v kulturních kapitolách: autor například zdůvodňuje zkrácení výkladu vzniku ČSR tím, že „zde musí být pojednána především reakce Němců...“ (384). To však není hlavní příčina, proč je tato část z celé knihy vůbec nejslabší. Od necelých 25 stran se ovšem nedá mnoho čekat; to samo už je nedostatek. Nejdramatičtější údobí česko-německých dějů se na tak malé ploše nedá zvládnout, a když, pak jen textem dokonale promyšleným a hutným; u Prinze však ani hutný, ani promyšlený není. Pouhé proškrtání a letmé úpravy dvou posledních (a také nepříliš povedených) kapitol z předchozí knihy nemohou dát uspokojivý výsledek, a kritika je tu proto zcela na místě. Mezer, omylů a problematických soudů je i na tak krátký text příliš mnoho a jejich zevrubné pojednání by vyžadovalo stať možná delší, než je tato kapitola sama.

Nezbývá než se omezit na několik nejzásadnějších výhrad. Z řady mezer je snad nejnapadnější opomíjení zahraniční politiky, k níž se autor dostává až na sklonku 30. let několika povrchními řádky (395-6), jejichž jádrem je tvrzení, že se ČSR kvůli chybám své národnostní politiky a kvůli své sebeizolaci smlouvou se SSSR stala prý „nehodnou ochrany“ vůči Německu. K udivujícím deficitům u autora „evropských aspektů“ českých dějin patří nedostatek komparativního zřetele, a to jak „vertikálního“ (ČSR vůči monarchii), tak zvláště „horizontálního“ – srovnání se soudobou Evropou a hlavně okolními státy. Absence této dimenze dodává líčení ráz omezených a poněkud opotřebovaných dvou-národních dějin; jeden z podstatných elementů jejich modernity však je, do jaké míry se v nich uplatňují právě komparativní hlediska¹⁷. Nepřihlíží-li se k podmínkám meziválečného období s jeho převážně liberálním pojetím ekonomiky a s nerozvitým instrumentariem řešení konfliktů, nebere-li se v úvahu tehdejší ploché většinové pojetí demokracie a obecný sklon k centralismu (například i ve výmarské republice), vady Československa se opticky zvětšují a navíc se intencionalizují jen jakožto záměry české politiky. Její diferenciace se pak – to je další z vad Prinze podání – redukuje vlastně jen na tři osoby: Masaryka, Švehlu a hlavně Beneše, kolem něhož se rozprostírá největší aura negace. Beneš je Prinzeví ztělesněním „neschopnosti“ a „nevůle“ české politiky po odchodu Švehlově (392), Benešova volba neprospěla „odbourání národnostních napětí“ (ibid.) a Beneš byl též původcem „oddalovací taktiky“, provozované Prahou až do jara 1938 (400). Hlubší příčiny, složitá a strukturálně podmíněná hra politických sil, jejich vnitřní pnutí, konflikty a kompromisy však ve výkladu chybějí.

Obraz české politiky, který zde začíná převzetím nepředloženého Hoenschova soudu, že se česká veřejnost až do poslední chvíle stavěla k boji za státní samostatnost „nechápvavě a nečinně“ (384), je silně zkrácen i interpretací jejích motivací. Viní-li Prinz v roce 1988 Beneše, že „základním předpokladem“ jeho politiky byla odedávna kalkulace s „rychlou čechizací Čech“¹⁸, nyní toto tvrzení rozšiřuje: „... na české straně

17 Tento požadavek výstižně odůvodňuje H. LEMBERG (srv. např. *Deutsche und Tschechen – die nationalen und die staatlichen Beziehungen*, in: *Osteuropa und die Deutschen*, vyd. O. Anweiler aj., Berlin 1989, s. 207).

18 F. PRINZ, *Geschichte Böhmens 1848–1948*, s. 381.

se vycházelo zcela neskrývaně z předpokladu, že procentuální podíl 'menšin' bude v důsledku vysoké asimilační kvóty rychle klesat. Základem této naděje byl mylný předpoklad, že stav slabosti Německa bude trvat dostatečně dlouho, aby bylo možné menšiny asimilovat" (389). Spolehlivá důkazní řada, jež by šla dál než jen k jednotlivým výrokům a prokázala tuto kalkulaci jako zásadní a trvalou, a to dokumenty směřodátných grémií, však zatím chybí, a bude-li kdy, bude ukazovat nejspíš k prvním euforiím bezprostředně poválečného období a ke snům okrajových extrémně nacionalistických skupin.

Problematické jsou i Prinzovy interpretace 30. let. První pokusy vlády o obranu demokracie proti nacismu a jeho – možná v tu chvíli přeceněným – subverzím konzervativními státními prostředky po roce 1933 („vlny zatýkání“, při nichž státní policie „v praxi daleko překročila meze právního státu“ – 393) jsou vysloveně přexponovány; totéž platí pro tezi o Benešově „prezidiální diktatuře“, respektive náběžích k ní (ibid.), jež měly být patrně už od odchodu Švehly, tedy od roku 1927–1929 (?). Bez pochyb nelze přijmout ani hodnocení národnostních plánů z roku 1938, kdy podle Prinze Beneš na chvíli „daleko přerostl své dosavadní protiněmecké přesvědčení“ (402). To, co je dosud o Benešovi známo (bylo by radno vyčkat chystané jeho biografie), autorovo přesvědčení, že se Beneš vnitřně ztotožnil i se IV. plánem (404), příliš nepotvrzuje.

Historie české politiky této doby je do značné míry redukována jen na sféru národnostní a na obligátní výčet jejích vad a deficitů: oktroj ústavy, pozemková reforma, jazyková nařízení, úřednická a školská otázka, územní samospráva a další. Česká politika (Beneše v to počítaje) nemůže ovšem z historické analýzy vyjít bez vady a nevychází tak ani z nejnovějších českých prací¹⁹. Sotva lze popřít, že se pojetí ČSR jako národního státu neosvědčilo (nakonec ani Čechům ne), a totéž lze vztáhnout i na národnostní politiku, jež vyrůstala z tohoto konceptu a z liberálního inventáře (indí i-duální práva), o němž se ovšem dodnes diskutuje. Ve skutečnosti musí jít historická kritika ještě dál k strukturálním slabinám systému I. republiky a její politické kultury, jak k tomu například poukazují podnětné, třebaže v některých bodech i diskutabilní práce Heumosovy²⁰. Nelze však přitom pominout výkony a hodnoty tohoto dvacetiletí a hlavně čtenáři nesmí ujít, že v tehdejší převážně autoritativní, ne-li fašizující střední Evropě to byly pořád jen vady demokracie, jež se zachovala až do Mnichova.

Jedna z klíčových otázek výkladu, totiž jeho objektivita, daná v přehledech ve značné míře proporcemi a způsobem podání, je v Prinzově textu podána zvlášť neuspokojivě. Německý čtenář se od něho – a právem – dozví, že československá ústava byla přijata bez Němců (389), ale už se nedozví, že to byla ústava demokratická, o slušném evropském liberálním standardu. Totéž platí o nepochybné nacionální manipulaci sociálně naléhavé pozemkové reformy v český prospěch (ibid.); čtenář by se však měl také dozvědět, jaké skutečné rozměry a následky to v německé hospodářské „državě“ mělo²¹. Spor nemůže být ani o hlouposti a malichernosti jazykových nařízení – nicméně

19 Např. T. STANĚK, *Odsun Němců z Československa*, Praha 1991; V. KURAL, *Konflikt místo společnosti*, Praha 1993.

20 Srv. kromě řady publikací CC např. Februarumsturz 1948 in der Tschechoslowakei. Gesichtspunkte zu einer strukturgeschichtlichen Interpretation, in: *Zeitgeschichte Osteuropas als Methoden- und Forschungsproblem*, vyd. B. Bonwetsch, Berlin 1984; k tomu též E. BROKLOVÁ, *Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918–1938*, Praha 1992; E. BROKLOVÁ, Srovnání autoritativních režimů střední a východní Evropy 1918–1944, in: *ČČH* 92/1994/2, s. 404n.

21 Srv. F. SEIBT, Zur Sozialstruktur der Ersten ČSR, in: *Beiträge zum deutsch-tschechischen Verhältnis im 19. und 20. Jahrhundert*, München 1967, s. 111 ad.

v textu není ani slovo o tom, že se němčina v územích nad 20 %, kde žila zdrcující většina německého obyvatelstva, ve správě v širokém měřítku uplatňovala. To se vztahuje i na rozsah německého školství, který při všech oprávněných i neoprávněných redukcích odpovídal německému podílu na obyvatelstvu a v kvalitativních ukazatelích byl spíš nadprůměrný, o třech vysokých školách, jediných mimo německé státy, ani nemluvě. Také ustanovení menšinové ochrany se v ČSR dodržovala víc než ve většině jiných států a účast německých ministrů ve vládě byla v tehdejší střední a východní Evropě „něčím neslýchaným“²².

Postavení Němců v ČSR jistě nebylo uspokojivé – a malicherné české „Nadelstichen“ německá veřejnost těžce nesla. Nejvíce oprávněných stížností se týkalo státní správy, ale celková situace nebyla nesnesitelná a německá komunita nebyla vážně ohrožena. Výstižně praví R. Hilf, že 1. republika nebyla sice tak vzornou demokracií, jak by tomu chtěla česká strana věřit, že však také sudetští Němci v ní „nebyli bezprávní a tak utlačení, aby je mohl spasit jen zásah Německa“.²³ Tyto dvě stránky věci naznačují přiměřenou proporcí hodnocení, ale u Prinze je bohatě zastoupena jen první, té druhé je příliš málo. Podle R. Jaworského, jehož pozoruhodnou práci o sudetských Němcích autor ignoruje, dokonce v celé tehdejší střední a východní Evropě nebyla „druhá německá menšina, která se mohla hospodářsky tak svobodně rozvíjet a tak neomezeně se politicky artikulovat jako sudetští Němci v ČSR“.²⁴ To ovšem nedává české politice vysvědčení bezúhonnosti a Prinz oprávněně kritizuje, že v řešení národnostních problémů – paradoxně v době účasti německých aktivistů na vládě – nedošlo k pokrokům, ale ke stagnaci, ne-li v některých sférách k regresi (391-392). V českém táboře se neprosadily síly usilující o změny a zvláště ve 20. letech – to je jedna za základních tezí Kuralových – byly promeškány nejpříznivější šance. Změny, zprvu nedostatečné a až později zásadní, přišly pozdě a pod tlakem, ale jejich zdroj nebyl jen vnější. Na české straně nebyl jen osamělý Rádl, ale už od přelomu 20. a 30. let se formují (a nejen v levici) kriticky zaměřená seskupení nové generace; o jejich představách, možnostech i mezích se však čtenář u Prinze nedozví, ba nedozví se nic ani o její existenci.

Podobně tomu bylo s faktorem času. Stará monarchie měla na české vyrovnání tři čtyři desetiletí poměrného klidu – a příliš neuspěla. První republika měla k dispozici jen jedno nerušené desetiletí, a jakkoli je za bezbarvých Švehlových nástupců nevyužila, byla to lhůta přece jen příliš krátká. V třicátých letech se po válce už tak zhoršené vyhlídky²⁵ ještě zmenšily a není příliš pravděpodobné, že by řešení „latentních strukturálních problémů“ bylo skutečně do let 1935–36 „ještě zcela v oblasti možného“ (406).

Základní vadou Prinzova přístupu k české „straně“ je nedostatek chápavé a citlivé diferenciacie, jakou uplatnil při líčení politiky německé. To by prospělo i didakticky – dějiny by přece měly, jak píše J. K. Hoensch, „vzbudit porozumění pro pozice Čechů a Němců z českých zemí a napomoci odbourávání předsudků a ignorace“²⁶.

Německá politická scéna, tvořící jádro této části, tak vychází v omezeném prostoru přece jen lépe než český partner. Avšak teprve zde, když sleduje, jak rychle se vžilo

22 P. WANDYCZ, *Die Freiheit und ihr Preis*, Wien 1993, s. 82.

23 R. HILF, *Deutsche und Tschechen*, Opladen 1986, s. 63n.

24 R. JAWORSKI, Die Sudetendeutschen 1918–1938, in: *Die Vertreibung der Deutschen aus dem Osten*. Ursachen, Ereignisse, Folgen, vyd. W. Benz, Frankfurt/M. 1985, s. 31.

25 Srv. R. HILF, *Deutsche und Tschechen*, s. 64.

26 J. K. HOENSCH, *Geschichte Böhmens*, München 1987, s. 11.

„sudetské“ názvosloví, odraz nové etapy „Identitätssuche“ zdejších Němců (387, 487), dostává se autor k jednomu z velkých problémů, jehož rozbor v předchozích kapitolách chybí. Jde o proměny a nejistoty jejich identity (deutsch-böhmisch, österreichisch, deutsch), jež tvořily jednu z nedoceňovaných komplikací česko-německého vztahu. To se projevilo též v secesním pokusu 1918/19. Vytýká-li autor – a právem! – tehdejší české politice neschopnost svůj nacionální maximalismus omezit („zurückzuschrauben“, 388), není zde ani stopy po podobné úvaze, pokud jde o Němce. Wilsonovsko-leninovské sebeurčení (aniž by byl zmíněn bleskurychlý přerod z válečného velko- a všenněmectví) je a priori akceptovaným a kriticky nereflektovaným východiskem: anšlusová separace – aspoň zprvu víc vídeňská než místní²⁷ – byla z tohoto hlediska „konsekventní“, ale ukázala se „iluzivní“ a musela v daných poměrech „rychle zklamat“ (387). Autor jako by přitom nevnímal rozpornost či zmatečnost „paralelity“ (388) v době, kdy se německá reprezentace prohlásila za součást „německého Rakouska“ a zároveň pro sebe reklamovala účast v přípravných grémiích Československa.

Poté, co secese neuspěla a Němci ČSR akceptovali, stává se interpretačním vzorem dalšího výkladu to, co se v různých interpretacích objevuje i u jiných německých autorů a co Prinz nazývá „Rollenwechsel“ (476). Prinz se přidržuje představy, kterou nejjednodušeji formuloval R. Hilf: „Role se prostě vyměnily“²⁸ – Češi se stali vládnoucím národem a Němci potlačenou menšinou. Moderní historiografie však už dospěla od takových jednoduchých a hrubých schémat k mnohem jemnějšímu odstupňování a relativizaci. Jestliže pomalu ustupuje tendence starší české literatury pojímat Čechy v pozdní monarchii jen jako potlačený národ (nebyli sice národně politicky saturováni, ale začínali již nabývat vybojovaných i poskytnutých atributů státního národa²⁹), není také postavení Němců v ČSR beze zbytku vystiženo charakteristikou potlačené menšiny. Při všech deficitech jejich pozice tu byly přinejmenším dva momenty, které schéma vládnoucích a potlačených relativizují. Jsou to jednak jejich vlastní, stále mocné potence, přerůstající běžné rozměry menšiny, jednak Německo, hospodářská vazba ČSR na ně a podpora, jež Němcům v ČSR poskytovalo – za výmarské éry víc než před válkou, o třicátých letech ani nemluvě. Nepoměr mezi velkým, i když dočasně oslabeným Německem a malým národem nezmizel ze světa a československá politika tuto okolnost nemohla dřív či později (spíš ovšem později) nereflektovat – a to i v poměru ke „svým“ Němcům. Tento moment však u Prinze chybí a autor se tak dostává zcela mimo vývoj diskursu moderního německého bádání, které při svých komparativních analýzách „nalezlo mnohé relativizující a vysvětlující okolnosti“³⁰, bez nichž obraz tehdejšího dění ztrácí na objektivitě. Zjednodušená Prinzova historicko-politická rozvaha o „výměně rolí“ vede k dalším jednostrannostem, především pokud jde o českou stranu, na niž se kladou nehistoricky přepjaté nároky. Češi se podle této logiky stali vedoucím národem, a na nich tedy bylo vypořádat se s problémy, které se kumulovaly víc než sto let. Tímto způsobem lze dospět nanejvýš k banálnímu soudu: zdála-li se stará monarchie současně-

27 Srv. N. LINZ, Die Binnenstruktur der deutschen Parteien im ersten Jahrzehnt der ČSR, in: *Die demokratisch parlamentarische Struktur der Ersten Tschechoslowakischen Republik*, vyd. K. Bosl, München 1975, 201nn.

28 R. HILF, *Deutsche und Tschechen*, s. 68.

29 J. KŘEN, Češi a Němci na přelomu století. Pokus o historickou bilanci, in: *Historický sborník 1990*, s. 139n.

30 H. LEMBERG, *Deutsche und Tschechen – die nationalen und die staatlichen Beziehungen*, in: *Osteuropa und die Deutschen*, vyd. O. Anweiler aj., Schriftenreihe DGfO, sv. 25, Berlin 1989, s. 206.

kům (nejen českým) horší, než byla, jevila se podobně (nejen Němcům) i první republika. Moderní historiografie se svým poznávacím aparátem a časovou distancí by však snad mohla dospět dál.

Také v dalším vykazuje Prinzova analýza závažné vady. Povrchně, a to v několika ohledech, autor pojímá diferenciaci německého tábora (391). Chápe rozdíl mezi aktivismem a negativismem jen nacionálně, ve vztahu k československému státu, nikoli též politicky, ve vztahu k (čsl.) demokracii. Zatímco aktivismus byl součástí a – to bývá v české literatuře nedoceno – též spolutvůrcem demokracie I. republiky, negativistický tábor byl útlukem sil nedemokratických a protidemokratických, třebaže ne vždy fašistických. Starší česká literatura, především z komunistické éry, diferenciaci v tomto táboře ignorovala, Prinz však jde do druhého extrému. To neplatí jen o jeho tvrzení, že DNP a DNSAP neměly nic („kaum etwas“) společného s Hitlerovou stranou (390), ale i pro jeho analýzu vnitřní artikulace SdP, která je silně přeceněna; mnohé principy spannovského Kamaradenschaftsbundu neměly k nacismu tak daleko, jak by se mohlo zdát ze „sektářského“ nepřátelství nacismu k němu. A když se Henlein Hitlerovi v roce 1937 „poddansky“ podřídil, neučinil ze sudetských Němců jen pouhého „piona na šachovnici nacistického imperialismu“ (404). Požádal-li Hitlera, aby – jak píše Američan Smelser – „anekeoval celé území Čech, Moravy a Slezska“³¹, zatáhl sudetskou věc mnohem dál. K tomu přistupuje další vada Prinzova pojetí: poměr aktivismu a negativismu sleduje jen na parlamentně stranické rovině a stranou zůstává široká a politicky vlivná síť spolků, samosprávných orgánů a tisku, která byla tak říkajíc kondominiem obou křidel, přičemž vliv negativismu s výraznými „völkisch“ a velkoněmeckými vazbami tu byl silnější než na parlamentní scéně; zde zůstává nevyužit i Smelser, i Jaworski. Aktivismus chápe Prinz v podstatě jen jako dobrou (a nepřilíš úspěšnou) vůli německých ministrů napravit jednotlivé chyby československé národní politiky (391). Na otázku, jaké byly příčiny jeho ztroskotání, má pak jednoduchou odpověď – byla to „hausgemachte“ politika Prahy (392). Otázku slabin aktivismu, strukturálních i osobních – chyběla zde osobnost masarykovského typu, jež by demokratickému vyznání aktivismu dodala i vyšší okřídlení národní – autor neklade, ačkoli se zjevně naskytá i v souvislosti s takzvaným mladoaktivismem. U Schütze a Hackera byl mladoaktivismus podmíněn pragmaticky (také se nakonec k SdP přidali), u Jaksche byl založen na širší koncepci „Volkssozialismu“, který měl, jak je to ostatně obsaženo v pojmu „Volk“, i svůj nepřehlédnutelný aspekt nacionální. Ten vyústil před Mnichovem – tehdy ještě ve shodě s tísňovým Benešem – v program, který podle Prinze naplňoval tehdejší požadavky SdP (404), ale byl zamýšlen bez anšlusu. Tento program pak Jaksch za války – s anšlusem jako možnou alternativou – obnovil, což byla jedna z příčin rozchodu obou politických příbuzných. Beneš totiž k českému „Volkssozialismu“ neměl příliš daleko; škoda že si autor, který se poměrem Jaksch-Beneš speciálně zabýval, nenechal pro tyto problémy místo.

Řada otázek se klade Prinzovým podáním henleinovského hnutí. Začínají už při jeho předhistorii, kterou netvoří jen DNP a DNSAP, ale též ve výkladu sotva povšimnutá nacionální seskupení německé mladé generace, jejíž Jugendbewegungen se politicky vyvinuly jinak než jejich české protějšky. Spannismus KB nelze sice, jak se často děje či dalo v české literatuře, ztotožnit s nacismem³², ale termíny „tradicionalisté“ či SdP

31 R. M. SMELSER, *Das Sudetenproblem 1933–1938*, München, Wien 1980, s. 185.

32 Rozdílly citlivě analyzuje např. V. KURAL, *Konflikt místo společenství?*, Praha 1993, s. 141 nn.

jako „konservativ-nationale Sammlung“ (407) nejsou příliš výstižné. Zamlžují blízkost k fašismu, zejména italskému, příbuzenství s rakouským autoritativním režimem anebo s podobnými živly výmarskými („konzervativní revoluce“, Jung, Hugenberg a jiní), jimž soudobá německá historiografie (například Bracher) připisuje osudnou roli při Hitlerově nástupu k moci³³ a souputnictví ve „spořádané“ éře nacismu do roku 1938.

Totéž platí o „nezadržitelném vzestupu“ henleinovského hnutí. Prinzova analýza jde v podstatě konvenční cestou: vliv hospodářské krize a Hitlerových úspěchů. Problém mechanismů, jež napomohly úspěchu nacismu a které zkoumá německá historická věda, totiž rozkol mezi socialisty a komunisty a zejména politické manipulace, respektive podpora ze strany konzervativních a tradičně nacionalistických sil³⁴, u Prinze v souvislosti se SdP chybí, ačkoli v podobě počáteční patronace německých (ale i českých) agrárníků a křesťanských sociálů existoval i zde. K deficitům – v tomto případě nejen Prinzovým – patří i kritická reflexe eskalace sudetoněmeckých požadavků, jež směřovaly k přetvoření sudetské komunity ve „stát ve státě“. Prinz se nad jejich důsledky pro státní existenci Československa a národní existenci Čechů nezamýšlí a kritizuje jen jejich zneužití Hitlerem.

Historie německých nacionálních stran vůbec a henleinovské zvlášť je jednou z největších mezer německé i české historiografie, což samozřejmě autorovu pozici ztěžuje. Prinz pečlivě zaznamenává různé motivace, rozpory a stupínky vývoje. Taková by historická analýza měla být a jen taková otvírá též nové problémy. Tak je tomu například u zajímavého Prinzova postřehu o reflexi těchto momentů na české straně, včetně kalkulací s rozkladem SdP; tento moment by zasloužil širší rozvedení, a to tím spíš, že třeba u Kurala chybí.

Problematickou se však tato jemná analýza stává tam, kde zamlžuje anebo přeceňuje rozdíly (například mezi autonomistickým a nacistickým křídlem SdP); v tomto případě jen outsider Brügel a nejnověji Seibt³⁵ našli odvahu označit věci pravým jménem a demokratickou legitimaci spannovců zpochybnit; F. Seibt si za to vysloužil ošklivé atak. Podobně vadná diferenciacie se objevuje i v Prinzově líčení vazeb SdP na říšská místa (VDA), které – dokud nebyla obsazena pravověrnými nacisty – nevnímá jako závalu státní loajality. Také počáteční henleinovské proklamace věrnosti státu autor nezkoumá z politického hlediska (jaký režim se v nich předpokládal) a pojímá je toliko jako výraz autonomistických cílů (361 aj.). Prinz na rozdíl od řady jiných autorů nesvádí těžké následky hospodářské krize v německém pohraničí na pražskou vládu, i když její „velké investiční programy“ (395) byly především branné a šly ve prospěch zbrojního průmyslu, dislokovaného hlavně v českém vnitrozemí a na Slovensku. Kus národně politické manipulace (diktované ovšem též hledisky státní spolehlivosti) kritizuje ovšem oprávněně (ibid.). Nezaznamenal však, že německé podnikání neprojevalo dostatek pružnosti ve strukturální přestavbě vzhledem k tomu, že nosná odvětví průmyslu v pohraničí už překročila svůj zenit. Chyběl-li německému aktivismu někdo jako Masaryk, chyběl německému podnikání někdo jako Baťa.

33 Srv. H. MOMMSEN, in: *Geschichtswissenschaft in Deutschland*, vyd. E. Faulenbachová, München 1974, s. 119.

34 Např. M. Broszat, H. Krausnick aj.; srv. K. KWIET, in: *Deutsche Geschichtswissenschaft nach dem Zweiten Weltkrieg (1945–1965)*, vyd. E. Schulín, München 1989, s. 188.

35 J. W. BRÜGEL, *Tschechen und Deutsche 1918–1938*, München 1938, 240 s.; F. SEIBT, *Deutschland und die Tschechen*, s. 398n.

Záběr práce o osudech Němců z českých zemí se po roce 1938 kupodivu zužuje, což má v autorově pojetí svou logiku. Přivtělením k říši prošla jejich identita další proměnou: stali se říšskými Němci. Poslední jejich svébytnou („selbstbestimmt“) kapitolou jsou také autorovi jen osudy sociálně demokratické emigrace. Ač se sám touto otázkou zabýval³⁶, čtenář se o jejím vývoji mnoho nedozví. Zaznamenává jen její marné úsilí pohnout Sudety k odboji a získat tak „legitimaci..... pro právo na vlast“ (411). Poté přichází už jen výčet ztrát: 215 000 padlých ve válce a dalších 200 000 v opatrné formulaci „v souvislosti s vyhnáním“ a s relativizujícím dodatkem, že „chybějí přesnější výzkumy“ (411); po Seibтови³⁷ tedy druhý významný německý historik, který k těmto číslům přistupuje s rezervou.³⁸

Válečná doba není tedy v Prinzově textu sudetskými ději právě přeplněna. To však není jen jeho nedostatek. Pokud se pro to nebude hledat koncepční (ovšem nepřiliš logické) vysvětlení, že tyto děje už nejsou chápány jako dějiny českých zemí, respektive jejich německého obyvatelstva, tkví příčina v naprostém nedostatku monografické produkce. Od svého vzniku v roce 1960 otiskla Bohemia na 500 statí, z čehož údobí 1938–45 pojednává 23 a jen jediná z nich se týká Sudet. Také ostatní německá produkce o této periodě je víc než sporá – nejvýznamnější z nich má za téma tamní odboj³⁹. Ten je však u Prinze představován víceméně jen sociální demokracií, která se v jeho podání neuvěřitelně rozrostla (na 400 000 sociálních demokratů v Sudetech – 409⁴⁰) a zastíňuje všechny ostatní, zejména komunisty.

Poslední část přehledu o válečném období (404–416) je zaměřena převážnou měrou na český protektorát. Z letného zachycení specifického okupačního režimu, podmíněného přednostně zájmem na hospodářském potencionálu českých zemí (Heydrichovo: aby se Čech nerozrušil), se nedovozují formotvorné důsledky pro postoje české společnosti a široká škála – odboj, odpor, distance, přizpůsobení, kolaborace – se přezíravě redukuje na „letargii českého obyvatelstva“ (409), eventuálně na jakýsi „třídní“ protiklad: perzekuce českých občanských vrstev, hlavně inteligence na jedné a favorizace dělnictva na straně druhé. Jinak však tyto zjevně narychlo improvizované části, propletené stejně narychlo napsanými pasážemi o odsunu a vyhnání německého obyvatelstva, neobsahují nic nového, snad jen s výjimkou tvrzení, které zpochybňuje integrálnost odsunu, že totiž z něj bylo vyňato „půl miliónu německých odborných dělníků, kteří teprve po mnoha letech, jestli vůbec, mohli opustit republiku anebo se později smířili s danými poměry“ (412). J. K. Hoensch, který uvádí týž údaj, naznačuje asimilaci těchto neodsunutých českých Němců⁴¹, což je v souladu s míněním českých autorů, kteří právě v národnostním přechýlení spatřují jedno z vysvětlení rozdílů mezi různými údaji o počtu takzvaných odsunových ztrát⁴².

36 F. PRINZ, *Beneš, Jaksch und die Sudetendeutschen*, Stuttgart 1975.

37 F. SEIBT, *Deutschland und die Tschechen*, s. 462n.

38 Soudě podle H. HIRSCHOVÉ (*Die Zeit* 22.7.1994, 2) mění svůj názor i R. Kučera, dosud nejtuzší český zastánce těchto horentních čísel, nejde-li ovšem u autorky o záměnu jmen – Rudolf a Jaroslav Kučera.

39 L. GRÜN WALD, *Widerstand gegen Hitler. Der Kampf gegen das nationalsozialistische Regime in den sudetendeutschen Gebieten 1938–1945*, München 1978.

40 Nejde o špatný přetisk údaje o 40 000 uprchlých sociálních demokratech? (Srv. E. de WITTE, *Die sudetendeutsche Emigration 1938*, in: *Sudeten-Jahrbuch der Seliger-Gemeinde 1952*, s. 97 nn.)

41 J. K. HOENSCH, *Geschichte der Tschechoslowakei*, Stuttgart, Berlin, Köln 1992, s. 126.

42 Srv. Jaroslav KUČERA, *Odsunové ztráty sudetoněmeckého obyvatelstva*, Praha 1992, s. 21, 29.

V závěru této části se autor vyslovuje k poválečným osudům Němců z Československa. Jejich integrace do německé kultury a společnosti se „už dávno stala skutkem, a je to tak dobře“. Na otázku, zda ještě i nyní zůstávají „politickoetnickým společenstvím“, Prinz odpovídá, že teprve v Německu poznali, jak jsou čeští (böhmisch) a starorakouští: „Čechy se stát nechtěli, ale Bavyry, Franky, Wirtemberčany a Hesenci se nakonec stali. Tak hojí čas – bez milosti a bez útěchy – rány dějin“; teprve budoucnost vyjeví, zda si zachovají „dědictví paměti“ stejně jako kdysi podobně vyhnání hugenotí (416).

V závěru celé knihy (474-481), který daleko převyšuje předchozí kapitoly, vrací se Prinz k mnohým tezím celé práce a některé z nich nově, hlouběji a zajímavě formuluje. Nastoluje zde též otázku historické a historiografické perspektivy: ústřední otázkou „pravého sudetoněmeckého dějepisectví je vypracovat jasněji než dosud svébytnost politického a sociálního vývoje Němců v českých zemích, také a přímo jejich svébytnost vůči Německé říši po roce 1933“; přitom se nelze nechat zatlačit „do určitého politického kouta těmi, kteří se často jen příliš hbitě chtějí odpoutat od vlastní viny a vlastního národního selhání“ (480). Formule je to poněkud nejasná: má to být výzva k nové „sudetské“ historii a oprava bohemistického zaměření díla na dějiny obou národů, anebo se jinými slovy nastoluje též problém, který formuloval F. Seibt, když napsal, že jsou sice „dějiny sudetských Němců“, ale z nich „nevyplývá sudetoněmecká historie“⁴³.

Souvislosti, do nichž je shora zmíněný postulát zařazen, počítaje v to i Prinzovo ocenění „duchovních elit“ obou stran, které dříve než političtí reprezentanti rozpoznaly cenu plodného dialogu (481), nasvědčuje možnosti druhé – výzvě k historickému zpracování největší dnešní mezery „Zweivölkergeschichte“, totiž mnoha nezpracovaných anebo slabě zpracovaných problémů historie Němců v českých zemích. Prinzovi se to podařilo ještě méně než P. Morawovi. K moderní, celistvě podané a vyvážené historii obou (či vlastně tří) národů českých zemí má jeho přehled dost daleko. Na druhé straně však základní problém pochybnosti vzbuzujícího projektu „německých dějin na východě Evropy“, jak totiž mají být chápány a pěstovány, zda jako „politická hypotéka“ anebo jako „bohaté dědictví“, dostává v Prinzově závěru pozitivní výklad. Je-li tomu tak a zdaří-li se to – i na to „dá jedinou odpověď čas“ (416) –, bude to velká změna, a nejen v podání dějin českých zemí z německé strany. Vytváří-li se taková příznivá normální situace v dějinách starších, nemůže se to nedotknout i dějin novějších a Prinzova závěrečná výzva k tomu ukazuje cestu; nepříliš zdařilá práce tak získává vyznění, jež in spe přerůstá nedostatky a problémy, které zde byly pojednány.

43 F. SEIBT, *Deutschland und die Tschechen*, s. 393.

Čeká východní Evropu „Historikerstreit“?

Zdeněk Sládek

Tématem mytologizace minulosti se zabývá americký historik Tony Judt v časopise *Transit* (Víděň) pod názvem *Vergangenheit ist ein anderes Land. Politische Mythen in Nachkriegseuropa*, *Transit*, Heft 6, Herbst 1993.

Judt uvádí svou studii konstatováním, že po druhé světové válce určily vývoj Evropy dva faktory: jednak jaltské rozdělení Evropy, jednak touha po zapomenutí nedávné minulosti. Obě strany rozdělené Evropy se přitom vyznačovaly několika shodnými rysy. Obě usilovaly, každá svým způsobem, o vybudování mezinárodní pospolitosti, opřené o sociální smír a materiální pokrok. Snažily se o eliminaci dědictví z předválečné doby, kdy se projevovaly polarizující a partikulární aspirace a resentimenty. Cena, která za to byla zaplácena, je zdrojem současné evropské krize.

Judt konstatuje, že převážná část obsazené Evropy buďto kolabovala s Němci, anebo jejich nadvládou trpně a rezignovaně snášela. Aktivní kolaborace neměla silnou oporu společnosti. Jisté však je, že v Maďarsku, Chorvatsku a vlámské části Belgie kolaboranti využili příležitosti k vyřizování etnických a teritoriálních účtů. Aktivní odpor se omezil na skupiny socialistů, komunistů (po roce 1941), nacionalistů a ultramonarchistů.

Po válce se všude prosadil názor, že nepřítel, který vládl tak brutálně, je nutno potrestat. Otázka však zněla: koho a jak. Tehdy se zrodil mýtus, jehož podstatnou součástí bylo přesvědčení, že vina spočívá výlučně na Němcích. To mělo svou logiku: bez Němců by nebylo války, táborů smrti, okupace a všech dalších jevů. Na tom se shodly všechny vítězné mocnosti, i když koncentrační tábory se zřizovaly v některých zemích i bez Němců. Rakousko na tom vydělalo, protože bylo označeno za oběť. Tím snáze si však na nevinnost činily nárok další národy a státy. Norimberský proces byl veden proti nacistům, a to ještě jen proti vybrané skupině nacistů. To byl požadavek sovětských zástupců, aby se tak zabránilo zkoumání morálního a právního aspektu války. Byla to kolektivní zvůle a očividné pokrytectví, říká Judt. Byla tím určena i povaha denacifikačního procesu. Kdyby byl prováděn důsledně, nebylo by možné například v Itálii spravovat stát. Kromě toho politické strany stály o voličský potenciál nacistů. V Rakousku bylo například v roce 1948 očištěno půl miliónu bývalých členů strany. Zbytek, který se prokazatelně dopustil zločinů, byl omilostněn v průběhu dalších sedmi let. Tím byla celá minulost uložena ad acta. Sepětí viny na válce s Německem a Německa s nacionálním socialismem usnadnilo akceptování etnických čistek po válce. Nacisté vyvraždili většinu Židů a malé etnické skupiny. Vítězové v tom pokračovali deportací

Němců z Polska, ČSR, Jugoslávie, Rumunska a Maďarska. Na 15 miliónů Němců bylo vyhnáno z těchto zemí. Dva milióny zemřely na útěku a při odsunu. Mělo to dalekosáhlé důsledky. Polsko a Maďarsko se staly národnostně homogenními státy. Další země to podnítilo k tomu, aby v etnických čistkách pokračovaly. Dokonce i liberální Beneš prohlásil, že Češi a Slováci nechtějí s Němci a Maďary žít pod jednou střechou. Evropu to příliš nevzrušilo. Naopak se činil rozdíl mezi násilím nacistů a trestem za utrpení za okupace, který vykonávaly svobodně zvolené instituce a právě osvobozené národy.

Vznikly tak dva druhy vzpomínek: vzpomínky na to, co „nám“ Němci udělali, a na to, co jsme „my“ způsobili jiným. Dvě minulosti a dva druhy argumentů. Na to, co bylo za války spácháno na těch druhých, se zapomínalo.

V této souvislosti vznikl mýtus o hnutí odporu. Aby bylo prokázáno, že vítězné národy nenesou na minulosti žádnou odpovědnost, musely klást odpor ve své převážné většině, od Itálie až po Polsko, od Nizozemska po Rumunsko. Pochopitelně existovaly země, kde byl tento mýtus výsměchem historickým skutečností. Jako třeba v Itálii či ve Francii, kde se odboj omezil na sever, anebo v Nizozemsku, kde se v národním povědomí zahnízdily kalendářové historky, jak nizozemský sedlák zachránil britské piloty.

Proč zástupci odboje nevystoupili proti této falzifikaci? ptá se Judt a odpovídá, že to vyžadoval státní zájem, získání důvěry k novým režimům. Kromě toho šlo o voličské hlasy.

Komunisté si nepočínali jinak. Proto mimo jiné P. Togliatti prosadil zákon o amnestii. Na východě sugestivní legendy lichotily občanům, že byli nevinnými oběťmi a že nenesou žádnou vinu na svém osudu a na zločinech spáchaných na jejich území. Navíc tu byl po ruce důvod, proč si vyřídit účty s těmi, kdo „vydali zemi Němcům“. Cesta k stabilizaci společnosti předpokládala totální kolektivní amnezii.

Konvergence v tomto směru na obou stranách rozdělené Evropy však pokračovala i po roce 1948. Nastoupila idea evropanství. Ta vyžadovala, aby vše, co souviselo s válkou, bylo vytěšněno z kolektivní paměti. Nacismus se v tomto pojetí stal německou záležitostí, která byla uložena ad acta. Po válce bylo přece Německo denacifikováno a viníci potrestáni. Ve Francii byla vichystická perioda hodnocena jako patologické vybočení národních dějin, způsobené okupací a válkou. V Itálii se o fašismu přestalo diskutovat. Mussolini byl portrétován jako vyšinutý člověk a k moci ho prý dosadila brutální a nereprezentativní klika. Norsko, Dánsko, Nizozemsko a Belgie byly označeny za oběti. Také Švýcarsko participovalo na této vlně „čistého svědomí“. Myšlenka Evropy se stala náhražkou za národní identitu, která po sobě zanechala hluboké rány. Ve východní Evropě se budovaly pomníky obětem antifašistického boje. Tak se stalo, že ani na Západě, ani na Východě nebyli zločinci a kolaboranti potrestáni. Byl to pochopitelně komplikovaný problém. Jak trestat desetitisíce či milióny lidí za činy, které moc povolila, legalizovala nebo podněcovala?

Příspěl k tomu i začátek studené války. Druhá světová válka ustupovala do pozadí. Německo bylo potřebné jako spojenec. Na východě nebyla minulost jinou zemí, ale celým souostrovím. Komunismus, jak se zdálo, skoncoval s veškerou minulostí. Sovětský svaz konfiskoval národní mýty pro své účely. Tvořily se nové dějiny. Vznikl mýtus o revolučních poválečných změnách. Držel se přes čtyřicet let. V nové situaci se objevila témata, která obraz minulosti východoevropských zemí znovu vytvářejí anebo do-datečně kazí. První téma je odpovědnost za nastolení komunismu. Objevil se a zakoreněnil názor, že komunismus byl instalován vnějším nátlakem. Ale je faktem, že jen málo lidí se proti komunismu postavilo. Hanebnost reálného socialismu spočívala v tom, že

lidi nutil k pokořujícím formám kolaborace, pokud chtěli žít alespoň snesitelným životem. Většina lidí dříve nebo později kolaborovala. Pokud se lidé stydí za to, že žili v komunismu, pak ne kvůli spáchaným zločinům, ale za každodenní ponižující kompromisy. Obsese, která zachvátila celé národy, pramení z toho, že se podílely na utajovaných špinavostech nebo o nich aspoň věděly. Analogie s Francií 40. let je tu frapantní. Vzájemné výčitky a obviňování se šíří a vyhrocují se do krajnosti. Někteří by omezili vinu na reprezentativní případy. Jiní by potrestali celé národy. Komunistickou minulost nelze v zájmu pochopení dějin ani odepsat, ani odložit ad acta. Nelze zapomínat ani na to, že se navazovalo na některé domácí tradice. Komunistické režimy nepadly z nebe.

Vytěsnění zkušeností s komunismem vede i k scestnému chápání antikomunismu. Dochází k tomu, že antikomunističtí duchovní, nacionalisté, kteří bojovali po boku nacistů, pravicoví partyzáni, kteří vraždili komunisty a liberály, se dožadují, aby byli jako nositelé antikomunistického smýšlení rehabilitováni. Naproti tomu se vede tažení i proti bývalým komunistům, kteří se s režimem rozešli. Svou úlohu hrají i hmotné zájmy. Nemálo lidí z událostí let 1938–1948 profitovalo.

Tyto a další paradoxy vysvětlují, proč se v Evropě objevují názory, které komunistický režim neodstranil, jenom zatlačil do pozadí. Do vzniklého vakua po komunistické ideologii vnikají nyní takové jevy, jako jsou etnický partikularismus, nostalgie po starých dobrých časech, nacionalismu, xenofobie atd. Navazují na dějinné národní tradice.

Nejnápadnější je antisemitismus. Téměř všeobecně platí, že Židů zbyla v těchto zemích hrstka. Nikdo nevzpomíná rád na to, co se tu odehrálo (ostatně i Židé neradi slyší, že oni či jejich rodiče tíhli k levici) a tento syndrom lze nalézt i na Západě. V Rakousku se jednotlivé skupiny obětí postupně slévaly v nediferencovanou masu a posléze v národ, který byl obětí. Ve Francii byli Židé počítáni do masy deportovaných. Čtyřicet let to trvalo, než se o postoji vichystického režimu k Židům začalo diskutovat.

A v současnosti? Nevstoupí do hry nové revize a nové interpretace minulosti? Nedávná minulost již dozajista nebude vypadat jako dříve. Začínají však vznikat nové mýty: „...východní Evropané ještě ani nezačali s hodnocením a pochopením své mnohovrstevnaté minulosti, kterou zdědili, včetně té, která začala rokem 1948 a nedávno skončila. Válka a především poválečná léta jsou i nadále terra incognita a Leszek Kołakowski má bezpochyby pravdu, když prorokuje, že před východní Evropou stojí její vlastní a bolestný *historikerstreit*.“

Nové mýty se však budou dotýkat i jiných stránek věci. Západní Evropa nyní prolouvá mořem chybných představ o svém postoji ke komunismu před rokem 1989. Sovětská hegemonie nad východní Evropou měla dvě závažné přednosti: izolovala východní Evropu od zámožného Západu a zároveň umožňovala pranýřovat tamější poměry. Nekomunistická levice již zapomněla na to, jaký postoj zaujímal k sovětské nadvládě.

Také ve východní Evropě probíhá přehodnocování svízelně. Diskuse o kolaboraci jsou proto tak těžké, že komunismus nevznikl ve vzduchoprázdném prostoru. Čistky tu představují obdobné nebezpečí jako v poválečné Francii. Ty byly natolik propleteny osobními animozitami a úcty, že se po několika měsících staly zcela nevěrohodnými, a těžko se dalo rozlišovat mezi dobrem a zlem.

Kromě toho se zapomíná na úlohu komunismu při modernizaci východní Evropy. Industrializovaly se přece celé regiony a ničily se staré struktury. Také události roku 1989 asi vstoupí na území nikoho. Těžko lze například tvrdit, že osvobození Polska

a Maďarska by bylo možné bez blahosklonné nevšímavosti Moskvy. O Československu kolují dohady, že se na svržení tamějšího režimu podílela Moskva.

Nová Evropa tedy stojí na pohyblivém písku, na stejném jako historie poválečná. Od Španělska po Litvu je přechod od minulosti k současnosti interpretován ve smyslu evropské ideje, která je sama o sobě historickým a iluzorním produktem. V době, kdy se evropský parlament zabývá likvidací celních závor, závory vzpomínek zůstávají pevně na svých místech.

Tolik Tony Judt. Jeho úvaha, která je tu reprodukována zkratkovitě, není shovívavá a nikoho nešetří. Není přitom prosta chyb. Judt uvádí mimo jiné jako doklad o chybném vyvození závěrů z minulosti československý lustrační zákon, který však interpretuje nepřesně. Upozorňuje opodstatněně na Gorbačovovu úlohu při převratu v Československu, ale kupodivu se v této souvislosti nezmiňuje o Rumunsku a NDR. Zato přeceňuje zásluhu „komunismu“ o modernizaci východní Evropy, respektive některých jejích regionů, ačkoli poznatky získané bilancováním ekonomického stavu celé řady zemí reálného socialismu ukázaly, že devastace způsobená jejich ekonomikám komunistickými režimy předstihuje závěry mnohých expertiz, vypracovávaných početnými štáby odborníků v západní Evropě.

Přesto je Judtova studie důležitá a podnětná. Obrací pozornost k problémům mýto-tvorného procesu, který v tomto století probíhá před našimi zraky. I my jsme jeho aktivními, nejčastěji však pasivními účastníky. *Historikerstreit* na nás nečeká za bukem, ale již začíná. Ptáme se znovu na racio vzniku československého státu, na Benešovu úlohu, na faktory takzvaného komunistického puče v roce 1948, na události roku 1968, na povahu „sametové revoluce“, na příčiny rozpadu československého státu atd. Úskalí spočívá v tom, že jsou to problémy velmi živé, ba aktuální, a zatím si lze těžko představit, že už je lze zcela historizovat. Odpovědi přicházejí ze všech stran, od vítězů i poražených, od aktérů stěžejních událostí i od prostých účastníků či obětí dějinného procesu. Není vždy snadné vynést jednoznačný soud. Pravda se často skrývá za povrchem sugestivních výpovědí. Hrozí již reálné nebezpečí, že místo starých mýtů obsadí mýty nové. Tím obtížnější je úloha historiků. Na její úskalí poukazuje ve své studii Tony Judt, jehož prací bychom si měli všimnout.

Historie má pomáhat žít

Golo Mann (1909–1994)

Bedřich Loewenstein

Golo Mann, který zemřel v dubnu 1994, krátce po svých pětadesátinách, neměl rád, když byl na veřejnosti uváděn jako syn velkého Thomase Manna. Trpěl otcovým chladem a – jako Jan Masaryk – svůj opravdový talent rozvinul až poté, co dominantní otec na něj přestal vrhat své kritické pohledy. Pocity ztracenosti a smutku Golo Manna však neopustily nikdy, i když po své padesátce začal sklízet zasloužené vavříny. Nebylo to jen vinou rodinné konstelace, k níž patřil skvělejší bratr Klaus, že studovaný filozof, žák Karla Jasperse a nesporný umělec slova, měl problémy najít svou identitu. Našemu vnitřnímu hledání někdy dodávají definitivní směr vnější okolnosti. Rok 1933 znamenal pro 24letého exil, ale také zhroucení iluzí o pokroku a evropské civilizaci, asi také o člověku jako takovém. „Nemohu už plně důvěřovat svým krajanům,“ píše v eseji o antisemitismu (1966), „nemohu už nikdy plně důvěřovat lidem.“ (*Zeiten und Figuren*, 170.)

Zůstalo podezření, že humanita spočívá na velmi křehkých základech, že v dějinách nevládne zákon postupné perfektibility, nýbrž tragédie, „ztroskotání lidí nejlepších na těch nejhorších“, jak to sám zformuloval roku 1973 v rozsáhlé stati o ušlechtilém aristokratu a protihitlerovském odbojáři Moltkovi, který o svém stavu soudil, že je jako chameleon, bez morální substance: slušný ve slušném prostředí, prostý ve sprostém. Ale masy snad byly ještě horší a Golo Mann dodává: jestliže tyranie je udělala takovými, jaké byly, tak ovšem tyto masy také udělaly tyranii takovou, jaká byla (*tamtéž*, 300).

Německá a evropská tragédie také udělaly tečku za Mannovými vyhlídkami věnovat se poklidné akademické dráze (měl pro ni ostatně málo vloh). Jeho značně artistní, někdy geniálně prostá tvorba po tomto zářezu pozbyla vši neviny *histoire pour l'histoire* a především staví hráze proti barbarství, chrání hodnoty před přívalem pahodnot, varuje před nezodpovědností. „Nad tou spoustou přímo zženštilé nedůslednosti, egoistického chladu, bezmoci a pošetilosti musí žasnout pozdější věky,“ komentuje mladý emigrant rakouský „anšlus“ roku 1938, jakkoli mu neupíral všechnu historickou logiku. Situace se však proti roku 1918 naprosto změnila; historická práva se stala žetony v cynické hře totálního státu, který nezná nic než dobývání a podrobování. Nelze se klamat o jeho podstatě a chtít „žít bezpečně v nebezpečné době“ (*tamtéž*, 7).

Z Mannových historických esejí se tak vytrácí hranice mezi minulostí a žhavými otázkami přítomnosti; píše o Friedrichu Gentzovi a jeho boji proti Napoleonovi, a přitom prosvítá problematika odboje proti „obludě A. H.“ a obětí s vytvořením evropské

poválečné rovnováhy. „Válka, která spojila vlády... opojila národy samy sebou a obrátila je nepřátelsky proti sobě.“ „Nepěkné bylo, že hněv lidu (proti Napoleonovi) propukl, až když bylo pravděpodobné, že se bude moci vybit beztržně.“ „Sotva přestalo hrozit napoleonské nebezpečí, byla zapomenuta i velká lekce...“ (*Genz*, 225, 200, 248.)

A přece se Golo Mann i ohrazoval proti „prezentismu“, proti příliš bezstarostnému vnášení našich kategorií, problémů, morálních hodnot do minulosti. Viděl v tom skrytou aroganci, ale i zaslepenost. „Historik, i když je sám bez víry, musí v zásadě lidem zašlých kultur věřit jejich víru“ (*Südd. Zeitung*, 30. 11. 1974). Věřil, že je možné se vmýšlet do představ nám cizích lidí a rozlišovat mezi původním smyslem některého textu a pozdější interpretací. Do lidského myšlení i do politické praxe tím vždy tak či onak vstupuje poznávající a jednající člověk. Proto Golo Mannovi nestačí analytický rozum, když se mu zdá, že chybí konstruktivní síla, *vůle pomáhat*; ostýchal se mluvit o lásce. Nesporně velký Max Weber například byl „požehnan obrovským charakterem a rozumem, ne však opravdu tvůrčím duchem“, takže své rozpolcené nitro promítal navenek a v bezútěšném, chladném světě viděl samé antinomie: buď věda nebo politika, buď etika smýšlení nebo etika odpovědnosti. Také vzájemný bojový protiklad mezi národy a státy zůstal u Webera beznadějně nepřeklenutý. Intelektuální poctivost v jeho pojetí nedovolovala napravovat a smířovat. Golo Mann Webera podezírá, že viděl svět ztroskotat, protože koneckonců chtěl ztroskotat sám (Max Weber, 1964, in: *Zeiten und Figuren*, 168n). Mannův pohled na lidstvo byl neméně melancholický, ale neměl rád fatalisty ani fanatiky jediného kréda.

Naproti tomu se vždy cítil přitahován muži stojícími nad národy a jejich malichernými spory; vůbec se rád věnuje životopisnému žánru, kde může uplatňovat svou schopnost charakterizovat osoby, kde může historii *personalizovat* a také sám vstupovat do vyprávění – jako ve velké stati o Kurtu Hahnovi, zakladateli salemských škol a poradci posledního císařského kancléře Maxe Badenského: „Na spravedlnost ve válce, tj. ve světě nezaloženém na právu, máme nárok jen tehdy, můžeme-li ještě sami páchat bezpráví a nečiníme tak. Německo se vzdalo bezpráví, až když už (bezpráví páchat) nemohlo...“, čímž roku 1918 prohrálo nárok na spravedlivý mír (K. Hahn als Politiker, *Neue Rundschau*, 1965–4, 608).

Velký kus samotného Golo Manna obráží i jeho studie o lordu Actonovi (1950), katolickém anglickém světoobčanovi, z jehož díla zpravidla citujeme jedinou větu, že moc korumpuje a absolutní moc korumpuje absolutně. S Actonem měl Mann společné důvěrné styky se starou aristokracií, ale i přesvědčení, že lež a zrada jsou špatné vždy a všude a že vražda ve jménu Božím či státu nepřestává být zločinem. Stejně jako on se také neoddával lacinému posměchu a odhalování, spíše sdílel jeho sympatie s „tonoucími loděmi“ – čímž oba mysleli například staré Rakousko, zatímco nacionalismus pokládali za slepou uličku, za modloslužbu, za „rozčilený, pohanský kult vlastní bytosti“ s pustošivými důsledky (*Zeiten und Figuren*, 43).

Thomas Mann kdysi varoval před antikomunismem jakožto základní pošetilostí dvacátého století; jeho syn už roku 1939 usoudil, že Marx není bez viny na morálním zdivočení našeho věku: na hrůzách v dnešním Rusku, jelikož „zneužití věci tkví ve věci samé“ (*Co zůstává z Karla Marxe*, 28); také na německé katastrofě, kde věřící v Marxe jako učarovaní hleděli na formulky Mistrovy a tomu, co se kolem nich odehrálo, nerozuměli ani za mák. V roce 1952 (*Kontinuita a spontaneita*) Golo Mann sice hájí zásadu, že kdo říká A, nemusí říkat B, natož odříkat celou abecedu, ale i zřetelnou *souvislost* historických úkazů, například mezi Marxovým manicheismem a kverulantským dogma-

tismem na jedné a současnou studenou válkou na straně druhé; mezi Leninovým pojetím revoluce, strany, politiky na jedné a Stalinovým terorem na straně druhé. „Co velký realista a bláznivý fantasta přehlédl, bylo jen toto: svéráz a vlastní vůle předmětu, s nímž měl co dělat – Ruska, člověka, světa.“ A později: „Tak rozumný však politický svět není, aby se rozplynul v pojmové hře ... filozofie, natož přechytralá, vumělkovaná filozofie Hegelova se nehodila k tomu, aby s ní lidé dělali politiku“ (*Deutsche Geschichte*, 181).

Toto téma se v Mannově díle vrací; „...mladistvá pošetilost, podle které se věci musí podrobit naší vůli, a že lze vládnout světu pomocí několika málo zásad“ (*Gentz*, 247), je ironizována citátem z konzervativního publicisty doby vídeňského kongresu. A o Tacitovi: Svět se mu zdá být divadlem, většinou absurdním, takže člověk, má-li štěstí, přežije tyrany v důstojnosti a s humorem. Mannovi to jistě nestačilo, ale historie rodí skeptiky (P. Bertaux v dubnu 1979 k sedmdesátinám Golo Manna).

„Skutečnost je plna strusek, které utopie nezná.“ G. Mannovi na marxistickém myšlení nevadila jen tato utopická pošetilost a redukce dějin na několik málo motivů typu třídního boje, nýbrž i tendence tyto motivy racionálně odvozovat z určitých, například sociálně ekonomických struktur. Proti analýze struktur nenamítal nic, jen to, že kromě dílčích výsečí tím vlastní dějiny neuchopíme. Z jejich zápletek a z nepředvídatelných subjektivních zásahů zpravidla vychází něco docela jiného, než by vyplývalo z racionálních analýz – pročež se mu princip *vyprávěcí* zdá přiměřenější předmětu (*Theoriebedürftigkeit der Geschichte*, 1979, in: *Zeiten und Figuren*, 434). Rozhoduje ctižádost a strach, lehkomyšlnost a fanaticismus, neznalost protivníka i spojence, mocenské konstelace. Konflikt mezi Čínou a Ruskem přirozeně nevyplývá z toho, že mocipáni různé vykládají spisy pana Lenina. Jistě je každá mocnost nějak sociologicky strukturovaná; Bourboni a jakobíni, Romanovové a sovětské politbyro měli odlišnou sociální bázi, přitom však kontinuitu v mocenské politice (*tamtéž*, 440).

S podobnými konzervativně realistickými, antiideologickými názory nebylo samozřejmě, že Golo Mann najde mnoho sympatií pro „ducha Ameriky“, například rooseveltovskou směs nevybíravosti v prostředcích a velkorysý lidumilnosti (*Vom Geist Amerikas*, 1954). V podstatě revoluční změny New Dealu nebyly ovšem důsledkem žádné ideologie, nýbrž podle něho jako by plynuly ze samotných realit; přitom se podařilo podchytit je ústavou, takže zůstaly elementem continuity (67). Pragmatismus, pro evropského intelektuála pohoršení, interpretuje Golo Mann shovívavě; pravdou je podle něho to, co pomáhá – určitý odstín proti Jamesovu „what works“. Podtrhuje americkou toleranci, vylučující nejen umrtvující nadvládu tradice, ale i pasivitu morální a duchovní, nečinné fňukání (92). Nač je pravda, když nepřispívá k soužití jednotlivců i skupin, když neuvolňuje energii? Pragmatismus se mu vůbec zdá méně teorií jako spíše životním postojem, sympatickým, ovšem nikoli zcela spolehlivým: například příliš důvěřuje lidem. „Nerozumí zlu. Ale dává lidem šanci být dobrými tím, že dělá, jako by *byli* dobří“ (100).

Strýc Heinrich Mann, „nevědoucí mág“, jako otec Thomas, nenapravitelný Evropan, naproti tomu „byl předem rozhodnut Ameriku ne-li nenávidět, tak přece nemilovat“ (*Zeiten und Figuren*, 321). I Golo Mann později revidoval leckterou z nadějí vkládaných do země, která ho v roce 1940, po pádu Francie a po dobrodružném útěku přes Pyreneje, pohostinně přijala a v jejíž uniformě se roku 1945 vrátil do Evropy. Roku 1967, zdaleka nejen kvůli vietnamské válce, vrcholilo jeho zklamání: „...olověná závaží moci, spočívající na nevědomých masách, jimiž manipulují politici; oportunisté, zachtlí omezení, pseudovědeckí kejklíři, a v čele hloupě pyšný, hloupě vychytralý prezident (L. B. Johnson)...“ (*Polit. Tagebuch, Neue Rundschau*, 1967-3, 374).

Postoj vítězů k poraženému Německu se protinacistickému emigrantovi asi přestal líbit už dříve. Kdo zoufale prožíval zaslíbenost, nepochopení, zbabělost, oportunismus zdaleka nejen Angličanů a Francouzů vůči hnědé diktatuře, ten nepotřeboval sentimentální vztah k zlotřilé vlasti, aby prohlédl falešnost protiněmecké rétoriky, která, jak tomu bývá, trochu zastírala předchozí vlastní selhání. Podle Golo Manna bylo absurdní hledat kořeny hitlerismu v Bismarckovi a v pruském militarismu, natož v romantismu, v Lutherovi, ba snad dokonce v jakési původní germánské agresivitě: přílišná čest pro vulgárního nihilistu a falešného hráče, který se nanejvýš obklopoval atrapami německé minulosti. Konstrukce dějin jednoho velkého evropského národa jako jednosměrné cesty do zkázy kromě toho, že sedla na lep šmíře nacistické propagandy, neskýtala pro demokratický nový počátek, pro návrat do Evropy příliš navazovacích bodů. A vědění, tedy i historické, jak víme, podle Golo Manna mělo *pomáhat*. „Zoufalství je věc nepraktická a amorální“ (*Neue Rundschau*, 1965-3, 377).

Jako pomoc, jak znovu nalézt duchovní a politickou rovnováhu, je třeba chápat Mannovy *Německé dějiny 19. a 20. století* (1958, 250 000 prodaných výtisků). Není snadné formulovat Mannovu „tezi“. Těžko také lze po 35 letech tlumočit osvobodivé působení, které bylo spojeno s jejich četbou, i na nás (recenzoval jsem Golo Manna už začátkem 60. let). *Dějiny* byly vědomě psány pro širší veřejnost, nebyla to učená historie pro historiky. Bylo možno v nich najít prvky „apologetické“: Německo bylo vždy částí Evropy, a to ani lepší, ale ani horší než ostatní národy, s nimiž tvořilo systém spojených nádob. Ani Prusko nebylo jediným státem narostlým z válek a loupeží; co jiného dělal Ludvík XIV. (41)? Fridrich II. Pruský, „velký, podivný, přitažlivý i odpudivý zjev“, „lidu vzdálený, zlostný, beznadějný posměváček“, jehož legenda Německu neprosperla: očekávání velkých činů bez ohledu na prostředky, pokud jen přinášely úspěch (45).

Leccos německého přichází zvenčí, i věci problematické. Byl to Napoleon, kdo dal Němcům „nové pojetí politiky, státu, moci, války, úspěchu a velikosti“ (64). Tehdy se prý zrodila pochybná „jednota události, pravdy a práva, modloslužba moci a úspěchu“ (*Napoleon und die Deutschen*, 1969). Typická je reakce na výtku, že vídeňský kongres „čachroval“ se zeměmi a národy: pozdější zkušenosti nás naučily, že plebiscity *nejsou* spolehlivým prostředkem při zakreslování hranic a zakládání států. Metody roku 1815 se Golo Mannovi zdají koneckonců produktivnější než metody roku 1919 nebo dokonce barbarství roku 1945 (*Deutsche Geschichte*, 98). Skvělé jsou nejen Mannovy portréty rozhodujících postav a duchovních reprezentantů – Hegela, Heina, Marxe, Lassalla, Schopenhauera, Bismarcka –, ale i to, čemu autor říká „meziúvahy“; v kapitolkách, kde shrnuje, co se stalo, formuluje možnosti i nebezpečí, ptá se po alternativách. Dějiny jsou otevřené, „kontingentní“, nikoli zákonité. Právě proto se vlastně dají jen *vyprávět*, rekonstruovat, ale nikdy ne předvídat.

„Nic z velehrůz našeho století nebylo nevyhnutelné,“ shrnuje později (*Die Zeit*, 15. 2. 1985), tj. bylo to výsledkem lidského rozhodování, selhání, zloby, strachu, nedostatku předvídatosti. Zvláště na velkých křižovatkách, 1866–71, 1914, 1918–20, 1932–33, 1945, byla nejen žádoucí a představitelná, nýbrž *možná* jiná řešení. Tato otevřenost dějin ostatně zakládá jejich zajímavost, jejich živost, možnost vést s jejich protagonisty dialog. To Golo Mann činí se zcela mimořádnou inteligencí, schopností se vcítovat do situací, oživovat je zpětnou účastí a ne bez kacířské připomínky, že ne vše stojí za vědění a zaznamenání. Tacitova věta „nikdy nebylo lepších otroků a horších pánů“ někdy nahradí celé archivy naplněné tlustospisy. Historický cech taková slova nerad poslouchá.

Golo Mann se dopouštěl i jiných prohrěšků. V roce 1985, 40 let po válce, ačkoli sám o Hitlerovi nedovedl hovořit jinak než „s pěnou u úst“, dokonce usoudil, že někdy je snad lépe se věnovat pestré, ale vzdálenější minulosti než jítfit nezacelené rány a dohadovat se o vinách teprve nedávných. – Je to jistě výrok starého muže, který toho příliš mnoho zažil a který tu trošku rozumu a naděje posledních desetiletí nechtěl ohrozit obnovováním sebeoprávněnějších nároků, připomínáním křivd a jejich politickým využíváním. Bylo to pochopitelné, ale i problematické, protože takto argumentoval poválečný německý „dejemipokojismus“. O Adenauerovi, „mazaném idealistovi“, kterého současně ctil i kritizoval, sice soudil, že byl „až příliš nakloněn Hitlerovým služebníkům odpustit a znovu použít jejich byrokratické zkušenosti“ (*Deutsche Geschichte*, 992); zároveň však oceňoval jeho realismus, jeho skeptický a nesentimentální vztah k vlastnímu národu, jeho cílevědomé zapojování zbylých částí Německa do západních struktur.

Golo Mann byl jedním z prvních, kdo požadovali doplnit adenauerovskou západní integraci uznáním realit na Východě. Jistě „nelze vyjednávat s ledem o jeho tání; můžeme zkusit vytvořit klima, v kterém taje“. Hallsteinova doktrína se však sama vzdala veškerého vlivu na Východě, kritizuje v přednášce z roku 1965 (*Neue Rundschau*, 1965-3, 386n). Po srpnu 1968 hořce uznal oprávněnost Adenauerovy nepohyblivosti (K. Adenauer, 1976, *Zeiten und Figuren*). Formulka „zřeknutí se násilí“ se mu v roce 1970 zdála nepřesvědčivá: Spolková republika se jaksi nemá čeho vzdávat, a „druhá strana užívala síly až příliš často, naposledy před necelými dvěma lety, takže působí nepěkně s takovými partnery slavnostně odpřisáhnout násilí“ (*Neue Ostpolitik*, in: *Neue Rundschau*, 1970-1, 3). V roce 1973 se zcela rozešel s kancléřem Brandtem.

Golo Mann byl i jedním z prvních, kdo v první světové válce viděl „prvotní katastrofu“ našeho století: zesurování, civilizační zlom, chaos v měřítkách, permanentní krizi, výjimečný stav jako normu. Válka, velký demiurg, „my ji děláme, ale pak ona dělá nás“ (*Deutsche Geschichte*, 622); „zmatení duchů, zklamání, nenávisť, zloba a únava“ (657). Její rozpoutání je Mannovi především příkladem lehkomyšlného břídlství (o hraběti Berchtholdovi), „otráveného, zpitomělého ovzduší“ (573). Jiné determinace, vliv zbrojařů, všenečmců, junkerských klik řadí do „souvislosti“, ne do kategorie rozhodujících příčin. Co koneckonců rozhodlo, byla celková mentalita, strach z úmyslů druhé strany, zaslepenost slabých politiků, kteří chtěli prokázat, že mají silné nervy, myšlení důstojníků, kteří se považovali za ztracenou generaci, když nezažili válku (586). A tak z banalit vznikl „požár, který měl cosi ze *samovznícení*, pod jehož dojmem... se všichni cítili oběťmi. Současně se jim zdálo krásné být v roli napadeného“ (590).

Kdo vidí události takto, musí zapochybovat o tezích Fritze Fischera, který roku 1961 z oblundných válečných cílů, vyhlášených různými německými skupinami, usuzoval na kontinuitu těchto cílů a z nemožnosti jich dosáhnout bez velké války vyvozoval, že ji Německo muselo dlouhodobě a cílevědomě připravovat.¹ Golo Mann se naopak domnívá, že ne cíle zrodily válku, nýbrž válka, jakmile vypukla, zrodila cíle (608). Fischer podle Golo Manna příliš věřil ve svá akta; o archivy Dohody se nezapímal. Německo však „nebylo jedinou šelmou v evropské džungli“. Fischerovi „schází dialektika... (vědomí) nesvobody, která spoutala obě válčící strany“, schází mu drama

1 Zejména: Fritz FISCHER, *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914-18*. Düsseldorf 1961. Diskuse shrnuta např. ve sborníku: E. W. Graf Lynar (ed.) *Deutsche Kriegsziele 1914-19*, Frankfurt/M. 1964.

vzájemně se stupňujících tlaků a vášní. Hitler je jistě nepředstavitelný bez zkušeností let 1914–1918 včetně vystupňovaných válečných ambicí, ale to neospravedlňuje Fische-rovu tendenci vidět v Bethmannu Hollwegovi „Hitlera roku 1914“. Nebyl ani super-anexionista, spíše „pocivý, historii až běda přetížený byrokrat“, slaboch, který chtěl vyhovět současně bláznivým imperialistům a rozumným sociálním demokratům (*Neue Zürcher Zeitung*, 28. 4. 1962).

Banalita zlého je základem i Mannovy interpretace katastrofy výmarské demokra-cie, zrozené pod nešťastnou hvězdou. Republika by byla předpokládala, že se lidé smíří s kompromisy – vnitropolitickými, sociálně ekonomickými, zahraničními; že prokáží dobrou vůli a trpělivost. Obojího bylo ve válkou rozrušeném Německu málo. Deflační kúra Brüningovy vlády byla učebnicově správná, jenže „nač je korektní operace, když pacient pod nožem zemře?“ (*Deutsche Geschichte*, 770n.) Také zahraničí se chovalo pošetile; zejména Francie nechápala souvislost mezi vlastní netvůřící politikou a zdivo-čením Německa (775). A pak vlastní protagonisté: prezident Hindenburg, „sobecký, zarputilý a nevěrný stařec“, Papen, „lehkomyslný, ješitný a povrchní intrikán“, komu-nisté, „pomatené, brutální a popletené duše“, sociální demokraté – bodří, ale izolovaní, „osamělí a opotřebovaní“, nacisté: bezprogramová, iracionální síla, usilující o moc a nic než moc; hnutí žijící z bídy jedněch a z bohatství druhých, z lehkomyslnosti i hy-sterie, hlavně však z nenávisti – „jak silná byla tato nenávist a jaká radost nenávidět“. Celkem by „německé záležitosti roku 1932 přivedly k zoufalství i nejpřesvědčenějšího demokrata“ (788). Jmenování demagoga Adolfa Hitlera je epizoda stejně hloupá jako strašlivá a dává pochybovat o smyslu samotných dějin (797); plným právem.

Golo Mann si ovšem klade otázku, jak mohla hrstka malých a nízkých lidí dostat šanci, aby rozhodla o osudech velkého národa; a po výčtu všech nepříznivých činitelů – versailleské smlouvy, hospodářské krize, konzervativní i komunistické zaslepeno-ti – dospívá k názoru, že výmarská demokracie nedokázala podstatnou část obyvatelstva integrovat, ba že republika byla „zkomoleným císařstvím bez císaře, se starými tvářemi, starým duchem, starými tužbami a starými protiklady“ (804).

Ve svém příspěvku pro naše pražské sympozium „Fašismus a Evropa“ v roce 1969 Golo Mann především hájil multikauzální a proteovský charakter nacistického fenoménu, hnutí o mnoha tvářích, o němž je snadnější říci, čím *nebylo*, než je zařadit pod známé pojmy („nebylo revolucí v klasickém smyslu, ale ani kontrarevolucí v klasickém smyslu“). Také jeho původ je vícero, přičemž „protipolský motiv byl pruský, nikoli ně-mecký; protiruský motiv velkoněmecký, nikoli pruský; protičeský motiv rakouský, nikoli říšskoněmecký“; pro vyvraždění Židů, iracionální fenomén, pak Golo Mann nenalézá kontinuitu v německých dějinách vůbec. Souběh jednotlivých, zdaleka ne nevyhnutel-ných dějů s iracionální příměsí mu ovšem nijak neznamená, že bychom nacismus mohli zařadit mezi pouhé politováníhodné historické dopravní nehody. Byl to anachronismus, ale anachronismy bohužel dodnes mohou „zkřídřit potěšitelný vývoj“ (*Fašismus a Evro-pa*, Praha 1969, I, 208). Narážku na situaci Československa v roce 1969 nebylo možno přeslechnout.

V roce 1968, při udělení Büchnerovy ceny, hovořil Golo Mann otevřeněji, s neob-vyklým patosem: „Nikdy nebyl za našich dnů podniknut vážnější pokus překonat to, čemu se módním slovem říká odcizení..., pokus, který navazoval na to, co je z velkých tradic českých dějin živé a upotřebitelné.“ Byl to omyl, ale nikoli „typicky intelektuál-ský“, totiž podceňování arogance moci. „Nerozumného se musíme vždy bát, ale předví-dat je nelze. Nepřikládejme tedy literatuře přední zásluhu za Pražské jaro ani hlavní

vinu za bídu podzimu. Přispěla svým dílem a činila dobře.“ (Georg Büchner und die Revolution, in: *Zeiten und Figuren*, 227n.)

Ve svém pozdravu adresovaném nově ustavené mnichovské Společnosti pro bádání o Československu (1973) použil Golo Mann o sobě obratu „kdo české země, včetně země roku 1918 s nimi politicky spojené, tak miluje jako pisatel těchto řádků...“ (*Frankfurter Allgemeine*, 23. 5. 1973). Není důvodu, proč prohlášení dočasného československého občana pokládat jen za chvilkovou náladu a stavět proti němu místa kritická a trpká, nejen vůči Edvardu Benešovi. Obojí si ostatně neodporuje. Prostí Němci v Heřmanicích, Valdštejnově rodišti, měli tak málo viny jako jejich čeští sousedé, píše při návštěvě Čech. Vinu mají lidé „vzdělání, polovzdělání a ctižádostiví“, „politizující advokáti a vlastenečtí tělocvikáři i další pohromy lidstva na obou stranách“ (Auf den Spuren Wallensteins, *Neue Rundschau*, 1966-3, 362). Nač si hrát na učitele dějepisu? – říká na adresu vzájemných výčitek Čechů a českých Němců; dějiny jsou plné bezpráví. Na druhé straně by realizace autonomní německé oblasti v západních Čechách, jak ji roku 1966 navrhol Rudolf Hilf, vyžadovala takřka nadlidskou míru velkorysosti a moudrosti, kterou těžko předpokládat (Vorläufiges Schlußwort eines Außenseiters, *Neue Rundschau*, 1966-2, 198n). Není radno zakládat politiku na iluzích. O tom jinde, se zřetelně nadčasovým akcentem: „Lichá pěna, ta naděje Čechů na spojení“ (*Wallenstein*, 263).

Mann, jen přechodně působící jako univerzitní učitel, zřejmě sám prožíval, co napsal o Schillerovi, který se čtyři roky nuceně živil v Jeně vyučováním historie: pln paniky, že ví méně než jeho studenti, krátce před začátkem semestru ještě hledá téma (Schiller als Geschichtsschreiber, 1959, *Zeiten und Figuren*). U Schillera oceňoval, že „dramatik, filozof, historik je největší tam, kde je vším najednou, všechny sklony jeho ducha se koncentrují v jediném díle, jako ve Valdštejnovi“ (*Zeiten und Figuren*, 98n).

I v Mannově „Valdštejnovi“ (1971), o jehož odborné kvalitě mi nepřísluší soud, jsou v obrovském množství kriticky sneseného a takřka románově prokomponovaného materiálu taková místa, kde probleskuje autorovo kongeniální kombinované mistrovství historické, politické, psychologické. O náboženských sporech za Rudolfa II.: „Zda šlo o náboženství či o moc a její slasti, to je dodatečné rozlišení. V náboženství hledali živí tvář a svobodu, hrdost i naději své existence.“ (67). „Kolik pyšných lidí se v dobré víře hlásilo k náboženství pokory? Kolik krutých mocipánů, dobyvatelů, pronásledovatelů k náboženství lásky?“ (100) „Nevyzpytatelné jsou škodolibost, divokost, krutost..., naskytne-li se příležitost objevit a rozpoutat ďábla v sobě. Bylo by lépe, kdyby vládcové z povolání takovou příležitost neposkytovali...“ (128). O Karlu st. ze Žerotína: „Bohužel ti, kteří umějí vidět, nedovedou většinou jednat, a ti, kdo jednájí, většinou neumějí vidět“ (165).

O bělohorských vítězích: „Bylo zvláště odporné, že vychutnali do dna vítězství příliš snadno dosaženého... Revoluce nebyla opravdovou revolucí. *Protirevoluce* se stala opravdovou“ (204). Zase jsme měli při čtení dojem, že Golo Mann píše „o něčem jiném“, o třiapůl století pozdějším. O Valdštejnově psychologii: „Potřebuje kolem sebe pořádek. Také krásu, pokud je spojena s užitkem. Vedle moci a koní jsou mu stavby tím nejdůležitějším na světě... Musí se stále znovu prokazovat samotnou tíhou své sebe-reprezentace“ (296, 307). „S domem Habsburků se mu dařilo, a rovněž tak s římskou církví, bude se držet obou i nadále, tím spíše, že už není volby. Loajalita se vyplácí... Byl Čechem, a když už Čechem není, není vlastně ničím jiným nežli on sám, egocentrický sen“ (301).

Snad se mi těmito málo ukázkami podařilo zprostředkovat něco z nenapodobitelného způsobu Mannova myšlení a psaní. „Jeho jazyk je úsporný, ne však střízlivý jako jazyk Caesarův; jazyk umělý, určovaný spíše autorem než předmětem; ve vzácných chvílích se pozvedá na úroveň poetickou, prorockou“ (Golo Mann o Tacitovi, in: *Zeiten und Figuren*, 359). Mannovy tu apelativní, tu zobecnující formulace nejsou laciné duchaplností, nejsou ani abstraktním teoretizováním, nýbrž jsou nesený vědomím, že historické vyprávění je současně jedinečné i exemplární (Theoriebedürftigkeit, *tamtéž*, 439). Jeho „literární“ formulace jsou prostředky, jak organizovat chaotickou látku a jak zainteresovat čtenáře; vyčnívají z pracně a dlouze dobývané půdy, na které se autor jen zdánlivě lehce pohybuje. Osud problematického hrdiny se i v případě Valdštejnově slévá s osudy problematické doby, až nakonec „jeho vlastní únava a zoufalství se setkaly s únavou obecnou. Reflektoval znechucení válkou i chaos, který nezvládá jediná, vyčerpaná vůle; nikoli všeobecný chaos a nikoli chaos v něm samém“ (1089).

Mannovo dějepisectví bylo zprvu přijímáno s nadšením liberálů, konzervativců i levice: uhořel na strunu, která kolem roku 1960 odpovídala obecné vůli vykročit vpřed, a to bez zarputilého obránářství a bez nediferencované zkroušenosti. I jeho „Valdštejn“ (1971, 240 000 výtisků) se stal ještě jednou bestsellerem. Od nástupu studentské revoluce a neomarxismu na univerzitách však jeho dílo naráželo na rostoucí kritiku či spíše nezáměr. Golo Mann sice souhlasil se studentskou kritikou americké politiky i přílišné moci Springerova tisku, ale znechucovala ho neliberálnost studentů, jejich nedostatek tolerance, „dervišovský povyk“, nedostatek smyslu pro realitu. „V tu chvíli tlakoměr věští hysterii“ (Polit. Notizen im Frühling, *Neue Rundschau*, 1968-2, 224).

V pseudomarxisticky legitimovaném nesouhlasu byl kus generačního nepochopení a snad arogance: takřka přes noc přestali mladou generaci zajímat jednotlivci a elitní kultura a do popředí se dostávaly struktury, všední den prostých lidí, sociální protest, osudy žen, dějiny sexuality, výživy, bydlení, hygieny, duševních chorob, mentality, vězeňství, ne-li Marx a Mao. Rozumné jádro nového zájmu se s dějepisectvím Golo Manna nijak nevyklučovalo, ale nová generace se o ně přestala zajímat. K odmítavému postoji i arivovaných německých osmašedesátníků snad také přispělo, že se Mann ne vždy šťastně angažoval v německé politice; především mu neodpověděli, že si považoval F. J. Strauße. Ještě roku 1987 Manna prudce napadl dramatik Rolf Hochhuth ve sporu o konzervativního politika H. Filbingera, za války vojenského soudce (*Dt. Allg. Sonntagsblatt*, 6. 9. 1987).

Ani pravice však neměla z Golo Manna skutečnou radost: „Dějiny jsou vždy otevřené, a potud je otevřena i německá budoucnost,“ řekl Golo Mann v interview roku 1985. „Nemohu však na smrt vystát slovo 'německá otázka'. Nemůžeme svět dvě stě let nudit německou otázkou. Němci měli svou šanci... Člověk může svobodně některé věci dělat, nebo nedělat. Dělá-li to – a to platí v osobním životě jako obecně historicky –, pak to má následky, které ani Pánbůh nezmění“ (*Die Zeit*, 30. 8. 1985).

Eseje Golo Manna vycházely v různých vydáních; cituji, pokud není uvedeno jinak: Golo MANN, *Zeiten und Figuren*. Schriften aus vier Jahrzehnten. Frankfurt/M. 1979; *Friedrich von Gentz*. Geschichte eines europäischen Staatsmanns. Frankfurt/M. 1972; *Vom Geist Amerikas*. Eine Einführung in amerikanisches Denken und Handeln im 20. Jahrhundert. Stuttgart 1961; *Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*. Frankfurt/M. 1967; *Wallenstein*. Sein Leben erzählt von Golo Mann. Frankfurt/M. 1971; *Erinnerungen und Gedanken*. Eine Jugend in Deutschland. Frankfurt/M. 1989.

Příloha

Z mé neúplně dochované korespondence s Golo Mannem vybírám pro tyto účely 21 dopisů, které po mém soudu mají určitý význam pro české soudobé dějiny. Dopisy jsou v originále německé, psané na stroji a s Mannovou dopisní hlavičkou. Číslování je mé.

Můj osobní kontakt s Golo Mannem začal dopisem z 15. 5. 1966 a zasláním mé studie o německém antidemokratismu (Historica XI, 1965).

Golo Mann odpověděl dopisem z 21. 5. 1966 (1):

„...Zde, zdálo se mi, je úroveň, na které principiální protiklady přestávají existovat a na níž je možno se ve vši skromnosti setkat při hledání pravdy. Ten pocit jsem měl při čtení Vašeho spisu vlastně ještě silněji než u Lukácese. To je muž pronikavého rozumu a vysoké noblesnosti, kdo by to chtěl popřít. Ale přece je v zásadě doktrinář. (Je Vám ostatně známo, že můj otec v Kouzelném vrchu, v postavě Naphtově, podal jeho poněkud předznačený obraz?) Brzy po roce 1945 jsem se jednou v Curychu potkal s Lukácsem, řeč přišla na Heideggera a na Jasperse. Lukács pravil: 'O Heideggera se mohu zajímat, to je koneckonců skutečný duchovní exponent pozdního kapitalismu. Ale Jasper, to není nic jiného než mělký farář.' Což nebylo spravedlivé. Našemu příteli (Bohumilu) Černému jsem právě poslal nejnovější Jaspersovu knihu 'Kam spěje Spolková republika?' Je to rozhodně lepší než mělké farářství.' Zkrátka, znovu a znovu jsem napsal 'sic' na okraj Vašich stránek; i o osobních zmínkách, např. o mém příteli Harry Prossovi. Máte docela pravdu, že on se občas blíží tvořivému marxistickému myšlení; *tvořivému* (v orig. proloženě) marxistickému myšlení. Blíže než moje maličkost, vím to dobře. Inu, každý musíme hledět korigovat daný nám duchovní charakter, ne však jej zfalšovat, a tak dožít do konce, jací jednou jsme. Od svého otce mám konzervativní dědictví, hledím je však zkorigovat, přibližně jako on, byť ne zcela tak jako on, a v každém případě se snažím působit pro 'mír a pokrok', nejinak než Vy. Mnoho 'působit' jako spisovatel a příležitostný publicista v německé spolkové republice ovšem nejde. V tom ohledu se toho mnoho nezměnilo. V okamžiku mi zase jednou působí těžké starosti, co se tam vyvíjí a děje. Inu, člověk se všude stará nejvíce o to, co se ho nejvíce týká...“

Závěrem Golo Mann ohlašuje svou návštěvu Československa na podzim t. r. a zmiňuje se o technických potížích při psaní „Valdštejna“.

Další korespondence je mezerovitá. K setkání v Praze nedošlo; byl jsem na přednášce v západním Německu.

20. a 27. 10. 1967 píšu Golo Mannovi ohledně jeho proponované přednášky v Historickém ústavu ČSAV, která se uskutečnila 2. 11. 1967. Při té příležitosti jsem Mannovi položil několik otázek v interview, které mělo vyjít v Orientaci. Golo Mann se 29. 12. 1967 (2) omlouvá, že mé otázky ztratil:

„...Máte-li ještě jednu kopii, byl bych Vám vděčný, kdybyste mi ji laskavě poslal. Otázky byly samy o sobě natolik zajímavé, že stojím za to je zodpovědět. Zvláště jedna, na

* Komentované výtahy z této Mannem zprostředkované knihy se mi podařilo uveřejnit v pražském *Filozofickém časopisu* r. 1967.

kteřou si vzpomínám, totiž jak se dnes stavím k Spojeným státům a k své staré knize o Duchu Ameriky. K té stojím tak, že bych knížku, i když v ní možná pořád ještě jsou některé historicky upotřebitelné poznatky, dal nejráději do stoupy. V každém případě je americká politika a americká společnost dnes ve vskutku příšerném rozkladu. Z té stoky, ke které samozřejmě patří i vietnamské šílenství, stoupají otravné výpary, které se usazují na nejrůznějších místech...

Jistě se brzy zase dostavím do Prahy. Chtěl bych se skutečně dokonce naučit trochu česky, abych mohl aspoň číst historické texty; je to, jak jsem seznal, pro mé účely docela nezbytné.“

21. 1. 1968 Golo Mann posílá odpovědi na mé otázky (3).

1. 2. 1968 (4) prosí o vypuštění zmínky o Polišenského pojetí Valdštejna jako pouhého kondotiéra. Následuje postskriptum:

„Spor mezi spisovatelem a mocí ve Vaší zemi, jak se zdá, dochází přece jen k dobrému konci? Osobně jsem nikdy nebral zvrát z minulého podzimu vlastně moc tragicky. Myslel jsem si: věci jsou v zásadě na dobré cestě. Doufejme, že to tak zůstane.“

13. 2. 1968 (5) Golo Mann reaguje na můj optimistický dopis ze 7. 3., ve kterém mj. oznamuji, že interview s ním vyjde v *Literárních listech* (vyšlo v dubnu). Zmiňuje se ještě jednou o Josefu Polišenském, který mu pomáhal vyznat se v archivních pramenech o Valdštejnovi. Vyzývá mě, abych mu poslal svou stať *Civilizace a její slepé uličky* (přednáška z mariánskolázeňské konference *Člověk a společnost ve vědeckotechnické revoluci začátkem dubna 1968*).

„...jsem na ni zvědav. Ale doufám, že není příliš pesimistická. Jeden můj přítel říkal o Kafkovi: 'Své můry si dělám sám'.“

24. 4. 1968 (6) píše Golo Mann:

„Milý pane a příteli,

velice Vám děkuji za zaslanoou přednášku či přednášky. Přečetl jsem je s největším zájmem. Je sice řeč o 'slepých uličkách', ne však tak pesimisticky, jak jsem se podle názvu obával; naopak. Je tak snadné být pesimistou, ale je to postoj nepraktický; důsledný pesimista by vlastně měl být zticha, protože k čemu je, když lidem říká, co si myslí? Vaše myšlení je nadmíru nuancované... S Vaším prozatímním přijímáním a definitivním zavrhováním polarity kultura – civilizace samozřejmě úplně souhlasím; byl to jeden z nesmyslných nápadů (v orig. „Katerideen“) mého otce, když snad už byl velký romanopisec, ale ještě se vůbec nenaučil politicky myslet. Ve Vaší brožuře stojí mnoho a rád bych mnohé citoval. např. str. 5 o dobrých receptech, které nepadají z nebe a nedají se všude uplatňovat (naši dobří studenti v Německu by si právě tu chtěli hrát na Vietnam nebo na Venezuelu). To se však sem nehodí... Nebo definice *nového* (v orig. proloženě) úkolu 'socialismu' na str. 13. Samozřejmě jde přesně o to. A to všude. Otázka vlastnictví jako takového stále více zastarává.

Dovedete si představit, že se už měsíce ze srdce těším z toho, co se o Vaší zemi píše. Takový dlouhý řetěz zpráv je cosi velmi vzácného a takřka jedině světlo v pološeru těchto let. Rád bych Vás brzy zase navštívil. Učebnice češtiny leží na mém psacím stole a každým dnem se rozhoduji, že zítra začnu...“

(Z postskripta:)

„Chtěl bych Vám citovat pár řádků z dopisu jednoho hraběte Waldsteina, pátera z benediktinského kláštera v bavorském Ettalu; 1945 byl 14letý nucen opustit otcovský zámek v Čechách: 'Na pozadí nejnovějších českých událostí, které nás udržují v napětí, ba ze kterých se nám tají dech. Co se tam podařilo a jak se zdá, nadále se daří, to je skutečně nebývalé, pokládám to za historickou chvíli Čechů a Slováků a myslím si, že to bylo možné jen tak, právě i vyhnáním Němců, ať si bylo pro ně sebebolestnější. Obávám se, že mezi sudetskými Němci takové poznání nevyzraje; sice měli historický úkol, avšak i při nejlepší vůli tomuto rozvoji Čechů překáželi psychologicky...'

Na hraběte Valdštejna pozoruhodné!

Prosil bych však o diskrétnost (po 27 letech se tímto přáním už necítím vázán, B.L.). Právě přichází mě 'interview'. Srdečně děkuji za námahu, kterou jste si dal s překladem. Dokonce jsem leccemus rozuměl. – Mír a přátelství!“ (V orig. česky.)

Důležitý dopis (7) je z 21. září 1968 a je adresovaný mé první ženě Marii Strykové. Předcházel mu její vysoce emotivní, dlouhý dopis, který líčil naši situaci a naše postoje po sovětské invazi.

„Vážená milostivá paní,

díky za Váš dopis, který mne naplnil dojetím; v neposlední míře tím, že je výrazem důvěry, kterou máte vůči mně, ač mě přece sotva znáte. Často jsem si namlouval, že jsem to měl a mám v životě těžké. Váš dopis byl pro mě lekcí; jiní to měli a mají nerosrovnatelně těžší. Co jste prožívala od svého raného mládí dodnes, s krátkými přestávkami už třicet let, to přesahuje představivost toho, kdo to neprožil. Nedávno jsme všichni zase jednou poznali bezmoc pouhé inteligence s dobrými úmysly. Vždyť jsem se sám, tak říkajíc z povolání, mnoho zabýval problémem moci. Že je zlá, že je často i hloupá a často nejedná správně ani ve svém vlastním zájmu atd. atd. 'Moc má sklon korumpovat a absolutní moc korumpuje absolutně' (lord Acton). Ano, a pak jsem se přece v daném okamžiku domníval, že moc se bude protentokrát chovat lidsky, dobře a rozumně. A byl jsem, jako všichni, hrozně překvapen, když se tak zase jednou nechovala.

Zde ve Švýcarsku se projevuje všelijaká velkomyslná laskavost. Ale přirozeně ne vždy s tím akcentem, jaký bychom si přáli. Nevyhnutelně; staré politické vášně se přiměšují a cítí potvrzeny.

Sám si dávám pozor, abych svým přátelům nedával žádné rady; jaké bych k tomu měl právo? Byl jsem sám dlouho 'emigrantem' a vím, že jsou situace, ve kterých nic jiného nezbyvá. Na druhé straně se obávám toho, co se stalo po Bílé hoře: dlouhého, předlouhého zimního spánku, do něhož upadly Čechy, protože tolik nejlepších, duchovně neaktivnějších (i jiných) bylo nuceno je opustit.

Přesto se nevzdávám veškeré naděje. Levná útěcha. Dokonce doufám, že ČSSR nejspíše na jaře znovu navštívím kvůli archivním studiím. Ale kdo ví?

Španělsko. Rozumím dobře, co myslíte. Jenže: 'totalitním' státem Španělsko není, v každém případě už není; to bylo vlastně vše, co jsem chtěl napsat. Je to vrchnostenský stát, daleko spíše ve stylu Metternichově nežli totalitní stát ve stylu řekněme Adolfa Hitlera. Lze tam rozhodně být sebou samým, abych použil Vašeho výrazu. Moc je komplexní a nemá žádnou ideologii; ideologie 'falangy' nehraje takřka žádnou roli. Vládcové balancují a nechají ovládané na pokoji, pokud se příliš aktivně nevměšují do vlastní politiky. Policie dobře zná lokály, ve kterých se pravidelně scházejí komunisté, libe-

rálové atd..., a nestará se o ně. Každý občan si může objednat poštou noviny z NDR nebo z Moskvy nebo z Pekingu (což nelze ani ve Spolkové republice Německo). Zkrátka lze vést zcela nerušeně svou soukromou existenci. Co se týká veřejnosti, tak se přihází také leccos, co by se podle zákona dít nemělo, např. stávky. Je to velmi složitá skutečnost, která se nehodí do žádného schématu. Rád však přiznávám, že jsem při jen povrchných znalostech maloval příliš růžovými barvami; vycházelo to z úmyslu opravit příliš jednoduché, příliš černé klišé.

Aby Pánbůh dal a věci byly i v jiné zemi složité a mnohovrstevné, a nevešly se do schématu; znám jeden národ, který by pro to mohl mít nadání. Ale rozhodně bych nechtěl ani udílet lacinou chválu, ani budit laciné naděje či podceňovat strašlivou tíhu problému. Hlavní je udržovat lidské kontakty, zcela nepolitické, lidské styky. A je-li to možné, už jsme leccos získali.

Ostatně už vůbec nejsem žádný 'profesor', tj. vzdal jsem se své profesury před několika lety a žiji, jak se říká, jako volný spisovatel. Důvodem bylo, že pravidelné přednášení mi bylo utrpením, zdálo se mi to příliš nepřírozené. Mělo to svůj smysl před vynálezem knihtisku. Snad jsem u Vás vyvolal dojem veselejší bytosti, než jsem ve skutečnosti. S německým básníkem Augustem von Platenem bych mohl říci:

Ach, každý žert je jen sebezapomenutím, za každý úsměv draze zaplatím.
Ale nepřehánějme.

Srdečně zdraví Vás i dra Loewensteina

Váš upřímně oddaný
G. Mann“

Další dopis (8) je z 21. ledna 1969, opět odpověď na dopis Marie Strykové.

„Chère Madame,

chtěl bych Vám ihned poděkovat za Váš dopis, abyste aspoň věděla, jak velice mě zase dojal, a že mi máte psát tak často, jak jen chcete; za vrbu se snad hodím, třebaže jinak ne za mnoho. Vzpomínám-li správně, tak mi dr. Loewenstein před časem napsal, že Češi teď znovu ustupují do navykklé periférie dějin, poté, co po několik týdnů byli blízko jejich centra. To je však jen poloviční pravda. Znam celou spoustu lidí, jejichž vášnivý zájem o osudy Československa ještě nijak neochabl a tak brzy neochabne. S oficialitou je to přirozeně jiná věc. Na tu od počátku nebylo spolehnutí, nejméně na americkou. Ale u obyčejných lidí, přinejmenším u menšiny lidí současně myslivých i prostých, mají jména Čechy a Morava a Slovensko tak vážný a dobrý zvuk, jaký neměla už ani nevím kdy. Nevím, je-li to pro Vás útěchou. Sám bych docela rád byl žil v dobách nehistorických či historicky nezajímavých. Jedna česká spisovatelka, kterou jsem zde potkal v září, mi řekla: 'Odešla jsem, protože jsem zažila ty hrdé a povznášející dny a nechtěla jsem zažít, jak to vše teď zase vyprahne.' Nevyprahlo to.

O oběti toho mladého člověka na Václavském náměstí nechci nic psát. Slovy to nelze obsáhnout. Stát se to v Indii, za britského panství v Indii, bylo by se to neminulo účinkem. Ale okupanti ČSSR jsou bezcitnější, než byli Angličané.

Na Marxe není vždy spolehnutí. Tragédie se mohou opakovat. Druhá světová válka např. ve více ohledech byla opakováním první. A v žádném případě nebyla lepší.

Než zestárnete, snad přece jen zažijete šťastnější časy. Co Váš národ v roce osmašedesátém vykonal, to se jednou vyplatí, nikdo neví kdy. Já se letos dožiji šedesátky a od budoucnosti, které se ještě dožiji, si neslibuji už mnoho radosti. A tak se také stále více stahuji do své ulity. Německo je neutěšené. Ani stopy po vážnosti a lásce, které

cítím u Vás. Na jedné straně hravý, hloupý, často opravdu hanebný nihilismus, na druhé zatuchlá samolibost ve stylu r. 1912. Nemám chuť se podílet na jednom ani na druhém.

Pro dra Loewensteina: rád bych si přečetl 'Bismarcka', kterého jste mi daroval. Ale poslední dobou jsem se svou češtinou vůbec nepokročil. Obávám se dokonce, že tak učiním až na onom světě. Nedostávám se k tomu. Rozuměl jsem jen několika větám. Až konečně bude hotova má vlastní kniha (a přesně pro ni bych češtinu potřeboval), budu se moci snad jednou uvolnit na pár měsíců; na tu dobu si 'Bismarcka' schovám.“

Závěrem se zmiňuje o mladém českém historikovi ve Freiburgu (Hrochovi).

30. ledna 1969 (9) píše Golo Mann:

„Milý pane a příteli,

na rozdíl od Vašeho 'Bismarcka', který bohužel leží nerozluštěn na mé komodě, přečetl jsem si okamžitě Vaši studii o českém pravicovém radikalismu a děkuji Vám za tuto *vysoce* (v orig. prolož.) poučnou četbu. Kolik zmatku! Kolik navzdory kontrárním, hluboce odlišným podmínkám *důvěrně známého* (orig. prolož.) zmatku! Bědný osud toho nietzscheovce Borského z dálky připomíná osudy duchovně spřízněných německých židů, kterým nakonec nacisté ublížili stejným způsobem. Když jsem četl Váš esej, napadl mě slabý bonmot, variace na Clémenceaua: Rakousko bylo příliš vážná věc, než aby byla ponechána Rakušákům. Ale komu mělo být přenecháno? Nakonec snad Masarykovi, a ten do roku 1914 byl k tomu i ochoten.“

Závěrem sděluje, že „Valdštejn“ v roce 1969 zřejmě nebude hotov.

29. března 1969 (10) Golo Mann slibuje napsat příspěvek pro pražské sympozium *Fašismus a Evropa*; mnoho nového tam arci nebude.

„Vaše zpráva o náladě (v Praze, B.L.) je melancholická; chápu to až příliš dobře a dovedu si také jakžtakž představit, o čem mluvíte. Kde by se lidé v podobné situaci zachovali jinak? Při pohledu zvenčí nepřekvapuje to, co naznačujete, nýbrž opak: že víc než půl roku po katastrofě toho zbylo stále ještě tolik a že lidé to, co vzniklo před katastrofou, vytrvale hájí. Výtahy z tisku, výroky spisovatelů, odborů aj. mě stále znovu uvádějí v údiv.

Starý Masaryk. Inu, vždyť se pro československý národní stát rozhodl, až když viděl, že nic jiného nezbývá, že Rakousko se nedalo zachránit či nechtělo dát zachránit; za války, ne dříve. Předtím zřejmě měl docela jiné plány. Neuspěl však s nimi. Když se ubohý císař Karel pokoušel nabírat kurs na Masarykovu předválečnou linii, bylo příliš pozdě. – 'Matoucí myšlenky k zmateným sporům vládnou světu...' Tak, myslím, starý Goethe v posledním dopise, který ve svém životě napsal Humboldtovi. K tomu lidské věci věčně směřují.“

(Závěrem se Golo Mann zmiňuje o návštěvě manželů Hrochových.)

28.–29. srpna 1969 v Praze proběhlo mezinárodní sympozium *Fašismus a Evropa*. Řada účastníků, nejen ze Západu, ale i z Polska a Maďarska, tím podtrhla svou solidaritu se skomírajícím „socialismem s lidskou tváří“ – historici z SSSR a NDR nepřijeli po mém oznámení, kde mj. stálo, že „navzdory protiprávnímu obsazení naší země přípravy na sympozium pokračují“. Golo Mann poslal svůj příspěvek, ale v posledním okamžiku odřekl.

1. září 1969 (11) píše na vysvětlenou:

„Jen slovo, abyste ještě jednou věděl, jak velmi mi bylo líto, že jsem se kongresu nemohl účastnit. Bylo to nemožné. Má sestra (Erika Mannová, B.L.) zemřela 27. v poledne. 27. k večeru bych byl přijel do Prahy, našel telegram a musel se nejkratší cestou zase vrátit. To a *jen* (v orig. podtrž.) to byla vis maior. Vires minores jsem byl pevně odhodlán ignorovat...“

Mannův příspěvek a několik dalších jsem přeložil; nějaký čas ležely po redakcích různých časopisů, které buď už vůbec nevyšly (Plamen), nebo v „normalizované“ podobě (Sociologický časopis, ČsČH). Sympozium, kterému byla ještě na jaře věnována jistá pozornost a které mělo být začátkem mezinárodní a mezioborové diskuse o civilizačních krizích, bylo zahaleno mlčením čs. médií. Dvousvazkový protokol s 25 příspěvků i renomovaných autorů, vydaný HÚ ČSAV, pak trouchnivěl ve sklepech zrušeného, zlikvidovaného ústavu; zahraničním zájemcům odpovídalo nové vedení, že protokol už neexistuje...

11. října (12) Golo Mann děkuje za soustrast k úmrtí Eriky Mannové (1905–1969).

„Dostal jsem také první svazek konferenčních protokolů. Dovedu si přibližně představit, jak obrovskou práci Vám dala organizace tohoto kongresu; ale zdá se mi, že to stálo za to, aspoň pour le roi de Prusse. Sborník je kompendium aspektů a interpretačních možností, Váš vlastní referát s velkým rozmachem, a přece docházející k cíli. Je krásné, co říkáte o podstatě Evropy. Ještě krásnější by bylo, kdybychom se na to mohli spolehnout. Nakonec jsme si v úsudku o onom odporném fenoménu (nacismu) oba značně blízci.“

Dále píše o Speerových vzpomínkách, které právě přečetl.

15. prosince (13) se omlouvá za dlouhé mlčení a doufá, že až v roce 1970 přijede do Prahy, „nebudete tak smutní jako v říjnu. 'Musí být zase lépe,' říkával císař František Josef; v jeho případě ovšem neprávem.“

Abyste viděli, že pracuji na své legendární knize, posílám Vám malý otisk, sestavený z různých kapitolek. Jeden z textů je bohužel trochu románovitý a nenalezl by milost v očích pana kolegy Polišenského. Mám však pocit, že právě když píšu velmi tlustou knihu, která musí být často suchá, je třeba si vymýšlet světélka a sem tam pracovat jinými slohovými prostředky. Inu, uvidíte.

Závěrem se omlouvá, že posílá tuzexové bony pro naše děti.

Téhož dne píše Marii Stryjové (14) o svých dojmech ze Švédska.

„...V o tolik menších Čechách je snad 500krát více starých zámků. Nikdy nebylo feudální, velmi snadno přešlo k demokracii, velmi snadno k socialismu; neboť dnes je de facto socialistické. Více než tušíme...“

Myslím, že všichni jednou budeme jako Švédi, se zajištěným životem pro každého, i zajištěným umíráním, ale méně pestrým (životem, myslím).

...Zatím podnikám malé namáhavé procházky, to ještě dokážu (po operaci kolena, B.L.); čtu, píšu; vidám málo lidí a málo novin. Nemluvme však o věcech melancholických.“

21. prosince píšu o našich redukováných měřítkách normálnosti. „...před rokem bychom se sotva spokojili s tím, že nás nechají v klidu dělat naši vědu. Dnes není nic nejistějšího než to.“ Nemohu si odepřít ještě jeden citát: „...naši vědci si v posledních letech zvykli spatřovat v bádání a přednáškách na Západě něco normálního (sám jsem tyto cesty od srpna 68 odmítal, neboť se mi zdálo, že je na Západě, zvl. v NSR, trochu moc litovaných spoluobčanů...). Teď se hranice normality zase snížila o pořádný kus...“

V další korespondenci je mezera. Svoje vlastní dopisy jsem od roku 1970 z opatrnosti psal bez průklepu. 14. července (15) se Golo Mann omlouvá za mlčení a reaguje na naše propuštění z Akademie.

„Zpráva, kterou jste mi nyní poslal, vyvolala mou trpkou lítost. Píšete, že to nesete s humorem, dokonce s úlevou; to Vás ctí a je to určitě to nejlepší, pokud jste toho schopen. Jiní to musí vidět jinak. Je tu několik Vašich konpatriotů, kteří docela prospívají. Vy jste chtěl na rozdíl od nich zůstat věrný své zemi i sobě samému. Obtížný rým. Ostatně, co ti lidé dělají (normalizátoři, B.L.), je *nesprávné* (v orig. prolož.), dokonce z hlediska jejich nejvlastnějšího zájmu. Ale nemám moc, abych je poučoval.

Mou největší starostí je základní (v orig. „ordinärer Art“), jak budete moci žít za takových poměrů jako volný spisovatel? Mitscherlichovi se snadno povídá. Dokonce *velice* snadno (v orig. prolož. Alexander Mitscherlich, frankfurtský psychoanalytik, účastník pražského sympozia o fašismu, B.L.).

Jednoho Vašeho kolegu, či bývalého kolegu, jsem zde nedávno potkal na cestě. Ten zřejmě také prospívá beze změny. Zdaleka mu to nechci vyčítat. Je mi naopak milé, když se mým známým vede dobře, i když atd. atd...

...Ostatně nevěřím v kolo Štěstěny, už jsem víc než jednou zažil na vlastním těle jeho otáčky. V kapli arenenberského záměcku na Bodamském jezeře dal Napoleon III. postavit své matce náhrobní kámen s nápisem 'Fortuna, Infortuna, Fortuna'. Inu, spolehnoutí není ani na toto pravidlo.“

V *postskriptu* oznamuje další tuzexové bony („*prosím, neprotestujte*“) a nabízí časopis *Neue Rundschau* jako možný publikační orgán.

V červenci 1971 nás Golo Mann navštívil. Kurýrní poštou západoněmecké obchodní mise jsem mu poslal svůj esej *Normativní pojetí civilizace, na kterém jsem pracoval po večerech od svého propuštění*.

12. října 1971 (18) píše Golo Mann:

„Milý pane a příteli,

dlouho už čekáte na zprávu ode mne, vím to, věděl jsem to a moje svědomí tím trpělo. Ale pracovní zátěž byla celou tu dobu příšerná, a třebaže teď ta obludná kniha je několik dní hotova a brzy vyjde, bude v příštích 6 týdnech spíše ještě hůř. Téměř neustálý řetěz přednášek a předčítání (z té knihy: autor dnes musí být svým hlavním propagátorem) v Německu, Anglii, Itálii. Jistě si myslíte: jeho starosti bych chtěl mít! Dobře to chápu. Přesto by mi byl milejší klid, volno, abych znovu nabil prázdnou baterii. Ať je tomu jakkoli. Dnes jen krátký mezivzkaz. Četl jsem Váš velký esej a považuji jej za *nadmíru* (orig. prolož.) poučný, dobře a krásně napsaný. Obrovské vědění používáte ne jako exhibici, nýbrž abyste načrtl dějiny duchovního procesu, jeho variace, jeho odchylky a zvraty. Musíme to vytisknout. Ale jak a kde, tím se budu moci začít zabývat

až v prosinci. A ovšem: nebude to docela snadné. Na časopis je ten esej příliš dlouhý; na beletristický, jako je *Neue Rundschau*, ostatně i příliš náročný...“

(Golo Mann soudí, že by byla přiměřenou formou brožura. Dále píše o hrůzách frankfurtského knižního veletrhu a o němčině mého článku.)

15. dubna 1972 píše Golo Mann (19):

„Není opravdu dne, abych nemyslel na Vás a na Vaše, a to se stále horším svědomím, abych neřekl studem. Byl jsem vlastně od října bez přerušení nejmizernější otrok. Nestačím už na žádný rozumný úkol a dělám jen nerozumné. Je jistě zklamáním nemít se svým psaním úspěch. Ale úspěch, jak teď vidím, je ve více ohledech ještě horší. V jednom případě jste zapomenut, v druhém sežrán. A více zlobení, nepřátelství, zlomyslnosti než přátelství; takový je svět...“

(V květnu se chystá do Prahy. S K. Sontheimerem se vynasnaží, aby vyšly moje eseje; nakladatelé dnes chtějí příplatky.)

25. srpna 1972 (20) Golo Mann píše o nemoci svého adoptovaného syna, ohlašuje cestu do Prahy začátkem září. Moje eseje (*Plädoyer für die Zivilisation*) vyjdou – s Mannovou předmluvou – u Hoffmanna a Campeho.

6. srpna 1973 píše mj. (21):

„...Kdo vede nesprávný, nepotřebný život, lhostejno zda z donucení nebo vlastní vinou, ten nerad vypravuje o sobě a nemá mnoho co sdělovat kromě jeremiád; a ty jsou nevhodné. Zvláště vůči Vám, když sám žiji ve 'svobodném světě' a vedu tak říkajíc svobodný život. Ale všechno je relativní a zármutek máme každý, ten nebo onen. Stárnutí..., úbytek produktivních sil a nesprávné užívání toho, co z nich zbývá, zkrátka neradostnost...“

Byly doby, kdy se mohlo stát, že jsem celý den s palčivou nedočkavostí četl noviny, vzpomínám na takové dny v roce 1936. Dnes se na ně dívám 'očima jak oči sochy' (Platen). Abych se bratříčkoval s revoluční mládeží, na to jsem příliš hrdý a zkušený dějinami. Co se v Německu nazývá 'konzervativním', to mi taky příliš nevyhovuje. Bonnským kancléřem, s nímž jsem po nějaký čas udržoval osobní styky (Willy Brandt, B.L.), jsem v zásadě zklamán; Vy jím budete (zklamán, B.L.), zvláště určitým gestem, které učiní na podzim. Já bych to ostatně na jeho místě *neudělal* (v orig. proloženě), také mu to řeknu, až se s ním co nevidět sejdu. Prý si však už vůbec nic nedá říci...

Víte, 'smlouvy' jsou příšerné živé bytosti. Nevíme, co se z nich vyvine. Byl jsem už po desetiletí pro něco jako Brandtovy (východní) smlouvy, pokládal jsem to za nezbytnost; nelze natrvalo žít se sousedy v bezprávném stavu, bylo nutno přijmout věci, jaké byly, a dostat je do potřebné normy. Více jsem si, ať už ve střednědobém výhledu, od toho nikdy nesliboval. Brandt ano; v tom byl jeho omyl. Dále: když jsme chtěli něco na způsob politického sjednocení západní Evropy, tak byly (východní, B.L.) 'smlouvy' absolutní nutností, a tak jsem to viděl já. Jde-li však o 'finlandizaci' západní Evropy, či nemáme-li fakticky sílu jí zabránit, pak mohou (východní, B.L.) smlouvy také docela pěkně působit v tom smyslu. Obávám se, že by mohly...

* Willy Brandt podobné gesto jako pokleknutí ve Varšavě jak známo v Praze neučinil.

Ve filozofii se taky mnoho neděje. Četl jsem poslední dobou leccos, abych byl informován. Sociologové: klíšfata na těle Marxe, Freuda a Maxe Webera. Nic nového; dialektika, odcizení, zcizení, spravovaný svět, konec filozofie, konec dějin, konec náboženství, samozřejmě, konec moci 'idejí' v dějinách, konec, úpadek, konec. Když filozofy nic jiného nenapadne, tak jim veřejnost jednoho dne čirou nudou zavře ústa.

Vaše malá knížka byla lepší, protože měla historickou perspektivu. Bylo možno se z ní přiučit. Nevím, zda si jí už kritici všimli...

(Závěrem vypravuje o rozhovoru s emigrovaným českým taxikářem.)

Tím bych uzavřel historicky relevantní část Mannovy korespondence.

Snad ještě dva dodatky:

27. dubna 1976 mi Golo Mann píše v souvislosti s mým prvním výjezdem do zahraničí od srpna 1968 (povolení mi přišlo až poté, co za mě intervenoval můj 'zaměstnavatel', německý velvyslanec).

„Je krásné, že smíte cestovat; doufejme, že nikoli příliš krásné, než aby to byla pravda! Ale jen nedělejte žádné statečné chyby! Víte, já jsem od přirozenosti úzkostlivý; a o druhé se strachuji snad ještě víc než o sebe.“

Konečně z dopisu, který mi Golo Mann už napsal do Berlína, 29. března 1980:

„...Pro co člověk žije? Především bychom měli mít trochu radosti ze života a druhým udělat trochu radosti anebo jakkoli trochu pomáhat. Jestli se Vám to v Berlíně a ve Spolkové republice podaří, budu přece velmi rád, že jste mohl 'emigrovat'...

Na sborníku o Masarykovi, lhostejno, jak důstojní jsou jeho původci, bych se přece jen nechtěl podílet. Nemám ho rád. To znamená, mám ho značně raději než Beneše, ale to mnoho neznámá. Samolibý, nepraktický puritán, který podle mého úsudku nakonec nadělal více zla než dobra. Myslel si, že jako spravedlivý bude moci vládnout spravedlivým národům v naprostém protikladu k 'nemorálnímu' státnímu útvaru Františka Josefa. Ale neexistují spravedlivé národy.“

Spomienka na Jana Masaryka

Vladimír Houdek

S Janom Masarykom ma zoznámil začiatkom tridsiatych rokov môj otec Fedor Houdek. Poznali sa už dávno a boli v sporadickom osobnom i písomnom styku od mierovej konferencie v Paríži v roku 1919, kde Masaryk bol asistentom zahraničného ministra Eduarda Beneša a môj otec členom slovenskej delegácie v delimitačnej komisii, ktorá mala určiť hranice medzi ČSR a Maďarskom. Jan Masaryk bol na ceste do Topoľčianok, kde strávil časť svojej dovolenky s TGM. Cestou sa zastavil v Bratislave a naše zoznámenie sa uskutočnilo v hoteli Carlton. Avšak minulo niekoľko rokov, kým sme sa poznali lepšie a bližšie.

Po skončení právnických štúdií na Komenského univerzite v Bratislave v roku 1936 som nastúpil miesto koncipienta v advokátskej kancelárii vo Vrchlabí v Sudetách. Išiel som tam hlavne preto, aby som sa zdokonalil v nemčine a súčasne poznal pomery v Sudetách zaplavených henleinovcami. Vo Vrchlabí som žil od septembra 1936 do júna 1937. Behom tohoto obdobia som často chodil na henleinovské schôdze, lebo som chcel poznať problém sudetských Nemcov z vlastného pozorovania. A tak som skoro každý weekend išiel na nejakú tú henleinovsku schôdzu, počúval nehorázne reči nacistických pohlavárov včetně Henleina a K. H. Franka a videl štandardy ako „Lieber Führer mach uns frei von der Tschechoslowakei“. Vtedy som si ešte neuvedomoval, že to bude dobrá duševná príprava na budúce udalosti.

Medzitým môj otec, ktorý bol dlhé roky činný v družstevnom hnutí na Slovensku a udržoval styky s družstevníkmi v zahraničí, zariadil mi pobyt v družstevnej kolejii v Manchestri založenej od Rochdaleských pionierov. Ubytovanie bolo jednoduché, ale čisté, a strava „anglicky“ dobrá. V kolejii boli viacerí cudzinci zo škandinávskych krajín, Kanady a jeden černochoz z Južnej Afriky. Dva razy do týždňa som pracoval zadarmo v jednej bavlnárskej firme, aby som sa zdokonalil v hospodárskej terminológii.

V Anglicku som pristál 1. decembra 1937. Deň po príchode som sa hlásil u nášho vyslanca Jana Masaryka v Londýne na Grosvenor Place No 9. Stretnutie bolo veľmi srdečné. „No, predsa si nebudeme vykať!“ Zostal som s ním v úzkom styku počas celého môjho pobytu v Anglicku, tj. do začiatku augusta 1938. JM to bol, kto ma niekoľko dní napred upozornil a zaopatril vstupenku na zasadanie britskej snemovne 20. februára 1938, na ktorom minister zahraničia Anthony Eden oznámil svoju rezignáciu na protest proti Chamberlainovej politike appeasementu voči nacistickému Nemecku a fašistickej Itálii. Bolo to presne na deň desať rokov predtým, čo nekomunistickí ministri podali demisiu vo februari 1948.

Bol to opäť JM, ktorý ma začiatkom mája 1938 požiadal, aby som prišiel do Londýna. Od toho času sme sa vídali často. Dôvod, prečo ma zavolať do Londýna, bol tento: sudetonemecká propaganda podporovaná nacistickým Nemeckom stávala sa v Anglicku čoraz hlučnejšou a intenzívnejšou. Podľa JM by bolo lepšie a účinnejšie, keby táto propaganda bola kontrakarovaná – mimo informácií poskytovaných československým vyslanectvom a tlačovou službou – ľuďmi, ktorí neboli členmi nášho oficiálneho zastúpenia. Tak Masarykova voľba padla medzi inými aj na mňa: nepracoval som totiž na vyslanectve a mimo toho bol som z praktickej skúsenosti dobre oboznámený s vyčinením sudetských Nemcov v našej republike.

Zhodou okolností sa stalo, že som sa hlásil na vyslanectve v piatok 13. mája 1938. Povedali mi, že JM ma momentálne nemôže prijať, pretože očakáva dôležitú návštevu. Ako sa ukázalo, návštevníkom nebol nikto iný ako Konrad Henlein, ktorý po rozhovoroch s Churchillom, ale hlavne s pronacistickými priaznivcami vo vtedajšom britskom establishmente (bolo ich mnoho) považoval za vhodné neutralizovať verejný dojem návštevy u československého vyslanca.

Išiel som teda o dve poschodie vyššie k vojenskému attaché pplk. Kallovi, ktorého som už poznal z predošlých návštev na vyslanectve a u ktorého som našiel londýnskeho korešpondenta *Lidových novín* dr. Ottu Rádlu. Spoločne sme pozorovali príchod kolóny aut oficiálneho sprievodu Konrada Henleina. JM v rozhovore so mnou krátko potom sa netajil tým, že Konrad Henlein mal veľký úspech pri svojich rozhovoroch s reprezentantmi britských oficiálnych kruhov. Keď som sa znovu hlásil u JM o týždeň neskoršie v piatok 20. mája, čakalo ma ďalšie prekvapenie: práve u neho bol poslanec Clementis. Znepokojený správami z ČSR o mobilizácii strávil som v máji 1938 veľa času na vyslanectve, pretože tam mali najnovšie informácie a veľmi dobré krátkovlnné rádio.

Tlačové oddelenie vyslanectva organizovalo program mojich prednášok o sudetskom probléme po celom Anglicku a Škótsku. Organizácie, ktoré ma pozvali, platili cestovne trovy a zariadili aj pobyt väčšinou v súkromných domoch, takže to vyslanectvo nič nestálo. Behom týchto zájazdov mal som možnosť sa bližšie zoznámiť s názormi britských „malých“ ľudí. Dojem bol veľmi nepriaznivý, ba zdrcujúci. Väčšina bola proti vojne, a tak v podstate sympatizovala s neskorším Chamberlainovým „mierom za každú cenu“. Niektorí vyslovene konštatovali, že nebudú bojovať proti Nemecku za žiadnych okolností.

Jedno z najväčších verejných shromáždení, na ktorom som hovoril, bolo na Trafalgar Square v Londýne. Bola to veľká manifestácia proti fašizmu, na ktorej pred širokým plátnom s nápisom „Mandžusko-Španielsko-Rakúsko-Československo“ prehovorilo niekoľko rečníkov sympatizujúcich s ČSR – medzi nimi Edward P. Young, Lt. Commander Kráľovského námorníctva a autor knihy *Československo – základný kameň mieru a demokracie* a šarmatná Miss Wellington-Koo, dcéra čínskeho veľvyslanca vo Washingtone.

V stručnom výpočte týchto mojich vystúpení musím však spomenúť ešte aspoň jedno. Bol to seminár v Oxforde organizovaný anglickou liberálnou politickou stranou pod vedením jej predsedu Sira Archibalda Sinclaira, pre ktorého mi JM napísal osobné doporučenie. Zúčastnilo sa ho viac než 100 ľudí nielen z Anglicka, ale aj z viacerých európskych štátov. I keď sa problému sudetských Nemcov venovalo hodne času, najviac debatovanou témou bola prípadná revízia československých hraníc, v ktorej veľmi agresívne vystupovala veľká oficiálna delegácia z Maďarska.

Okrem týchto podujatí v záujme ČSR strávil som hodne času s JM, niekedy v spoločnosti jeho Aberdeen terriera, aj v menej oficiálnych podnikoch. Mimo niekoľkých

cocktail parties najvyznamnejší z nich, keď sa dívam nazpät', zdá sa byť finále vo Wimbledon, kam ma JM vzal vo svojom kabriolete Packarde. Ačkoľvek som o tenis mal vždy záujem a za mladosti som ho aj hral (nie veľmi dobre), uvedomil som si až v roku 1988, teda po 50 rokoch, že to, čo som vtedy videl, bol skutočne historický zápas: Don Budge bol prvým hráčom na svete, ktorý vyhral tzv. Grand Slam, totiž všetky väčšie tenisové turnaje v jednom roku.

Môj pobyt v Anglicku sa pomaly chýlil ku koncu, a tak som sa išiel v auguste rozlúčiť s JM. Mali sme dlhý rozhovor o ČSR, ale hlavne o situácii v Anglicku. Netajil sa svojím pesimizmom. Spytal som sa ho špeciálne, či v politických kruhoch mimo Winston Churchilla, Anthony Edena a Duff Coopera a medzi žurnalistmi okrem Wickhama Steeda a spisovateľa R.W. Seton-Watsona (Scotus Viator) má ČSR vôbec nejakých priateľov. Jeho odpoveď bola v podstate negatívna. ČSR bola, ako Chamberlain neskoršie konštatoval, vzdialená krajina, o ktorej sa v Anglicku málo vedelo a o ktorú tam nebol špeciálny záujem. Veď už pred sudetskou krízou JM mal vo zvyku v anglickej spoločnosti vtipom vysvetlovať, že Czechoslovakia nie je nákazlivá choroba, ale stredoeurópsky štát.

Situácia sa podľa JM dostávala teraz do krízového štádia a my všetci budeme musieť vyvinúť najväčšie úsilie, aby sa zabránilo katastrofe. „Moje správy do ČSR nie sú optimistické. Len na telefóne, keď hovorím s Prahou, som optimistickejší, pretože viem, že to tí skopčáci (tak nazýval nacistov) odposlúchávajú. Pred časom som bol opatrnejší, ale teraz všetko hovorím na plnú hubu. Žiadne zábrany.“

K tomu treba dodať, že väčšina jeho priateľov boli jeho osobnými priateľmi, ako napr. Bruce Lockhart, a nie nutne aj priatelia ČSR.

Behom vojny prirodzene som nebol s JM vo styku. Kontakt s ním sa mi podarilo nadviazať až v júni 1945, keď JM bol na zakladajúcej schôdzi Spojených národov v San Francisku. Rodičia mojej ženy žili totiž vtedy v blízkom Berkeley, a pretože nemali od nej žiadne správy niekoľko rokov, poslal som cez ministerstvo zahraničných vecí Masarykovi krátky telegram s ich adresou a stručnou správou, že ich dcéra je živá a zdravá. JM im to okamžite oznámil a pozval ich do hotelu Fairmont, kde býval. O stretnutí nám rozprával o niekoľko mesiacov neskoršie, keď sme sa s ním stretli na oslavách prvého výročia Slovenského národného povstania v auguste 1945.

V roku 1945 som bol tajomníkom prezidenta Beneša pre slovenské záležitosti a ako účastník povstania išiel som niekoľko dní vopred pripraviť prezidentov pobyt v Banskej Bystrici. Prezident s paňou Hanou, osobným lekárom dr. Klingerom a vládou prišiel na oslavy zvláštnym vlakom. Išiel som mu v ústrety do Žiaru nad Hronom, kde som vstúpil do tohto zvláštného vlaku. Práve som prechádzal vagónom, v ktorom bola vláda, keď ma niekto zatiahol za kabát. Obrátil som sa a vidím, že to bol JM. Povedal mi len, že mi chce povedať o stretnutí so ženinými rodičmi v San Francisku. Keď sme sa nasledujúceho dňa zišli s ním, povedal nám: „Bylo to veľmi dojemné. Vaše máma mňa objavila a brečela ako malé dieťa – radostí, že žijete.“

V roku 1946 prešiel na ministerstvo zahraničia a na jar bol som preložený na čs. veľvyslanectvo do Washingtonu. JM prišiel v jeseň na zasadanie Spojených národov do New Yorku, kde som sa s ním zase zišiel. Potom prišiel v novembri do Washingtonu. Tam mal ďalšie rozhovory o americkej pôžičke pre ČSR. Po jeho oficiálnej návšteve na Štátnom departmente bola recepcia na našom veľvyslanectve. Veľmi impozantná. Okrem niekoľkých členov kongresu tam bola aj elita washingtonských novinárov na čele s Walterom Lippmannom. Nálada bola veľmi dobrá a Masarykova debata so žurna-

listami ako zvyčajne veľmi živá. Všetci chceli vedieť, ako si JM predstavuje budúci vývoj v ČSR. Odpovedal veľmi optimisticky.

O rok neskoršie JM znova prišiel na zasadanie Spojených národov do New Yorku a potom zase do Washingtonu. Vzhľadom na sucho a zlú úrodu v roku 1947 JM sa chcel znovu pokúsiť o dodávky pšenice a pôžičku, ktorú ČSR priamo zúfale potrebovala. No nepochodil. Prezident Truman ho vôbec neprijal a štátny sekretár George C. Marshall mal pre neho len pol hodiny. Československo ani pšenicu ani pôžičku nedostalo. Po návšteve u Marshalla JM na tlačovej konferencii povedal: „Hovorili sme o všeobecnej situácii, medzi iným o možnosti hospodárskej pomoci Spojených štátov mojej zemi. Myslím, že obchod by sa mal miesto znížovania zvyšovať, ale momentálne nemáme toľko dolárov, koľko by sme potrebovali. Spomenul som niekoľko pôžičiek, ako napr. pôžičku na nákup bavlny a ďalšie pôžičky od Banky pre vývoz a dovoz a od Medzinárodného menového fondu“ (túto poslednú iróniou osudu dostala ČSR až v septembri 1948). Na otázku týkajúcu sa spolupráce medzi Východom a Západom Masaryk povedal len: „Radšej nebudem komentovať. Iste je možnosť spolupráce.“ Rok 1947 bol ovšem rok, v ktorom Československo odmietlo na nátlak Stalinov účasť na Marshallovom plane.

Po návšteve u Marshalla Masaryk zase prišiel na naše zastupiteľstvo. Tam ho nečakala veľká recepcia ako vlni, ale len pár priateľov a členovia veľvyslanectva. JM bol vo veľmi deprimovanej nálade. Keď hostia odišli a zostalo s ním len niekoľko nás, ktorých dobre poznal, smutne poznamenal: „Títo ľudia tu vo Washingtone nechápu, v akej ťažkej situácii sme. Hospodársku pomoc a pôžičky nám odmietli. Gottwald nás už teraz uisťuje, že Rusko nám pomôže, a tak zachráni ČSR od hladovania.“

Sedel dlhší čas vo foteli bez slova. Mohol som sa len dohadovať, čo mu prechádzalo mysľou. Potom vstal a prešiel ku klavíru. Začal hrať tie čarokrásne, melancholické ľudové pesničky, ktoré mal tak rád. Veľvyslanec Slávik, veľmi dobrý spevák, začal nôtiť a my ostatní sme sa ticho pripojili. Tu bol Jan Masaryk v tej najrýdzejšej, najintímnejšej forme, v akej len málo ľuďom bolo dopriane ho vidieť. Bola to chvíľa, na ktorú sa nikdy nezabúda.

Druhá polovica roku 1947 v Československu bola charakterizovaná neobyčajným napätím. V júli po pôvodnom prijatí ČSR na nátlak Stalina odmietla účasť na Marshallovom plane, v septembri boli odoslané balíčky s výbušninami na adresu troch ministrov: Zenkla, Drtinu a Masaryka, potom prišla na pretras miliónárska dávka a konečne sa objavili správy o tzv. protištátnom sprisahaní na Slovensku.

Na veľvyslanectvo vo Washingtone sme dostávali české a slovenské noviny obyčajnou poštou, teda zhruba s jednonemesačným oneskorením. Mimo toho stručné cyklostylované správy letecky. Ale i tak naše informácie boli kusé, neúplné, a preto aj skreslené. Prestával som pomaly rozumieť, čo sa v Československu deje. Došiel som k záveru, že sa musím domov pozrieť. Využil som preto najbližšej príležitosti a začiatkom februára 1948 odišiel s kúryrnou poštou do Prahy. Osud tomu chcel, že som sa tam dostal do víru historických udalostí, o ktorých som nemal ani najmenšieho tušenia. Vtedy sa totiž ešte cestovalo loďou a moja „Queen Elizabeth“ musela absolvovať jednu z najbúrlivejších ciest s vlnami až deväť metrov vysokými. Nebolo to veľmi príjemné. Bolo to snáď aj znamenie, že ideme do búrlivých časov. Miesto obvyklých osem dní cesta trvala desať. Celý ten čas sme boli prakticky odrezaní od všetkých informácií mimo stručných správ z rádia, tlačných v lodnom bulletine. Niet preto divu, že som nemal poňatia, čo sa v Prahe a v Bratislave odohrávalo v predchádzajúcich dňoch.

Po mojom príchode do Prahy 18. februara som si napred odbavil úradné formality súvisiace s kurýrnou poštou a potom som sa dal do styku s mojimi pražskými priateľmi. Navštívil som tiež Masarykovho osobného tajomníka dr. Špačka a požiadal ho, aby mi dojednal audienciu u Masaryka. Dozvedel som sa, že JM je chorý. Mal chrípku a okrem toho bolesti s vyvrtnutým ramenom. Nakoľko som našiel situáciu v Prahe veľmi konfúznou, po pár dňoch som odcestoval k príbuzným do Bratislavy a priateľom do Tatier. Asi po desiatich dňoch ma zavolať telefonicky Clementis a požiadal ma, aby som sa okamžite vrátil do Prahy.

V piatok 5. marca som sedel v kancelárii štátneho tajomníka Clementisa, keď sa otvorili dvere z vedľajšej izby – ich pracovne susedili – a do miestnosti vstúpil JM. Vyzeral veľmi špatne, ľavu ruku mal v záveske. „To mám dobré priateľa až z Ameriky, a ani o mne nezavadiť,“ vyčítal mi. „Slyšel jsem už před několika dny, že jsi tady.“ Vysvetlil som mu, že som hneď po svojom príchode hovoril s dr. Špačkom. Vedel o tom. „No, to nic. Domluv se s ním. Chci s tebou rozhodně mluvit před tvým návratem do Ameriky.“ Ten bol stanovený na strediu 10. marca.

Tak sa moja návšteva u JM uskutočnila v pondelok 8. marca v jeho byte v Černíne a trvala od pol piatej odpoľudnia do pol osmej večer. Až na krátke vyrušenie dr. Párom sme boli celý čas sami. Telefón bol na žiadosť Masaryka vypnutý. Odpočívacie zariadenie tam ešte nebolo, lebo ako viem z dobrého prameňa, bolo tam inštalované až v auguste 1948.

Náš rozhovor tu reprodukujem úmyselne bez akéhokoľvek komentára (až na jednu výnimku), čo najvernejšie podľa poznámok, ktoré som si urobil počas letu z Bruselu do New Yorku a podrobne rozpracoval v apríli 1948. Originál tohto záznamu som poslal v maji 1948 diplomatickou poštou Clementisovi, ktorý ho po prečítaní zničil. Kvôli úplnosti podotýkam, že mi šlo skôr o zachytenie vecné než o štýl Masarykových konštatovaní, ktorý, ako je známe, bol skutočne jedinečný a bez stenogramu ťažko reprodukovateľný.

Pri vstupe do spálne našiel som JM oblečeného do pyžama v posteli. Vyzeral ešte horšie ako pred tromi dňami, s očami ešte viac prepadlými, bol bledý a trocha zachrípnutý. Okolo neho na dosah ruky ležalo niekoľko kníh, väčšinou detektívky v angličtine, zavreté. Otvorená bola len jedna, ktorú práve čítal – *Pickwick Papers* od Dickensa. V priebehu nášho rozhovoru ako obvykle preskakoval z jednej témy na druhú. Striedavo hovoril česky a slovensky. Mal som dojem, ako by sa pod vonkajším rúškom únavy a ospalosti skrývala nervozita. Počas rozhovoru sme každý vypili dva štamprlíky whisky. JM neustále fajčil. Už pri mojom príchode bol popolník skoro plný cigareto- vých špačkov.

JM začal rozhovor otázkou, čo si myslím o Slávikovej rezignácii. Československý veľvyslanec vo Washingtone rezignoval 3. marca. Odpovedal som mu, že ma prekvapila, pretože až do môjho odchodu do Európy sme spolu vychádzali pomerne dobre. Pripustil som, že to mohol byť prejav jeho temperamentu zvädzajúceho nickedy, ako napr. pred rokmi, keď bol ministrom vnútra, k prenáhleným úsudkom. Snáď to mohol byť aj následok Československu nepriateľskej propagandy a skreslených správ v časti americkej tlače.

JM reagoval zhruba takto: „Povedal som už na dotaz hlavne cudzích žurnalistov, že jedna vec bola byť v emigrácii a bojovať proti nacistom a druhá vec odísť z domu a bojovať proti vlastným ľuďom. Do takejto emigrácie ja nikdy nepôjdem. Ja zostanem tu a budem robiť, čo sa ešte za daných okolností dá. Prečo ma Slávik, ku ktorému ma

viazalo dlhoročné priateľstvo, nezavolať telefonicky predtým, než sa odhodlal k tomuto osudnému kroku? Podľa mojich odpovedí alebo aspoň podľa ich tónu by videl, či som obklopený komunistickými policajtmi, alebo či hovorím slobodne. Že hovoril až potom s Clementisom, nemohlo už na veci samej nič zmeniť. Myslím, že si plne neuvedomil dôsledky svojho postupu. Svojím činom nezavrel len dvere sebe pre návrat domov, ale aj dvere odtiaľto do cudziny pre všetkých nás, nekomunistov. Stažil aj moju osobnú pozíciu. Nevieť, či sa ešte niekedy dostanem na Západ.“

Snažil som sa ho zo všetkých síl ukludniť. Vyslovil som názor, že Slávikov krok bude iste nútiť k opatrnosti, že však jeho obavy považujem za neopodstatnené. Je predseda členom vlády, jej zahraničným ministrom, ktorý iste pôjde, ak nie včasnšie, tak najneskoršie v septembri na valné zhromaždenie Spojených národov do Paríža.

Prerušíl ma. „Áno, som členom vlády. Išli som do nej dobrovoľne, z vlastného rozhodnutia. Nikto ma do nej nenútil. Nepopieram, že mám výhrady a názorové diferencie s ostatnými členmi vlády. Som však toho názoru, že svoje názory môžem lepšie uplatňovať vo vláde než mimo nej. A v jednej veci som si celkom istý: že táto vláda bude bojovať proti obnove nemeckého imperializmu aspoň tak ako ktorákoľvek iná československá vláda. Hrôza z možného obnovenia nemeckého imperializmu, to je, čo nás trápi a dusí. Darmo robíme plány, nadarmo si uťahujeme opasok, aby sme previedli rekonštrukciu čím skôr. Ak sa Nemci vzhopia, je po nás.“

(Táto pasáž si vyžaduje kratšiu poznámku. Keď hovoril o tom, že do vlády vstúpil dobrovoľne, iste hovoril pravdu, i keď podľa môjho názoru nie pravdu celú. Zotrvanie Edvarda Beneša ako prezidenta si nepochybne vysvetľoval ako vodítko, že musí zostať po jeho boku. A pokiaľ ide o strach z Nemecka, nesmieme zabúdať, že ten bol na základe nedávnych hrozných skúseností ešte v roku 1948 viac-menej všeobecný, i keď dnes po dlhom časovom odstupe sa zdá byť neoprávnený a vo svetle neskoršieho vyvoja v zapadnom Nemecku skoro nepochopiteľný.)

„Hovorila o mne, že som z polovice Američanom. Áno. Ale i keď mám tu zem rád a donedávna som sa domnieval, že jej rozumiem, nemôžem pochopiť dnešnú americkú zahraničnú politiku. Chápem príčiny rozporov medzi Amerikou a Ruskom. Amerika je zem, ktorá neutrpela obrovské materiálne škody ako Sovietsky zväz. Ale ani tento fakt ju neospravedľňuje. Nemôžem pochopiť zaslepenosť dnešných vedúcich ľudí v Amerike, keď pripúšťajú, ba pomáhajú už dnes rekonštrukcii Nemecka. Nemôžem nájsť slová, aby som to dostatočne odsúdil. Nikdy som sa s tým netajil a hovoril som o tom verejne. Hovoril som o tom znovu, keď som bol na jeseň minulého roku (1947) v New Yorku na valnom zhromaždení Spojených národov. Opakoval som to najvyšším americkým predstaviteľom. Aby mi odpustili, že im nerozumiem. Povedal som to i štátnemu sekretárovi Marshallovi. A povedal som im tiež, aby počítali s Európou, aká je, a nie takou, akou by ju chceli mať. Viem, že nás Západ už odpísal.“

Tak ja budem s komunistami spolupracovať. Gottwald je dobrým Čechom a myslím, že chce republike dobre. I keď máme na rôzne veci rôzne názory, dúfam, že sa dohodneme. Pred niekoľkými dňami, keď sme hovorili o zostavení vlády, zhovárali sme sa aj o februarovej kríze. A tak chcem dúfať, že sa s Gottwaldom dohodneme. To nemôžem povedať o Slánskom – toho proste nemám rád. Ide z neho hrôza. Niečo podobného máš na Slovensku: Novomeský-Husák. Laco je mi bližší: bohém, umelec, poet – i v politike. Naproti tomu Husák robí často skopičiny a zdá sa mi byť bezohľadný. Ovšem robí to i menší vekový rozdiel, prečo je mi Laco bližší. Som presvedčený, že všetko pôjde dobre. Február bol na mňa trochu prudký, ale časom sa hladina, dúfam, ukludní.“

Rozhovoril sa o Clementisovi. „Je to inteligentný spolupracovník. Dobre spolu vychádzame. Mám len jednu sťažnosť: niekedy pracuje až primoc. Skoro vždy, keď som dlhšie v zahraničí, zaplní voľné miesto väčšinou komunisti. Ináč je medzi nami veľmi dobrý priateľský pomer. Stýkame sa hodne i mimo úradu, s Vladom i (jeho ženou) Lídou.“

Spýtal sa ma na otca, ktorého dlhé roky poznal, na viacerých spoločných známych. Rozhovor dostal familiárny tón. Spýtal som sa, ako sa má zdravotne sestra Alice a prezident Beneš. „Alice to má tady (ukázal na hlavu) trochu porouchané, ale vcelku je dobrá. Teď propadla náboženskému zanícení. To viš, my Masarykovci jsme tak trochu fuknutí – to máme po mámě. Divím se, jak si Alice některé věci výborně pamatuje. Lépe než já... Beneš? Celý život příliš pracoval. Teď se objevují následky. Doufám, že to není příliš vážné. Je to normalní, přirozený proces. Únorové události mu ovšem sil nepřidaly. Ale to se časem snad upraví.“

Odmľčal sa. Po kratšej prestávke sa vrátil k februárovej kríze. Vyjadril sa o rezignácii ministrov ako o nie dôkladne uváženom, improvizovanom rozhodnutí s katastrofálnymi následkami. „Demise! Demise! Demise se podávají proto, aby byly přijaty a tím docílen zamýšlený účel, a ne proto, aby byly zamítnuty. Co chtěli demisionující ministři docílit? Volové! Blbci! Podali demisi bez presidentova souhlasu! Ani mně nic neřekli, a tak mě postavili před fait accompli. Žádný z ministrů mne ani předtím ani potom nenavštívil. Ripka mě sice telefonicky zavolał, ale až po demisi, a žádal mě, abych se k nim přidal. Ale hned potom, co podali demisi, nasadili všechny páky, aby president jejich resignace nepřijal.“

Jediný ministr, ktorý prišiel za mnou, aby mne osobne informoval, byl Bohumil Laušman. Byl zhrozen, protože ani sociální demokracie nebyla o zamýšlené demisi předem informována. Ty tři strany jenom 'doufaly', že se sociální demokracie k nim připojí. Jaká trestuhodná naivnost!

A když už tu lehkomyšlnost provedli, hodili zodpovědnost na nemocného presidenta a na mne. Žádné protestní manifestace, žádná mobilizace veřejného mínění. Překvapuje mě jenom, jak rychle se ty politické strany rozkládají. A teď my všichni musíme za jejich lehkomyšlnost pykat.“

Po chvíľke mľčania sa znovu vrátil k svojej účasti vo vláde.

„Hovorila o mne, že vstupom do vlády nezradil som len odkaz svojho otca, ale i demokratické ideály, ktoré som sám celý život hájil. Nemôžu pochopiť, ako môžem po februárovej kríze a po všetkom, čo sa okolo toho zbehlo, kryť svojím menom činnosť novej vlády a spolupracovať s Gottwaldom. Napádajú ma, že som pomohol predať Československo Rusku. Len sa pozri na tie depeše a výstrižky z novín tam na písacom stolíku. Dokonca v britskom parlamente sa verejne zriekajú priateľstva so mnou (ako som o pár mesiacov neskoršie zistil, týkalo sa to Roberta J. G. Boothbyho (bývalého tajomníka Winstona Churchilla a neskoršieho [1958] člena snemovni lordov). Ako ma môžu kritizovať, keď nerozumejú našim pomerom? Nielen v zahraničí, i tu doma ma napádajú. Mnohí starí priatelia na mňa zanevreli, mnohí z nich prerušili styky so mnou vôbec. Len Oskar Klinger sem chodí každé ráno. Zmeria mi puls a podobné volovinky a potom si chvíľku povídáme.“

Blížila se siedma hodina. JM vstal z postele a šiel sa do vedľajšej kúpeľne obliecť. Skôr než odišiel, mi povedal, aby som si medzitým prezrel telegramy, ktoré dostal z cudziny, ako i výstrižky zo zahraničných novín, ktoré boli na písacom stolíku. Tam ale dominovala fotografia TGM, ktorá bola uverejnená v Pestrom týdni na prvé výročie jeho smrti. Vedľa nej boli fotografie synovcov, tiež už mŕtvych.

Pustil som sa do rýchleho čítania depeší a výstrižkov. Nepamätám sa už na obsah jednotlivých telegramov. Bolo ich vcelku asi dvadsať a väčšina z nich bola od ľudí z Veľkej Británie. Medzi nimi aj hrubý, až urážlivý útok od spomínaného Roberta Boothbyho.

Boli medzi nimi aj tri-štyri povzbudzujúce depeše z USA. Avšak najhorší zo všetkých bol článok od známych amerických žurnalistov, bratov Josepha a Stewarta Alsopa „Časový plán vierolomnosti“ (Timetable of Treachery), ktorý, ako som si neskoršie overil, bol uverejnený vo *Washington Post* 3. marca 1948 a v ktorom doslova stálo: „Socialisti vyhodili Fierlingera a nahradili ho Bohumilom Laušmanom. Mimo Laušmana len pár nekomunistických predákov ukázalo odvahu (medzi nimi nebol menovite Jan Masaryk, favorit newyorských salónov, ktorý snáď hral morálne najšpinavejšiu (most morally shabby) hru zo všetkých. Faktom zostáva, že celá moc bola teraz v komunistických rukách... Československo spadlo ako zhnité jablko.“

Nestačil som už ešte raz prebehnúť tým, čo som práve čítal, a už tu bol JM oblečený v tmavých šatoch. Zavolať na butlerov Příhodu a Topinku, ktorí priniesli dva malé stolíky a servírovali nám pražskú šunku s pohárikmi plzeňského piva.

Masaryk začal hovoriť o personále na veľvyslanectve vo Washingtone. „Pozdravuj ich všetkých srdečne odo mňa.“ Zdal sa mi byť v tej chvíli ešte smutnejší. Počas večere hovoril veľmi málo. Vstal od stolíku, chcel si vymeniť kravatu. Pristúpil k skrini, otvoril ju dokorán a poznamenal: „Pro Krista Pána, kdyby to věděl (predseda URO) Zápotocký, že mám tolik obleků! Co by asi na to říkal?“ Povedal som mu, že ako minister zahraničia musí mať mnoho oblekov a že ani Zápotocký by proti tomu nič nenamietal. „Ale já mám taky nějaké peníze v cizině. I v Americe. Nebudou myslit, že jsem si je tam úmyslně ulil?“ Zdal sa mi náhle veľmi skleslý. Tešil som ho, ako som len vedel, aby si to nebral k srdcu. Že sú to všetko zbytočne prehnané obavy.

Odišli sme z bytu pár minút po pol ôsmej. Kráčali sme k liftu dlhou chodbou, v ktorej sa naše kroky nepríjemne ozývali. Napadlo mi neskoršie, ako to muselo byť pre neho stiesňujúce, keď týmito chodbami kráčal sám. Došli sme k liftu a zanedlho sme sa ocitli pred Černínom, kde čakalo auto so šoférom Dohnálkom. Pred autom stál ešte jeden muž. „To je můj anděl strážný Vilém Vyšín. Toho přeče znáš už z Lake Success.“ Pozdravili sme sa a vstúpili do auta.

Ako sme schádzali Nerudovou ulicou a dívali sa na zasnežené strechy malostranských domov, JM mlčal a potom poznamenal: „Poslyš, Vlado, není ta Praha krásná?“ Po ďalšej kratšej prestávke sa ma spýtal, či mám od neho venovanú jeho knihu *Volá Londýn* s jeho rozhlasovými prejavmi počas vojny. Keď som mu povedal, že knihu mám, ale nie venovanú od neho, požiadal ma, aby som ho nasledujúceho dňa navštívil ráno hneď po deviatej, pretože musí ísť na nástupnú audienciu poľskeho veľvyslanca Olszewského v Sezimovom Ústí. Krátko pred ôsmou auto zastavilo pred Divadlom 5. května, kde bola oslava bitky u Bachmača. Rozlúčili sme sa v aute po tom, čo JM dal príkaz šoferovi Dohnálkovi, aby ma zaviezol k môjmu priateľovi. Tým priateľom bol dr. Oskar Klinger, osobný lekár Benešov a Masarykov. A tu je na mieste povedať pár slov o ňom.

S dr. Klingerom ma zoznámil Prokop Drtina po mojom príchode z povstaleckého územia do Košíc. Od prvého okamžiku sme si boli vzajomne sympatickí. Zblížili sme sa počas niekoľkodňovej cesty z Košíc do Prahy, na ktorej sme boli vždy v jednom kupé vo vlaku, alebo v jednom aute. Až do môjho odchodu do USA na jar 1946 sme boli v častom, takmer každodennom styku. Zásobovanie v Prahe po vojne bolo zlé a moja žena a ja, ktorí sme prišli z Bratislavy, sme nemali žiadne spojenie s českým

vidiekom, odkiaľ si mnohí Pražania prilepšovali. Mäso bolo ťažko dostať, a tak sme na večeru väčšinou mali zemiaky s cibuľou. Najmenej dva razy do týždňa okolo šiestej večer zaznel zvonec u vchodových dverí. My sme vedeli, kto to je: Dr. Klinger. Vždy prišiel s menšou či väčšou zásobou potravín z UNRRA. Jeho prvá otázka bývala: „Tak zase brambory s cibuľou?“ Niekedy s nami posedel dlhšie. Stretával som sa s ním často aj na Hrade, kde som mal kanceláriu s nádherným výhľadom na Prahu. Susedila s kanceláriou Prokopa Drtinu, s ktorým sme boli v dennom styku. Po nadviazaní bližších stykov s dr. Klingerom stal sa aj naším rodinným lekárom. Pod jeho dozorom bola naša dcéra Katka operovaná v Borůvkovom sanatóriu.

A tak bolo celkom prirodzené, že som ho telefonicky zavolať po mojom návrate do Prahy zo Slovenska. Dr. Klinger ma pozval k sebe do bytu na Starom Meste na večeru. Vedel, že som bol predtým u JM a bol zvedavý na môj dojem z tej návštevy. Netajil som sa pred ním, že som bol doslova zdrtený Masarykovým duševným stavom. Pravdepodobne, povedal som mu, prispelo k tomu aj to, že v tom veľkom byte, z ktorého užíval len dve izby, žil sám. Ako mi JM sam povedal, mnohí z jeho priateľov, ktorí predtým k nemu občas zaskočili, prestali k nemu chodiť. Povedal som dr. Klingerovi, že on ako osobný lekár by sa mal postarať o to, aby JM odišiel na dlhší čas z Prahy a poriadne si odpočinul. Dr. Klinger súhlasil, ale poznamenal, že to vzhľadom na súčasnú politickú situáciu nie je dosť dobre možné. Hovorili sme ešte dlho o JM a na záver debaty som ešte neskoro večer telefonoval od Klintera Clementisovi. Vladovi Clementisovi som opakoval svoj veľmi deprimujúci dojem z návštevy u JM a požiadal ho, aby sa mu viac venovala Clementisova žena Lída. Sľúbil, že urobí, čo sa dá.

Popis mojej návštevy u dr. Klintera by nebol úplný, keby som sa nezmenil o jeho poznámke týkajúcej sa prezidenta Beneša. Na rozdiel od Prokopa Drtinu, ktorý až do konečného sklamania v tých dňoch uctieval Beneša skoro ako modlu, Dr. Klinger mal voči prezidentovi zdravý, racionálny rešpekt ako k vynikajúcemu štátnikovi, ktorého osudom bolo prejsť tragickými, ba traumatickými skúsenosťami. Od marca 1945 do mája 1946, keď sme sa často stýkali, nepočul som od neho jedno kritické slovo o prezidentovi. Preto to, čo som teraz počul, ma v pravom slova zmysle ohromilo. Tento dlhoročný priateľ prezidentov nevyberavými slovami kritizoval hlavu štátu. „Znám Beneše dlhouhá léta, ale až do těchto dnů jsem se mýlil, když jsem si myslel, že ho znám dobře. Jak ukázaly poslední události, je Beneš ochotný obětovat všechno, hodit i ty své nejvěrnější přes palubu, pokud je přesvědčen, že to poslouží jeho politické koncepci.“ Pokukával na prípad Prokopa Drtinu, ktorý sa niekoľko dní predtým nervove zrútil a z obavy pred zatknutím sa pokúsil o samovraždu. Deprimovaná nálada Jana Masaryka, ako som mu ju popísal, ho nijako neprekvapila. Vyslovil však nádej, že sa to v dohľadnej dobe vyrieši.

Myslím, že tento Klingerov zmenený postoj voči prezidentovi bol rozhodujúcim faktorom, prečo sa z cesty na jar 1948 do Anglicka, kam išiel kúpiť lieky pre prezidenta, do ČSR nevrátil.

Podľa dohovoru prišiel som v útorok 9. marca po deviatej ráno do Masarykovej kancelarie. Čakal ma už oblečený vo svrchníku a s klobúkom na hlave. To bol môj posledný pohľad na neho, a tak si ho pamätám. Dal mi do ruky svoju knižku s týmto venovaním: „Vladovi Houdekovi v starom priateľstve Jan Masaryk 9. III. 48.“ Stilis sme si ruky na rozlúčku. Na jeho slova: „Šťastnú cestu a maj sa dobre“ som odpovedal: „Do videnia“ a vyšiel z miestnosti.

Prahu som opustil ráno 10. marca 1948 z letiska v Ruzyni lietadlom Pan-American. Na letisku bolo nezvyklé ticho a žiaden ruch. V lietadle boli len štyria cestujúci. O smrti Jana Masaryka som sa dozvedel až na prvej zastávke v Bruseli, kde mi túto smutnú správu oznámil môj starý priateľ, úradník v kancelarii TGM pred vojnou, vyslanec D. Rakšany: „Pražské rádio pred chvíľkou oznámilo, že minister Masaryk spáchal samovraždu.“

Na základe tejto informácie som si hneď počas letu do New Yorku urobil stručné poznámky o našom rozhovore. Po úmrtí Jana Masaryka sa šírili rôzne chýry a teórie o jeho smrti. Pokiaľ mi to existenčné pomery dovoľovali, sledoval som ich pozorne. Okrem toho som mal možnosť hovoriť s ľuďmi, ktorí boli priamymi svedkami posledných dní života Jana Masaryka alebo mali možnosť vedieť, čo sa ráno 10. marca v Čerínine stalo. To je však už ďalšia kapitola, o ktorej budem hovoriť pri budúcej príležitosti.

Vzpomínku Vladimíra Houdka otiskujeme s úpravami respektujúcimi súčasný jazykový úzus podľa rukopisu, ktorý autor svěřil Soudobým dějinám ke zveřejnění. Text byl již dříve publikován, a to v Historickém časopise (Bratislava), roč. 39, č. 6 (1991), s. 666-675.

K dalším osudům Vladimíra Houdka, o nichž se autor ve své vzpomínkové črtě nezmiňuje, uvádíme, že byl od března 1948 až do své rezignace v květnu 1950 hlavním zástupcem Československa v OSN. V letech 1951–76 pracoval u soukromé firmy v San Francisku, nyní žije na odpočinku v Kalifornii.

„Brána na Balkán“

Slovensko v geopolitických plánech SSSR a Německa v letech 1939–41

Valentina V. Marjinová

Cílem tohoto článku je pokus o rekonstrukci sovětsko-slovenských vztahů v letech 1939–1941, přesněji do 22. června 1941, kdy Německo napadlo SSSR a Slovensko vstoupilo do války jako jeho spojenec. Prostudované materiály (z Archivu zahraniční politiky Ruské federace a ze Slovenského národního archivu) umožňují vytvořit si představu o tom, jak sovětská diplomacie hodnotila v uvedeném období situaci na Slovensku a politiku, kterou tam prováděla třetí říše, a jak se v souvislosti s tím formoval postoj SSSR ke Slovensku i jakou roli hrála v Moskvě mise Slovenské republiky.

V Archivu zahraniční politiky Ruské federace lze nyní studovat následující dokumenty: dopisy, které z Bratislavy zasilal sovětský diplomatický zástupce G. M. Puškin; jeho obsáhlá analytická zpráva o politickém a ekonomickém vývoji na Slovensku v roce 1940 a o slovensko-německých vztazích; záznamy Puškina a dalších sovětských diplomatů, kteří tehdy působili v Bratislavě; podrobné charakteristiky vedoucích slovenských politických činitelů (zejména J. Tisa, F. Ďurčanského, F. Čatloše, A. Macha a V. Tukey) zpracované sovětským zastupitelstvím v Bratislavě; informace o Slovenské republice shromážděné oddělením lidového komisariátu zahraničních věcí SSSR pro střední Evropu; záznamy vedoucích představitelů lidového komisariátu zahraničních věcí Sovětského svazu (V. M. Molotova, V. P. Potěmkina, V. G. Děkanozova) o schůzkách a rozhovorech se slovenským diplomatickým zástupcem v Moskvě Fraňo Tisem a dalšími slovenskými diplomaty; záznamy velvyslance SSSR v Německu A. A. Škvarceva o navázání diplomatických vztahů Sovětského svazu se Slovenskem, a konečně zprávy generálního konzula SSSR v Praze V. N. Jakovleva o situaci na Slovensku v roce 1939, do Puškinova příjezdu do Bratislavy.

Zmíněné dokumenty umožňují v obecných rysech charakterizovat základní linii sovětské politiky ve vztahu ke Slovensku. Bohužel však nejsou k dispozici jiné, pro zpracování uvedeného tématu mimořádně důležité materiály, například instrukce a směrnice zasílané lidovým komisariátem zahraničních věcí SSSR sovětskému diplomatickému zástupci na Slovensku. Nevíme ani, zda existují záznamy z rozhovorů, které vedoucí představitelé sovětské diplomacie vedli s Puškinem během jeho služebních cest do Moskvy. Reakci špiček sovětské zahraniční politiky, tj. Molotova, Potěmkina a Děkanozova, na informace a návrhy, které lidovému komisariátu zahraničních věcí SSSR zasilal G. M. Puškin, lze jen částečně dedukovat z jejich poznámek a pokynů, jimiž dokumenty poznamenali.

Pokud jde o materiály slovenské mise v Moskvě, uložené ve Slovenském národním archivu, nelze zprávy, které zasílala slovenskému ministerstvu zahraničních věcí, srovnávat s dokumenty lidového komisariátu zahraničních věcí SSSR, protože jejich význam pro osvětlení problematiky slovensko-sovětských vztahů je zanedbatelný. Tyto dokumenty jsou mimořádně stručné, a schází jim jakákoliv snaha o analýzu sovětské politiky vůči Slovensku. Zprávy slovenského diplomatického zastupitelství v Moskvě se v podstatě týkají problémů souvisejících s fungováním mise a problémů se získáváním informací o událostech v SSSR.¹ Materiály ministerstva zahraničních věcí Slovenské republiky jsou ve srovnání s materiály lidového komisariátu zahraničních věcí SSSR mnohem stručnější, jejich vzájemné porovnání však umožňuje provést rekonstrukci sovětsko-slovenských vztahů v uvedeném období.

Pro nedostatek místa se článek nezabývá analýzou politiky Německa vůči Slovensku. Autorka odkazuje na příslušnou literaturu² a v následujícím textu se pouze snaží ukázat, jak tuto politiku hodnotila sovětská diplomacie, a objasnit, jakou úlohu hrálo Slovensko v sovětsko-německých vztazích.

* * *

Slovenský stát, který se po rozdělení Československa z vůle Hitlera objevil na mapě Evropy 14. března 1939,³ byl předurčen k tomu, aby v geopolitických plánech Německa zaujal specifické místo. Jak německými, tak sovětskými diplomaty byl shodně označován za „bránu na Balkán“ a za „okno do jihovýchodní Evropy“. Zájem obou těchto zemí vyústil v letech 1939–1941 do pokusů o upevnění jejich pozic v tomto kvazisamostatném státěčku; Německo ovšem nikdy neslevilo ze své představy, že Slovensko je součástí německého prostoru a „Nové Evropy“.

Slovensko 14. března 1939 sice vyhlásilo státní samostatnost, ale vzápětí o ni přišlo, když souhlasilo s uzavřením takzvané Ochranné smlouvy s Německem. Tato smlouva byla oficiálně podepsána 23. března 1939 a sovětský vyslanec na Slovensku G. M. Puškin⁴ ji později označil za „konec slovenské samostatnosti“. Jednotlivé články smlouvy podávaly jasný důkaz o takové zahraničněpolitické a vojenské závislosti Slovenska na Německu, že se dokonce někdy hovoří o skryté anexi.⁵ Pokud jde o vnitřní

1 Na výtky slovenského ministerstva zahraničí, že informace o SSSR nemají žádnou hodnotu, reagoval F. Tiso (květen 1940) podrážděně tím, že informace v Moskvě se získávají mnohem hůř než v jiných zemích, že pracovníci mise nemohou udržovat žádné kontakty se sovětskými občany, protože ti nesmějí a ani se neodvážejí přijít na zastupitelství, a že když se pracovníci mise obrátí na lidový komisariát zahraničních věcí s dotazy, nedostanou na většinu z nich, i když se nejedná o nic důležitého, žádnou odpověď. Slovenský národní archiv (SNR), fond Ministerstvo zahraničních věcí (MZV), karton 198, 25.6.1940.

2 Například L. LIPTÁK, Příprava a priebeh salzburských rokování roku 1940 medzi predstaviteľmi Nemecka a Slovenského štátu. In: *Historický časopis*, 1965, č. 3, s. 329-365; J. KLIMKO, *Tretia ríša a ľudský režim na Slovensku*. Bratislava, Obzor 1986, 249 s.; V. PREČAN, Nacistická politika a Tisův režim v predvečer Povstání. In: *Historie a vojenství*, 1990, č. 2, s. 6-25, č. 3, s. 3-21, č. 4, s. 3-22, č. 5, s. 16-50, č. 6, s. 3-20; *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny*. Materiály z vedeckého sympózia, Časť 6.–7.11.1990. Bratislava, SNR a HÚ SAV 1991, 169 s.

3 Podle informací sovětského diplomatického zástupce v Německu A. A. Škvarceva činila rozloha slovenského státu 37 000 km² a počet obyvatel byl 3 750 000. Archiv vnešnej politiky Rossijskoj Federacii (dále jen AVP RF), f. 082, op. 22, p. 93, d. 8, l. 261. Ruský závazný způsob citování archivních pramenů (v pořadí: číslo fondu, číslo inventáře, číslo složky, číslo spisu a číslo listu) zjednodušíme v dalších poznámkách tak, že nebudeme opakovat zkratky f. pro fond, op. pro opis, p. pro papka, d. pro delo a l. pro list. Zápis bude tedy vypadat: AVP RF, 082/22/93/8/261.

4 AVP RF, 029/5/29/42/103.

5 Karin SCHMID, Tiso – prezident republiky? Niektoré medzinárodnoprávne úvahy k štátnosti Slovenskej republiky 1939–45. In: *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*. Zborník materiálov z vedeckého sympózia Časť-Papiernička, 5.–7. mája 1992. Bratislava, SAP 1992, s. 257.

politiku nově vzniklého nástupnického státu, neměl Berlín zpočátku v úmyslu do ní zasahovat (s výjimkou armády). Během setkání slovenského vyslance v Berlíně M. Černáka s J. von Ribbentropem 6. června 1939 se Ribbentrop vyjádřil v tom smyslu, že předpoklady pro existenci vlastního státního života byly splněny a že je nyní na Slovácích, jak se budou starat o své vnitřní záležitosti a o svůj ekonomický a politický rozvoj.⁶

Pro své ambiciózní plány na vytvoření „nového pořádku“ v Evropě potřeboval Hitler Slovensko jako formálně samostatný stát, nad nímž smlouvou o ochraně získal kontrolu, a otevřel tak Německu cestu k pronikání do jihovýchodní Evropy. Zatím však byl zaměstnán „nevyřešenými záležitostmi“ ve střední Evropě. Nejprve se snažil použít „samostatné“ Slovensko jako „výměnnou kartu“ za nejrůznější ústupky v politické hře s Polskem a Maďarskem a zároveň využíval slovensko-maďarské rozpory ve svůj prospěch.

Dne 1. září 1939 však vstoupily oddíly slovenské armády spolu s německými ozbrojenými silami na území Polska. Válka skončila znovupřipojením těch území ke Slovensku, která Polsko zabralo v letech 1920, 1924 a 1938, o celkové rozloze 600 km² a s 45 000 obyvateli.⁷

V září 1939 také došlo ke změně sovětského postoje ke Slovensku v souvislosti s podpisem sovětsko-německého paktu. Až do té doby Sovětský svaz odmítal uznat likvidaci Československa a vznik samostatného Slovenska. V Moskvě i nadále fungovalo československé vyslanectví v čele se Zdeňkem Fierlingerem. Sovětský postoj osvětluje pasáž z dopisu lidového komisaře zahraničních věcí M. M. Litvinova generálnímu konzulovi v Praze V. N. Jakovlevovi z 28. března 1939. „Řekl jsem Fierlingerovi, že jeho výrok (že přichází jako představitel Československa – V.V.M.) nemá žádný praktický význam, protože není v kontaktu ani se svou zemí, ani se svou vládou, a tudíž s námi nemůže jednat o žádných záležitostech, ale pokud chce zůstat představitelem určitého symbolického státu a vlády, necháme ho zatím na pokoji a v dalším se uvidí“⁸ (z výrazně V.V.M.).

Lidový komisariát zahraničních věcí SSSR nereagoval na noty německého velvyslance Schulenburga, aby funkce československého vyslanectví byly předány německé diplomatické misi, současně však váhal, „má-li odpovědět – a v případě, že ano, tedy jakou formou – na noty československé mise v Moskvě“.⁹ Bez odpovědi zůstalo rovněž oficiální oznámení o vzniku Slovenské republiky, které přišlo poštou z Bratislavy.¹⁰

Dne 23. srpna 1939 byl podepsán sovětsko-německý pakt o neútočení a před SSSR vyvstala nutnost řešit československou otázku v rámci nové zahraničněpolitické strategie.

Jak informoval básník Laco Novomeský, jež byl v té době v úzkém kontaktu se skupinou F. Ďurčanského, sovětského generálního konzula v Praze Jakovleva,¹¹ slovenští předáci podpis paktu uvítali. Podle F. Ďurčanského a jeho stoupenců poskytoval příznivou možnost pro navázání diplomatických vztahů mezi Slovenskem a SSSR, a otevíral tak cestu ke vzniku silné protiváhy vůči německé politice, směřující k plnému ovládnutí země. Podle slov Novomeského: „Lidé kolem Ďurčanského naivně litují toho, že na Slovensku nezůstal bývalý komunistický poslanec Clementis a komu-

6 SNA, fond MZV, karton 112.

7 AVP RF 082/22/93/8/261.

8 Tamtéž, 0138/20/130/2/26.

9 Tamtéž, 0138/16/33/1/10-11.

10 Tamtéž, 06/1/1/214/1.

11 Tamtéž, 0138/19/33/5/8.

nistický básník Ponivan (zřejmě Poničan – V.V.M.). Výborně by se hodili jako vyslanci do SSSR.“¹²

Stoupenci sblížení se Sovětským svazem na Slovensku v blízkosti J. Tisa a F. Ďurčanského se na základě čtvrtého článku „ochranné smlouvy“ rozhodli podniknout iniciativní kroky. Vezmeme-li v úvahu faktický vliv Německa na Slovensku, zdá se nemožné, že by k nim mohli přistoupit bez předchozího německého souhlasu. 14. září 1939 si nový diplomatický zástupce SSSR v Berlíně A. A. Škvarcev zapsal: „... přijal jsem slovenského vyslance Čerňaka (správně Černák – V.V.M.). Jednal se mnou o možnosti našeho uznání Slovenska a o navázání diplomatických vztahů... podle jeho názoru povede uznání Slovenska ze strany takové velmoci, jako je SSSR, ke stabilizaci jeho postavení a prospěje věci míru.“¹³ Ještě téhož dne Škvarcev informoval Moskvu a žádal o instrukce.¹⁴ Molotov mu je zaslal hned příští den, tj. 15. září: „Můžete říci, že SSSR souhlasí s navázáním diplomatických vztahů se Slovenskem.“¹⁵ Bleskurychlá odpověď vede k domněnce, že se rozhodovalo na nejvyšší úrovni, tj. u Stalina a Molotova.

Německo v září roku 1939 mělo nejspíš zájem na normalizaci sovětsko-slovenských vztahů a na uznání Slovenska *de iure*. Berlín si ovšem nepřál vzrůst sovětského vlivu na Slovensku, kde tradičně byly velmi silné rusofilské nálady, ale šlo mu o revizi postoje Moskvy k československé otázce a k rozdělení Československa v březnu 1939 a o posílení německo-sovětské spolupráce.

Také Moskva spojovala s tímto krokem určité výhody v regionu, který pro ni nebyl bez zajímavosti. Zabraňoval (alespoň teoreticky, hypoteticky), aby si tu Německo upevnilo své pozice. Molotovův projev na zasedání Nejvyššího sovětu SSSR z 31. srpna 1939 svědčil o tom, že SSSR nehodlá trpět, aby otázky východní Evropy byly řešeny bez jeho aktivní účasti.¹⁶ V představách sovětského vedení byl tento region chápán mnohem širěji než v tajných protokolech k paktu Molotov – Ribbentrop.

Dne 25. září 1939 se uskutečnila druhá schůzka sovětského generálního konzula v Praze Jakovleva s L. Novomeským před jeho návratem na Slovensko. (Novomeský měl na návrh Ďurčanského převzít funkci referenta pro ruské záležitosti na ministerstvu zahraničních věcí.) Při té příležitosti se Novomeský zeptal, jakou politiku bude SSSR provádět vůči Slovensku v souvislosti s jeho uznáním. Jakovlev odpověděl, že žádné rady dávat nemůže, a odkázal ho na Molotovův projev, z něhož „vyplývá, že SSSR aktivizuje svou politiku ve východní Evropě a že bez něj se otázky této části Země řešit nemohou“.¹⁷

Navázání diplomatických vztahů se Slovenskem bylo prvním krokem k aktivizaci sovětské politiky v jihovýchodní Evropě a na Balkáně. Také podle Z. Fierlingera získala Moskva navázáním diplomatických kontaktů se Slovenskem cennou pozici pro svůj vliv na vývoj za Karpaty.¹⁸

Začátkem podzimu 1939 musel Sovětský svaz definitivně odepsat svá zastupitelství ve Vídni, Praze a Varšavě. Možnost zříditi oficiální diplomatické zastoupení na Sloven-

12 Tamtéž 0138/20/130/1/142-143.

13 Tamtéž, 082/22/93/8/223.

14 *Dokumenty vnější politiky*, 1939. Tom XXII, kn. 2, Moskva 1992, s. 80.

15 Tamtéž, s. 82.

16 *God krizisa 1938–39. Dokumenty i materialy*. Tom 2, Moskva, Izdat. polit. lit. 1990, s. 352-353.

17 AVP RF, 0138/20/130/1/188-189.

18 Z. FIERLINGER, *Ve službách ČSR*. Díl I. Praha, Dělnické nakladatelství 1947, s. 309.

sku otevřela cestu ke snadnějšímu získávání informací o situaci v této části Evropy.¹⁹ Přítomnost sovětských oficiálních zástupců na Slovensku také umožňovala bezprostřední (i když tajné) kontakty s komunistickým podzemím, a tím přímé ovlivňování jeho aktivit.

Podle Fierlingerova hodnocení si „Moskva nikdy nedala vázat ruce nějakými formálními a sentimentálními ohledy. Uznáv dnešní 'samostatné Slovensko', hodlá Svaz v příhodný okamžik nastoupit na místo německého protektora...“²⁰ Podobné názory na záměry Sovětského svazu sdílela i značná část českých a slovenských komunistů a dalších představitelů levicových politických proudů. Sovětské vedení však pravděpodobně žádné dalekosáhlé cíle nesledovalo. Riziko, že by vztahy a „družba“ s Berlínem mohly dojít úhony, bylo příliš velké a Moskva si je nemohla dovolit.

Sovětské vedení nemělo zájem na publicitě svých vztahů se Slovenskem, proto žádná oficiální prohlášení nevydalo, pouze Škvarcev si 16. září 1939 pozval Černáka a sdělil mu obsah Molotovova telegramu.²¹ O uznání Sovětským svazem *de iure* a *de facto* informovala světovou veřejnost německá tisková agentura a na Slovensku tak učinil 17. září 1939 oficiální slovenský list *Slovenská politika*. Hlavní důraz kladl na existenci mnoha společných zájmů v ekonomické oblasti a na možnost kompenzace ztrát způsobených poklesem obchodu s Francií a Anglií.²² Tytéž noviny 19. září 1939 napsaly, že postavení Slovenska bude nyní „ještě pevnější, neboť k německé ochraně přistoupí nyní i dobrý poměr k sovětskému Rusku a německo-ruský pakt bude působit konsolidačním vlivem i na naše mezinárodní postavení“.²³

Během příprav na výměnu vyslanců mezi Moskvou a Bratislavou postupovala Rudá armáda na západ. Po obsazení západní Ukrajiny a Běloruska se rychle blížila ke slovenským hranicím. To vyvolalo na Slovensku ve všech vrstvách společnosti růst slavjanofilských a rusofilských nálad i aktivizaci ilegální komunistické strany.²⁴ V hlášení slovenského ministerstva obrany z 20. 11. 1939 se výslovně uvádělo, že se jedná o celostátní akci.²⁵ Současně se začaly šířit protiněmecké nálady. Pro Molotovův sekretariát přišly z Prahy, nejspíš od Jakovleva, „materiály o politickém a ekonomickém životě Slovenska, získané na základě rozhovorů s advokátním koncipientem doktorem Gustávem Husákem (komunistou) a s profesory bratislavské univerzity, stoupenci vládních kruhů“. Ve zprávě stálo: „Když se Rudá armáda přiblížila ke Slovensku, téměř veškeré obyvatelstvo se opět sjednotilo v myšlence sovětofilství, sovětská diplomacie je obecně pokládána za moudrou a jen se čeká, kdy na Slovensko dorazí Rusové... Doktor Husák prohlásil, že pokud si sovětský vyslanec bude počínat chytře, snadno se mu podaří získat pro Svaz řadu osob z vládních kruhů, toužících najít oporu proti německé hegemonii ve slovanském státě. Nejbližším takovým státem je po rozpadu Polska Sovětský

19 Slovensko bylo v dubnu 1939 uznáno Německem, Polskem, Itálií, Maďarskem, Vatikánem a Švýcarskem. Očekávalo se, že podobný krok v nejbližší době učiní Jugoslávie, Rumunsko, Turecko a Bulharsko. – SNA, fond MZV, karton 112, 27.4.1939.

20 *Dějinná křižovatka*. Slovenské národní povstání, předpoklady a výsledky. Praha, NPL 1964, s. 63.

21 AVP RF, 082/22/93/8/226.

22 *Slovenská politika*, 17.9.1939; AVP RF, 0138/19/33/5/70.

23 *Slovenská politika*, 19.9.1939; AVP RF, 0138/19/33/5/28.

24 *Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů IV/1 (1939–1943)*. Praha, Academia 1982, s. 57–59, 60–62, 67–68, 71–73; SNA, fond MV, karton 20, č. 33, 9.10.1939; karton 21, č. 35; karton 24, č. 36, 27.10.1939; SNA, fond MZV, karton 212.

25 SNA, fond Ministerstvo vnútra (MV), karton 24, č. 1, 20.11.1939.

svaz.²⁶ Tento dokument je nejúplnějším a nejsystematičtějším souhrnem informací o situaci na Slovensku před navázáním diplomatických vztahů.

Dne 21. října 1939 přijal Škvarcev v Berlíně Černáka a sdělil mu, že sovětská vláda souhlasí, aby do Moskvy byl jako vyslanec jmenován Fraňo Tiso, příbuzný slovenského prezidenta Jozefa Tisa. Fraňo Tiso dorazil do Moskvy 11. prosince 1939 a ubytoval se v hotelu Nacional, protože otázka budovy pro slovenskou misi zatím nebyla vyřešena. V té době ještě mělo v Moskvě své sídlo československé vyslanectví. Na příkaz náměstka ministra zahraničních věcí V. G. Děkanozova pozval si vedoucí protokolárního oddělení lidového komisariátu zahraničních věcí V. N. Barkov 14. prosince 1939 Z. Fierlingera a sdělil mu, že smlouva o pronájmu nemůže být od 1. ledna 1940 obnovena, že však Fierlinger může zůstat v Moskvě jako soukromá osoba.²⁷

Schulenburg informoval 2. prosince 1939 německé ministerstvo zahraničních věcí, že „sovětská vláda nepovažuje již Fierlingera za oficiální osobnost“.²⁸ Zcela evidentně to souviselo s rozhodnutím rady lidových komisařů SSSR z 1. prosince 1939, jímž se zřizovalo sovětské diplomatické zastupitelství na Slovensku a byli jmenováni jeho pracovníci.²⁹

Dne 23. prosince 1939 sdělil F. Tiso slovenskému ministerstvu zahraničních věcí, že byl přijat Molotovem, že další schůzka bude s V. P. Potěmkinem a že zplnomocněným zástupcem SSSR v Bratislavě byl jmenován G. M. Puškin.³⁰ Dne 25. prosince předal F. Tiso své pověřovací listiny. Sídlo slovenské mise bylo v domě bývalého španělského zastupitelství v ulici Malaja Nikitskaja č. 18. Dům však byl naprosto prázdný. Pokus vybavit jej alespoň částečně zařízením z bývalého československého vyslanectví se nezdařil.

Nový vyslanec požadoval na Bratislavě urychlené vyslání zvláštního referenta pro otázky ekonomické spolupráce se SSSR. Na misi se totiž obracel značný počet slovenských firem se žádostí o zprostředkování kontaktů s nejrůznějšími sovětskými institucemi.³¹ V zájmu Slovenska mise žádala, aby veškerý slovenský tisk a všichni řečníci dostali přísné instrukce nepoužívat formulace, které by mohly ohrozit slovensko-sovětské vztahy, protože Sověti budou velmi pozorně sledovat, jak se o nich píše ve slovenském tisku.³²

Jak vyplývá z tajné instrukce pro Prahu, kterou se sovětskému generálnímu konzulovi Jakovlevovi podařilo získat a zaslat 2. prosince 1939 Molotovovi,³³ začal být Berlín viditelně neklidný v souvislosti se snahami Sovětského svazu aktivně se podílet na východoevropských záležitostech. Na Slovensku značně zesílily protiněmecké tendence, které dokonce skrytě sdílelo i vládní seskupení Tisa a Ďurčanského. Jejich autorita vzrostla po ukončení války s Polskem a po prosazení kursu na sblížení se SSSR, i když v rámci slovensko-německých dohod.

26 AVP RF, 06/1/20/215/96, 103.

27 Tamtéž, 0138/20/130/3/55; Z. FIERLINGER, c. d., s. 313.

28 J. KŘEN, *V emigraci*. Západní zahraniční odboj 1939–1940. Praha, Naše vojsko 1969, s. 491.

29 Gosudarstvennyj archiv Rossijskoj Federacii (dále jen GA RF), 5446/42/-/11/230.

30 SNA, fond MZV, karton 198. Vyslanectvo Slovenskej republiky v Moske. Souhlas slovenské vlády se jmenováním G. M. Puškina sovětským vyslancem předal Černák 16.12.1939 sovětskému vyslanectví v Berlíně. AVP RF 082/22/93/7/23.

31 Tamtéž.

32 Tamtéž.

33 AVP RF, 06/1/20/215/76-81.

Německý vyslanec na Slovensku H. Bernard zaslal německému ministerstvu zahraničních věcí v lednu 1940 hlášení, v němž vložil své názory na situaci v zemi a zformuloval návrhy na její zlepšení.³⁴ Inspektor německých zastupitelství v jihovýchodní Evropě (Maďarsku, Rumunsku, Jugoslávii, Bulharsku a Řecku) M. von Killinger charakterizoval v lednu 1940 nálady na Slovensku a dával je do souvislosti s tím, že Slováci se cítí dotčeni ve své národní hrdosti, protože jejich stát není ve skutečnosti samostatný. Ďurčanského názory pak označil z velké části jako Německu nepřátelské.³⁵

Tento slovenský ministr zahraničních věcí a ministr vnitra, vzdělaný, ambiciózní, i když v politice nepřilíši zkušený, se spolu se skupinou mladých politiků opájel vidinou, že slovenský stát může dosáhnout určitého stupně samostatnosti, přestože vznikl z milosti Německa. Mělo mu v tom pomoci lavírování mezi mocnostmi, především Německem a Ruskem.

Dne 2. února 1940 přicestoval do Bratislavy sovětský vyslanec G. M. Puškin. První návštěvu vykonal u F. Ďurčanského a 14. února předal pověřovací listiny J. Tisovi. Po audienci, která trvala asi čtyřicet minut, si zapsal: „Slovensko se tím evidentně snažilo dát najevo své sympatie k Sovětskému svazu.“ Prezident vyjádřil úmysl navázat se Sovětským svazem široké hospodářské vztahy, hovořil o slovenských sympatiích k Rusku i o neshodách s Maďarskem, které musí vrátit Slovensku území s 600 000 obyvateli, a spílal Masarykovi a Benešovi, jejichž politika byla „jednou z hlavních příčin rozbití Československa“.³⁶ Na obědě uspořádaném na počest sovětského diplomatického zástupce si Ďurčanský stěžoval na Němce, kteří „v obavě, aby si nepohněvali Itálii, nepomohli Slovákům v jejich sporu s Maďarskem“.³⁷

G. M. Puškin také přijal německého vyslance H. Bernarda a návštěvu mu oplatil. Dojmy z těchto setkání shrnul následovně: „Bernard se Slovákům nepokrytě posmívá, neboť se na Slovensku cítí být pánem on... na můj dotaz, zda se může stát, že Německo v souladu s uzavřenou smlouvou bude na Slovensku požadovat účast ve válce, odpověděl: nikdy... Slovensko má pro nás cenu jako země neválečící. Slovensko je naší bránou na Balkán.“³⁸ (Podtrženo červenou tužkou v lidovém komisariátu zahraničních věcí – V.V.M.)

Sovětsko-slovenské vztahy se v první polovině roku 1940 soustředily na rozvoj hospodářské spolupráce mezi oběma zeměmi. Byly přitom ovlivněny snahou Slovenska přimět SSSR k podpoře slovenských územních nároků vůči Maďarsku; šlo o navrácení území, která byla připojena k Maďarsku v důsledku první vídeňské arbitráže (jižní část Slovenska) a která Maďarsko uchvátilo v období vzniku slovenského státu (východní část Slovenska).

Ve vzájemném obchodě měli Slováci zájem o sovětskou ropu, kvalitní bavlnu a oleje. Nabízeli za to kabely, textil a vojenský materiál, „pokud to ovšem Němci dovolí“. „Ropy by od nás chtěli koupit 300-400 000 tun(!),“ poznamenal si Puškin, „počínají si tak zřejmě z návodu Berlína, který se chystá prostřednictvím Slovenska zvětšit naše přímé dodávky do Německa... Uzavřeme-li se Slovenskem obchodní dohodu a bude-li přitom nutno poskytnout Slovákům nějaké výhody, je zapotřebí zvlášť pečlivě formu-

34 L. LIPTÁK, c. d. In: *Historický časopis*, 1965, č. 3, s. 337.

35 Tamtéž, s. 338.

36 AVP RF, 0138^b/4/2/4/1-3.

37 Tamtéž, 0138^b/4/2/4/8.

38 Tamtéž, 0138^b/4/2/3/1, 4.

lovat jednotlivá ustanovení, aby z těchto výhod neměli prospěch i Němci... Dostáváme mnoho žádostí od různých firem, které mají zájem navázat s námi obchodní styky.“³⁹

Dne 21. března předal F. Tiso Molotovovi nótu s přáním slovenské vlády „mít se Sovětským svazem nejen politické, ale i hospodářské vztahy“.⁴⁰ Do Bratislavy pak hlásil, že jednal s lidovým komisařem zahraničního obchodu A. I. Mikojanem o prohloubení slovensko-sovětských hospodářských vztahů.

Při slovenské misi v Moskvě bylo zřízeno obchodní oddělení vedené ing. G. Krnem, které mělo zajišťovat přímé kontakty s lidovým komisariátem zahraničního obchodu.⁴¹ Na sovětské straně ovšem tolik nespěchali. Začátkem června si na tyto průtahy stěžoval Ďurčanský Puškinovi. Ten pak napsal v osobním dopise Molotovovi: „Uzavření obchodní smlouvy mezi SSSR a Slovenskem nemůže narazit na odpor Němců (doklad toho, že tato stránka věci dělala Sovětům největší starost – V.V.M.), neboť všechny otázky, které s touto smlouvou souvisí, slovenská vláda už dávno s Německem dohodla.“ Než Molotov postoupil dopis Mikojanovi a Děkanozovovi, přičinil k němu poznámku: „s. Puškinovi je třeba odpovědět. Domnívám se, že má pravdu.“⁴² V červnu 1940 vyslovil Mikojan souhlas s příjezdem slovenské obchodní delegace do SSSR.

Ve slovenském vedení se mezitím prohloubila krize, patrná už koncem roku 1939, a to mezi Ďurčanským a germanofilským seskupením kolem Tuky a Macha, kterému se nelíbilo, jak proces slovensko-německého sblížení pozbývá na rychlosti. „První polovina roku 1940 byla obdobím dominance skupiny Ďurčanského na Slovensku. V zahraniční politice se tato skupina snažila lavírovat mezi Německem, Itálií, Maďarskem a dalšími zeměmi... Také se pokoušela koketovat i s námi... Ďurčanského skupina se evidentně bála toho, aby nedošlo k naprostému porobení Slovenska Německem,“ stálo ve zprávě za rok 1940, kterou připravil G. M. Puškin.⁴³

V rámci otevřené podpory proněmecky orientované skupiny na Slovensku pozval Berlín k návštěvě Německa A. Macha a připravil mu okázalé přijetí. Audienci mu poskytl Ribbentrop i Goebbels. „Němci se evidentně snaží poctami prokazovanými Machovi v Berlíně znovu zdůraznit 'nezávislost' Slovenska,“ napsal G. M. Puškin 4. března 1940. A dodal, že postavení Ďurčanského je zatím poměrně stabilní, i když Němci ho nemají v oblibě a jen čekají na vhodný okamžik, aby ho odstavili. „Podle mých pozorování si Ďurčanský v politice vede velmi opatrně. Vyhýbá se všemu, čím by mohl Němce popudit, a zároveň jim nedovoluje příliš se roztahovat.“⁴⁴

Právě během Machova pobytu v Berlíně uspořádal Ďurčanský recepci, které se zúčastnili pracovníci ministerstva zahraničních věcí a všichni diplomatický personál německé a sovětské mise na Slovensku. Podle Puškina nebylo konání recepce náhodné, „Ďurčanský chtěl Němcům ukázat, že od nynějška se Slovensko přátelí nejen s Německem, ale i se Sovětským svazem“. A uzavíral: „Slováci od nás pravděpodobně očekávají víc, než jim můžeme dát. Z tohoto důvodu je moje postavení velmi delikátní.“⁴⁵

39 Tamtéž, 0138^b/4/2/3/7.

40 Tamtéž, 06/2/23/287/3.

41 Tamtéž, 138^b/4/2/4/22; 138^b/4/2/2/6; SNA, fond MZV, karton 198. Vyslanectvo Slovenskej republiky v Moskve. 27.4.1940; 20.5.1940.

42 AVP RF, 06/2/23/288/3-4.

43 Tamtéž, 029/5/29/42/113.

44 Tamtéž, 138^b/4/2/9/28.

45 Tamtéž, 138^b/4/2/9/30.

Sovětský svaz v té době válčil s Finskem⁴⁶ a neměl zájem o komplikace ve vztahu s Německem. Na Slovensku činil jen velmi nesmělé pokusy o demonstraci svých zájmů. V lednu 1940 přijela na Slovensko delegace sovětských vědců, aby se zúčastnila slavnostní inaugurace V. Tuky do funkce rektora bratislavské univerzity.⁴⁷ Na přelomu dubna a května 1940 se uskutečnila reciproční návštěva slovenských vědců na oslavách Moskevské státní univerzity.⁴⁸ A konečně k těmto pokusům o zvýraznění sovětské reprezentace na Slovensku patřila pozdravná poselství, která při příležitosti výročí vzniku slovenského státu zaslal Kalinin Tisovi a Molotov Tukovi.⁴⁹

Pokud jde o sovětskou podporu slovenských teritoriálních nároků vůči Maďarsku, počínalo si sovětské vedení velmi opatrně. Na jaře 1940 bylo více než jasné, že mír mezi Německem a západními mocnostmi uzavřen nebude. Hitler připravoval na západě nové válečné tažení. Ďurčanský v té době zahájil novou aktivitu ve věci navrácení území zabraného Maďarskem, tentokrát za pomoci Sovětského svazu. Na Slovensku se šířily zvěsti, že SSSR se chystá zabrat Podkarpatskou Rus (na jaře roku 1939 ji okupovalo Maďarsko) a že pomůže Slovensku získat zpět jižní a východní oblasti až se stane jeho bezprostředním sousedem. I při rozhovorech Puškina s Ďurčanským (například 9. května 1940) slovenský ministr zahraničí sovětského diplomata vytrvale přesvědčoval, že „pokud Němci půjdou proti Rumunsku, je na čase, abychom my (tj. SSSR – V.V.M.) obsadili 'Karpatskou Rus' a Besarábii“.⁵⁰

Na jaře 1940 se prudce zhoršily slovensko-maďarské vztahy. Tehdy se opět objevily fámy, že jako kompenzace za umožnění průchodu německých vojsk maďarským územím bude Slovensko se souhlasem Německa postoupeno Maďarsku. V souvislosti s touto situací připravilo oddělení lidového komisariátu zahraničních věcí SSSR pro střední Evropu informativní přehled o slovensko-maďarských vztazích, podle kterého „Německo politickými intrikami živilo vzájemné nepřátelství mezi oběma zeměmi“; o dle tohoto materiálu začala nová fáze ve vývoji konfliktu na Slovensku po návratu vedoucího představitel slovenské propagandy A. Macha z Berlína. Na základě analýzy zahraničního tisku a faktů, jež byly k dispozici, dospěl autor přehledu k závěru, že vezme-li se v úvahu, jak velký strategický význam má Maďarsko v jihovýchodní Evropě, je zájem, který veřejné mínění a vládní kruhy řady zemí projevíly o politickou hru probíhající v Maďarsku a na Slovensku, pochopitelný. Německo si nyní, když uvažuje o možném rozšíření válečných operací na Balkán, tento význam zvláště silně uvědomuje. Autor usuzoval, že zatím ještě není možné s jistotou říci, zda Německo skutečně využije slovenské území a jeho armádu ke vpádu do Maďarska. Na rozdíl od anglického a francouzského tisku si však nemyslí, že mezi Německem a Maďarskem existuje spiklenecká dohoda, v níž by Slovensko figurovalo jako objekt vzájemné licitace. „Je třeba si uvědomit, že slovenské území je pro Německo cenné již samo o sobě, neboť představuje okno do jihovýchodní Evropy... Vůbec nejpravděpodobnějším vysvětlením asi bude, že německá politika popíchování Slovenska vůči Maďarsku slouží jako nátlakový

46 Černák k tomu z Berlína hlásil: „Rusko, o němž zde z hlediska vojenského nikdy neměli žádné iluze, se během války s Finskem ukázalo být ještě slabším, než se předpokládalo.“ SNA, fond MZV, karton 180. Slovenské vyslanectvo v Berlíně, 27.3.1940.

47 AVP RF, 138^b/1/1/1/2.

48 Tamtéž, 06/2/23/288/1; 06/4/2/3/7.

49 Tamtéž, 06/2/23/290/1-5.

50 Tamtéž, 138^b/4/2/3/37.

prostředek Berlína na Budapešť.⁵¹ Analýza to byla velmi přesná a vývoj událostí ji potvrdil.

V červnu proběhlo několik schůzek mezi Molotovem a Schulenburgem, z kterých vyplynulo, že SSSR má zájem, aby status quo v jihovýchodní Evropě zůstal zachován, a že chce otázky Balkánu řešit ve spolupráci s Německem a Itálií, a to mírovým způsobem. Berlín zopakoval, že v této části Evropy má pouze hospodářské, a nikoliv politické a územní zájmy.⁵²

Moskva se připravovala k akcím v Pobaltí a v Besarábii, zmíněných v paktu Molotov – Ribbentrop, a nutně k tomu potřebovala soulad v sovětsko-německých vztazích. Ovšem nad rámec „moskevských dohod“ si činila ještě nárok na Bukovinu, která byla podle Molotovových slov poslední, chybějící částí celistvé Ukrajiny.⁵³ To muselo vzbudit nevoli Německa, které už Moskvě ustoupilo tím, že souhlasilo s připojením severní Bukoviny k SSSR.

Za této situace nemohlo sovětské vedení ani pomyslet na obsazení Podkarpatské Rusi a vytvoření bezprostřední hranice se Slovenskem. Do tisku pronikly zprávy o tom, že „SSSR garantuje status quo na Balkáně a ve střední Evropě“. Tyto informace byly pro slovenské ministerstvo zahraničních věcí zklamáním, neboť „Slováci se nemohou smířit se současným stavem hranic“ a spoléhají, že jim SSSR poskytne podporu při mírovém řešení slovensko-maďarských rozporů.⁵⁴ Otevřeně to vyjádřil koncem června v rozhovoru s pracovníkem sovětského zastupitelství N. M. Kovalevem i náčelník Hlinkovy gardy Galan: „Připojení Zakarpatské Ukrajiny k SSSR dá nám, Slovákům, mocného souseda a jeho zájem o Slovensko nám umožní vytvářet protiváhu k zájmům německým. Vydělá na tom jedině samostatnost Slovenska.“⁵⁵

Na toto téma hovořil 16. července 1940 s G. M. Puškinem i Ďurčanský. Sovětský diplomat si k tomu poznamenal: „Ďurčanský se mne zeptal: 'Kdy už konečně obsadíte Zakarpatskou Ukrajinu?' Odpověděl jsem, že tato oblast je tak bezvýznamná, jak pokud jde o obyvatelstvo, tak o území, takže mluvit o ní tak často, jak to dělají Slováci, snad ani není nutné. Ďurčanský sice souhlasil, ale poukázal na vojensko-strategický význam tohoto území. Pak se jal tuto myšlenku rozvíjet a prohlásil, že Německo, Maďarsko a zejména Itálie si tento význam Zakarpatské Ukrajiny uvědomují, a proto nám ji nechtějí dát. Raději jsem hovor na toto téma ukončil.“⁵⁶

Po ukončení „západního tažení“ se pozornost třetí říše obrátila na jihovýchod Evropy. Německo si chtělo upevnit své zázemí před nadcházejícím válečným konfliktem se SSSR a právě tady začínala snaha o „pořádek“ na Slovensku. Otevírat „bránu na Balkán“ začali Němci už v době vrcholících vojenských operací na západě. Dne 12. května, tj. dva dny po německém útoku na Holandsko, Dánsko, Lucembursko a Francii, si Puškin zapsal: „V poslední době aktivita Němců na Slovensku výrazně vzrostla. V Bratislavě se objevili němečtí důstojníci v generálských a plukovníckých uniformách. Urychleně se budují nové silnice a otevírají nová letiště...“⁵⁷

51 Tamtéž, 138^b/2/1/83-94.

52 *SSSR-Germanija 1939–1941*. Dokumenty i materialy o sovětsko-germanskich otnošenijach s sentjabrja 1939 g. po ijul 1941 g. Teleks 1983, s. 51, 53, 59.

53 Tamtéž, s. 61.

54 AVP RF, 0138^b/4/2/3/69-72, 121.

55 Tamtéž, 0138^b/4/2/3/138.

56 Tamtéž, 0138^b/4/2/3/143.

57 Tamtéž, 0138^b/4/2/3/35.

V domnění, že třetí říše nadlouho „uvázne“ ve válce na západě, zahájil Ďurčanský v té době útok na pozice germanofilské skupiny na Slovensku. Němci okamžitě dali najevo, že něco takového trpět nebudou, a koncem května odvolali z Bratislavy Bernarda.⁵⁸ Pokládali však za nutné udržet zdání nezávislosti Slovenska. Berlín měl v úmyslu posílit své pozice v zemích jihovýchodní Evropy a nechtěl v této oblasti vyvolat neklid radikálním postupem na Slovensku. Z Göringova příkazu se urychleně připravoval plán na vytvoření takzvaného *Velkého evropského hospodářského prostoru* pod záštitou Německa. O Slovensku se uvažovalo jako o státu spjatém s říší celní a měnovou unií.

Nové tendence v německém postoji vůči Slovensku po pádu Francie se okamžitě odrazily i na slovensko-sovětských vztazích. „Poprvé jsem pozoroval,“ poznamenal si 20. června 1940 Puškin, „že se slovenští ministři všemožně vyhýbali zůstat se mnou o samotě. Zvlášť evidentní to bylo u Ďurčanského, který se mnou dřív vždy ochotně rozprávěl a vždy byl iniciátorem našich setkání. Strach z Němců je nyní zvlášť patrný. Jejich chování je drzé a zpupné.“⁵⁹ Všechny publikace o SSSR byly staženy z tisku. Delegaci profesorů, která se vrátila z Moskvy, nebylo povoleno informovat o návštěvě ani úzké akademické kruhy.⁶⁰ V dopise ze 14. července sovětský diplomat konstatoval, že „Němci nyní úsilovně, skoro bych řekl až uměle, pozvedávají autoritu Tuky“. Dále hlásil, že Němci „vyslali na Slovensko asi dvě stě agentů gestapa se speciálním úkolem vyčistit vládní instituce od rusofilsky naladěných elementů“ a „slovenští politikové nyní trpělivě čekají na rozhodnutí, která jim nadiktuje Berlín.“⁶¹

Zatímco slovenské vládní špičky pochopily poplatnost slovenské politiky Německu, vzemula se ve slovenské veřejnosti nová vlna rusofilství, spjatá s událostmi v Pobaltí a v Besarábii a s nadějami, že SSSR zamezí dalšímu růstu německého vlivu na Slovensku.

V této složité situaci byli Tiso, Tuka a Mach pozváni na schůzku s německým vedoucím. Ďurčanský, i když pozvání nedostal, jel také, ale Němci jeho přítomnost zcela ignorovali. Po příjezdu do Salcburku přijal slovenské politiky nejprve Ribbentrop a pak Hitler. Tisovi byl tlumočen ultimativní požadavek, aby odvolal Ďurčanského z funkce ministra zahraničních věcí i vnitra. Do čela ministerstva zahraničí měl být místo něj jmenován V. Tuka a funkci ministra vnitra měl převzít A. Mach.

Hitler v rozhovoru se slovenskými politiky mimo jiné znovu zdůraznil, že „Německo nemá na Balkáně žádné politické, ale jen hospodářské zájmy a že si přeje zachovat v této oblasti klid a mír.“ Pokud jde o Slovensko, führer prohlásil, že politický zájem, který o něj Němci jeví, „spočívá jen v ochraně Karpat, které mají význam převážně vojenský. Německo nedovolí žádné jiné velmoci proniknout za Karpaty bez boje.“ Hitler potvrdil záruku, kterou Slovensko od Německa dostalo pro případ napadení jinou zemí, a požadoval za to, aby slovenské vztahy vůči říši byly „loajální a nedvojsmyslné“.⁶²

Nová politická linie Německa se začala na Slovensku uskutečňovat bez prodlení. Puškin poté, co 1. srpna navštívil Tuku v jeho nové funkci, shrnul své dojmy takto: „Je to nejreakčnější osobnost na Slovensku a představuje největší hrozbu pro slovenský lid. Definitivně se zaprodal Němcům... Je to chameleon par excellence.“⁶³

58 L. LIPTÁK, c. d. In: *Historický časopis*, 1965, č. 3, s. 349-350.

59 AVP RF, 0138/2/2/3/77.

60 Tamtéž, 0138/2/2/3/92.

61 Tamtéž, 06/2/23/288/7.

62 L. LIPTÁK, c. d. In: *Historický časopis*, 1965, č. 3, s. 360-362.

63 AVP RF, 138^b/4/2/3/149.

Již 4. srpna připravil Puškin obsáhlou informaci o událostech na Slovensku pro Molotova a Děkanozova. S odvoláním na Bernarda upozorňoval na záměry Německa prosadit v nejbližší době územní změny na Balkáně a ve střední Evropě: zejména vrátit Slovensku část území, o která ho připravilo Maďarsko, k Maďarsku připojit část Transylvánie a k Bulharsku jižní Dobrudžu na úkor Rumunska. „Němci chtějí částečně uspokojit všechny země, aby si tím koupili jejich vládnoucí kruhy, zároveň však nemají zájem uspokojit kohokoliv plně. Tím jsou vytvářeny předpoklady pro vznik nových či lépe řečeno pro zachování starých rozporů na Balkáně a ve střední Evropě a Německo z toho hodlá profitovat v budoucnu při prosazování svého vlivu v této oblasti.“⁶⁴

S realizací svého plánu začal Hitler právě na Slovensku, které podle Puškina sloužilo „jako nárazníkový stát mezi námi a Německem“ a které nyní chtěli Němci „plně podřídit své politice“. Říše proto soustředí moc v rukou několika svých přívrženců a očistí všechny slovenské instituce od stoupců nezávislého státu a vůbec od všech elementů z německého hlediska nespolehlivých a posílí své bezprostřední zásahy do slovenských záležitostí. Tento poslední záměr měl zabezpečit nový německý vyslanec na Slovensku M. von Killinger, obergruppenführer SA, člověk s úzkými kontakty na Hitlera a Himmlera. „Pochopitelně, že takový člověk,“ psal Puškin, „nemá nic společného s diplomacií a proslul spíš jako bezprostřední likvidátor dělnických a opozičních organizací v Německu.“⁶⁵

Během setkání s Puškinem dal Killinger jasně najevo, že „Slovensko představuje zónu německých zájmů“ a jeho samostatnost je jen iluzí, že vztah Německa ke Slovensku není vztahem „odvážného ke zbabělému“, ale „silného ke slabému“. „Použil těchto obrátů záměrně,“ zapsal si 21. srpna 1940 Puškin, „aby nám dal na srozuměnou, že se na Slovensku nesmíme projevovat příliš aktivně.“⁶⁶

Noví Hitlerovi chráněnci okamžitě začali přizpůsobovat slovenský režim německému. Mach se zavázal k nesmiřitelnému boji s komunisty a všemi opozičními elementy v zemi a k zásadnímu řešení „židovské otázky“ podle německého vzoru. Tuka zase prohlásil, že na Slovensku prosadí národně socialistickou ideologii a 31. července informoval F. Tisa v Moskvě o tom, že „führer velmi rozhodně potvrdil samostatnost a nedotknutelnost Slovenska“ a že Slovensko „vnitřně přechází ke slovenskému národnímu socialismu a zcela jednoznačně odmítá komunismus“.⁶⁷

Sovětský diplomat konstatoval, že represe a zatýkání se na Slovensku staly všedním jevem. Kromě Ilavy byl zřízen další koncentrační tábor v Leopoldově a počínaje srpnem 1940 začalo Německo aktivně přizpůsobovat slovenské území svým vojenským potřebám. Během srpna až září zde Němci vybudovali asi dvacet letišť. „Vezmeme-li v úvahu, že na Slovensku nejsou ani dvě desítky letadel, je nepochybné, že nová letiště vznikla pro potřeby německé armády,“⁶⁸ napsal G. M. Puškin. Zároveň se na Slovensku budovaly nové silnice a opravovaly staré, z jednokolejných železničních tratí se dělaly tratě dvojkolejné, stavěly se nové mosty a staré se zpevňovaly, začala výstavba přímé dálnice ze západu na východ v délce 450 km a budování vojenských opevnění na severu a východě. Na podzim roku 1940 připomínalo Slovensko podle Puškina stavební tábor.⁶⁹

64 Tamtéž, 06/2/23/288/13-18.

65 Tamtéž, 06/2/23/288/15.

66 Tamtéž, 138^b/4/2/3/168-169.

67 SNA, fond MZV, karton 198. Vyslanectvo Slovenskej republiky v Moskve. 31.7.1940.

68 AVP RF, 029/5/29/42/121.

69 Tamtéž.

Oddělení lidového komisariátu zahraničních věcí pro střední Evropu charakterizovalo tehdy Slovensko jako „loutkový stát“, který „vstoupil do další logické fáze svého vývoje, do fáze poslušného plnění role německého nástupiče do jihovýchodní Evropy“.⁷⁰ Podle informací, které získal Puškin, rozšiřovala dodatečná tajná dohoda ke smlouvě z 23. března 1939, uzavřená mezi Německem a Slovenskem v říjnu 1940, značnou měrou slovenské závazky. Na jejím základě mohlo Německo disponovat všemi slovenskými průmyslovými objekty vhodnými ke zbrojní výrobě a slovenskou armádou, která se měla přebudovat podle německého vzoru. Tato vojensko-politická dohoda se stala základem pro připojení Slovenska (24. listopadu 1940) k agresivnímu Paktu tří, který 27. září 1940 podepsalo Německo, Itálie a Japonsko. Současně se Slovenskem se k paktu připojilo ještě Maďarsko a Rumunsko. „Pochopitelně, že Slovensko,“ míní G. M. Puškin, „nebude mít z toho paktu žádné výhody. Zato Německo získalo právo disponovat podle vlastního uvážení vším, co patří Slovensku.“⁷¹

Pracovníci sovětského zastupitelství, kteří koncem srpna podnikli cestu po Slovensku, zjistili, že v zemi „otevřeně probíhají vážně míněné přípravy vojenského rázu“. Zvlášť výrazné to bylo ve východních oblastech Slovenska, kde se Němci podle Puškinových slov chovali naprosto „suverénně a absolutně ignorovali slovenské úřady“. V Prešově byl otevřen německý konzulát. „Tento fakt má pro nás mimořádnou závažnost. Tím se totiž v Prešově vytváří centrum pro organizování práce proti Sovětskému svazu.“⁷²

V té době na Slovensku – pochopitelně s vědomím a z podnětu německých úřadů, jak logicky soudil Puškin – zesílila protisovětská propaganda, což si Německo samo dovolit nemohlo. Proti sovětskému zastupitelství v Bratislavě byla podniknuta řada provokačních akcí, ač „se Sovětský svaz“, jak uváděl analytický přehled oddělení lidového komisariátu zahraničních věcí pro střední Evropu z 28. září 1940, „vyhýbal tomu, aby se Slovensko stalo jablkem sváru mezi ním a Německem, a ač pokud jde o Slováky, prováděl opatrnou a ve vztahu k Němcům velmi taktickou politiku“.⁷³ Na přístupových cestách k budově sovětského zastupitelství se návštěvníci museli podrobit policejní prohlídce a výslechu a nad pracovníky vyslanectví byl ustanoven dohled.⁷⁴ Oddělení lidového komisariátu zahraničních věcí pro střední Evropu hodnotilo protisovětský kurs Slováků „nejen jako dílčí fakt ve vzájemných vztazích mezi Slovenskem a SSSR, ale jako promyšlenou součást německého postoje vůči SSSR“.⁷⁵ Puškin se dožadoval ostrého protestu Moskvy proti provokacím slovenských úřadů. Avšak lidový komisariát zahraničních věcí nechtěl jít do otevřeného konfliktu a považoval za dostačující zaslání demarše slovenským úřadům.

Kreml se s rolí nezúčastněného pozorovatele německých „tahů“ v jihovýchodní Evropě ovšem nehodlal spokojit. Zatím se z titulu německého partnera domáhal zpráv o průběhu jednání při řešení otázek východní Evropy, která koncem července vedlo Německo a Itálie „se státními představiteli Maďarska, Rumunska, Bulharska a Slovenska“.⁷⁶ Schulenburg slíbil tuto informaci Moskvě poskytnout.

70 Tamtéž, 0138^b/4/2/9/185.

71 Tamtéž, 029/5/29/42/122.

72 Tamtéž, 06/2/23/288/30.

73 Tamtéž, 0138^b/4/2/2/173.

74 Tamtéž, 0138^b/06/23/288/33; 0138^b/4/2/4/15-16.

75 Tamtéž, 0138^b/4/2/3/178.

76 SSSR-Germanija... s. 73.

V průběhu září a října 1940 Sovětský svaz celkem třikrát protestoval proti jednostranným akcím mocností osy v jihovýchodní Evropě, a to v souvislosti s druhou vídeňskou arbitráží, s pokusem svolat konferenci o Dunaji bez účasti SSSR a konečně s příchodem německých „instruktorských“ oddílů a „vojenské mise“ do Rumunska. Napětí v sovětsko-německých vztazích v důsledku aktivizace německé politiky na Balkáně neustále vzrůstalo a tento fakt ovlivnil Moskvu při řešení „slovenského incidentu“. Musela si totiž přiznat, že Němci už Slovensko naprosto ovládli, a ve snaze nestupňovat napětí přijala nepřesvědčivé argumenty slovenského ministerstva zahraničních věcí.⁷⁷ Ústní protest Děkanozova přijal v nepřítomnosti F. Tisa poradce slovenské mise G. Krno. Po poradě s německým velvyslancem v Moskvě zaslal slovenskému ministerstvu zahraničí telegram, v němž naléhal, aby slovenská vláda okamžitě odvolala opatření proti sovětské misi a aby dala sledovat Rusy nenápadným způsobem. Krno argumentoval hospodářskými rozhovory, které mělo Slovensko se Sovětským svazem zahájit. Upozornil, že Schulenburg se opatřením proti sovětské misi divil.⁷⁸

Ani Berlín neměl zájem zůstávat vztahy s Moskvou kvůli nadměrné horlivosti svých slovenských chráněnců. Po další poradě se Schulenburgem radil Krno 12. září slovenskému ministerstvu zahraničí, aby opatření proti sovětské misi byla omezena na minimum, neboť podle ujištění Němců Sověti už dávno upustili od propagandy prostřednictvím svých zastupitelských úřadů. A naopak doporučoval zaměřit se raději na slovenské komunisty než na vyvolávání mezinárodních nedorozumění.⁷⁹

Slovenská vláda zmírnila policejní dohled nad sovětským zastupitelstvím v Bratislavě, úplně jej však neodvolala. Referát, který připravil Alexandrov pro Vyšinského (28. září 1940), závěrem o událostech na Slovensku uvádí, „že všechny poslední protisovětské akce na Slovensku byly provedeny z přímého popudu Berlína“. Není vyloučeno, soudil Alexandrov, že za všemi těmito akcemi se kromě snahy zajistit německé zájmy na Slovensku skrýval ještě další cíl, a to snaha vyprovokovat SSSR k nějakým diplomatickým krokům, které by se daly využít k rozdmýchávání neklidu v jihovýchodní Evropě, a tím k ospravedlnění německé politiky v této oblasti.⁸⁰

Poněvadž „drzost Němců na Slovensku“ překročila přípustnou míru, připadlo oddělení pro střední Evropu na myšlenku „využít vzniklé situace ve prospěch SSSR a obrátit její ostří proti jejím strůjčům“. Za tímto účelem doporučilo připravit přehled o všech antisovětských projevech na Slovensku a poukázat v něm na to, že toto chování podněcuje snahy směřující k narušení přátelských vztahů mezi SSSR a Německem, jež je podle smlouvy z 23. března 1939 koordinátorem zahraniční politiky Slovenska. Oddělení předpokládalo, že prohlášení koncipované v tomto duchu pomůže „umravnit slovenskou vládu“ a přivede „Němce do velmi ošemetné situace“, ale nakonec k tomu nedošlo. Moskva se musela věnovat mnohem důležitějším problémům, spjatým především s Balkánem. Sovětské vedení proto zvolilo konstruktivní způsob řešení vztahu ke Slovensku – rozhodlo se obnovit s ním obchodní jednání.

Dne 11. září sdělil F. Tiso Puškinovi, že Slovensko projednalo s Německem otázku týkající se vyslání obchodní delegace do Moskvy a že Německo „nemá žádné ná-

77 SNA, fond MZV, karton 198. Vyslanectvo Slovenskej republiky v Moskve. 7. a 10.9.1940; AVP RF, 0138⁹/2/2/1/4-7.

78 SNA, fond MZV, karton 198. Vyslanectvo Slovenskej republiky v Moskve. 6.9.1940.

79 Tamtéž, 12.9.1940.

80 AVP RF, 06/2/23/288/39-43.

mitky“.⁸¹ Oddělení lidového komisariátu zahraničních věcí pro střední Evropu připravilo rozsáhlý materiál, nazvaný *Hlavní rysy politiky a ekonomiky Slovenska*, v němž Slovensko označilo za „vhodné okno pro ekonomickou a vojenskou expanzi Německa do jihovýchodní Evropy“. Materiál zdůrazňoval strategický a obranný význam Slovenska, které „představovalo téměř jednolitý horský masiv, rozložený na přístupových cestách k Vídni, Brnu a k ostravské průmyslové oblasti“. Ekonomický význam Slovenska pro Německo hodnotila studie jako zanedbatelný.⁸²

Říše (včetně Protektorátu Čechy a Morava) zaujímal téměř monopolní postavení ve slovenském zahraničním obchodě, neboť soustředila 80 % jeho importu a exportu. V dopise z 30. září 1940 přikázal Vyšinský Puškinovi, aby podrobně informoval lidový komisariát zahraničních věcí o „ekonomické úloze, kterou mělo Slovensko hrát v jihovýchodní Evropě a v 'novém pořádku', jež tam zavádělo Německo“.⁸³

Slovenská mise požadovala na Bratislavě vyslání obchodní delegace, protože její příjezd do Moskvy v době, kdy tam byla velká německá hospodářská delegace, už nebylo možné dále odkládat. F. Tiso obviňoval slovenskou stranu z průtahů kolem obchodních jednání se SSSR a odmítal nést jakoukoli odpovědnost za jejich případné ztroskotání.⁸⁴ V říjnu 1940 byla jednání (zatím jen prostřednictvím slovenské mise) obnovena. Strany si vzájemně vyjasnily své zájmy a Slováci pravděpodobně celou věc konzultovali s Němci, protože Sovětský svaz chtěl výrobky zbrojního rázu, zejména kabely, rozbušky pro granáty, elektromotory a produkci válcoven.⁸⁵

Vyslanec Tiso obdržel 4. listopadu 1940 od Mikojana zprávu, že slovenská obchodní delegace může přijet do Moskvy. Důrazně naléhal na Bratislavu, aby „co možná nejrychleji“ pozvání přijala. Náměstek slovenského ministra zahraničních věcí Polyak odpověděl, že delegace přijede ihned. Složení delegace bylo impozantní. Tvořili ji ministři dopravy, hospodářství, financí, prezident Národní banky a představitelé Svazu průmyslníků, zemědělské rady a největších průmyslových podniků.⁸⁶ Vedoucí představitelé slovenské delegace přijal 21. listopadu A. I. Mikojan. Z obsahu šifrovaných telegramů do Bratislavy vyplývá, že sovětsí představitelé naléhali na otevření sovětského obchodního zastupitelství v Bratislavě a že tento požadavek vyvolal na slovenské straně negativní reakci. Z obavy, aby jednání neskončila neúspěšně, však nakonec s přáním Moskvy souhlasili. Slovenská mise v Moskvě dostala 3. prosince oznámení slovenského ministerstva zahraničí, že obchodní zastupitelství se povoluje, ale nesmí mít víc než deset pracovníků.⁸⁷

Dne 6. prosince byla podepsána Obchodní a platební smlouva mezi Sovětským svazem a Slovenskou republikou, založená na principu nejvyšších výhod. Zvláštní příloha ke smlouvě upravovala právní postavení obchodního zastupitelství v rámci sovětské mise v Bratislavě.⁸⁸ Zároveň byla podepsána dohoda o obchodním obratu a platbách.⁸⁹ Smlouvu ratifikovaly obě strany v lednu 1941 a v březnu 1941 zahájila v Bratislavě

81 Tamtéž, 138^b/4/2/3/178.

82 Tamtéž, 0138^b/4/2/9/171-185.

83 Tamtéž, 0138^b/2/-/5/1-2.

84 SNA, fond MZV, karton 198. Vyslanectvo Slovenskej republiky v Moskve. 16.9.1940, 3. a 5.10.1940.

85 Tamtéž, 22. a 23.10.1940; 1.11.1940.

86 Tamtéž, 9.11.1940.

87 Tamtéž, 23.11.1940; 27.11.1940; 3.12.1940.

88 GA RF, 7523/4/-/44/6-11, 12-13.

89 Rossijskij gosudarstvennyj archiv ekonomiki (RGAE), 7333/25/-/1881/166.

činnost sovětská obchodní mise v čele s D. Morozovem.⁹⁰ (Ve skutečnosti se však ani smlouva, ani dohoda nerealizovaly, protože 23. června 1941 přerušilo Slovensko se Sovětským svazem diplomatické styky.)

Obchodní rozhovory mezi Slovenskem a SSSR probíhaly přibližně ve stejnou dobu jako sovětsko-německá jednání o rozšíření hospodářské dohody, která upravovala výměnu zboží mezi SSSR a Německem do 1. srpna 1942. Tato dohoda byla podepsána 10. ledna 1941 a podle ní Sovětský svaz dodával Německu nerostné suroviny, ropu a potraviny, především obilí. Německo dováželo do SSSR průmyslová zařízení.⁹¹

Molotova během jeho návštěvy Berlína Hitler znovu ujistil, že Německo má na Balkáně jen hospodářské, a nikoli politické zájmy. Tlak Berlína na země tohoto regionu však zesílil, jak o tom svědčí zejména podpis trojstranného paktu s Maďarskem, Rumunskem a Slovenskem. Slovensko se intenzivně přizpůsobovalo německému vojenskému režimu. S pomocí Killingera, který se podle Puškinových slov stal „faktickým diktátorem Slovenska“, byla do slovenských vládních institucí a výrobních podniků „dosazena celá armáda německých poradců“. V průmyslových závodech působili „němečtí komisaři“ a podniky zbrojního typu (Zbrojovka, Škodovka, Apollo, Dynamitka) byly podle Puškina dokonce formálně vyňaty ze slovenské pravomoci. Slovenská národní banka se údajně změnila v pouhou pobočku drážďanské banky.⁹²

Pokud jde o vojenské přípravy, německá aktivita na Slovensku mimořádně vzrostla poté, „co německá vojska okupovala Rumunsko a Itálie zahájila válečné operace proti Řecku“.⁹³ „Není nejmenších pochyb o tom,“ psal Puškin, „že německé vojenské úřady považují Slovensko za svůj hluboký týl.“⁹⁴

Rovněž byla zahájena reorganizace slovenské armády podle německého vzoru. Nešlo přitom jen o strukturální přestavbu slovenských ozbrojených sil, ale i o jejich převýchovu v národně socialistickém duchu. Armáda měla být zbavena všech pozůstatků „čechoslovakismu“. Podle Puškinových informací se měl celý slovenský důstojnický sbor během krátké doby přeškolit v Německu.⁹⁵ Na Slovensku byly rozmístěny německé vojenské posádky. Od poloviny prosince 1940 procházela slovenským územím německá armáda do Maďarska a Rumunska. Slovensko sloužilo jako nástupní prostor pro realizaci německých plánů v jihovýchodní Evropě.

Obtížnější pro třetí říši bylo ovládnout Slovensko ideologicky. V mezích možnosti jim v tom kladl odpor i J. Tiso, podporovaný katolickými kruhy a Vatikánem. Tuka, hlavní propagátor národního socialismu, se na Slovensku dostával do stále větší izolace. Němci, hlavně Killinger, se pokusili dosáhnout výměny celé slovenské vládnoucí elity (včetně Tisa), ale jejich pokus se nezdařil. Rostoucí napětí mezi Tisem a Tukou⁹⁶ vyvolalo v Berlíně značné znepokojení, protože Slovensko mělo sloužit jako stabilizované německé zázemí, mělo být příkladem „vzorového státu“ pro země jihovýchodní Evropy. Pragmatické důvody přiměly Berlín k podpoře prezidenta, který měl velkou autoritu a přitom nebránil Němcům v jejich úsilí přeměnit Slovensko na vojensko-ekonomický

90 *Dokumenty a materiály...*, s. 118.

91 *Pravda*, 11.1.1941.

92 AVP RF, 06/2/23/288/46.

93 *Tamtéž*, 06/2/23/288/50.

94 *Tamtéž*, 029/5/29/42/122.

95 *Tamtéž*, 06/2/23/288/52.

96 Milan S. ĎURICA, Jozef Tiso v hodnotení hitlerovských diplomatov a tajných agentov. In: *Pokus o politický a osobný profil...* s. 181-182.

prostor. Jedině Tiso mohl zajistit klid a stabilitu v zemi. Killinger byl pro své rozpory s Tisem poslán jako německý vyslanec do Rumunska a vyslancem na Slovensku se stal H. E. Ludin, pracovník oddělení východní Evropy v německém generálním štábu (navíc uměl rusky). Slovensko se v té době (bylo to už po schválení „plánu Barbarossa“) stalo podle Puškina velmi důležité pro Německo „jako země, která leží blízko Sovětského svazu“.⁹⁷

V německé politice vůči Slovensku začala v první polovině roku 1941 nová etapa, charakterizovaná uplatňováním spíše politických a diplomatických metod působení. Ludin dostal od Ribbentropa a Hitlera přesné instrukce, jak si na Slovensku počínat: „Říše si přeje urovnání vnitropolitického napětí na Slovensku a usměrnění všech politických sil k pozitivní práci...“⁹⁸

V dopise Molotovovi a Vyšinskému ze 17. ledna 1941 Puškin psal: „Poslední měsíc se situace na Slovensku prudce změnila... Němci zde vše podřídili jedinému cíli – zajistit plynulé přemístění německých vojsk přes slovenské území do Rumunska a Maďarska... Slovensko se mění v důležité zázemí pro německou armádu, která se chystá operovat na jihovýchodě Evropy a možná i na Blízkém východě.“⁹⁹ V souvislosti s tím – „určitě na příkaz Berlína“, jak logicky soudil sovětský diplomat – byla zlikvidována i krize ve slovenských vládnoucích kruzích. Obě zneprátené skupiny uzavřely kompromisní dohodu, každá v něčem ustoupila, Tiso dostal přívlastek „vůdce slovenského národa“ a stoupenci Tuky a Macha upevnili své pozice ve vládě.

„Nepochybně Tiso není první jen státoprávně, je také nejsilnější osobností země... nejsilnějším a nejvyrovnanějším politikem Slovenska... Nepochybujeme o jeho skutečné úctě k vůdci a o jeho poctivé vůli žít v bratrství s Německou říší... Kdyby Německo prohrálo válku, jsou pro Tisu jen dvě možnosti: český žalář nebo ruský bolševismus. Myslím, že Tisovi by byly obě stejně nepříjemné. Tato úvaha vede jen k jedinému ozumnému závěru: Tiso jako střizlivě uvažující slovenský politik nemůže dělat jinou zahraniční politiku, než německou“,¹⁰⁰ tak charakterizoval koncem ledna 1941 slovenského prezidenta Ludin.

Ve stejné době vypracoval charakteristiku slovenského prezidenta i G. M. Puškin.¹⁰¹ I on považoval J. Tisa „za největší politickou osobnost současného Slovenska“ a domníval se, že od prvních kroků samostatného Slovenska byl „nucen jít proti Němcům, pokud mu aspoň trochu záleželo na jeho popularitě a autoritě v zemi. Jiný postup nepřicházel v úvahu... Tiso odporoval Němcům v maličkostech, a v zásadních otázkách s nimi souhlasil.“ Svě hodnocení uzavřel Puškin slovy: „V žádném případě se protiněmecké nálady u Tisa nesmějí přeceňovat. Tiso je schopen domluvit se za všech okolností s kýmkoli, jen se Sovětským svazem ne“.

V oblasti zahraniční politiky bylo Slovensko plně ve vleku Německa. I nadále projížděly jeho územím německé vojenské transporty do Maďarska a Rumunska. Zvlášť aktivně si Němci počínali na východním Slovensku, kam sovětské diplomaty neměli přístup. Všechny záležitosti v této oblasti spravoval a řídil německý konzulát v Prešově.

97 AVP RF, 029/5/29/42/12; Dokumenty a materiály... s. 109-111.

98 V. PREČAN, c. d. In: *Historie a vojenství*, 1990, č. 3, s. 4.

99 AVP RF, 029/5/29/42/31.

100 Stanislav ŠKOVŘÁNEK, Jozef Tiso – „vhodná osoba“ v nemeckej politike voči Slovensku (1939-45). In: *Pokus o politický a osobný profil...* s. 199.

101 AVP RF, 029/5/29/42/57-62.

„Máme informace, že východní Slovensko bylo zcela vyňato z kompetence slovenských úřadů a je plně pod kontrolou Německa,“ hlásil 10. března 1941 Puškin do Moskvy.¹⁰²

Slovenskem se začaly šířit pověsti o nadcházejícím brzkém vojenském střetnutí mezi Německem a Sovětským svazem. Puškin však ještě koncem dubna soudil z korektního postoje Slováků a „zdejších Němců“ k sovětskému zastupitelství, že k žádným podstatným změnám ve vztazích mezi SSSR a Německem v nejbližší době nedojde. Zároveň hlásil, že podle jeho informací dostala slovenská tajná policie příkaz ukončit sledování sovětské mise, neboť tuto činnost plně převzalo gestapo.¹⁰³

Puškin rovněž konstatoval, že slovenské vládní špičky se začaly chovat k Německu s ještě větší loajlností než dřív. Slovensko jako první přerušilo diplomatické styky s Jugoslávií a pospíšilo si s uznáním samostatného Chorvatska. Okázale proběhly na Slovensku oslavy Hitlerových narozenin 20. dubna. Na snídani pořádané při této příležitosti Ludínem pronesl Tiso podle Puškina „nebývale podlézavý projev“, v němž prohlásil, že „Slováci jsou Hitlerovi stejně věrni jako Němci“ a že „jsou poslušnými dětmi otce Hitlera“. Ve stejném duchu hovořil k armádě F. Čatloš.¹⁰⁴

Dne 25. dubna 1941 byl lidový komisariát zahraničních věcí SSSR oficiálně uvědoměn o odvolání F. Tisa a požádán, aby ve funkci vyslance přijal doktora právních věd J. Šimka.¹⁰⁵ Šimko od roku 1940 působil nejprve jako šéf prezidia ministerstva vnitra a pak jako prezidiální šéf předsednictva vlády Slovenské republiky. 27. dubna nařídil Molotov vydání „agrémentu“¹⁰⁶ novému slovenskému vyslanci, který přijel do Moskvy 2. června 1941 a 5. června 1941 byl přijat A. J. Vyšinským.¹⁰⁷

V té době se již na Slovensku přímo lavinovitě šířily pověsti o brzké válce mezi Německem a SSSR. „Každý návštěvník obchodního zastupitelství nebo sovětské mise,“ informoval 20. května 1941 Puškin Moskvu, „považoval za svou povinnost upozornit na nebezpečí hrozící SSSR.“¹⁰⁸ Nicméně Puškin (stejně jako Stalin a celé jeho okolí) nechtěl uvěřit tomu, že by Hitler mohl porušit pakt o neútočení. Informoval Moskvu v tom smyslu, že „Němci na Slovensku byli do šíření těchto pověstí nějakým způsobem zapojeni, a že dokonce možná jejich vznik podnítili“. Domníval se, že jejich cílem bylo „odhalit protiněmecké elementy a izolovat je... Informace, které máme právě teď k dispozici, nejsou natolik průkazné, abychom se domnívali, že Němci přemisťováním svých vojsk do Polska sledovali ještě něco jiného než pouhé doplnění svých tamějších posádek, které početně prořídly poté, co několik divizí v prosinci 1940 a v lednu 1941 odjelo na Balkán. Pro nejbližší období považujeme toto vysvětlení za správné.“

Současně však Puškin hlásil – a tím si zjevně protičeřil –, že „Němci zcela vážně připravují Slovensko k budoucím vojenským operacím“ a že „Slovensko, neobyčejně klidné v průběhu německo-jugoslávské války, najednou vyvíjí zvláštní aktivitu a připravuje se na obranu země. V tisku probíhá kampaň, jejímž cílem je výstavba protiletectkých krytů do 1. července. Vyšlo nařízení, že každý občan Slovenska si musí pořídit plynovou masku. Každou chvíli jsou vyhlášovány cvičné vzdušné poplachy. Začala

102 Tamtéž, 029/5/29/42/91.

103 Tamtéž, 029/5/29/42/190-192.

104 Tamtéž, 029/5/29/42/187-189.

105 Tamtéž, 138^b/2/1/2/37.

106 Tamtéž, 029/5/29/42/182-184.

107 Tamtéž, 029/5/29/42/235-239.

108 Tamtéž, 029/5/29/42/220, 229-232.

mobilizace mužů do třiceti let. Ženy a děti z Prešova byly evakuovány do vnitrozemí. Ve východoslovenském Kežmarku byl umístěn hlavní štáb německých vojsk.¹⁰⁹ Na Hitlerovo pozvání navštívila v květnu slovenská vojenská delegace, vedená F. Čatlošem, německé posádky ve Francii a Belgii v oblasti Maginotovy linie, „aby se seznámila se zvláštnostmi moderního boje při dobývání opevněných oblastí“.¹¹⁰ Koncem dubna se také změnilo postavení sovětské mise v Bratislavě. Stala se nepohodlnou a policie nad ní zavedla nepokrytý dohled.¹¹¹

Jestliže si sovětský diplomatický zástupce nebyl jist, pokud šlo o záměry Němců a skutečný smysl jejich příprav na Slovensku, pak korespondent agentury TASS hodnotil situaci mnohem výstižněji. „Všechny tyto přípravy,“ napsal 4. června 1941, „jsou jasně zaměřeny na možnou válku mezi Německem a SSSR. Jiný stát, proti kterému by slovenské území mohlo být tímto způsobem využito, tady není.“¹¹²

O možnosti brzké války mezi Německem a SSSR se 14. června 1941 během rozhovoru s Puškinem zmínil i nový slovenský vyslanec v Moskvě J. Šimko. Domníval se, že Němci budou se SSSR bojovat o Ukrajinu, pokud jim Svaz nedá zadarmo obilí. „Je těžké rozhodnout, zda tento rozhovor se mnou byl zinscenován Němci, či zda vyšel z Šimkovy vlastní iniciativy,“ zapsal si Puškin.¹¹³

Puškin odjel 15. června do Moskvy ke konzultacím a do Bratislavy se již nevrátil. Jako chargé d'affaires zde zůstal první tajemník mise S. A. Afanasjev, který později, po přerušení diplomatických vztahů mezi Slovenskem a SSSR, zařizoval její likvidaci. Dne 22. června ráno začali pracovníci mise ničit tajné dokumenty. Budovu mise napadla skupina Němců. Afanasjev okamžitě protestoval u slovenského ministerstva zahraničních věcí, které se sovětským diplomatům omluvilo a ujistilo je, že budou přijata nezbytná opatření na jejich ochranu.¹¹⁴ Přesto se 23. června útok opakoval. Afanasjevův nový protest byl předán předsedovi slovenské vlády. Sověští diplomaté dostali po olení spojit se se sovětskými zastupitelskými úřady v Berlíně a Budapešti ohledně termínu evakuace. Zároveň jim bylo umožněno vyměnit si ve Slovenské národní bance 270 000 korun za americké dolary, aby mohl být zajištěn jejich odjezd z Bratislavy.¹¹⁵ Sovětské zájmy na Slovensku a slovenské v SSSR se uvolilo hájit Švédsko.¹¹⁶

* * *

Tak skončilo krátké, ani ne dvouleté období existence diplomatických vztahů mezi SSSR a Slovenskou republikou. Pro Slovensko bylo uznání Sovětským svazem *de iure* především věcí prestiže. Kromě toho si část slovenských vedoucích představitelů dělala zpočátku naděje, že díky Moskvě se na Slovensku vytvoří jistá protiváha německému vlivu. A navíc si slovenští politikové představovali, že za pomoci SSSR bude možné řešit otázku slovenských územních nároků vůči Maďarsku. Žádné z těchto očekávání se však nesplnilo.

109 Tamtéž, 029/5/29/42/220, 232-233.

110 Central'nyj archiv federal'noj služby kontrarozvedki RF (CAFSK RF). Uголовноje delo Čatloša. Protokol doprosa ot 11 dekabnja 1946 g.

111 AVP RF, 029/5/29/42/221-223.

112 Tamtéž, 0138/22/130°/2/72.

113 Tamtéž, 029/5/29/42/242-243.

114 Tamtéž, 029/5/29/42/273-275.

115 SNA, fond MZV, karton 198, č. 5012/41; karton 221, 23.6.1941.

116 Tamtéž, karton 221, 2.7.1941; AVP RF, 029/5/29/42/241.

Sovětský svaz měl zájem upevnit své pozice na Slovensku díky jeho geopolitickému významu „brány na Balkán“. Když tu na podzim 1940 a na jaře 1941 začal s aktivizací své politiky, střetl se se zájmy třetí říše; Berlín považoval Slovensko výlučně za sféru německého vlivu a byl ochoten strpět zde jen pasivní „přítomnost“ SSSR. Sovětský svaz však kvůli Slovensku nechtěl riskovat své „přátelské“ vztahy k Německu.

Němci se díky „ochranné smlouvě“ a výhodám, které z ní vyplývaly, cítili být skutečnými pány Slovenska. Zachovali jeho fiktivní samostatnost a prezentovali je jako vzorový stát „nového pořádku“, který v Evropě zaváděli. Slovenské ekonomické zdroje a pracovní síly využívali pro své potřeby a slovenské území využili k realizaci svých vojensko-strategických a geopolitických plánů. Nejprve jim šlo o proniknutí na Balkán a o upevnění německých pozic v této oblasti, poté o přípravu útoku na SSSR. Slovenský stát pak už automaticky následoval Německo v jeho výbojích na východ.

Československo-sovietska zmluva z roku 1943 v americkej tlači

Slavomír Michálek

Po sovietskych víťazstvách na východnom fronte v roku 1943 začala vo vojenských a politických kruhoch Washingtonu narastať neistota, čo všetko môžu priniesť sovietske úspechy. Nová situácia vyvolala pohyb aj v československom tábore. Beneš si stále viac uvedomoval, že ZSSR je a bude významným aktérom vo vývoji Európy a pri jej po vojnových úpravách. Rozhodol sa preto riešiť vzťah k Moskve spojeneckou zmluvou. Jej podpisu 12. decembra 1943 však predchádzali mnohé stretnutia, prekážky a podmienky. Benešova cesta do USA v lete 1943, kde hlavný moment predstavoval – popri americkom postoji k odsunu sudetských Nemcov – názor a súhlas Washingtonu s československo-sovietskou zmluvou, zmrazenie rokovaní o československo-poľskej federácii, britské „obštrukcie“ a zásadné „vytriezvenie“, tvoria základnú mozajku a pozadie zmluvy.¹ Beneš jasne v pamätiach vyjadril, že Roosevelt a Štátny department ju podporili.² Prístupné americké dokumenty však tvrdia, že tento krok bol v rozpore s americkými záujmami a že bol prijatý prinajmenšom rozporne.

Zároveň tieto materiály dokazujú, že československo-sovietska zmluva nebola predmetom oficiálnych diskusií medzi Benešom a úradníkmi Štátneho departmentu. Na uvedený nesúlad v materiáloch americkej strany a v Benešových pamätiach poukázal G. Lundestad v práci *The American Non-Policy Towards Eastern Europe 1943–1947*. Uvedol dve hlavné príčiny negatívneho amerického stanoviska k navrhovanej československo-sovietskej zmluve. Išlo o to, že Štátny department presadzoval medzinárodnú bezpečnosť prostredníctvom svetovej organizácie, a nie prostredníctvom spoločenstiev a bilaterálnych zmlúv. Zároveň sa vo Washingtone objavovala skrytá obava zo sovietskej expanzie v Európe a československo-sovietska zmluva mohla byť jedným z prvkov, ktorým by sa ZSSR mohol snažiť rozšíriť dominantné postavenie v tomto regióne.³ To mohlo napríklad podnietiť Veľkú Britániu k podobným krokom v západnej Európe.⁴

1 Pozri priloženú dokumentáciu: *NY Times*, 1.3.1943, 9.11.1943, 14.12.1943, *Christian Science Monitor*, 13.12.1943.

2 Eduard BENEŠ, *Paměti*, Praha 1947, s. 178.

3 G. LUNDESTAD, *The American Non-Policy Towards Eastern Europe 1943–1947*, Oslo 1978, s. 150–151.

4 Pozri priloženú dokumentáciu. S. D. IRVIN, *Cleveland Plain Dealer*, 19.12.1943.

Svoj nesúhlas však USA jasne neformulovali, rovnako ako otvorene nepodporili Britániu v jej opozičnom stanovisku k navrhutej zmluve. Americké nejasné stanovisko a prakticky mlčanlivý súhlas v oficiálnej rovine iba potvrdzovali fakt, že ZSSR bol pre USA dôležitý spojenec a že neboli ochotné kvôli tomuto problému riskovať rozpory vo vnútri aliancie.

Československo-sovietska zmluva podľa jej signatárov zabezpečovala obnovenú Československú republiku pred novým Mníchovom a bola dôležitá pre európsky po-vojnový mier. V šesti článkoch sa zmluvné strany dohodli na poskytnutí vojenskej a inej pomoci a podpory všetkého druhu proti Nemecku a jeho spojencom a odmietli rokovať s nemeckou vládou či jej spojencami o mierovej dohode. V prípade zavlečenia jednej z krajín do vojnových operácií v povojnovej dobe Nemeckom alebo jeho spojencami sa obe krajiny zaviazali, že si poskytnú všetku vojenskú a inú pomoc. V článku 4 tejto zmluvy si garantujú vzájomné rešpektovanie svojej nezávislosti, zvrchovanosti a nezasahovania do vnútorných vecí štátu a sľubujú si, že budú rozvíjať hospodárske styky. V ďalšom sa zaviazali neuzavrieť koalície a mier proti druhej strane. Zmluva nadobudla platnosť 20 rokov, plus 5 rokov, ak jedna zo strán zmluvu 12 mesiacov pred vypršaním nevytvorí.⁵

Benešove ilúzie v roku 1943 snáď i pochopiteľné a zdôvodniteľné, boli postupne v nasledujúcich rokoch korigované praktickou sovietskou politikou, zaisťujúcou si plody svojho vojenského víťazstva. Československú zahranično-politickú orientáciu na ZSSR ovplyvnilo viac faktorov. Československá exilová vláda očakávala ochranu pred potenciálnym nemeckým nebezpečením, zaistenie sovietskej podpory pri presadzovaní československých požiadaviek na medzinárodnom fóre, a pritom verila, že Sovietsky zväz nebude zasahovať do vnútorných československých záležitostí. Ďalší dôležitý faktor predstavovala skutočnosť, že ZSSR bol podľa vývinu vojenskej situácie zrejme jedinou veľmocou s rozhodujúcim vplyvom v strednej a východnej Európe. To Beneš prehliadnúť nemohol a dobré vzťahy s Moskvou boli podľa neho podmienkou pre existenciu Československa v povojnovom svete.⁶

Cieľom predloženého príspevku nie je analýza textu zmluvy, jeho prípravy, príčin či dôsledkov. Nesleduje ani motivácie zainteresovaných politických reprezentácií. Autorský zámer je oveľa skromnejší. Ponúknuť čitateľovi niekoľko názorov a pohľadov na zmluvu, ako ich prezentovala americká tlač. Verejnú mienku prostého Američana ovplyvňovala tlač rozhodujúcim spôsobom. Okrem liberálnej, ktorá mala v USA v roku 1943 dominantný vplyv (prevzala pozíciu od konzervatívnej po Pearl Harbor), aj sociálnodemokratická i konzervatívna. Svoje miesto v tejto sfére mala i tlač krajanská, ktorá však viac-menej preberala názory jedného, druhého či tretieho novinárskeho prúdu.

Kľúčom pre zvolený súbor periodík nie je nijako pevne stanovený výber. Základnú líniu predstavuje reprezentatívna a najviac čítaná liberálna tlač. Tá je sama o sebe vo svojom vnútri dostatočne pestrá, nevyjadruje však v plnej šírke názorové dimenzie americkej žurnalistiky a politiky. Preto pri prezentácii obrazu americkej tlače na akúkoľvek problematiku, Zmluvu o priateľstve, vzájomnej pomoci a povojnovej spolupráci medzi Československou republikou a Zväzom sovietskych socialistických republík

5 *Dokumenty ke studiu mezinárodního práva a politiky I.* Praha, NPL 1963, s. 83-85.

6 S. MICHÁLEK, *Československo-americké hospodárske vzťahy v rokoch 1945-1951*, Bratislava, KDP 1994, s. 26.

z toho nevynímajúc, nie je možné obísť aspoň niektoré príspevky a názory zo sociálno-demokratického a konzervatívneho tábora.

Prvé správy o chystanej československo-sovietskej zmluve presakovali americkou tlačou od leta 1943, hlavne v spojení so správami o pripravovanej ceste prezidenta E. Beneša do Moskvy. Vtedy zostávalo iba pri správach korešpondentov a agentúr. Úvahy či úvodníky o tejto záležitosti môžeme objaviť neskôr, keď už bol oznámený Benešov príchod do Moskvy. V oných predbežných správach sa však neskôr vyskytovali mnohé kombinácie o príčinách odkladu cesty, ako aj o tom, že Beneš bude v Moskve sprostredkovateľom medzi Poľskom a Sovietskym zväzom. *New York Times* 22. mája 1943 poukázali na Benešovu túžbu, „aby sa Československo, Poľsko a Rusko stali trvalými priateľmi, čím by bola znemožnená tretia svetová vojna.“⁷ Takéto kombinácie možno nájsť tiež v správach o prezidentovom pobyte v Spojených štátoch (máj – jún 1943), najmä keď bolo oznámené, že po návrate do Londýna odíde do ZSSR.

Veľká komerčná americká tlač zaznamenávala veľmi podrobne, väčšinou však sucho referenčným spôsobom, všetky správy o plánovanej ceste a o pozadí jej odkladu. Podľa C. Bindera z *Chicago Daily News* dal Beneš a jeho okolie najavo, že „sa bezvýhradne rozhodnú pre súčinnosť s Ruskom, ak im bude daná voľba medzi súčinnosťou s ním alebo s inými štátmi východnej a strednej Európy“.⁸ Všeobecne sa písalo v tom zmysle, že Benešova cesta nie je oportunná v dobe, kedy sú poľsko-sovietske styky napäté. Objavovalo sa tiež poľutovanie nad tým, že československo-poľská federácia, ktorej plán bol uvítaný, bola vplyvom Moskvy ohrozená. Časť liberálnej tlače, ktorá inak horlivo podporovala súčinnosť so ZSSR, začala sa práve v tejto veci stavať proti Sovietom, a to zrejme zo sympatií k Poľsku. E. Mowrer z *Christian Science Monitor* v polovičke novembra 1943 uvádzal: „Poliaci a Česi sa dávno dohodli, že federácia je medzi nimi žiadúca.“⁹ Stabilizáciu Európy videl v čo najširšom pripojení menších európskych štátov a účasť Ruska mohla znamenať posilnenie, ak ono federáciu nezredukuje na záujmovú sféru. To by mohlo vyvolať tvorbu „sféry“ britskej v západnej a južnej Európe, čo by vytváralo predpoklady pre európske rozdelenie a nie jednotu. Československo pritom nebolo priamo napádané, hoci kritika sa nepriamo naň vzťahovala. Poukazovalo sa hlavne na to, že ČSR nie je slobodná vo svojom rozhodovaní a konaní, keď odložila na príkaz Moskvy plán československo-poľskej federácie. Vyskytli sa i dohady a želania, aby Beneš v Moskve sprostredkoval v spore s Poľskom kompromis, a to tak, že by československo-poľská federácia a s ňou i samotné Poľsko zostali zachované v nezmenenom rozsahu.

Beneš ale v Moskve verejne na udržanie plánu konfederácie nič nepodnikol, čo viedlo k istej strate jeho prestíže v očiach niektorých novinárov – ctiteľov (napríklad I. Spencer z *Cleveland Plain Dealer*, ďalej E. Mowrer). Iná reakcia bola, že bol považovaný za Stalinovu obeť, a to za obeť skôr tragickú. Predpokladalo sa, že si bol vedomý sovietskych zámerov, a že nemohol nič iné robiť. Sovietske zámery po podpísaní zmluvy s československou exilovou vládou vysvetľoval W. Lippmann širšie, z hľadiska sfér vplyvu. Zdôraznil uznanie regionálnych rozdielov v záujmoch a vplyvoch veľmocí, s čím nevyhnutne súviseli ďalšie otázky, ako napríklad budovanie mieru „na skutoč-

7 Pozri priloženú dokumentáciu. *NY Times*, 22.5.1943.

8 Tamže, *Chicago Daily News*, 20.5.1943.

9 Tamže, E. MOWRER, *Christian Science Monitor*, 13.11.1943.

nosti, že menší susedia veľmoci zaistia svoju nezávislosť najlepšie tým, že posilnia bezpečnosť v oblasti, v ktorej žijú“.¹⁰

Československo sa stalo zaujímavým územím a malo byť v budúcnosti spájané s Moskvou. Mnohí v USA, ktorí sympatizovali s ČSR ako s dobrým chlapcom, ktorému bolo v Mníchove ublížené, prejavovali isté prekvapenie nad aktivitou invalida. Toto prekvapenie sa miestami menilo na obdiv, inokedy na obavy. Oveľa väčší záujem bol pochopiteľne venovaný samotnému Sovietskemu zväzu, ktorého postup bol väčšinou skôr odsudzovaný, a to liberálnou tlačou nepriamo, konzervatívnou priamo a vášnivo (napríklad tlačový syndikát Scipps Howard).

Veľká diskusia sa rozvinula okolo otázky, čo československo-sovietska zmluva znamená, či si Sovieti úprimne želajú existenciu nezávislých štátov v strednej a východnej Európe, alebo či je konečným cieľom boľševizovať tieto krajiny a postupne i ostatnú Európu. Jasný názor mali len konzervatívne denníky, pre ktoré bolo samozrejmé, že ZSSR chce pohltiť nielen celú Európu, ale tiež celú planétu. Takéto i podobné komentáre prinášali *New York Daily Mirror*, *Washington Daily News*, *New York Journal American*. *The Hartford Courant* v úvodníku koncom augusta 1943 sa popri komentári o Československu ako o ruskom satelite pristavil i pri samotnom Benešovi. „Všetko to, čím sa Beneš robí dôležitý,“ uvádza sa v úvodníku, „sú predsa len slová. Predovšetkým nikdy nebolo československého národa. Bola tu iba lepenková hrádza proti pangermánskej útoke zvaná Československo a zlátnaná pomýlenými tvorcami máp vo Versailles.“¹¹ Československo vykreslili ako hybridný štát, ničím nepripomínajúci Čechy, pričom Beneš bol hlavne zodpovedný za starosti, ktoré tento „hybrid“ spôsoboval. Liberálna tlač (napríklad *NY Times*, *NY Post*) prejavovala v tomto smere neistotu a vyjadrovala podporu súčinnosti Spojených národov. Popri mimoriadne dokonalom spravodajstve sa v úvodníkoch *NY Times* a *NY Post* verne odrážal názor priemerného amerického príslušníka stredných vrstiev, ktorý síce túžil po jednote medzi Spojenými národmi, ale ktorému Sovietsky zväz proste išiel na nervy. Vzhľadom k vážnosti, ktorej sa napríklad *NY Times* tešili, a k tomu, že ich úvodníky a články preberali mnohé provinčné denníky, je potrebné brať ich stanovisko za ak nie reprezentatívne, tak aspoň za vysoko príznačné. V súvislosti s tým vyznieva zaujímavý fakt, že druhý najväčejší newyorský denník *NY Herald Tribune* bol jedným z mála tlačových gigantov v USA, ktorý uvítal československo-sovietsku zmluvu s radosťou. V úvodníku 16. decembra 1943 ponúkal čitateľom názor, že Stalin mimo ruských národných hraníc zakladá sovietsku bezpečnosť „na zachovaní existujúcich menších štátov... Čechoslovákom sa garantuje (zmluvou), že nebude zasahované do ich vnútorných vecí, ako aj plná vojenská a hospodárska podpora v dobe vojnovnej a povojnovnej“. O tri dni neskôr z pera M. Hindusa *NY Herald Tribune* k zmluve uvádzal, že dokazuje rozhodnutie vodcov ZSSR „udržiavať najtesnejšie a najpriateľskejšie vzťahy s Československom.“¹²

Odhliadnuc od konzervatívnej tlače, nedostalo sa teda americkej verejnosti jasného výkladu, či Moskva súhlasí s existenciou nezávislých štátov v strednej a východnej Európe a či chce zmluvu s ČSR použiť k boľševizácii Európy, inak povedané, či má táto zmluva z hľadiska Moskvy cieľ ideologický alebo štátnobezpečnostný. Aj v tom sa odrážala neistota americkej žurnalistiky, či má ZSSR považovať za spolok, ktorý ohrozuje

10 Tamže, W. LIPPMANN, *Washington Post*, 18.12.1943.

11 Tamže, *The Hartford Courant*, 28.8.1943.

12 Tamže, *NY Herald Tribune*, 14.12.1943.

planétu, alebo za normálny štát ako všetky ostatné, ktorý sa stará iba o svoju vlastnú bezpečnosť. Význam československo-sovietskej zmluvy zostal pre prostého Američana po tejto stránke nejasný.

Veľmi nepatrný, alebo skôr žiadny ohlas mali v americkej tlači prehlásenia československých úradných činiteľov o tom, ako si Československo želá udržiavať vzťahy so Západom a ako chce byť mostom medzi ním a Východom. Tieto prehlásenia o vzťahoch k Západu boli ignorované preto, lebo boli považované len za dekoráciu a chlácholenie, taktiež i preto, že sa v USA väčšinou pochybovalo o ochote ZSSR pripustiť tieto vzťahy. Všeobecne sa považovala československo-sovietska zmluva za jasné znamenie jednostrannej orientácie ČSR na Moskvu. Názory v tomto duchu prezentovali *NY Times* a *Chicago Daily News*. Moskva vraj viaže svoj blahosklonný postoj k ČSR na podmienku, že Československo sa taktu bude jednostranne orientovať k nej. V tomto názore sa odrážalo presvedčenie: Sovietskemu zväzu nešlo o posilnenie kolektívnej bezpečnosti, ale o zaistenie bezpečnosti vlastnej, respektíve o sovietsky výboj do Európy. Takto videné nebezpečie mohlo podľa americkej tlače paralyzovať len utvorenie zodpovedajúceho bloku na Západe, čo by bolo menším zlom ako boľševizácia Európy. A. O. McCormick v *NY Times* čitateľov pred Vianocami presviedčal, že v postoji Londýna i Washingtonu tleli pochybnosti ohľadne československo-sovietskej zmluvy hlavne preto, či „tento systém dosiahne svojho účelu. Z tohto dôvodu je v rozpore so snahami vlády Spojených štátov a nás všetkých, ktorí dúfame, že súčinnosť štyroch veľmocí bude mať trvalý úspech.“¹³

Niektoré americké denníky písali tiež o tom, že uzavretie československo-sovietskej zmluvy znamená automatické zrušenie niekdajšej „gentleman agreement“ Británie so ZSSR o neuzatváraní zmlúv s vládami okupovaných krajín. S. D. Irvin 19. decembra 1943 v *Cleveland Plain Dealer* písal, že „Briti už dirigujú svoje úvahy, ak nie priamo svoju diplomaciu, proti rozšíreniu ruského vplyvu za hranice jeho priamych súdov“.¹⁴ Interpretovalo sa to ďalej tak, že Briti a Sovieti si dali voľnosť vo vytváraní svojich vlastných mocenských sfér. Také úvahy dopĺňala nevyzvedaná otázka, kde bude Amerika a čo sa stane s jej vlastným vplyvom v Európe, ak si Európu rozdelí Británia so Sovietskym zväzom. Americká konzervatívna tlač na uvedené reagovala výzvou k obnove izolácie, liberáli podporou federáčnych plánov medzi menšími európskymi štátmi. Zastávali myšlienku, že proti mocenskej politike ZSSR a Veľkej Británie by sa mala vytvoriť akási „nezávislá“ Európa (Pan Európa), ktorá by čelila britskému a sovietskemu imperializmu. Okrem toho mohla poskytnúť Spojeným štátom značný vplyv v Európe.

Len malá časť americkej liberálnej tlače si uvedomovala, že v odďalovaní československo-sovietskej zmluvy by mohla Moskva vidieť úmysel rozkazovať jej. *Chicago Daily Sun* v úvodníku upozorňoval: „Myslíme si snáď my a Briti, že máme pred sebou Rusko z roku 1919? Najväčším bláznovstvom takéhoto postoja je jeho márnosť. Neosvedčí sa.“¹⁵ Predstava slabého ZSSR bola silne vžitá. Len málo denníkov si všimlo prechod do nového obdobia, v ktorom jeho zahraničná politika bude skôr seabedome zámerná a demagogicky vypočítavá. Zatiaľ čo konzervatívna tlač, konkrétne *New York Daily Mirror* dňa 14. decembra 1943, pripomínala výrok H. Hoovera „Stalina sa nemieme pýtať, musíme mu rozkazovať“, nevedomila si liberálna tlač psychologickú

13 Tamže, A. O. MCCORMICK, *NY Times*, 22.12.1943.

14 Tamže, S. D. IRVIN, *Cleveland Plain Dealer*, 19.12.1943.

15 Tamže, *Chicago Daily Sun*, 23.8.1943.

zmenu, ktorá v Sovietskom zväze prebiehala pod dojmom vlastných vojenských úspechov. Veľa denníkov tiež vychádzalo z predpokladu, že sovietske víťazstvá boli umožnené len americkou pomocou. (Takými pohľadmi dominoval najplyvnejší *NY Times*.)

Okrem toho priemerný Američan videl v umieraní Rusov niečo iné, než keby umierali Anglosasi. Tento názor sa síce priamo v tlači neprejavoval, ale bol nepriamo podporovaný v spojení s poukázaním na to, že koniec koncov Rusko bojuje i za seba samého. Napriek uvedenému sa objavili v časti liberálnej žurnalistiky názory, ako americké postoje priamo či nepriamo postihujú Moskvu. To môže mať opačný účinok, pokiaľ ide o obsadené európske krajiny, ktoré vidia v ZSSR svojho hlavného osloboditeľa. Takéto názory však tvorili nepatrnú menšinu a ich autormi boli len niekoľkí žurnalisti (napríklad S. Grafton), ktorí nereprezentovali všeobecné americké zmýšľanie. Títo jednotlivci si uvedomovali nápadný rozdiel medzi krokmi Sovietskeho zväzu a anglosaským diplomatizovaním. To mohlo presvedčiť európsku verejnosť o tom, že i po vojne možno čakať viac od ZSSR než od Západu.

Na strane druhej, niektorí novinári či politici (medzi nimi napríklad i D. Thompson a W. Lippmann) boli oslnení veľmocenskou pozíciou ZSSR, založenou na faktických dôkazoch moci. Schvaľovali súčinnosť ČSR s Moskvou. Priamo aj predpokladali, že stredná a východná Európa (vrátane Poľska) musí tento príklad nasledovať či chce alebo nie. Sovietsky zväz pokladali za jeden z pilierov budúceho mieru, a preto prisudzovali Československu obratnosť v uzatvorení zmluvy do tej miery, že ČSR spoznala, čo je nevyhnutné, ale v čom celkom nebude hrať rovnocennú úlohu.

Záverom možno povedať, že komentáre v americkej tlači k československo-sovietskej zmluve pripomínali diskusiu, kde aktéri vyvodzujú závery viac z vlastných predpokladov než z danej situácie. Zmluva bola prijatá sympaticky, ale s výhradami, ktoré vzrastali odo dňa ku dňu. Časť žurnalistov v USA ju odmietala, časť zdôrazňovala jej dôležitosť, ďalší ju bagatelizovali. Jasná predstava o význame zmluvy absentovala. Jednu vec však jej podpisom ČSR v USA získala. Získala veľkú publicitu a prestala byť predmetom sentimentálneho amerického súcitu. – Podkladom pre uvedené úvahy a priloženú dokumentáciu sú materiály uložené v Library of Congress vo Washingtone.

MATERIÁLY – DOKUMENTÁCIA

Liberálna tlač (*NY Times*, *NY Herald Tribune*)

New York Times, 23. 2. 1943, telegram z Londýna, C. L. Sulzberger

„... Zdá sa, že sľub, ktorý dala Moskva vo veci Podkarpatskej Rusi, dôrazne vyvracia správy poplašencov, ktoré boli istou mierou navodené správou Osi, že totiž ZSSR bude chcieť preniknúť za Karpaty a zmocniť sa kontroly nad Podunajskom. Keby Moskva chcela preniknúť za Karpaty, potom by bola rozodne zmenila koncepciu povojnového európskeho plánovania, ktorá dnes prevažuje.“

NY Times, 1. 3. 1943, telegram z Londýna, C. L. Sulzberger

„... Pôvodné pokusy o vytvorenie základne pre federáciu medzi povojnovým Československom a Poľskom boli prerušené a Čechoslováci sa vyzuli zo svojich záväzkov voči Poľsku pod zámienkou, že Poľsko sa musí najprv dohodnúť s Rusmi. Zdeněk Fierlinger poradil svojej vláde, aby dočasne zabudla na Poliakov, inak sa Kremľ bude cítiť dotknutý.“

NY Times, 22. 5. 1943, telegram z Moskvy

„... Záujem sa sústreďuje na tie pasáže (Benešovho prejavu v New Yorku), ktoré prehlasujú anglo-sovietsku dohodu za dobrodenie pre Európu a vyjadrujú nádeje československého prezidenta, že navždy minula doba, kedy sa Amerika a Rusko izolovali od európskych vecí. Benešova túžba, aby sa Československo, Poľsko a Rusko stali trvalými priateľmi, čím by bola znemožnená tretia svetová vojna, je v súlade s moskovskou politikou.“

NY Times, 9. 11. 1943, telegram z Moskvy, W. H. Lawrence

„Význam správy, že 'fažkosti', ktoré bránili uzatvoreniu československo-sovietskej zmluvy, sú odstránené, záleží na fakte, že to bolo Anglicko, ktoré po niekoľko mesiacov odďaľovalo podpis zmluvy. Briti sa zrejme vzdali názoru, že by nebolo múdre podpísať československo-sovietsku zmluvu pred úpravou mnohých iných stredoeurópskych otázok. Hovorí sa, že tento problém rozriešil Eden s Molotovom na začiatku porád. Predpokladá sa, že táto správa nebude vítaná niektorým poľským kruhom v Londýne.“

NY Times, 30. 11. 1943, správa Associated Press

„Zmluva znamená, že Československo sa stavia po bok Sovietskeho zväzu bez ohľadu na to, aké politické zriadenie bude mať Nemecko po vojne.“

NY Times, 5. 12. 1943, telegram z Káhiry, C. L. Sulzberger

„Význam československo-sovietskej zmluvy, ktorá bude čoskoro podpísaná, by mohol byť dnes fažko podceňovaný, kedy je skôr nastávajúcou udalosťou než púhym zámerom. Znamená skrátka, že Moskva je rozhodnutá zaručiť nezávislosť a bezpečnosť Československa, rovnako ako budúcnosť iných malých východných krajín, ale chce si zaistiť, že nebudú ovládané inými veľmocami, a to ani prostredníctvom prísne dvojstranných paktov... Československo-sovietska zmluva sa diplomaticky dotýka tesne Poľska, a tento štát musí prijať reálnu situáciu a dohodnúť sa s Moskvou na kompromise.“

NY Times, 12. 12. 1943, telegram z Moskvy

„Želanie Československa uzatvoriť novú zmluvu s Ruskom považujeme za jasnú známku toho, že si neželá mať účasť v akejkoľvek východnej federácii, proti ktorej sa stavia Sovietsky zväz ako proti eventuálnemu 'sanitnému kordónu'.“

NY Times, 13. 12. 1943, telegram z Moskvy, W. H. Lawrence

„Pre Rusko spočíva význam paktu v tom, že získalo nového spojenca, ktorého vodca dr. Beneš je vysoko vážený v spojeneckých kruhoch, a v skutočnosti, že Československo sa nezúčastní žiadnej európskej federácie, ktorej účelom by bolo obnovenie politiky sanitného kordónu.“

NY Times, 14. 12. 1943, telegram z Londýna, J. B. Reston

„Rusko-česká zmluva uviedla na pretras snáď najťažší diplomatický problém dnešnej vojny – vzťahy Ruska a Poľska a úpravu východnej Európy... Zdá sa, že poľské kruhy v Londýne si uvedomujú rastúcou mierou, že žiadne strategické hranice nemôžu vyvážiť nepriateľstvo Ruska. Súčasne sa zdá, že Rusi kladú od nedávna väčšiu váhu na sympatickú poľskú vládu než na vlastníctvo neobmedzeného poľského územia. Nezdá

sa však, že by bola poľská vláda ochotná prijať ruskú ponuku bez toho, že by žiadala isté minimálne záruky.“

NY Times, 15. 12. 1943, úvodník

„Pre poľskú exilovú vládu bude ťažšie než pre Beneša podpísať podobnú formuláciu bez toho, aby skôr obdržala definíciu vlastných hraníc od maršála Stalina tak, aby vedela, kde prestávajú vnútorné veci a kde začínajú zahraničné vzťahy... Vzťahy medzi Československom a Ruskom boli tradične dobré, vzťahy medzi Poľskom a Sovietmi mávali tendenciu zhoršovať sa. Skutočná dilema poľskej vlády v Londýne je, ako získať priateľstvo Ruska, bez ktorého nemôže Poľsko pretrvať ako nezávislý štát, a súčasne si zachovať podporu poľského ľudu, ktorý trpel pod ruskou okupáciou rovnako ako pod nemeckou od chvíle, keď sa chopil zbraní v septembri 1939 na obranu svojej krajiny proti nemeckému útoku.“

NY Times, 15. 12. 1943, článok, A. O. McCormick

„Sovietsko-československá zmluva vypadá ako ochrana proti zlyhaniu týchto nádejí (kladených do systému univerzálnej kolektívnej bezpečnosti) – ako návrat k systému, ktorý prestal fungovať. Zmluva potvrdzuje starú dohodu podpísanú v Prahe roku 1935, a preto je nadčasovou pripomienkou, že obe tieto krajiny mali pakt vzájomnej pomoci pred vojnou. Podobné paky mala väčšina hraničných štátov. Poľsko malo pakt o neútočení s Nemeckom i Ruskom. Tieto zmluvy len dokazujú, že papierová obrana proti vojne vytýčená s najlepším úmyslom nestačí.“

NY Times, 22. 12. 1943, článok, A. O. McCormick

„Pokúšame sa vybudovať niečo nové. Ukázalo sa, že svetová bezpečnosť založená na paktov vzájomnej pomoci je ilúzia. Pretože starý systém nefungoval a pretože rovnako nefungovalo združenie národov bez výkonnej moci, dávame dohromady silu veľmocí ako prvú obranu mieru a slušných medzinárodných vzťahov... Uzavretie českej zmluvy vzápätí po moskovskej konferencii bolo odďaľované Londýnom a Washingtonom preto, že v delikátnej a tvorivej fáze nového systému mohla vzbudzovať pochybnosti, či tento systém dosiahne svojho účelu. Z tohoto dôvodu je v rozpore so snahami vlády Spojených štátov a nás všetkých, ktorí dúfame, že súčinnosť štyroch veľmocí bude mať trvalý úspech.“

New York Herald Tribune, 21. 11. 1943, článok „Federácia katolíckych Slovanov povojným cieľom Vatikánu“, A. Visson

Článok hovorí, že Vatikán podporuje Tisa a že pracuje na federácii Poľska, Československa, Maďarska a Chorvátska. V závere sa hovorí:

„Proti týmto plánom sa však prejavuje silný odpor v mnohých krajinách i medzi katolíckymi vodcami. Beneš, ktorý uvažuje o pakte so Sovietskym zväzom podľa anglo-ruského vzoru, sa stavia proti všetkým kombináciám Vatikánu. Ani jeho katolícky premiér monsignor Jan Šrámek ich nepodporuje. Niektorí poľskí, chorvátski, slovinskí preláti ich sledujú bez veľkého nadšenia. Obávajú sa, že tieto plány ich nebudú natrvalo chrániť proti talianskemu alebo nemeckému nebezpečeniu, ale že ich naproti tomu ihneď vydajú nepriazni Ruska.“

NY Herald Tribune, 14. 12. 1943, úvodník

„Sovietsko-československá dohoda ukazuje, že Stalinova politika zavrhuje na západe i na juhu agresívne alebo imperialistické riešenie. Stalin sa usiluje bez obalu o to, aby získal každú piad' pôdy, o ktorej usudzuje, že je vo vnútri národných ruských hraníc, ale mimo tieto hranice má byť založená bezpečnosť krajiny na zachovaní existujúcich menších štátov, na udržiavaní tesných stykov medzi nimi a na systéme kolektívneho poriadku v Európe ako celku. Je to realistická politika a je jasné, že Rusko si želá, aby jeho vplyv v tomto kolektívnom poriadku bol vynikajúci. Čechoslovákom sa garantuje, že nebude zasahované do ich vnútorných vecí, ako aj plná vojenská a hospodárska podpora v dobe vojnovnej a povojnovej. Čechoslováci navzájom, prijímajúc toto spoločenstvo, sa fakticky vzdávajú všetkých zostávajúcich snov o 'Spojených štátoch európskych', ktoré by tvorili kordón pozdĺž ruských hraníc. Pomáhajú tiež vykonávať nátlak na Poliakov, aby prijali situáciu, do ktorej sa dostali, a preorientovali svoju politiku v zhode s politikou svojich dvoch susedov. Zmluva obsahuje jasnú ponuku na ich adresu. Možno len dúfať, že Poľsko, vrátiť sa ku kurzu, ktorý inteligentne narysoval Sikorski, bude schopné prijať túto ponuku... Zmluva sama je pripomienkou teoretikom, že sily dejín a diplomacie sú v pohybe a že nie je v rukách žiadneho národa nečinne sedieť a vymýšľať ideálne riešenie, ktoré by mohlo byť dosiahnuté niekedy v budúcnosti. Nový mier sa tvorí. Ale zmluva tiež ukazuje, ako dobre a pevne boli jeho široké základy položené.“

NY Herald Tribune, 17. 12. 1943, článok z Moskvy, M. Hindus

„Vedúce denníky Pravda, Izvestija a Červená hviezda venovali dnes celú prednú stranu textu zmluvy s trojštípcovým úvodníkovým komentárom. Žiadny z týchto denníkov nevenuje príliš často toľko miesta úvodníkom, i keď ide o vážnu a naliehavú tému. Akokoľvek chápeme význam tejto mimoriadnej pocty skromnému a profesorskému prezidentovi Československa a publicity, ktorá bola venovaná podpisu zmluvy, svedčí o rozhodnutí najvyšších politických a vojenských vodcov Ruska udržiavať najtesnejšie a najpriateľskejšie vzťahy s Československom... Česi sú nadaní mimoriadnym zmyslom pre zdravý rozum. Poznajú svoje túžby, ale tiež ich hranice. Neoddávajú sa klamným veľkolepým snom. Neusilujú sa o to, aby sa stali dominujúcim národom na európskej pevnine. Vedia, že dejiny a zemepis im určili rovnako ako ich národné tradície, aby zostali malým národom.“

Ostatná liberálna tlač a jednotliví liberáli

Philadelphia Bulletin, 2. 3. 1943, úvodník

„Československá vláda, veriaci sovietskej ochrane, sa vyhýba poľským federačným návrhom zo strachu, aby nerozladila Moskvu. Ale niektoré slovanské živly sú pre federaáciu s Poľskom, aby bola vyvážená prevaha Čechov v obnovenej republike. Ligy mnohých národov, z ktorých niektoré boli vytvorené v poslednom štvrtstoročí, neriešia problém ich obrany, hoci by mohli byť užitočné hospodársky. A Európa zložená zo súperiacich veľmocí, ku ktorým by sa menšie štáty pridávali ako ich chránenci, spela by v ústrety novému rozkladu. Menšie národy môžu nájsť bezpečnosť len v súčinnosti veľmocí v znamení mieru udržiavaného nejakou medzinárodnou organizáciou.“

Chicago Daily News, 20. 5. 1943, C. Binder

„Dr. Beneš a jeho priatelia dali jasne najavo, že sa bezvýhradne rozhodnú pre súčinnosť s Ruskom, ak im bude daná voľba medzi súčinnosťou s ním alebo s inými štátmi východnej a strednej Európy. Stanovisko Ruska mu v temných dňoch Mníchova získalo trvalú vďačnosť Čechov, ale sú tu i iné zložky, ktoré upevňujú tieto putá.“

Chicago Daily Sun, 23. 8. 1943, úvodník

„Veľká Británia sa 'sekla', keď poradila Benešovi, aby nešiel do Moskvy. Briti sa báli, že by táto návšteva mohla rozladiť poľskú vládu. Trvalo len niekoľko týždňov, než Briti napravili túto chybu, ale medzitým bol odvolaný Majksij. Čo znamenajú podobné akcie? Predovšetkým to, že s Francúzskom a Československom sa nenakladá ako so suverénnymi krajinami, ale ako s americkými alebo britskými filiálkami. Za druhé, ukazujú Rusku, že mu nie je prenechané dojednávať vlastné diplomatické styky a robiť vlastné rozhodnutia, ale že je podrobené americkému a britskému vetu. Myslíme si snáď my a Briti, že máme pred sebou Rusko z roku 1919? Najväčším bláznovstvom takého postoja je jeho márnosť. Neosvedčí sa. Ak budeme na ňom trvať, potom len prinútime Rusko, aby vytvorilo svoju budúcu pozíciu v Európe vojenskou silou. Niekoľko podobných akcií, a žiadny druhý front nenapraví vzniknutú škodu.“

Christian Science Monitor, 8. 11. 1943, telegram z Londýna, J. E. Williams

„Beneš by ťažko išiel do Moskvy, keby pakt s Ruskom, o ktorom sa debatovalo celý rok, nebol hotový. Bol odkladaný, lebo veľmoci usudzovali, že za vojny nemá byť podpísaný s malými národmi žiadny pakt. Teraz bolo asi dosiahnuté dohody o obnove mieru v strednej a východnej Európe. Teoreticky by bolo bývalo užitočné, keby sa paktu bolo účastnilo čo najviac národov. Ale rusko-česká dohoda je prvý krok, po ktorom budú asi nasledovať ďalšie.“

Christian Science Monitor, 13. 11. 1943, E. Mowrer

„Poliaci a Česi sa dávno dohodli, že federácia medzi nimi je žiadúca. Čím väčšia sa táto federácia stane a čím viac menších krajín k nej pristúpi, tým väčšia bude možnosť stabilizácie Európy. Účasť Ruska sama o sebe je skvelým posilnením pod podmienkou, že nebude federáciu redukovať na púhu ruskú 'záujmovú sféru'. Lebo taká 'sféra' by automaticky vyvolala britskú (alebo franko-britskú) 'sféru záujmov' v západnej a južnej Európe a vytvorila by takto predpoklad nie európskej jednoty, ale jej trvalého rozdelenia. Ak má byť navrhovaná federácia harmonickým prvkom, potom k nej musí pristúpiť buď Sovietsky zväz i Anglicko, alebo žiadny z nich. Ideálnym riešením by zrejme bola európska federácia zahrňujúca Anglicko i Rusko. Keby toto vyplynulo z moskovskej dohody, potom by bol skutočne urobený veľký krok na ceste k mieru.“

Christian Science Monitor, 13. 12. 1943, S. James

„Podpísanie česko-ruskej zmluvy, oznámené včera v Moskve, bolo ťažkým neúspechom pre tie londýnske vlády v exile, ktorých politika sa prejavovala tendenciou vytvoriť protisovietsky blok v strednej a južnej Európe. Odmietavé stanovisko Anglicka proti tesnejšej česko-ruskej súčinnosti zostalo zachované až do doby spreď niekoľkých mesiacov. Benešova cesta do Moskvy bola dlho odmietaná britskou vládou, ktorá vyhovelá protestom poľskej vlády a iných vlád proti ruským zmluvám s menšími európskymi národmi... Očakáva sa, že (Poliaci a Juhoslovania) obnovia niekdajšieho boľševického

strašiaka a osočia Sovietsky zväz, že prostredníctvom zmluvy s Čechmi sa pokúša preniknúť do srdca Európy. Politikou Ruska je, ako sa ukazuje v zmluve s Československom, uzavrieť zmluvy so všetkými demokratickými vládami v Európe, čo má byť zárukou proti budúcej útok na Sovietsky zväz.“

Los Angeles Time, 14. 12. 1943, úvodník

„Než bolo Československo obetované v Mníchove, bolo asi najslobodnejším, skutočne demokratickým a najschopnejšie vedeným štátom Európy a Beneš bol jeho hlavou. Že by Beneš podpísal zmluvu, ktorá by neponechala Československu slobodu robiť vlastný politický systém a pokračovať v slobodnom podnikaní, sa zdá byť veľmi nepravdepodobné. Takže, ak sa ukáže, že zmluva je tým, čo tieto úvahy naznačujú, a ak jej účelom je upraviť politiku Ruska s jeho menšími susedmi, potom nie sú príliš pevne založené obavy, že Stalin trvá na ovládnutí Európy.“

Chicago Sun, 18. 12. 1943, úvodník

„Po mravnej stránke bude rekonštrukcia Československa symbolom demokratickej súčasnosti, ako bolo jeho zničenie symbolom ostudného demokratického appeasementu. Je teda vhodné, že prvý pakt medzi Ruskom a niektorým jeho susedom ochotným k povojnovej súčinnosti bol uzavretý práve s Československom. Je tiež správne, že protokol predvída rozšírenie zmluvy na Poľsko, pokiaľ si to Poľsko bude želať. To by potom mohlo viesť k ďalším dohodám.“

Washington Post, 15. 12. 1943, úvodník

„Vysokodôležitá strategická pozícia Československa v strednej Európe sa plne prejavila po Mníchove. Československo bolo obetované. A s touto obeťou padla posledná priehrada na ceste nemeckého náporu na Balkán a posledná Hitlerova prekážka v jeho rozhodnutí ovládnuť Európu. Zvlášť Rusko si uvedomilo, čo sa stane. Uzavretie zmluvy s Československom je teda veľmi povzbudzujúce. Inak, pokiaľ budú územné nároky Ruska na západe nejasné, zostanú Poliaci určite bokom. Ich podpis by bol dnes považovaný za prejav ochoty ponechať rozsiahle pásmo poľského územia Sovietskemu zväzu, čo pravdepodobne neurobí žiadna poľská vláda.“

Washington Post, 16. 12. 1943, B. Nover

„Pakt s Československom ukazuje jasne, že sa Rusko nezamýšľa vzdať záujmu v budúcej strednej Európe. Naznačuje tiež, že regionálne skupiny v tejto časti kontinentu, pokiaľ tam kedy vzniknú, budú potrebovať súhlas Sovietskeho zväzu, alebo snáď byť pod jeho ochranou. Napriek tomu rusko-československá zmluva obsahuje klauzulu, ktorou sa obaja signatári zaväzujú vzájomne nezasahovať do vnútorných vecí. Inými slovami, Rusko nezamýšľa použiť systému aliancií, ktoré vytvára, k tomu, aby svojím susedom vnútilo komunistické režimy.“

Washington Post, 18. 12. 1943, S. Grafton

„Námietka syndikátu Scripps-Howard, že Rusko ruší oblastné federácie uzavierajúc vlastné dohody, de facto Rusku hovorí, že nepatrí k žiadnej oblasti. Každý iný má susedstvo, len Rusko nie. Jadrom toho všetkého je zložitý návrh Rusku, aby zmizlo. Urobiť to fyzicky nie je Rusko schopné.“

Washington Post, 18. 12. 1943, W. Lippmann

„Je nielen nevyhnutné, ale tiež mimoriadne správne uznať, že každá veľmoc má sféru, v ktorej prevažuje jej vplyv a zodpovednosť. Popierať to by znamenalo tvrdiť..., že všetky štáty majú rovnaký vplyv, záujem, moc i zodpovednosť kdekofvek na svete. Nič solídne nemôže byť vybudované na takom predpoklade, že napríklad Rusko a Spojené štáty majú rovnaký vzťah k Baltskému alebo Karibskému moru. Najsprávnejšie je, myslím, uznať regionálne rozdiely v záujme a vplyve a založiť budovanie mieru na skutočnosti, že menší susedia veľmoci zaistia svoju nezávislosť najlepšie tým, že posilnia bezpečnosť v oblasti, v ktorej žijú. Najväčším rizikom malej krajiny je, že sa stane predmetom sporu medzi veľmocami. Žiadny štát na hraniciach Ruska, žiadny štát v západnej Európe v blízkosti Anglicka, žiadna susedná republika v Amerike nemôže dúfať v udržanie kľudu a poriadku, iba ak uzná, že žije vo vnútri zvláštneho systému strategickej obrany. Vzbúriť sa proti tomuto faktoru znamená vyvolať nebezpečie pre seba i pre svet. Je toto mocenská politika? Je. A nenechajme sa pobúriť týmito slovami. Koniec koncov, všetka medzinárodná politika je dnes, a bude vždy, dokiaľ nezmiznú jednotlivé národy, funkciou ich aktuálnej alebo potenciálnej moci. Problémom mieru nie je, ako vyhladiť moc alebo predstierať jej ignorovanie, ale ako organizovať moc, ako ju regulovať, ako ju uzákoniť, alebo ako, všeobecne povedané, civilizovať jej výkon.“

Cleveland Plain Dealer, 19. 12. 1943, S. D. Irvin

„Zmluva zabraňuje izolácii Ruska, ale definitívne vytvára predpoklady pre vznik dvoch protikladných blokov v Európe. Briti už dirigujú svoje úvahy, ak nie priamo svoju diplomaciu, proti rozšíreniu ruského vplyvu v Európe za hranice jeho priamych susedov. Sovietsko-československá zmluva volá k účasti tretie krajiny, ktoré s oboma zúčastnenými susedia. Ak niektorá využije túto ponuku – a to sa týka bezprostredne Poľska – potom vznikne v strednej Európe sféra ruského vplyvu.“

New Republic, 27. 12. 1943

„Zmluva je jasným náznakom, že Rusko nemá imperialistických túžieb voči územiu svojich susedov a že nežiada, aby prijali ľavicovejší poriadok, než aký predstavuje skutočná demokracia.“

Christian Science Monitor, 6. 1. 1944, E. Mowrer

„Nedávny podpis československo-sovietskej zmluvy môže byť, ak chcete, považovaný za náznak, že Československo je ochotné byť východoeurópskym pokusným králikom v skúške, či je možné Sovietskemu zväzu veriť... Je Československo od dneška púhym spojencom a nástrojom Kremľa, prvým v novej konštelácii satelitov Moskvy?“

Sociálno-demokratická tlač

New Leader, 13. 11. 1943, úvodník

„Doterajšie náznaky a prehlásenia o (československo-sovietskom) pakte dávajú dôvod k obavám. Hlavná námietka sa robí k prehláseniu, že Rusko a Československo uznávajú svoju spoločnú hranicu. To znamená, ako sa zdá, že Česi uznávajú platnosť paktu medzi Hitlerom a Stalinom z roku 1939, ktorým bolo rozdelené Poľsko... Tento pakt upravil problémy a územia bez ohľadu na želanie obyvateľstva, ktorého sa to týka.“

Odporuje priamo Atlantickej charte. Jeho revízia prinesie ťažké boje medzi spojenými národmi, a ak zostane nerevidovaný, bude výzvou k novej vojne...“

New Leader, 18. 12. 1943, úvodník

„Československo-sovietska dohoda uvádza do popredia najťažší politický problém vytvorený vojnou – vzťahy medzi ZSSR a stredovýchodnou Európou... Znamená, že Rusko odmieta zásadu federácie malých štátov v prospech dvojstranných zmlúv medzi veľmocami a ich slabými susedmi...“

Konzervatívna tlač

Washington Daily News, 2. 3. 1943, úvodník

„Česi, ktorí s tým (československo-poľskou federáciou) skôr súhlasili, teraz od toho cúvli. Boja sa, že by si odradili Moskvu. Iná skupina Čechoslovákov – vedená Slováckmi – usudzuje, že Benešova vláda v exile hrá príliš jednostranne na Rusko. Títo Slováci trvajú na tom, aby sa pokračovalo v rokovaní o federácii s Poliakmi.“

The Hartford Courant, 28. 8. 1943, úvodník

„Ak česká vláda v exile uzavrie túto zmluvu, alebo akúkoľvek inú zmluvu tohto druhu (s Ruskom), potom sa zdá, že akýkoľvek český štát, ktorý vzíde z mierových zmlúv, bude v skutočnosti satelitom Ruska. Ale i to je celkom len ilúzia. Všetko to, čím sa Beneš robí dôležitý, sú predsa len slová. Predovšetkým nikdy nebolo 'československého' národa. Bola tu iba lepenková hrádza proti pangermánskému útoku zvaná Československo a zlátaná pomýlenými tvorcami máp vo Versailles. Tento hybridný štát, ktorý ničím nepripomínal Čechy, nebol nikdy činiteľom mieru, ale bol trvalým výtržníkom. A Beneš bol hlavne zodpovedný za starosti, ktoré s ním vznikali.“

New York Daily Mirror, 14. 12. 1943, úvodník

„Nový pakt medzi Československom a Ruskom je novým dôkazom Stalinovho úmyslu opanovať po vojne celú Európu. Keď dr. Eduard Beneš, prezident československej dočasnej vlády, odišiel pred niekoľkými dňami do Moskvy, stalo sa to preto, aby upevnil spojenectvo medzi komunistickým Ruskom a komunizujúcimi živlami v Československu... Stalin mal v Teheráne za ľubom schôdzku s provizórnym prezidentom Československa dr. Benešom a úmysel komunizovať Čechy po vojne ako úvod k svojmu pochodu k Anglickému kanálu. Ako to povedal Herbert Hoover: Stalina sa nesmie pýtať. Musíme mu rozkazovať.“

Washington Daily News, 15. 12. 1943, úvodník

„Česko-sovietska zmluva spolu s výskytom rusofilských partizánov v Juhoslávii, Grécku a Bulharsku je predzvesťou sovietskej mocenskej politiky vo východnej Európe – či už priamo alebo nepriamo v rámci systému všeobecnej bezpečnosti. Toto všetko znepokojuje o to viac, že sa to deje sbežne s úsilím niektorých britských skupín obnoviť tradičnú britskú politiku rovnováhy síl.“

New York Journal American, 20. 12. 1943, úvodník

„Skutočná situácia je taká, že Československo prestalo byť nezávislou krajinou a stalo sa satelitom Ruska. Prezident Beneš prenechal svoju krajinu ruskému boľševizmu i s chlpmi. Bol odjakživa oportunista. Teraz postrehol, že bezprostredne nastáva kontrola Európy Ruskom. Okrem toho spozoroval, že Rusku sa vzdávajú aj demokratickí vodcovia Spojených štátov a Veľkej Británie. Usudzuje teda, že či chce alebo nie, musí robiť to isté. Snáď má pravdu... Ak sa podarí Rusku dojednať podobné zmluvy s ostatnými obsadenými krajinami strednej Európy..., potom tam nebude slobodných národov... Beneš snáď nie je jediný oportunista. Ak skutočne dali prezident Roosevelt a premiér Churchill súhlas k rozšíreniu ruského vplyvu v strednej Európe, potom tiež jednali oportunisticky, a to nemravne, nebezpečne a nepočestne. Nebezpečie je v skutočnosti, že pohltenie východoeurópskych národov Ruskom je iba prvým krokom k ruskej nadvláde nad celou Európou.“

Z dějin německé historiografie po roce 1945

Josef Hanzal

S německým dějepiscetvím spojují českou historiografii staleté svazky, v nichž jsou zastoupeny epochy přátelství a přejímání německých metodických zásad a myšlenkových podnětů i časy vzájemné konfrontace a zjevného antagonismu. Není v tom nic mimořádného, vždyť Německo patřilo vždy k zemím, k nimž nemohla zůstat česká věda lhostejná. V posledním neklidném půlstoletí došlo k závažnému přerušení kontaktů a česká veřejnost se seznamovala s německou literaturou velice sporadicky a spíše nahodile. Existovala však kratší období, kdy se mohl zájem našeho dějepiscetví projevit; před únorem 1948 věnoval největší pozornost německé historiografii už tradičně Jaroslav Werstadt.¹ Jako celek však česká historická věda nejevila o vývoj v poválečném Německu příliš zájmu. Náznak nových časů nastal v uvolněné atmosféře kolem roku 1968, kdy jsme se mohli seznámit s některými díly hlavně v recenzích Jaroslava Marka, Františka Grause, Bedřicha Loewensteina a Bohumila Černého.² Výběr a hodnocení těchto prací byly ovšem velice limitovány stále existujícím stranickým dohledem, zaměřením na takzvaný revanšismus a pak krátkostí pražského jara.

Teprve po listopadu 1989 nastaly příznivé podmínky vypořádat se s tímto úkolem. Zatím se však česká historická literatura dotkla německé látky pouze příležitostně a vyjádřila se k některým závažným a zajímavým otázkám vývoje německého dějepiscetví posledního období.³ Poznat dobře dějiny poválečné německé historiografie není pouze závažným úkolem vědeckým, ale pro nás jsou v tomto vývoji obsaženy důležité politické poznatky, které mají zejména dnes aktuální platnost. Cílem tohoto příspěvku nemůže být výklad celé látky – to by vydalo na knihu – ale pouze informovat, jak se německá historická věda vypořádávala se svou vlastní minulostí. Nepodávám analýzu struktury, zaměření a výsledků celého německého dějepiscetví, chci upozornit jen na důležité a zajímavé práce z oblasti teorie a dějin německé moderní historiografie.⁴

1 J. Werstadt sledoval německou historiografii soustavně, jak ukazuje jeho bibliografie (*Odkazy dějin a dějepisců*, Praha 1948). Před válkou věnoval pozornost E. Troeltschovi, srv. *Z dějin evropského ducha*, vybral a přeložil J. Werstadt, Praha, Historický klub 1934; dále ve studii *Otázka „středověku“ v periodizaci všeobecných dějin*, in: *K dějinám československým v období humanismu*. Sborník prací věnovaný J. B. Novákovi, Praha 1932, s. 5-18. Po válce psal o F. Meineckem, viz pozn. 8.

2 Jejich recenze a zprávy jsou většinou v ČsČH.

3 V naší literatuře se teorii a dějinám historiografie nejvíce věnuje J. Marek, srv. *O historismu a dějepiscetví*, Praha, Academia 1992; práce však byla napsána r. 1968, nemohla dříve vyjít a obsahuje proto výběr literatury do r. 1968. Pohříchu nebyla této práci věnována přiměřená pozornost.

4 Tento příspěvek je výsledkem studia v knihovnách při mém studijním pobytu v Berlíně v listopadu 1993.

Po skončení druhé světové války si většina německých historiků uvědomila, že definitivně končí nejen tragická a špinavá epocha německých dějin, ale i jedna pohnutá kapitola historie německého dějepiscectví, sahající svými duchovními kořeny nejméně do 19. století. Část dějepisců trpce pociťovala určitý podíl svých předchůdců na zrůdném nacismu a dospívala k závěru, k němuž někteří jasnozřivější a kritičtí vědci směřovali už před válkou, že totiž nástup nacionálního socialismu nebyl nahodilý a že na jeho vzniku, rozšíření a upevnění mají nepřímý podíl i dějepisci, zejména vyhraněné nacionalistické dějepiscectví vilémovského Německa, nekriticky velebící vše germánské, pruský militarismus, antisemitismus a odpor k ostatním národům.

Odhalování těchto vad duchovního vývoje a jeho stále promýšlení v různých souvislostech a dobových podmínkách byl složitý proces, který dosud neskončil. Měl různý charakter a formy v bývalém západním Německu a v NDR, kde zcela převládl takzvaný marxistický přístup, který do značné míry diktovala vítězná sovětská moc. Poměry ve východním Německu se však nebudu zabývat, protože to představuje zcela jinou, samostatnou kapitolu, pro niž zde nemáme prostor.

Při sledování německého duchovního vývoje po válce je třeba si uvědomit, že historici nepatřili k těm, kdo nemilosrdně odhalovali chyby a deformace v německé politické a duchovní historii posledního období. Mnohem závažnější a hlubší kritiku podávali filozofové v čele s autorem „německé viny“ Karlem Jaspersem.⁵ Nutno připomenout, že obžalobu z vlastních vin a vad předcházely práce vzniklé ještě před propuknutím války. U nás se stala nejznámější kniha etika a pedagoga F. W. Foerstra *Evropa a německá otázka*.⁶ Toto dílo však bylo na německé straně zejména cechovními historiky odmítáno jako nehistorické a jednostranné. Otázky Foerstem spíše nadhazované než řešené však nebyly nové. Obdobně už na přelomu 19. a 20. století vystoupil dějepisecký směr Karla Lamprechta, který vnašel do úvah o Německu a jeho dějinách nové, zvláště sociologické pohledy.

Polemiky a úvahy o německých dějinách ustaly v podstatě v době nacismu. Začaly se znovu vracet po roce 1945. Společenská role historiků ve srovnání s minulostí se však v Německu, ale prakticky v celé Evropě, jaksí zmenšila; historici si přestali klást velké morální a politické otázky, spíše se vraceli ke staré rankovské otázce, jak to vlastně bylo. Jde o úkol jistě neméně závažný, často mnohem složitější a časově náročnější. Proto historie obvykle nebývá schopna dát v pravou chvíli uspokojivou odpověď na naléhavé dobové otázky.

Německé dějepiscectví vyniká nejméně od 19. století řadou postav velkých tvůrců, kteří vtiskli výraznou tvářnost celému evropskému dějepiscectví. Stačí připomenout jména: Leopold Ranke, Jacob Burckhardt, Theodor Mommsen, Georg Droysen a další. I v první polovině 20. století tvořili vynikající němečtí historici, přesahující domácí horizont, nepředstavují však zakladatelské a celou Evropu inspirující osobnosti. Někteří z nich přežili i éru hitlerismu a podíleli se významně na obnově poválečné demokratické historiografie. Historiky první kategorie reprezentuje asi čtveřice: Friedrich Meinecke, Gerhard Ritter, Hans Rothfels a Hans Herzfeld.

Všichni odmítali režim a patřili k vnitřní opozici. Na první místo je třeba klást Friedricha Meineckeho (1862–1954), jehož dílo *Die Entstehung des Historismus* z roku 1936 vtisklo pečeť všem současným a pozdějším úvahám o historismu. Jistě ne náhodou

5 K. JASPERS, *Otázka viny*, Praha 1969.

6 Prvé vydání v Německu 1937, české vydání Praha 1948.

vystoupil v roce 1946 jako jeden z prvních německých historiků, aby se důkladně a po válečných zkušenostech i zcela nově zamyslel nad problémy, odpovědností a částečným selháním německých historiků. Učinil tak v nevelkém, ale závažném díle *Die deutsche Katastrophe*.⁷

Meinecke si postavil německou katastrofu jako vážný historický problém, jako výraz hluboké evropské krize i jako zřejmé selhání německé historiografie. Rozlišoval kauzalitu a hodnotu v dějinách a ukázal specifický německý vývoj od konce 19. století s jeho vyhraněným nacionalismem a militarismem, jejichž kořeny hledal v daleko starší době.⁸ Meinecke prokázal tímto spisem znovu své vytříbené historické myšlení, a zejména na rozboru hitlerismu jako plodu krize německé meziválečné společnosti vyložil iracionalismus, jehož zhoubnost si německá duchovní elita uvědomila příliš pozdě. Neméně podnětné byly jeho úvahy o vztahu hitlerismu a bolševismu a o podílu západních velmocí a jejich selhání v celém katastrofickém vývoji.⁹ Východisko ze soudobé německé krize viděl v duchovní obnově Německa a v jeho příklonu k západnímu demokratickému světu.

Dílo *Německá katastrofa* se stalo podnětem pro přemýšlení řady historiků, zvláště mladší generace. Nesetkalo se ovšem jen s pozitivním přijetím; nepřímou polemikou s ním byla kniha dalšího předního historika, který patřil rovněž do tábora odpůrců proti nacismu, Gerharda Rittera (1888–1967). Jeho kniha *Europa und die deutsche Frage* z roku 1948 přistupuje k německé otázce z jiných ideových a metodologických pozic a také poněkud jinak vyznívá.¹⁰ Ritter jako znalec dějin německého státu a autor děl o Lutherovi, Friedrichu Velikém, Bismarckovi a jiných v podstatě obhajoval pruskou minulost a její duchovní vůdce a odmítal hledat souvislosti nacionálního socialismu a pruského nacionalismu a militarismu. Ritter vychází z předpokladu, že Němci mají tendenci k dvěma extrémům: k morálnímu sebeodsouzení a ztracení a pak k vymlouvání se a hledání uspokojivého vysvětlení všech prohřešků a poklesků. První pojetí představuje podle něho zvláště F. W. Foerster a jeho kniha *Evropa a německá otázka*. Ritter s Foerstrovým moralizujícím postojem nesouhlasí a předkládá svůj názor na německou vinu; sleduje německé politické myšlení od reformace a nachází v luterství demokratické rysy, které určovaly jeho svobodomyšlný vývoj až k protihitlerovskému postoji evangelické církve. Ve starším pruském státu nevidí markantní militarismus a antidemokratismus a jeho expanzivní politiku označuje za přirozené právo „knížecí kabinetní politiky každé doby“.¹¹ Dějiny německého státu a národa v 19. století vyložil Ritter v kontextu evropského vývoje od napoleonských válek, v němž se všude uplatňovaly především dvě určující síly, a to: nacionalismus a demokratický liberalismus. Německo podle něho netvoří žádné specifikum a uplatňují se v něm stejné či obdobné vývojové prvky, jevy a tendence. Ritter nepopírá jisté časové zpoždění Německa proti Západu, avšak současně uznává, že v oblasti mocenskopolitické se projevíly jisté síly, jejichž cíle nebyly dost čitelné. Podobnost s německým nalézá také u anglického a francouz-

7 Vycházím z kritického vydání Fr. MEINECKE, *Werke VIII* (Autobiographische Schriften), vyd. E. Kessel, Stuttgart 1969, s. 323-445.

8 S dílem seznámil českou veřejnost J. Werstadt v důkladné recenzi v ČČH 48-49, 1947-1948, s. 332-344.

9 Dobře rozebral Meineckův přínos G. G. IGGERS, *The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present*, Middleton, Wesleyan University Press 1969.

10 *Betrachtungen über die geschichtliche Eigenart des deutschen Staatsdenken*, München 1948, 207 s.

11 Poukazuje, že obdobnou politiku jako Fridrich I. a Fridrich II. Veliký provozoval i Ludvík XIV., Petr Veliký, Josef II., Kateřina II. aj.

ského imperialismu, jimž v duchu německé historiografie vytýká, že svým egoismem upíraly Německu jeho „právo na slunci“ a hnaly ho do války. V závěru si Ritter položil otázku, zda je hitlerismus produktem prusko-německého myšlení. Odpověděl na ni negativně, když vyložil, že systém totalitní diktatury není specificky německým jevem, přičemž poukázal na italský fašismus a ruský bolševismus. Neopomněl připomenout obecné selhání parlamentní demokracie, úpadek víry a vznik morálního nihilismu, které se projevíly v zásadě v celé Evropě, což přispělo k upevnění nacistické moci v Německu.

G. Rittera je možno označit za výrazně politického historika; měl jisté zkušenosti v politické praxi, aktivně se zúčastnil Goerdelerova spiknutí proti Hitlerovi v roce 1944, pak byl vězněn a po válce se podílel na denacifikaci německých univerzit. Moc ho přitahovala i teoreticky a věnoval jí zajímavou historicko-politologickou úvahu *Démonie moci*, v níž se zabýval mocenským problémem v novověkém politickém myšlení.¹² Velice cenným a zajímavým doplňkem k Ritterovu dílu je jeho rozsáhlá korespondence, kterou vydali kolegové po jeho smrti.¹³ V korespondenci jsou i zmínky o Čechách, které stojí za povšimnutí. Stalo se tak v dopisech se známým rakouským historikem, který se přidal na stranu fašismu, Henrichem von Srbikem. Ritter nesouhlasil zvláště se Srbičkovým dílem *Deutsche Einheit* z roku 1937. Napsal Srbikovi rozsáhlý výklad, v němž obvinil Rakousko-Uhersko z rozpoutání první světové války, hlavní viníky viděl v Maďarech a v jejich protislovanské politice.¹⁴ Srbik naopak hájil c. k. monarchii a vůči slovanským národům projevoval odpor a pohrdání. Ritter mu doporučoval, aby své výrocky o neněmeckých národech poslal do Prahy, Varšavy, Bukurešti, Bělehradu, Paříže i Londýna, aby si je tam mohli pozorně přečíst. Tehdy však tento dopis na radu svých přátel neodeslal, protože ti se obávali, že by ho Srbik mohl proti Ritterovi zneužít. Jeho protirakouský postoj ho vedl až ke schvalování anšlusu Rakouska Hitlerem; mylně v tom viděl zajištění míru.¹⁵ K této otázce se vrátil znovu po deseti letech, v jednom dopise vykládá své stanovisko, k němuž byl veden názory vídeňské historické školy. Ta jednostranně podporovala chybnou vídeňskou politiku. Ritter v ní naopak viděl počátek velké katastrofy, která pramenila z přežívání „vídeňského imperialismu, zvláště jeho chování vůči Čechům“.¹⁶

Myšlenky G. Rittera vzbuzovaly souhlas i odpor; jistý rozpor se jeví mezi jeho konzervativním odporem k nacismu a nacionalismem, obhajujícím velmocenské pruské tradice. V širší veřejnosti nacházela tato koncepce dost příznivců. V historické obci, zvláště u mladší generace, se toto pojetí nesetkávalo s valným zájmem. Zcela odlišné názory zastávali i někteří Ritterovi současníci. Mezi nimi zaujímá přední místo Hans Rothfels, který se po válce vrátil z emigrace v USA a roku 1949 vydal knihu *Die deut-*

12 *Die Dämonie der Macht. Betrachtungen über die Geschichte und Wesen des Machtproblems im politischen Denken der Neuzeit.* München 1947.

13 *Gerhard Ritter. Ein politischer Historiker in seinen Briefen*, hrsg. K. Schwabe und R. Reinhardt unter Mitwirkung von R. Hauf, Boppard an Rhein 1982, 830 s.

14 Dopis 24.7.1937, č. 78, s. 323-328.

15 Ritterův složitý vývoj vyložil K. Schwabe, *ibid.*, s. 1-170.

16 14.7.1947 píše bratru Hellmutovi: „Mein Aufsatz sollte den Deutschen zum Bewußtsein bringen, wo der Anfang der großen Katastrophe zu suchen war: im Wiederaufgaben des Wiener Imperialismus, daß heißt vor allem im Vorgehen gegen die Tschechen.“ G. Ritter se stal též ústřední postavou na sjezdu německých historiků v Mnichově 1949. Ujal se jeho organizace, přednesl hlavní projev a byl zvolen prezidentem Sdružení německých historiků. Nebylo to však zdaleka jednoznačné, existovala vůči němu opozice a výhrady francouzských okupačních úřadů. Ritter v projevu vystoupil i sebekriticky a zdůraznil vinu německých historiků vůči ostatním, zvláště vůči Francouzům (zkrácený text vyšel v *Historische Zeitschrift*, dále jen *HZ*, 170, 1950, s. 1-22).

sche Opposition gegen Hitler.¹⁷ Rothfels se jednak zamyslel nad povahou a možností opozice v totalitním státě, jednak přinesl konkrétní doklady zejména o raném odporu proti Hitlerovi hlavně mezi sociálními demokraty a v armádních kruzích. Celkově ovšem vynívá jeho spis jako obžaloba německé inteligence, duchovní elity, představitelů vědy, kultury i církvi (s výjimkou statečného chování evangelického teologa Niemällera). Rothfelsovi bylo však možno namítnout, že jako emigrant neprožíval těžký úděl těch, kteří zůstali doma. Rothfels se zabýval soudobými dějinami a napsal řadu zajímavých příspěvků o smyslu a úkolu soudobých dějin, o Bismarckovi, o problémech německé historie období 1933–1945, o moderním nacionalismu, o Pobaltí jako problému mezinárodní politiky a jiné.¹⁸

Z příslušníků domácí protihitlerovské opozice je nutno uvést Hanse Herzfelda, žáka Rickerta, Meineckeho a Belowa, v jehož vzpomínkách jsou též informace k vývoji moderní německé historiografie.¹⁹ Po válce se Herzfeld věnoval moderním světovým dějinám (napsal knihu o 1. světové válce), ruským dějinám a německému dělnickému hnutí.²⁰ Metodicky patří Herzfeldovo dílo ještě do staršího předválečného světa.

Hned po válce se objevilo další dílo z kategorie „německá katastrofa“. Roku 1946 vyšla zajímavá knížka Alfreda Webera *Abschied von der bisherigen Geschichte*.²¹ Bratr známého sociologa Maxe Webera začal psát tento spis za války, kdy si kladl otázku, zda německý národ pochopí, co se s ním v posledních letech stalo. Weber se pokoušel vyložit spíše vnitřní, společenské, strukturální proměny než vnější politický vývoj, vyúsňující v nacionální socialismus. Proto kladl důraz na sociální a ekonomické faktory, protože ty podle něho ovlivňují rozhodujícím způsobem život mas. Druhá z jeho tezí – zjednodušeně řečeno – zní: překonat 19. století! Podle něho 19. století, věk vůle, romantiky, reality i krize, nezaslouženě překrývá všechna předchozí staletí a stále zatěžuje evropské myšlení. Weber proto doporučuje rozchod s nihilismem, davovou psychologií, terorem a nesvobodou a návrat k osvědčeným hodnotám minulosti.

Alfred Weber nebyl přirozeně sám, kdo svými podněty vybízeli německou historiografii zabývat se kriticky svými vlastními dějinami a nacházet tak nové cesty a možnosti. Proto se zákonitě těšila zvýšené pozornosti vlastní historie německého dějepiscetví. Nevěnovali se jí pouze novověcí historici, ale i další specialisté. Nezanedbatelné místo mezi nimi patří dějepisci starověkých dějin Alfredu Heussovi, jehož stručný spis o ztrátě dějin vzbudil všeobecnou pozornost.²² Syntetická práce vznikla z Heussových přednášek a úvah v padesátých letech, v nichž se zamýšlel nad tím, co je to historické vědomí, vzpomínka a paměť, ztráta dějinnosti. Vycházel z přesvědčení, že ztráta dějin je paradox, protože dějiny nelze ztratit, existují bez ohledu na historika a historickou vědu, kterou je ovšem třeba obnovit a vrátit jí její poslání. Nežijeme již v čase historismu, který představoval důležitou etapu v dějinách historického poznání; dnes vzrůstá pocit, že dějinné vědění se stává životní nutností. Z dějin filozofie je podle Heusse velice svůdný marxismus, ale ten je podle něho nekritický a není východiskem znovunalezení dějin. Zajímavé jsou i jeho úvahy o dějinách jako vzpomínce; rozlišuje indi-

17 Poprvé vyšla r. 1948 v USA, něm. vydání – Krefeld 1949, rozšif. vydání – Frankfurt, Fischer 1986.

18 Vyšly souborně pod názvem *Zeitgeschichtliche Betrachtungen, Vorträge und Aufsätze*, Göttingen 1959.

19 H. HERZFELD, *Aus den Lebenserinnerungen*, hrsg. von Willy Real, Berlin – New York 1992.

20 Herzfeldovi je věnován sborník *H. Herzfeld. Persönlichkeit und Werk*, hrsg. O. Buck, Berlin 1982, stať o něm tam napsal G. Ritter.

21 Podtitul zní *Überwindung des Nihilismus?*, Hamburg 1946, 276 s.

22 *Verlust der Geschichte*, Göttingen 1959, 82 s.

viduální vzpomínka a historickou paměť. Ve vzpomínce vystupuje velice silně subjekt (jeho schopnost, pocity, vztah k látce aj.), a tak může být vzpomínka jen cestou k pochopení minulosti, která není statická a mění se i v představách vzpomínajícího. Historikovi přitom vždy hrozí nebezpečí, že se stane obhájcem politiky a nepochopí plně podstatu minulosti, což je jeho primárním úkolem. Cestu vedoucí k tomuto cíli vidí Heuss v historické vědeckosti. Její základy a metody jsou v jeho pojetí v podstatě pozitivistické, představuje jistý návrat k tradici německé historické vědy.

A. Heuss se vyslovil k problémům historiografie znovu v útlém spise *Zur Theorie der Weltgeschichte*.²³ Pokusil se zde odpovědět na otázku, jaké jsou dnes možnosti a úkoly světových dějin. Upozornil na nebezpečí přílišné specializace vědy, kdy se ztrácí schopnost vidět dějiny jako celek. Jako progresivní metody, jež umožňují chápat historickou totalitu, označil antropologický přístup. Stále živou a podnětnou epochou se mu jeví starozákonní, židovská a křesťanská vzdělanost a z propracovaných teorií světových dějin oceňoval zejména sociologicko-historický systém Maxe Webera.

Po válce dožívala v Německu generace historiků, která ještě pamatovala vilémovský stát a éru velkých postav německé historiografie konce minulého století. Někteří z nich napsali i práce, které jsou na pomezí dějepisectví a vzpomínek. Jedním z nich byl Walter Goetz (nar. 1867), jemuž vyšel k devadesátinám sborník jeho medailonů významných historiků.²⁴ Byla tam zahrnuta tato velká jména: Cornelius, M. Ritter, Pastor, Finke, Treitschke, Lamprecht, Breysig, Brandi, O. Redlich, Oncken a jiní. Goetzovy portréty jsou přirozeně koncipovány subjektivně, mají však přednost autorova bezprostředního poznání.

Důkazem zájmu současného německého dějepisectví o svou vlastní minulost je poměrně slušná řada prací – monografií, studií a článků – o významných historících. Největšímu zájmu se těší Ranke, Burckhardt, Mommsen, Troeltsch, Meinecke a další. Není možné a nutné uvádět všechny tituly, avšak ty významnější, v nichž nejde pouze o život a dílo historiků, ale o širší teoretické problémy, je třeba aspoň zmínit. Takovou teoretickou povahu má monografie o Theodoru Mommsenovi od Alberta Wuchera.²⁵ Autora zajímá především vztah současnosti a dějin, historie a politiky. Jde tedy o problém politického dějepisectví, jehož je Mommsen tak výrazným představitelem. Mommsen nebyl podle Wuchera nestranným historikem, ale přenášel do historie své politické názory (jedna kapitola má i název *Cum ira et studio*).²⁶ Mommsen si toho byl do jisté míry vědom a uznával i vinu historiků na nenávislné politice a na rozpoutávání válek. Stále platný je ovšem jeho požadavek, aby historik nepředkládal jen svá excerpta a přípravné studie, ale aby vyjádřil svůj názor na daný problém.²⁷

Stálou pozornost vzbuzují myšlenky a dílo Leopolda von Rankeho; genezí jeho názorů na dějiny se stručně zabýval Ernst Schulin²⁸ a Eberhard Kessel se nově zamýšlel

23 Berlin 1968, 83 s.

24 *Historiker in meiner Zeit*, Köln – Graz 1957, 403 s.

25 *Theodor Mommsen, Geschichtsschreibung und Politik*, Göttingen – Berlin – Frankfurt 1956, 238 s.

26 Přitom se vůbec nezmiňuje – stejně jako celé dějiny německé historiografie – o Mommsenových neobjektivních a nenávislných útocích proti Slovanům a Čechům, s nimiž se úspěšně vypořádal mladý Josef Pekař, *Die Böhmen als die Apostel der Barbarisierung, Politik*, prosinec 1987, česky knižně *Čechové jako apoštolové barbarství*, Praha 1897.

27 „Der Historiker soll uns nicht... seine Excerpte, seine Vorarbeiten geben, sondern seine Absicht über den Gegenstand.“

28 Rankes erstes Buch, *HZ* 203, 1966, s. 581-609.

nad jeho pojetím obecných dějin.²⁹ Dlouholetý redaktor *Historische Zeitschrift* Theodor Schieder sledoval zajímavý vznik Rankeho Epoch moderních dějin.³⁰ Právem se stal aktuální i odkaz Ernsta Troeltsche, a to nejen jeho vytříbené historické myšlení, ale i jeho politické nazírání, velice cizí tradičnímu německému nacionalismu.³¹

Soudobá německá historická věda se často obrací k dílu svých předchůdců a zakladatelů, a to i v pracích o teorii historie, o jejích metodologických základech. Nejrozsáhlejší ucelené pojetí teorie dějin představuje asi kolektivní pětisvazkové dílo předních německých historiků mladší generace *Theorie der Geschichte* z let 1977–1988.³² První svazek, nazvaný *Objektivita a stranickost*, redigovali R. Koselleck, W. J. Mommsen a J. Rüsen. Vedle teoretických úvah o objektivitě sledovali autoři, jak se uvedený vztah projevoval v pracích německých historiků (například u Rankeho, Sybela, Treitschka a jiných). K. G. Faber a Ch. Meier uspořádali další dílo, *Historický proces*, v němž dominují pojednání o pojetí dějinného procesu v dílech Tocquevilla, Marxe, Burckhardta a dalších. Poměr teorie a vyprávění v historii tvoří kostru třetího svazku, redigovaného J. Kockou a Th. Nipperdeyem. Na jednom pólu, zdůrazňujícím potřebu teorie v historiografii, stojí Wehlerova úvaha a na druhém, plédujícím pro historické vyprávění, je stať Golo Manna. Čtvrtý svazek vyplňuje články o formách dějepisectví (redakce R. Koselleck, H. Lutz a J. Rüsen) a pátý, nazvaný *Historická metoda* (redigoval ho Ch. Meier a J. Rüsen), nastiňuje jednak vývoj historické metody v německé historické vědě zhruba od poloviny 19. století po současnost, jednak vykládá základní metody užívané v práci současné historiografie.

Sledujeme-li práce o dějinách německé historiografie napsané v poválečné době, zjišťujeme, že převažují tituly zkoumající starší dějepisectví 19. a počátku 20. století a studie teoretické povahy nad díly, jež si kladly za cíl kriticky objasnit nacistickou historiografii. Drobnou, ale velmi cennou monografií, dodnes v mnoha směrech nepřekonanou, napsal na toto téma K. F. Werner.³³ Bylo to v roce 1968, a proto o ní mohl objektivně a pozitivně informovat i Československý časopis historický (*Fr. Graus*).³⁴ Werner vložil vznik nacistického obrazu dějin, přičemž poukázal na některé jeho dávné, nepřímé ideové zdroje (Luther, pruský stát, Bismarck) a na tvůrce rasové teorie (Woltmann, H. S. Chamberlain, P. de Lagarde, Nilkisch a jiní). Důležitý je Wernerův rozbor poměrů v dějepisectví v době nacismu; za hlavní nacistické historiky označuje J. Hellera, L. von Müllera, Ch. Stedinga, W. Franka a pak řadu učitelů středních a nižších škol v čele s pedagogickým teoretikem E. Krieckem. Vypořádává se s tezí, že šlo o „nešťastnou nehodu“ či „provozní náhodu“, a hovoří o morálním a intelektuálním selhání německé inteligence. Rovněž omezení viny na Hitlera a další vůdce odmítá. Přitom sám nepřijímá „zglajchšaltovaný“ výklad o všeobecném selhání historiků, protože mezi historiky-ordináři univerzitních kateder neexistoval výrazný stoupenec nacistické ideologie. Historici vcelku dobře obstáli z hlediska čistě řemeslně technického, avšak v rovi-

29 Rankes *Idee der Universalhistorie*, *HZ* 178, 1954, s. 299-305.

30 *Die Entstehung von Rankes Epochen der neueren Geschichte*, *HZ* 199, 1964, s. 1-30.

31 Zvl. G. M. SCHWARZ, *Deutschland und Westeuropa bei E. Troeltsch*, *HZ* 191, 1968, s. 510-547. O Troeltschovi dále E. C. Kollmann, *Eine Diagnose der Weimarer Republik. Ernst Troeltsch's patriotische Anschauungen*, *HZ* 182, 1956, s. 291-319.

32 *Theorie der Geschichte. Beiträge zur Historik*, Deutsche Taschenbuch Verlag 1977–1988.

33 *Das NS Geschichtsbild und die deutsche Geschichtswissenschaft*, Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz 1967, 123 s.

34 *Nacismus a německá historiografie*, *ČsČH* 16, 1968, s. 213-219.

ně interpretace a vytváření dějinné koncepce rozhodně spíše selhali. S tím souviselo omezení historie pouze na národní dějiny a nekritické „zbožštění“ německého národa.

Německé dějepisectví se v poslední době k nacistické minulosti několikrát vrátilo a zkoumalo práci historiků zvláště na univerzitách. Jedna z posledních prací pochází od švýcarské autorky Karen Schönwälderové a shrnuje – ovšem poněkud neuceleně a nerovnoměrně – dosavadní poznatky.³⁵ Autorka se nezaměřila pouze na německé univerzity jako většina studií, ale zkoumá nacistickou historiografii v širším německém i mezinárodním kontextu. Shrnula zprávy o emigraci německých historiků po nástupu Hitlera a pokusila se vyčíslit i ztráty z doby války.³⁶ Polemicky se vyslovuje ke snižování odpovědnosti německých univerzitních historiků za války a snaží se dokázat, že ti, kteří zůstali na katedrách, byli nutně političtí a podíleli se na útocích proti Polsku, Anglii a Rusku i proti evropské humanistické kultuře. Zvláštní kapitolu představují práce zaměřené proti bolševismu a v souvislosti s tím na budování institucí a zařízení k boji proti bolševismu, které pracovaly intenzivně až do konce války.

Problém nacistické minulosti v německém dějepisectví není a ani nemůže být ukončený, přestože bylo mnohé statečně odhaleno a řečeno; historici se k němu musejí vracet a odhalovat nové skutečnosti.³⁷ Shrnutí dosavadních výsledků znamenala konference o německém dějepisectví po 2. světové válce v roce 1989, již se účastnilo přes 40 odborníků z bývalé NSR a z několika sousedních států.³⁸ Vyšel z ní i sborník příspěvků, redigovaný Ernstem Schulinem.³⁹ Zvlášť cenný příspěvek přednesl W. Schulze, o nové cestě německého dějepisectví po roce 1945; přinesl fakta, jak probíhala denacifikace na univerzitách, zvláště v americké zóně, kde například z univerzity v Göttingenu bylo propuštěno 125 učitelů, v Erlangen 76 a na historických katedrách ze 110 ordinářů přes 20 podléhalo denacifikačnímu řízení.

Neživější a nejtvrdí diskuse k stále živé minulosti byla v letech 1986–1987 ve sporu, který dostal název Historikerstreit.⁴⁰ Ve sporu se vedle historiků mnohem více a důrazněji vyslovili politologové, publicisté a další odborná i laická veřejnost; shrnu stručně pouze to, co má smysl pro dějiny historiografie. Diskusi vyvolal článek významného konzervativního historika Ernsta Nolteho ve Frankfurter Allgemeine Zeitung, který měl spíše provokativní charakter. Historizoval a relativizoval nacistické zločiny, dával je do plynulé řady světové genocidy, poukazoval na ještě horší zločiny bolševismu a dosti hrubě zlehčoval likvidaci Židů. Naprostá většina vystoupivších historiků se vyslovila věcně, střízlivě, ale zásadně proti Nolteho tezím, které ostatně nebyly úplně originální; je třeba zmínit zejména M. Broszata, H. U. Wehlera, Th. Nipperdeye, bratry Wolfganga a Hanse Mommseny.⁴¹ Historici poukázali na základní fakta a principy his-

35 *Historiker und Politik. Geschichtswissenschaft im Nationalsozialismus*, Frankfurt – New York 1992, 440 s.

36 Není tam zmínka ani o emigraci do ČSR, ani o působení nacistických ideologů v našich zemích.

37 O národním socialismu v německém dějepisectví srv. dále: H. HEIBER, *Walter Frank und sein Reichsinstitut für Geschichte des neuen Deutschlands*, Stuttgart 1966, E. NOLTE, *Zur Typologie des Verhaltens der Hochschullehrer im Dritten Reich*, in: *Aus Politik und Zeitgeschichte* – ein Bestandteil der NS Ideologie, in: J. HÜTTER u. a., *Tradition und Neubeginn, Internationale Forschungen zur deutschen Geschichte im 20. Jahrhundert*, Köln 1975, s. 299–316.

38 Z Československa se zúčastnil J. Kudrna a z bývalé NDR W. Berthold.

39 *Deutsche Geschichtswissenschaft nach dem Zweiten Weltkrieg (1945–1965)*, München 1989, 303 s.

40 U nás zůstal spor nepovšimnut, informoval o něm až J. Pešek, *Byli jsme to my? Historikerstreit 1986–1987, Dějiny a současnost* 1991/6, s. 1–6.

41 Podrobná dokumentace je v *Historikerstreit. Die Dokumentation der Kontraverse um die Einzigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung*, München 1987.

torické práce, které nedovolují nehistorické relativizování a ošidná srovnávání dějů různých epoch.⁴² Smyslem jejich připomínek však nebylo zlehčit základní německou vinu. Nelze ovšem přehlédnout, že pár autorů, a především sám Nolte, ze svých stanovisek neustoupili.⁴³ Nolte vydal rozsáhlou odpověď svým kritikům, v níž shrnul své předchozí argumenty a pokusil se rozšířit důkazy výlučně z historické oblasti; ve většině případů však měly spornou povahu.

Zhruba za dva roky historický zápas utichl; neznamená to však, že bylo vše vyčerpáno a řečeno poslední slovo. V historii to ostatně ani není možné. Čas od času se někteří autoři k otevřeným otázkám sporu znovu vracejí. Roku 1990 publikoval hamburský historik a právník Heinrich Senfft práci *Kein Abschied von Hitler*,⁴⁴ v níž vyslovuje obavy, že se Německo s nacistickou minulostí plně nevyrovnalo, že historie stále tvoří živou součást přítomnosti a požaduje odpolitizování celého problému.

Navzdory ohrožení, útlumu a profesionálnímu i morálnímu selhání části německé historické obce nenastalo úplné přerování kontinuity a nebylo nutno začít v roce 1945 úplně znovu. Nacistická éra také netrvala tak dlouho jako nešťastné panství komunismu ve východní a střední Evropě. V německém dějepisectví proto mohli po roce 1945 převzít hlavní slovo ti příslušníci střední generace, kteří nebyli zatíženi nacistickou minulostí. Také v jejich pracích je poměrně hojně zastoupena historie historiografie. Jedním z předních se stal dlouholetý redaktor *Historische Zeitschrift* Theodor Schieder; u něho však není v popředí politický akcent, ale spíše metodologické otázky oboru. V Schiederově výboru statí *Begegnungen mit der Geschichte*⁴⁵ se dostává nejvíce pozornosti Rankemu a Burckhardtovi a na nich se osvětlují některé základní otázky německého duchovního vývoje. Schieder spolu s dalšími inicioval též dvě ankety na stránkách *Historische Zeitschrift*. První byla z roku 1958 a začala úvahou O. F. Anderleho o teoretických dějinách;⁴⁶ autor kritizuje soudobou historickou vědu, že příliš ulpívá na deskriptci, že se nestačí vyrovnávat s dobou a s rozvojem exaktních věd, že hledá cestu ke zlepšení v teoretickém myšlení. Tehdy se k tomu zásadněji vyjádřil pouze R. Witt-ram.⁴⁷ Druhá diskuse z roku 1964 měla téma „budoucnost jako dějinná kategorie“; vyslovili se v ní pouze K. D. Erdmann, J. Engel, Golo Mann, W. Conze a E. Pitz.⁴⁸

Velmi soustavně se dějinám a teorii vlastního „řemesla“ věnoval Fritz Wagner, pro nějž se zvláště dějiny moderního evropského a německého dějepisectví staly celoživotním úkolem. Jeho úvahy *Historici a dějiny*⁴⁹ mapují cesty evropského dějepisectví od antiky po německý historismus a hledají kořeny krize evropského univerzitního dějepisectví. Podle Wagnera se velká role historie už skončila, nové cesty hledá hlavně v an-

42 Dále srv. H. U. WEHLER, *Entsorgung der deutschen Vergangenheit? Ein polemischer Essay zum „Historikerstreit“*, München 1988, M. BROZAT, *Was heißt Historisierung des Nationalsozialismus?*, *HZ* 247, 1988; P. STADLER, *Rückblick auf einen Historikerstreit – Versuch einer Beurteilung aus nicht-deutscher Sicht*, *HZ* 247, 1988.

43 E. NOLTE, *Das Vergehen der Vergangenheit*. Antwort an meine Kritiker im sogenannten Historikerstreit, Berlin – Frankfurt 1987, 190 s.

44 H. SENFFT, *Kein Abschied von Hitler*. Ein Blick hinter die Fassaden des „Historikerstreits“, Hamburg 1990, 143 s.

45 Göttingen 1962, 303 s.

46 *Theoretische Geschichte. Betrachtungen zur Grundlagenkrise der Geschichtswissenschaft*, *HZ* 185, 1958, s. 1-35.

47 *Ibid.* s. 55-87.

48 *HZ* 198, 1964, s. 44-89, 265-306.

49 *Historiker und die Geschichte*, Freiburg – München 1965.

tropologickém přístupu. Wagner zkoumal také vztah historie a sociologie na základě literatury obou disciplín.⁵⁰

Shrnutí všech zásadních poznatků a vytyčení nových úkolů na tomto poli představuje dílo Georga G. Iggersa *Národní tradice a historické myšlení od Herdera po současnost*, vydané poprvé roku 1968 v USA.⁵¹ Iggersova kniha podává patrně dosud nejucelenější promyšlený pohled na dějiny novodobé německé historiografie. Její ústřední téma spatřuje autor v historismu, na jehož počátku stojí J. G. Herder; jeho myšlení definuje Iggers jako kosmopolitní kulturně orientovaný nacionalismus. Metodické základy Herderova myšlení hledá ve francouzském osvícenství, hlavně u Voltaira a Gibbona. Jádrem celé knihy tvoří pět kapitol o německém historismu. První pojednává o jeho teoretických základech, jež položili Leopold von Ranke a Wilhelm von Humboldt. Vyvrcholením německého historického optimismu je pruská škola, epocha velkých děl Sybela, Treitschka a Droysena. Nejvíce místa právem věnuje Iggers myšlenkám Droysena, který nebyl tak úzce spjat se službou německé státní ideji. Droysen také promýšlel teorii historického poznání a pochopil, že historikovým úkolem není pouze řešit, že něco je historické, ale i to, že to má význam pro jednotlivce.⁵²

V dalším vývoji německé historické školy vidí už autor krizi historismu. Její první etapou je mu zvláště myšlení Diltheye, Rickerta, Windelbanda a Maxe Webera, které je podle něho založeno spíše filozoficky. Druhá fáze, po mnoha stránkách vrcholná, ale s příznaky krize, je na bázi důsledného historického myšlení a představují ji díla E. Troeltsche a F. Meineckeho. Významný zlom nastává v německém dějepisectví po první světové válce. Iggers nazývá dobu, kdy nastoupil totalitarismus a do Evropy vstoupila Amerika, odklonem od „německé ideje“ historie. Na jedné straně došlo k přerušení německé kontinuity (Wagner, Werner, Conze) a na druhé straně vznikala díla patřící do německé tradice (Ritter, Meinecke, Herzfeld, Rothfels), v nichž naprosto zvítězil anti-fašistický duch. Výmarská republika, již většina dobrých historiků hájila, byla poražena nejen rostoucím militarismem a úpadkem demokratických sil, ale především nacionálně socialistickým lidovým hnutím. Iggersova kniha, kterou neustále prolíná německý historismus, je v závěru vlastně jeho kritikou. Odhaluje jeho slabost, spočívající v jeho aristokratismu a v neschopnosti pochopit technickou společnost a změny moderního světa.

Iggers pojednal kriticky o německém historismu a o vývoji historiografie po roce 1945 znovu v práci *Neue Geschichtswissenschaft*.⁵³ Systematicky a přehledně vyložil historii německého poválečného dějepisectví Winfried Schulze v knize *Deutsche Geschichtswissenschaft nach 1945*.⁵⁴ Schulze vychází nejen z literatury, ale i ze studia úředních pramenů a písemných pozůstatostí některých historiků; těžiště výkladu je v poválečném období, které je popsáno podrobněji než poslední epocha. Z dalších speciálních studií věnovaných ucelenému tématu je třeba zmínit monografie G. Heydeman-

50 *Begegnungen von Geschichte und Soziologie bei der Deutung der Gegenwart*, *HZ* 192, 1961, s. 607-624.

51 IGGERS, c. d.

52 Droysen podle Iggersa též vyložil, jak se ze soukromých činů staly historické akty (pojmy *Geschäfte* – *Geschichte*).

53 *Neue Geschichtswissenschaft. Vom Historismus zur historischen Sozialwissenschaft*, Frankfurt a. M. 1978.

54 München, Deutsche Taschenverlag 1993, 366 s.

na⁵⁵ a B. Faulenbacha.⁵⁶ Existují ještě speciální studie věnované určitým problémům či klíčovým vývojovým obdobím.⁵⁷

Německá historická věda se snaží seznamovat se svými tvůrci i širší kulturní veřejnost. Dosti rozsáhlou a zdařilou řadu portrétů historiků představuje série *Deutsche Historiker*, kterou řídil H. U. Wehler.⁵⁸ Každý z devíti svazků malého formátu o 100-150 stranách obsahuje kolem sedmi medailonů; časově sahá zhruba od poloviny 19. století po současnost a vedle pojednání o velkých postavách německé historiografie (Ranke, Mommsen, Droysen, Lamprecht, Meinecke, Ritter) načrtává život a dílo historiků a archivářů méně významných. Za zmínku stojí, že stranou nezůstali ani dějepisci, kteří spojili svou kariéru s nacistickým režimem (W. Frank, G. Franz). Autorský kolektiv vytvořili historici střední a mladší generace – L. Gall, M. Schmitt, bratři Mommsenové, W. Schulze, J. Kocka, J. Rösen a další.

Teorii i historii dějepiscetví se systematicky věnuje historik střední generace Reinhardt Koselleck. Již v roce 1967 se v menší, ale podnětné studii zamyslel nad smyslem a funkcí pevně vyhraněných a stejně fungujících pojmů („topos“) v soudobých dějinách.⁵⁹ Koselleck spolu s W. D. Stempellem uspořádali a vydali rozsáhlý sborník z konference z roku 1973, nazvaný *Geschichte – Erzeugnis und Erzählung*, který obsahuje mnoho příspěvků z teorie a historie dějepiscetví a z vztahu historie a příbuzných disciplín (dějiny literatury, umění, filozofie a jiné).⁶⁰ Za zvlášť zajímavý pokládám článek o systému historie a dějinách tohoto systému (J. Bollack) a o problému historicity (od G. Bracka) a Koselleckův výklad pojmů „Geschichte“ a „Geschichten“ (rozlišení pojmů událost a poznání události).

Mnohostrannost a nepochybnou političnost historie dokazují práce přesahující úzce historický rámec. Nejde pouze o poválečnou historiografii, ale i o starší vývoj, jako je tomu v monografii B. Faulenbacha *Ideologie des deutschen Wegs*.⁶¹ Dějiny nejnovějšího německého dějepiscetví rozhodně nelze označit za nekritické, nechybějí studie, eseje a recenze, které zastávají vůči současné historické vědě kritické stanovisko. Z tohoto hlediska je zajímavá kniha Ulricha Enderwitze *Kritika dějepiscetví*.⁶² Autor vychází z teze, že se nacházíme v krizi, kdy se postavení historiografie problematizuje a dochází k relativizování historického poznání, ztrátě historické kontinuity a k pochybnostem o historické pravdě. Snaží se to mají historici náboženské orientace, jichž nebylo

55 G. HEYDEMANN, *Geschichtswissenschaft im geteilten Deutschland*. Entwicklungsgeschichte, Organisationsstruktur, Funktionen, Theorie- und Methodenprobleme in der BRD und in der DDR, Frankfurt a. M. 1980.

56 B. FAULENBACH (vyd.), *Geschichtswissenschaft in Deutschland*, München 1974.

57 G. BIRTSCHE, Tendenzen der deutschen Geschichtswissenschaft nach 1945, in: O. HAUSER (vyd.), *Geschichtsbewusstsein*, Göttingen 1981, s. 150-166; I. GLEISS, Die westdeutsche Geschichtswissenschaft seit 1945, in: *Jahrbuch des Instituts für deutsche Geschichte* 3, 1974, s. 417-455; D. HEIN, Geschichtswissenschaft in Deutschland nach Hitler 1945-1950, in: Ch. COLET (vyd.), *Einführung in Fragen an die Geschichtswissenschaft in Deutschland nach Hitler 1945-1950*, Frankfurt a. M. 1986; H. MOMMSEN, Betrachtungen zur Entwicklung der neuzeitlichen Historiographie in der Bundesrepublik, in: *Probleme der Geschichtswissenschaft*, Düsseldorf 1973, s. 124-155.

58 Vyšlo devět svazků, Göttingen 1871-1982.

59 *Historia magistra vitae*. Über die Auflösung des Topos im Horizont neuzeitlich bewegter Geschichte, in: *Karl Löwith zum 70. Geburtstag*, Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz 1967, s. 196-219.

60 *Geschichte – Erzeugnis und Erzählung*, hrsg. R. Koselleck und W. D. Stempel, München 1973, 600 s.

61 B. FAULENBACH, *Ideologie des deutschen Wegs*. Die deutsche Geschichte in der Historiographie zwischen Kaiserreich und Nationalismus, München 1980, 516 s.

62 *Kritik der Geschichtswissenschaft*. Der historische Relativismus, die Kategorie der Quelle und das Problem der Zukunft in der Geschichte, Berlin – Wien 1983.

a není v Německu mnoho. Jedním z nich byl katolický historik Joseph Lortz (1887–1975), o jehož životě a díle byla v poslední době napsána velká biografie.⁶³

Poměrně málo pozornosti věnuje německé i světové dějepiscectví historikům jako takovým, jejich společenskému postavení, původu, vzdělání a dalším, s tím souvisícím otázkám. Určitou výjimku znamená disertace Wolfganga Webera, nazvaná vzletně *Priester der Klio*.⁶⁴ Předmětem autorova zájmu jsou němečtí historici 19. a 20. století; k jejich postavení a společenskému působení provádí řadu statistických a historických analýz, které mnohdy objasňují život a práci historiků minulosti v novém světle. Určitá nevyjasněnost a vytyčení příliš náročného úkolu ukazují, že jde o práci začátečnickou. Velice užitečnou součástí díla je seznam ordinářů historie všech německých univerzit z let 1800–1970.

Stručně, avšak výstižně shrnutí vývoje moderního dějepiscectví napsal autor, s nímž jsme se již seznámili, Ernst Schulin. *Studie dějepiscectví v našem století*⁶⁵ přináší přehled dějin historiografie 20. století zejména ve Francii, USA, Rusku a Německu. Vychází ze zjištění, že existuje hodně dobrých prací o dějepiscectví 19. století, ale o 20. století toho víme málo. Historik to má dnes lehčí, protože je mnoho vydaných pramenů a literatury, avšak je složitější zvládnout toto množství různorodých pramenů, metod a postupů, které dějepiscectví používalo. Autor soudí, že historie vlastního oboru se nedá psát suše, objektivně, bez vztahu k osobnostem. Obecně lze konstatovat, že historiografie procházela a stále prochází určitou krizí. Její překonání se nejlépe daří ve Francii, jejíž dějepiscectví zaznamenalo pozoruhodný rozvoj. Příčiny vidí Schulin v tradici, v centralismu ve vědě a vzdělání, trvajícím od osvícenství, a zanedbatelný není ani impuls způsobený Velkou francouzskou revolucí. Hlavní pozornost věnuje přirozeně škole Annales a jejím předním představitelům, Blochovi, Febvrovi a Braudelovi, jejichž díla ovlivnila evropské i severoamerické dějepiscectví (*New History*).

Německou historiografii hodnotí Schulin dosti kriticky; v 19. století patřila k vedoucím ve světě, po první světové válce ztratila prestiž a mezinárodní kontakty a došlo i k odcizení mezi vědou a veřejností. Německé dějepiscectví ovšem není tak chudé, jak by se zdálo. Schulin ve shodě s obecným věděním vyzvedá duchovědně zaměřené studium Diltheye a Troeltsche a s nimi volně spjatý Meineckův historismus, který rozpoznal dualismus státní morálky a obecné etiky. Nelze opomenout přínos Maxe Webera, jehož sociologické koncepce a metody ovlivnily mimo jiné studium pruské byrokracie a státu, v němž si získaly pevné postavení též práce O. Hintzeho. Za poslední velkou postavu minulosti německé historiografie označuje Schulin Gerharda Rittera. Na současné německé historické vědě oceňuje její kritický vztah k vlastní historii, avšak vidí určité nebezpečí ve vzniku propasti mezi dějepiscectvím a veřejností, která volá po pozitivnějším vyložení německé minulosti.

Literaturu posledního období rozhojnila počtem stran velká monografie H. W. Blankeho, která má poněkud nejasný titul *Historiographiegeschichte als Historik*.⁶⁶ Pojem

63 Gabriele LAUTENSCHLÄGER, *Joseph Lortz (1887–1975)*. Weg, Umwelt und Werk eines katholischen Kirchenhistorikers, München 1987, 563 s.

64 *Priester der Klio*. Historisch-sozialwissenschaftliche Studien zur Herkunft und Karriere deutscher Historiker und zur Geschichte der Geschichtswissenschaft 1800–1970, Frankfurt a. M. – Bern – New York 1984, 613 s.

65 *Geschichtswissenschaft in unserem Jahrhundert*. Probleme und Umriss einer Geschichte der Historie, München 1988, 34 s.

66 Stuttgart – Bad Canstatt 1991, 809 s.

„historik“ naznačuje volné navázání na Droysena, Blanke jím rozumí ucelený teoretický základ celého dějepiscetví. Jinak ovšem podává ve své knize celkem tradičně pojatý výklad obecných dějin historiografie od antiky po přítomnost.

Německá historiografie zhruba posledních dvaceti let rozhodně nepostrádá zajímavé, velice pracovitě i inspirované autory. Naznačil to snad i předchozí přehled, který se zaměřil na omezenou oblast historie dějepiscetví. Nelze přirozeně vždy přesně zařadit každý titul, zvláště ty, které přesahují rámec specializace a bylo by je možno začlenit do několika tematických okruhů. Cenné poznámky k dějepiscetví nacházíme často v pracích z moderních politických dějin. Z historiků poválečné střední generace obsahují mnoho informací o vlastním oboru díla Th. Schiedera, G. Manna, L. Dehia, G. Conzeho, L. Galla a dalších.

Mladší, početná diferencovaná skupina historiků, vstupující do odborného povědomí zhruba v šedesátých letech, se profilovala ve zcela změněných politických, společenských a duchovních poměrech. Jeden z jejích dominantních znaků je snaha odpoutat se od předchozí německé historické vědy. Její duchovní tvářnost je zcela jiná a přes různost názorů, metodických postupů a pojetí vědy se v naprosté většině shoduje v zásadním odmítání nacistické minulosti a v otevřené orientaci německé vědy směrem ke světu. Není možné a ani o to nejde charakterizovat všechny historiky, kteří přispěli k teorii a historii německého dějepiscetví. Jako zajímavá osobnost se jeví talentovaný, předčasně zesnulý Thomas Nipperdey (1927–1992) a pak skupina vzešlá z univerzity v Bochumi – H. U. Wehler, R. Koselleck, J. Kocka, o nichž jsme se již zmínili. Z řady historiků poněkud vybočuje konfliktní a výrazně konzervativní Ernst Nolte. Pozornost vzbudily hlavně jeho starší práce o podstatě fašismu (*Faschismus in seiner Epoche*, 1964) a o souvislostech fašismu s bolševismem. V pozdějších studiích a esejích se u Nolteho projeví extrémně pravicové tendence a jednostranný pohled na problémy soudobé historie.⁶⁷ Četná poučení najde zájemce i v dílech, která nepojednávají speciálně o dějepiscetví, ale zabývají se zrozením moderní společnosti a kultury. K takovým patří práce Bedřicha Loewensteina, který náleží současně německé i české historiografii.⁶⁸

* * *

Výběr z bohaté poválečné německé literatury z teorie a dějin dějepiscetví jistě nezaznamenal všechny zajímavé tituly; myslím však, že si povšiml děl, která podstatným způsobem ovlivnila vývoj tohoto oboru. Úplně stranou zůstalo dějepiscetví bývalé NDR, které vznikalo ve zcela jiných politických a společenských poměrech. Ve svém celku bylo zcela poplatné vládnoucí komunistické ideologii a v podstatě neznamenalo žádné teoretické obohacení a rozšíření poznání, i když některé práce nebyly úplně bezcenné a přinášely i nová fakta. A to přesto, že vůdčí ideou východoněmecké historiografie byl boj se západoněmeckou historiografií, která údajně zkreslovala historickou pravdu, obhajovala nacismus a sloužila kapitalismu.⁶⁹

67 Např. *Lehrstück oder Tragödie. Beiträge zur Interpretation der Geschichte der 20. Jahrhunderts*, Köln – Weimar – Wien 1991.

68 *Der Entwurf der Moderne. Vom Geist der bürgerlichen Gesellschaft und Zivilisation*, 2. vyd., Darmstadt 1990.

69 Shrnutí výsledků a postojů historiků bývalé NDR obsahuje obsáhlý sborník vydaný pod patronací komunistické strany *Unbewältigte Vergangenheit. Kritik der bürgerlichen Geschichtsschreibung in der BRD*, hrsg. G. Lozek, W. Berthold, H. Heiter, H. Meier, W. Schmidt, 3. vyd., Berlin 1977, 747 s.

Bohaté dějiny moderního německého dějepisectví nabízejí mnoho látky k přemýšlení a k porovnávání s evropským i naším poválečným vývojem. Rokem 1945 po prohrané válce vstoupila německá historiografie do zcela nové etapy svých dějin. Historická obec si uvědomila, že je nutné důsledně a kriticky se vypořádat s nedávnou minulostí i s odkazem svých předchůdců. Zcela logicky se zrodila otázka viny, formulovaná však spíše filozofy typu K. Jasperse než historiky. Starší generace historiků, kteří žili v době nacismu a ve své většině nebyli jeho stoupenčí, se vypořádávala s osudovou otázkou, jak jsme ukázali, rozdílně, s větším či menším pochopením pro podíl historiků na německé katastrofě. Vcelku má však cizí objektivní pozorovatel dojem, že přestože bylo o této kapitole německých dějin tolik napsáno, není úplně a zcela uspokojivě objasněna. Nasvědčují tomu i některé nedávné a současné kritické hlasy, které se ozvaly v souvislosti s takzvaným Historikerstreit i poté. Je to ostatně přirozené, historie nikdy nekončí a každá generace zanechává té následující nevyřešené úkoly.

Další ověřenou historicko-psychologickou zkušeností je, že mladší generace, které neprošly určitou epochou, k ní chovají odstup, chtějí za ní udělat tečku a věnovat se, často úplně jinak, novým potřebám a povinnostem. Jsme toho svědky dnes i u nás. Početná skupina mladších německých historiků rozhodně vykonala hodně užitečné práce; naznačil to snad i předchozí výklad. Nelze ovšem zapomínat, že se v šedesátých a sedmdesátých letech zvýšil počet univerzit, takže se mohlo uplatnit i více historiků. Rovněž publikační možnosti ve srovnání s jinými zeměmi vzrostly. Vystává zajisté otázka, zda tomu odpovídá vědecká úroveň prací a zda se zvýšila společenská prestiž historie. Převažující část literární produkce jistě snese přísná kritéria, zejména pokud jde o stránku metodickou a řemeslně technickou. Někteří němečtí historici jsou poněkud skeptičtí a konstatují, že v porovnání s francouzskou a americkou historiografií zůstává jejich vlastní poněkud v pozadí. Také ohlíží-li se nazpět na delší než stoletou minulost, nebývá dnešní historická věda příliš nadšena. Po velkých zakladatelských zjevech minulého století – Ranke, Burckhardt, Mommsen, Droysen – následovaly i další postavy – Lamprecht, Dilthey, Meinecke, Ritter. Ve světle toho se zdá být dnešní galerie slavných poněkud méně zářící a strhující. Jistě tomu tak je, avšak jde o celosvětový jev, o úbytek velkých osobností ve všech oblastech vědy a umění.

Přestože současné německé dějepisectví neoplývá originálními myslitelskými osobnostmi a není tak známé jako historiografie francouzská či americká, má rozhodně osobitou a zajímavou podobu. Vyrovnává se se světovými proudy a potřebami moderní doby a specifický charakter nabylo hlavně metodicky propracované bádání spojující sociální a politický rozměr v dějinách. Rovněž tradiční smysl německé vědy pro duchovní otázky je patrný v mnoha dílech, která navíc v porovnání se starší duchovnědou vykazují širší kulturně historické pojetí.

Federatívne usporiadanie česko-slovenského štátu (1968–1970) v literatúre

Jozef Žatkuliak

Aj keď ide o jednu z najdôležitejších oblastí výkladu existencie a fungovania spoločného štátu Čechov a Slovákov, otázkam usporiadania ich štátoprávnych vzťahov sa odborná literatúra do roku 1989 k uvedenému obdobiu nevenovala natoľko, ako by sa očakávalo. Je to pochopiteľné, pretože vznik a prvé roky federácie spadajú do obdobia, kedy sa spoločnosť v Československu pokúšala reformami, demokratizáciou politického a verejného života vymaniť zo zdeformovaného (sovietskeho) neostalinského modelu „výstavby socialistickej spoločnosti“, pre ktorý bol príznačný centralistický (unitárny) systém riadenia štátu, nevyhovujúci však potrebám rovnoprávneho spolužitia Čechov a Slovákov v spoločnom štáte. Bol tu politický systém s dominanciou komunistickej strany, v rámci ktorej ani reformný prúd a jeho názory na nové štátotvorné usporiadanie vzťahov českého a slovenského národa neprekročili „hranice socializmu“, a tak neraz sa dával väčší akcent na slovo socializická (z politických dôvodov) ako na slovo federácia.

Už pri presadzovaní myšlienky federácie roku 1968, čo za predchádzajúceho vedenia KSČ s A. Novotným bolo možné len za cenu „trestov“ (pozri výberovú bibliografickú prílohu, číslo 28; ďalej uvádzam jednotlivú literatúru len číselne), sa v rôznych periodikách objavili mnohé články, polemiky, historické retrospektívy o riešeníach štátoprávnych vzťahov českého a slovenského národa (Nové slovo, Pravda, Nová mysl, Rudé právo, Reportér, Kultúrny život atď.) od K. Lacu, Zd. Jičínského, J. Grospiča, V. Pavlendu, V. Hatalu, L. Košću, G. Husáka, O. Černíka, M. Hübla atď. (24, 35, 36, 38, 43, 48, 90, 114), častokrát však slúžiace ako jediné faktografické údaje o motívoch, riešeníach štátoprávneho usporiadania. Ale títo a ďalší tvorcovia federácie mohli písať len veľmi krátky čas, lebo už roku 1969 prišlo politické „normalizačné delenie“, ktoré sa odrazilo aj v literatúre o federácii.

Literatúra sa rozdelila. Prirodzene, že oficiálne prevládala obhajoba a „potvrzovanie“ správnosti normalizačnej politiky poapríľového vedenia KSČ, teda ďalšie kroky G. Husáka, K. Lacu, P. Colotku, no čiastočne i O. Černíka, Š. Sádovského a iných; o socialistickej federácii písala v duchu marxisticko-leninského riešenia národnostnej otázky (rozumelo sa tým riešenie vzťahov medzi národmi a národnosťami) v Československu (12, 13, 16, 21, 30, 32, 41, 42, 71, 72, 78, 80, 88, 100, 101, 103, 110). Menej mohli písať tí, ktorí nútene odišli z politického a verejného života (Zd. Jičínský, S. Fal-

fan, J. Smrkovský, V. Hatala, J. Zrak, V. Pavlenda), pričom sa federatívneho usporiadania dotkli len okrajovo, alebo vôbec nie. Ani emigrantská literatúra a tlač sa k tomu v 70. a v 80. rokoch príliš nevyjadrovala (Svědectví, Listy), lebo sa sústredila na kritiku normalizačného režimu, a časť literatúry mohla vyjsť až po novembri 1989 (23, 39, 40, 46, 58, 61, 70, 74, 76), keď dovtedy ostala na indexe.

Samozrejme, že sa niektorí presadzovatelia marxisticko-leninského riešenia národnej otázky (išlo v prvom rade o vyriešenie štátoprávnych a ekonomických vzťahov medzi českým a slovenským národom) nezabudli vyzdvihnúť, či skôr ich vyzdvihli niektorí „služby“ podávajúci autori takzvanej odbornej literatúry (8, 12, 13, 16, 17, 21, 27, 41, 52, 78-84, 91). K tomuto druhu literatúry možno zaradiť aj prejavy a state a časť dokumentov (30, 32, 38, 82, 83, 87, 110, 113, 115, 118), v ktorých nie je smerodajný ani tak ich obsah, ako nie práve najlepším odborným výkladom k nim. I keď niektoré vysvetlenia, najmä z právneho pohľadu, možno do istej miery akceptovať a tak zistiť, ako sa to s federáciou vo vtedajšej dobe „myslelo“.

Už len z uvedeného je zrejmé, že rozhodujúcim faktorom, ktorý najviac determinoval obsah domácej literatúry v 70. a v 80. rokoch, bola normalizačná politika KSČ. Jej predstavitelia, ziaľ sčasti z radov stojacich pri zrode federácie, nepripustili rozdielny výklad jej vzniku a vývinu, ako sa pertraktoval v materiáloch KSČ, predovšetkým podľa „Poučenia...“ a odmietania „Akčného programu...“ (1, 8, 16, 52, 57, 63, 66, 77, 81, 84, 87). Ich prvoradým argumentom bolo tvrdenie, že poaprílový kurz vedenia KSČ vyviedol českú a slovenskú spoločnosť z politickej a spoločenskej krízy. Spolu s „nosiťmi pravicovooportunistických tendencií“ negatívne ovplyvnili federáciu. Skutočnosť bola opačná, hoci podľa ďalšieho tvrdenia vedenia KSČ sa stala „konsolidačným“ faktorom pri riešení krízy, lebo sa postupovalo „v rámci marxisticko-leninského riešenia národnostnej otázky“ v ČSSR. Iste, len záleží od toho, aké kritériá si zvolíme a aké ciele sa tým sledujú. Federácia z rokov 1968–1970 v skutočnosti nevyjadrovala rovnoprávne postavenie českého a slovenského národa a novovzniknuté národné republiky pri vtedajšom politickom systéme, ako aj systéme riadenia štátu a ekonomiky ani nemohli dosiahnuť atribúty štátnosti. Už od začiatku bola kompromisom s mnohými nedoriešenými otázkami najmä v ekonomike, a tak zdeformovaná, že mnohé jej východiská boli už v tomto období anulované. Lenže tieto tvrdenia literatúra nemohla obsahovať z uvedených dôvodov. Už len to, že sa podarilo vydať ústavný zákon č. 143/1968 Zb. z 27. októbra 1968 o československej federácii, sa vydávalo za „víťazstvo marxisticko-leninských síl“. Nešlo o jeden zo spôsobov riešenia štátoprávnych vzťahov českého a slovenského národa už od roku 1918, čo bolo predovšetkým ich záležitosťou po desaťročia, a nie jedného politického subjektu, ktorý sa práve v tom období za cenu čistiek vo vlastných radoch dostal k moci. Práve preto neprekvapuje, že časť literatúry obhajovala následné deformácie zákona, najmä zákon č. 125/1970 Zb., a prekrútila jeho zmysel a vôbec vývin federácie v rokoch 1968–1970 (12, 21, 32, 41, 47, 71, 72, 80, 81, 110, 111, 113 atď.).

Napokon je paradoxné tvrdenie, že tým, keď sa časť literatúry držala obhajoby postupu G. Husáka a ďalších v záujme potrieb „konsolidácie“ politického režimu a znovunastolenia, reštaurácie diktatúry proletariátu, sa pridrižovala (ako mohla inak?) Leninových názorov spred roku 1917. Hlásal, že do uchopenia politickej moci proletariátom je potrebná jednotná a nedeliteľná republika (veľký štát), aby sa jeho sily netrieštli, a 21. august sa zneužil s rovnakým argumentom. A to sa vzťahovalo aj na hospodársku jednotu štátu (ako v decembri 1970, ale prečo aj po ňom, keď sa prakticky „konsolidácia“ KSČ, štátu a spoločnosti ukončila?). Federatívny štát tieto politické a hospo-

dárske aspekty totalitnej moci KSČ oslaboval. Strategické hľadiská u marxistov „zdravého jadra“ sa úzko spojili s triednym, a to sa nadradilo nad všetko ostatné, vrátane národnej či národnostnej otázky.

Svoju úlohu tu zohral vplyv vtedajšieho vedenia KSSZ, hoci sa tvrdilo, že Moskva do vzniku a počiatočného vývoja federácie nezasahovala. Ale už 21. august sa stal takým limitujúcim faktorom, že ďalší vývin federácie mohol ísť len v intenciách záujmov ZSSR. Skôr išlo o československý štát, jeho zahraničnú orientáciu a vnútornú politiku, ako o jeho štátoprávne usporiadanie, ktoré sa od politickej línie KSČ odvodzovalo. Okrem toho ZSSR zasahoval do „kádrových“ otázok, takže okruh ľudí, ktorí chceli zachovať aspoň pôvodné východiská a princípy federácie „ušíťé“ na podmienky Československa, sa postupne zužoval. To malo za následok opätovné zdôrazňovanie a uprednostňovanie československej štátnosti, princípov socialistického internacionalizmu, demokratického centralizmu, tézy o zblížovaní národov a národností podľa sovietskeho vzoru aj v literatúre (2, 12, 16, 30, 41, 66, 71, 72, 81, 84, 87, 88, 94, 100, 101).

Pritom sa samozrejme vychádzalo zo sovietskych skúseností pri výstavbe štátu po roku 1917, z ktorých sa čerpalo aj pri stanovení východísk, princípov a cieľov socialistickej československej federácie (32, 33, 42, 43, 50, 68, 80, 83, 103, 109, 111, 117).

Ďalším rozhodujúcim faktorom, ktorý výrazne ovplyvnil podobu federácie, bol vtedajší politický systém, ktorý sa do roku 1968 príliš neodlišoval od sovietskeho „vzoru“, ak máme na mysli vedúcu úlohu KSČ (KSSZ) v socialistickej spoločnosti. V Československu aj po roku 1948 existoval Národný front a v rámci neho iné politické strany ako KSČ (10, 54, 67, 85, 92, 107), ale to neoslabilo jej vedúcu úlohu v ňom. Skôr naopak, aj tieto politické subjekty a spoločenské organizácie ju podporovali. Nebolo náhodou, že normalizácia a snahy o reštauráciu diktatúry proletariátu od roku 1969 smerovali proti ľuďom, snažiacim sa o zmeny v politickom systéme Československa a s tým spojené zmenené postavenie štátu (socialistického), riadenia hospodárstva, štátoprávneho vyjadrenia národných republík a ich samobytnosti, svojprávnosti. Z toho však zostalo len torzo a literatúra sa ani tým nezaoberala.

Podobný charakter mala literatúra zaoberajúca sa postavením, funkciami atď. socialistickeho štátu, jeho centrálnych a územných orgánov a „rozvíjaním“ socialistickej demokracie (2, 3, 11, 13, 25, 26, 33, 34, 44, 51, 60, 86, 104, 110, 111). Aj keď „oddelila“ štát od KSČ, pri uznaní vedúcej úlohy strany jej štát podriadila. A tu išlo o ďalší dôležitý moment, ako sa chápala socialistickej demokracia a ako mohol demokratizačný proces priamo zasiahnuť do premeny štátu na štát federatívny. Mohol, keby sa utvorili iné politické podmienky. Ale v takých, aké existovali po apríli 1969, či skôr od 21. augusta; sa nekonali ani voľby a politický systém sa nezmenil, i keď po vzniku federácie došlo v ňom k istým štrukturálnym zmenám. Skôr však formálnoinštitucionálnym, ktoré nemerili podstatu riadenia štátu. Týmto otázkam sa literatúra prakticky vyhla.

Takto sa základná schéma politického systému ani po roku 1969 nezmenila. Len s tým, že štruktúra štátnych orgánov a Národného frontu vyjadrovala federatívne usporiadanie, čo sa nestalo v štruktúre orgánov KSČ, ktoré si zachovali asymetriu voči nemu a plnili „garančné, integračné“ funkcie pri realizácii federácie. Nezmenilo sa ani postavenie a funkcie socialistickeho štátu v politickom systéme, pričom sa len všeobecne vychádzalo zo zmien, ktoré vyplynuli zo vzniku federácie. Na tejto rovine ostala aj literatúra, ktorá sa týmito otázkami zaoberala. Skôr tento politický systém obhajovala a odôvodňovala, ako analyzovala a poskytovala fakty a informácie o vývine federácie (16, 17, 26, 47, 49, 54, 55, 66, 71, 72, 79-81, 84, 85, 91, 106, 107, 108, 116).

Za politických podmienok, aké pretrvávali v rokoch 1970–1989, nebol iný výklad federácie. Vtedajšie vedenie KSČ nemalo záujem, aby sa ukázali aj nepriaznivé, problémové skutočnosti okolo vzniku a vývinu federácie. Najmä o jej skutočnom význame a prínose pre český a slovenský národ a národnosti (zákon č. 144/1968 Zb.) a pre riešenie ich štátoprávných vzťahov. Od roku 1970 sa prakticky ani v dokumentoch KSČ neanalyzovala federácia a systém riadenia štátu. Štátoprávne vzťahy medzi českým a slovenským národom sa federáciou vydávali za doriešené, pričom jedine táto cesta sa pokladala za správnu. Dokumenty KSČ, federálnych a národných orgánov sa naraz končili konštatovaním (bez hlbšieho rozboru), že sa federatívne usporiadanie ČSR v praxi „osvedčilo“. Takto aj pre literatúru boli prvoradámi a často jedinými zdrojmi materiály zo zjazdov, zasadnutí KSČ. Mimo ich rámec sa v drtivej väčšine citácií nešlo. Na ich základe sa potom vydávali publikácie k 10. a k 20. výročiu vzniku federácie (12, 21, 29, 41, 70, 103), i keď obsahujú náznaky, že s jej stavom v 70. a v 80. rokoch nie je všetko v poriadku. Opak hlásali predstavitelia KSČ, ktorí navyše úplne zamlčovali, že problémy v ekonomike súviseli so systémom riadenia štátu, postavením národných republík a ich orgánov vo federácii a podobne. To ani nemohli priznať, lebo tým by priznali, že už v rokoch 1969–1970 zdeformovali federáciu a v rozpore s historickou skutočnosťou hlásali dvadsať rokov svoj výklad „krízových rokov“ (8, 12, 16, 27, 32, 38, 41, 49, 52, 57, 63, 66, 71, 77, 79, 81, 87, 88, 91, 108, 110, 111, 113, 115, 118). Muselo by sa priznať, že už východiskový bod vzniku federácie v roku 1968 nebol ideálnym riešením a prinášal mnohé problémy, s ktorými sa vtedajšie vedenie KSČ „vyrovnalo“ zákonmi z decembra 1970. Takto sa aj chápanie štátoprávnej otázky mimo týchto politických limitov stalo po roku 1970 tabu. Aj v tomto zmysle, okrem rozsiahleho právneho výkladu federácie, štruktúry, postavenia štátnych orgánov v nej a zákonov, ktoré sa jej dotýkali, možno považovať domácu literatúru za málo prínosnú, neposkytujúcu dostatočný obraz o skutočnom vývine federácie a štátoprávných vzťahov v ČSSR.

V tomto smere je z viacerých hľadísk prínosnejšia tá časť literatúry, ktorá sa priesozovo zaoberala vznikom a vývojom česko-slovenskej vzájomnosti, česko-slovenských vzťahov, vrátane štátoprávných, v 19. a 20. storočí (12, 23, 29, 39, 58, 61, 68, 73, 78, 80, 89, 90, 97, 103). Uvádžam len obmedzený výber literatúry, rôznorodej z hľadiska kvality, ideológie, faktografie i šírky záberu.

Časť literatúry sa venuje len česko-slovenským vzťahom a časť sa nimi zaoberá ako jednou zo súčastí historického vývinu Československa. Do jej záberu patrili česko-slovenské vzťahy od roku 1848, riešenie českej a slovenskej otázky za prvej svetovej vojny, ktoré predovšetkým u T. G. Masaryka a E. Beneša vyústili do československej otázky a v roku 1918 do vzniku spoločného československého štátu (6, 15, 20, 29, 62, 64, 65, 68, 69, 75, 97, 99, 105). Tento nesporný medzník v dejinách českého a slovenského národa však poznačila, i keď z obranných dôvodov, fikcia československého národa, zakotvená v ústave z roku 1920, a následné odmietnutie riešenia slovenskej otázky a podcenenie českej. Zotrvávanie na tejto fikcii zo strany E. Beneša a iných politikov posilňovali autonomistické snahy A. Hlinku. Jeho názory marxistická literatúra najviac kritizovala a samozrejme vyzdvihovala názory a postoje KSČ. Málo sa venovala pohľadom národniarov, agrárnikov (M. Hodžu), zemistov a podobne. Ale celé medzivojnové obdobie sa slovenská otázka neriešila, v roku 1938 dosiahlo Slovensko autonómiu a v roku 1939 vzniká Slovenská republika, no pod tlakom nacistického Nemecka. Literatúra k tomuto obdobiu sa výrazne obsahovo odlišuje. Jednotliví autori, aj zo strany

neskorších emigrantov, podávali svoj výklad, napríklad ku vzniku slovenského štátu (5, 9, 14, 18, 19, 22, 31, 37, 39, 53, 59, 61, 95, 96).

Rôzne dimenzie malo riešenie štátoprávnych vzťahov v rokoch druhej svetovej vojny a po nej, v Košickom vládnom programe a v následných štátoprávnych dohodách (4, 7, 10, 35, 45, 56, 58, 68, 82, 89, 97). Marxistická literatúra podala veľmi skreslený obraz o vývine československého štátu od roku 1945. Aj keď sa istá kritičnosť dosiahla pri výklade ústav z rokov 1948 a 1960, chýba historický (nie právny) kompaktný rozbor týchto období, či skôr štátoprávnych vzťahov, „zatušovaných“ hlásaním téz o zblížovaní národov a národností v socialistickej spoločnosti, vyzdvihovaním ekonomickej a sociálnej sféry pri vyrovnávaní rozdielov medzi Čechami, Moravou a Slovenskom za „pomoci“ socialistickej industrializácie atď. Avšak v skutočnosti absentovala štátoprávna rovina pod tlakom politického a štátneho dirigizmu KSČ. Zastierala centralistický systém riadenia štátu. Historiografia sa tak nevyhla dobovým hodnoteniam ku každému obdobiu v 19. a v 20. storočí, pristupovala k nim z rôznych (aj ideologických) pozícií. Takto sa hodnotili roky 1918, 1938–39, 1945–48, 50. a 60. roky, ústavy z rokov 1920, 1948, 1960 (12, 21, 23, 29, 36, 61, 73, 76, 80, 88, 89, 101, 102, 103, 112).

Nie náhodou reformný prúd v KSČ hľadal východisko v odstránení unitárneho štátu a jemu zodpovedajúcej štruktúry štátnych orgánov, keď nestačilo ísť cestou „naplňovania“ jeho asymetrického modelu, keď sa ukázalo, že nestačí ísť cestou prvej pražskej dohody a „zvyšovaním“ postavenia slovenských národných orgánov, ako tomu bolo v roku 1956. Roku 1968 sa stal základným princípom pre adekvátne vyjadrenie štátoprávnych vzťahov medzi českým a slovenským národom princíp rovnoprávnosti a jeho formou federatívne usporiadanie česko-slovenského štátu. Princíp rovnoprávnosti – po jeho odmietaní od roku 1918 a odmietanie federácie od roku 1945 – navodzoval u reformného prúdu presvedčenie, že táto cesta usporiadania štátoprávnych vzťahov bude najviac zodpovedať potrebám českého a slovenského národa. Literatúra tieto procesy sčasti zachytila, i keď niektorí autori podali skreslený, skôr jednostranný výklad (12, 24, 32, 42, 43, 48, 82, 86, 93, 98, 110, 111, 113, 114) a otázku svojprávnosti národov v podstate vynechali.

Literatúra neanalyzovala národné povedomie oboch národov, aký vplyv mal česko-slovakizmus, aké boli dôsledky podceňovania českej a slovenskej otázky na občana atď. Napriek tomuto tvrdeniu časť literatúry tieto skutočnosti obsahovala. Po faktografickej a právnej stránke boli do roku 1989 najviac prínosné publikácie V. Plevzu a J. Chovanca (78, 41), ak sa z nich dajú „odmyslieť“ ideologické nánosy, ktoré obsahujú. Pomerne značné zastúpenie v nich majú archívy a právne dokumenty, ktorých interpretácia je sporná. Dávajú obraz o tom, prečo vznikla federácia v tej podobe, ako ju fixoval ústredný zákon č. 143/1968 Zb., preceňujú však význam česko-slovenskej federácie oproti realite postavenia národných republík, najmä keď sa v podstate systém riadenia ČSSR a jeho hospodárstva nezmenil.

Iné pohľady vyjadruje práca Zd. Jičínskeho (46). Tu je namieste spomenúť, že existovali mnohé rozdielne pohľady na federáciu z českej a zo slovenskej strany (aj vo vnútri reformného prúdu), často vyúsťujúce do politických sporov (demokratizácia kontra federácia), ktoré mali následky už roku 1969. Jičínskeho záber je aj v tomto roku. Uvádza dokumenty, ktoré dovtedy neboli publikované. Jeho práca nie je kompilátom iných alebo vlastných prác, ako tomu bolo u viacerých autorov, najmä V. Plevzu a J. Chovanca (u Plevzu nebola práve kompilátom uvedená publikácia č. 78), u ktorých absentujú zmienky o tom (Plevza mal záber len do roku 1968), že sa federácia vrátila k centralistickému riadeniu štátu a ekonomiky pod „kuratelu“ vedúcej úlohy KSČ a princípu

demokratického centralizmu. Iný pohľad má na to Zd. Jičínský, držiaci sa „funkčnej“ federácie. Uvádza pluralitný politický systém v jeho začiatkoch, národný a demokratický princíp vo federácii a zaoberá sa najmä postavením českých a slovenských národných orgánov, národnopolitickým českým programom (ČNR a vlády ČSR).

Prácu Zd. Jičínského treba zaradiť do úplne inej etapy literatúry k sledovanej oblasti, i keď sčasti vyšlo to, čo predtým bolo zakázané publikovať (39, 40, 70, 74, 76). Samozrejme, že k týmto prácam treba priradiť aspoň M. Šimečku (*Obnovení pořádku*. Brno, Atlantis 1990), V. Mencla, M. Hájka, M. Otáhala, E. Kadlecovou (*Křížovatký 20. století*. Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách. Praha, Naše vojsko 1990).

Dôvodom, prečo možno posledne uvedené práce zaradiť do novej etapy literatúry, samozrejme odhliadnuc od momentov politickospoločenských, je hlavne fakt, že sú založené nielen na iných interpretáciách vývinu československého štátu, ale aj na dokumentoch, ktoré sčasti nemohli byť a neboli uverejnené.

Z tohto hľadiska mali pred sebou rozsiahlu a zložitú úlohu Komisia vlády ČSFR pre analýzu udalostí rokov 1967–1970 a obdobná Komisia vlády SR, v archívoch ktorých sa nazhromaždilo veľké množstvo archívnych dokumentov. Štúdie členov slovenskej komisie boli uverejnené roku 1992 v troch zborníkoch *Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967–1970*. Oveľa rozsiahlejšia bola produkcia federálnej komisie. Spomedzi asi 30 monografií vyberám aspoň syntetickú prácu členov komisie: *Československo roku 1968* (1. diel – Obrodný proces, 2. diel – Počátky normalizace, Praha, Parta 1993), v ktorej však nie je taký priestor pre vývoj československého štátu (postavený ako osobitný problém), je oveľa užší, ako by sa patrilo. To isté platí aj o federalizácii, ktorá sa preplietá pomedzi ostatnými otázkami vývoja spoločnosti.

Podobný charakter má aj práca K. Kaplana *Československá reforma 1968* (asi 750 strán, uložená v Archíve Komisie vlády ČSFR v ÚSD AV ČR Praha), ktorá v podstate tak ako syntéza Komisie vlády ČSFR zachycuje všetky oblasti spoločenského pohybu pred rokom 1968 a v jeho priebehu. Autor však štrukturuje prácu aj podľa obsahu, čo mu umožnilo osobitne vyčleniť otázky vývinu štátu a jeho orgánov, pričom prirodzene jeho federalizácia tvorí súčasť výkladu tejto oblasti.

Okrem niekoľko prác autora tohto článku sa týmito otázkami zaoberali aj J. Uher a J. Rychlík. Vyšli štúdie J. Žatkuliaka o vývine československej federácie po októbri 1968 (*Historický časopis*, 40, 1992, č. 3, s. 356–368 a č. 4, s. 473–484) a štúdie o niektorých štátnych orgánoch (J. Uhra o Slovenskej národnej rade, J. Žatkuliaka o národných výboroch v zborníku *Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967–1970*. 1. diel, Komisia vlády SR pre analýzu historických udalostí z rokov 1967–1970. Politologický kabinet SAV, Bratislava 1992, s. 126–220 a s. 221–275). Avšak nemožno stav výskumu československého štátu, jeho usporiadania a orgánov považovať za ukončený. Veľa sa očakáva od vydania edície dokumentov k rokom 1967–1970, ktoré organizuje Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. Jeden diel má byť venovaný vzniku a začiatkom československej federácie. Vydanie edície dokumentov je potrebné o to viac, aby sa ďalej objasňoval vývin štátu od roku 1918, napríklad v štúdií J. Rychlíka (*Československé vztahy a rozpad Československa. Slovanské historické studie* 19, Ústav dějin střední a východní Evropy AV ČR, Praha, s. 71–102), ktorá priniesla niektoré nové aspekty na tieto vzťahy a ich vývin. Dokumenty sú potrebné aspoň preto, aby sa napravil zdeformovaný a neúplný obraz o roku 1968 a vývine českej a slovenskej spoločnosti po ňom, ktorý ešte pred niekoľkými rokmi dominoval v historiografii. Navyše sa ukazuje, že rozpad Česko-Slovenska mal niektoré súvislosti so stavom federácie od roku 1970.

Výber literatúry:

- 1 Akčný program ÚV KSČS s úvodným referátom A. Dubčeka. *Akčný program KSS*. Bratislava, Pravda 1968.
- 2 H. BALÍK, K základným princípom vzťahu medzi ústrednými a územnými orgánmi socialistickej štátnej moci a správy v ČSSR. *Marxizmus a súčasnosť*, 1979, č. 4.
- 3 H. BALÍK, *Národné výbory a politika KSČ*. Praha, Horizont 1979.
- 4 J. BARTO, *Riešenie vzťahu Čechov a Slovákov (1945–1948)*. Bratislava, EPOCHA 1968.
- 5 E. BENEŠ, *Reč k Slovákom*. O našej národnej prítomnosti a budúcnosti. Bratislava, Slov. pobočka Národnej rady československej 1934, 76 s.
- 6 E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce*, Zv. I-III, Praha, Orbis a Čin 1930.
- 7 E. BENEŠ, *Šest let exilu*. Praha, Orbis 1946, 486 s.
- 8 V. BILAK, *Paměti Vasila Biřaka*. Bratislava, I. diel 1991, 146 s., II. diel 1991, 198 s.
- 9 F. BOKES, *Dejiny Slovákov a Slovenska*. Bratislava, SAVU 1946, 340 s.
- 10 M. BOUČEK, M. KLIMEŠ, Národní fronta Čechů a Slováků a slovenská otázka před únorem 1948. *Historický časopis*, XXI, 1973, č. 1, s. 1-20.
- 11 F. ČERVENANSKÝ, *Funkcie socialistického štátu*. Bratislava, Pravda – Svoboda 1982.
- 12 *Česko-slovenské vzťahy – história a súčasnosť*. Zborník, Bratislava, Pravda 1989, 224 s.
- 13 M. ČIČ a kol., *Československý socialistický štát a právo*. Bratislava, Veda 1987, 576 s.
- 14 K. ČULEN, *Boj Slovákov o slobodu*. Bratislava, HSELS 1944.
- 15 K. ČULEN, *Pittsburghská dohoda*. Bratislava, Andrej úč. spol. a Slovák 1937; *Po Svätoplukovi druhá naša hlava*. Život dr. Jozefa Tisu. Middletown, Pa 1947.
- 16 *Dejinné poučenie*. Bratislava, Pravda 1980, 320 s.
- 17 *Dejiny socialistického Československa*. Studie a materiály, sv. 4, Praha, ČSAV 1981.
- 18 I. DÉRER, *Česi a Slováci v strednej Európe*. Praha, Orbis 1938; *Slovenský vývoj a ľudácka zrada*. Praha, Kvasnička a Hampl Praha 1946, 364 s.
- 19 I. DÉRER, *Československá otázka*. Praha, Orbis 1935, 300 s.
- 20 I. DÉRER, *Slovensko v prevrate a po ňom*. Bratislava 1924.
- 21 *Desať rokov československej federácie*. Zborník. Bratislava, Pravda 1978.
- 22 L. FAGULA, *Andrej Hlinka*. Bratislava, HSELS 1943.
- 23 S. FALŤAN, *Slovenská otázka v Československu*. Bratislava, VPL 1968, 351 s.
- 24 *Federácia ČSSR*. Výber z článkov, prejavov a statí. Bratislava, ČSTK 1969, 80 s.
- 25 J. FISHER, *KSČ – vedúca sila, zakladateľka a budovateľka národných výborov*. Bratislava, Pravda 1971, 132 s.
- 26 Formovanie socialistického politického systému v ČSSR a jeho vplyv na rozvíjanie socialistickej demokracie. *Právnické štúdie XXX-1*. Bratislava, Veda 1985, 144 s.
- 27 A. GABAL, *Na rozhraní etáp*. Bratislava, Pravda 1981, 287 s.
- 28 M. GOSIOROVSKÝ, K niektorým otázkam vzťahu Čechov a Slovákov v politike Komunistickej strany Československa. *Historický časopis*, roč. XVI, 1968, č. 3, s. 354-406.
- 29 M. GOSIOROVSKÝ, *Z histórie česko-slovenských vzťahov*. Bratislava, Pravda 1978, 225 s.
- 30 K. GOTTWALD, J. ŠVERMA, G. HUSÁK, *O bratskej jednote*. Zborník statí a prejavov k otázke vzťahu Čechov a Slovákov. Bratislava 1979.
- 31 B. GRACA, *14. marec 1939*. Bratislava, SVPL 1959.
- 32 J. GROSPÍČ, *Československá federace*. Zákony o federatívnom usporiadaní ČSSR. Praha, Orbis 1972, 705 s.
- 33 J. GROSPÍČ, *Politické a státní zřízení Československé socialistické republiky*. Praha, Svoboda 1983.
- 34 J. GROSPÍČ, Vznik a rozvoj socialistických forem zastupiteľskej demokracie v ústavnoprávnom vývoji evropských socialistických zemí od roku 1945 až po súčasnosť. *Stát a právo*, roč. 21, 1983, s. 59-95.
- 35 J. GROSPÍČ, Z. JIČÍNSKÝ, K niektorým problémom ústavno-právneho vývoje vzťahů Čechů a Slováků v letech 1945–1946. *Československá revoluce 1944–1948*. Zborník, Praha 1966.
- 36 J. GROSPÍČ, Z. JIČÍNSKÝ, Státoprávní uspořádání vztahu českého a slovenského národa v období vypracování a přijetí Ústavy 9. května. Praha, Academia 1968. *Rozpravy ČSAV*, roč. 77-1967. Řada společenských věd, seš. 5.
- 37 M. HODŽA, *Federation in central Europa*. London, Jarrolds 1942, 236 s.; *Články, reči, štúdie*, sv. 7, Slovensko a republika. Bratislava, Tl. a nakl. K. Jaroň 1934, 434 s.
- 38 G. HUSÁK, *State a prejavu*. Apríl 1969 – apríl 1970. Bratislava, Pravda 1970.

- 39 M. HÜBL, *Češi, Slováci a jejich sousedé*. Praha, Naše vojsko 1990, 192 s.
- 40 M. HÜBL, *Cesty k moci*. Praha, Naše vojsko 1990.
- 41 J. CHOVANEC, *Československá federácia*. Bratislava, Pravda 1978, 288 s.
- 42 J. CHOVANEC, Ústavné zásady československej socialistickej federácie. *Právny obzor*, 53, 1970, č. 7, s. 577-588.
- 43 J. CHOVANEC, L. KÁČER, S. MATOUŠEK, R. TRELLA, *ČSSR – federatívny socialistický štát*. Bratislava, SPN 1969, 139 s.
- 44 J. CHOVANEC, *Zastupiteľská soustava Československé socialistické republiky*. Praha, Mladá fronta 1976, 216 s.
- 45 J. JABLONICKÝ, SNP – nová fáza v riešení vzájomných vzťahov medzi Čechmi a Slováckmi. *HČ* 1964, č. 3, s. 313-328.
- 46 Z. JIČÍNSKÝ, *Vznik České národní rady v době Pražského jara 1968 a její působení do podzimu 1969*. Praha, Svoboda 1990, 157 s.
- 47 *K dějinám socialistického Československa*. Praha, Svoboda 1986, 556 s.
- 48 *K návrhu ústavného zákona o československej federácii*. Bratislava, Slov. výbor Socialistickej akadémie 1968.
- 49 F. KORANDA, *KSČ a politický systém ČSSR*. Praha, Svoboda 1981, 152 s.
- 50 A. P. KOSICYN, *Socialistický štát*. Bratislava, Pravda 1973.
- 51 J. KOVAŘÍK, *Rozvíjení socialistické demokracie v ČSSR*. Praha, Svoboda 1980, 89 s.
- 52 V. KRÁL, *Československé dějiny 1945–1972*. Praha, SNP 1974.
- 53 J. KRAMER, *Iredenta a separatizmus v slovenskej politike 1919–1938*. Bratislava 1957; *Slovenská autonomistické hnutie v rokoch 1918–1929*. Bratislava, Vyd. SAV 1962, 483 s.
- 54 P. KULAŠÍK, *Politika a politické vzťahy v socialistickej spoločnosti*. Bratislava, Pravda 1981.
- 55 P. KULAŠÍK a kol., *Politický život socialistickej spoločnosti*. Bratislava, Pravda 1985, 280 s.
- 56 M. KVETKO, *Dohody o štátoprávnom usporiadaní pomerov Čechov a Slovákov*. Bratislava, Grafia 1947, 79 s. (druhé vyd. Elán 1991, 69 s.).
- 57 L. LACKOVIČ, F. MORAVICKÝ, *Zápas o obnovenie marxisticko-leninského charakteru KSČ v podmienkach Slovenska*. *Zborník ÚML ÚV KSS*, 23, č. 1, Bratislava 1984, s. 242-311.
- 58 J. LETTRICH, *History of modern Slovakia*. New York, Praeger 1955, 329 s. Tiež: *Dejiny novodobého Slovenska*. Bratislava, Archa 1993, 224 s.
- 59 L. LIPSCHER, *Ludácka autonómia, ilúzia a skutočnosť*. Bratislava, SVPL 1957, 320 s.
- 60 J. LIPTÁK, *Štátny rozpočet*. Rozpočty národných výborov v ČSSR. Bratislava, VŠE 1979.
- 61 E. LIPTÁK, *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava, VPL 1968, 365 s.
- 62 C. MACKENZIE, *Dr. Beneš*. Praha, Vyd. Družstevní práce 1947, 513 s.
- 63 M. MARKO, *Ich zámery a sklamania*. Bratislava, Pravda 1974.
- 64 T. G. MASARYK, *Světová revoluce*. Praha 1930.
- 65 T. G. MASARYK, *Česká otázka*. Praha, Svoboda 1990, 355 s.; T. G. MASARYK, *Slovenské problémy*. Praha, Státní nakladatelství 1928, 192 s.
- 66 J. MATĚJČEK, *Politický systém socializmu a kritika pravcového revizionizmu v ČSSR*. Praha, Academia 1976, 252 s.
- 67 S. MATOUŠEK, *Postavenie Národného frontu v politickom systéme ČSSR*. Bratislava, Obzor 1975, 358 s.
- 68 S. MATOUŠEK, *Vznik a vývoj spoločného štátu Čechů a Slováků*. Praha, Academia 1980, 508 s.
- 69 K. A. MEDVECKÝ, *Slovenský prevrat*. Zv. I-IV, Bratislava – Trnava 1930–1931.
- 70 Z. MLYNÁŘ, *Mráz píchází z Kremlu*. Praha, Mladá fronta 1990, 283 s.
- 71 *Národnostné vzťahy v podmienkach socialistickej federácie*. Bratislava, ÚML ÚV KSS 1980, 285 s.
- 72 *Národnostné vzťahy v socialistickom Československu*. Bratislava, Pravda 1976, 399 s.
- 73 J. PAŠIAK, *Riešenie slovenskej národnostnej otázky*. Bratislava, SVPL 1962, 240 s.
- 74 V. PAVLENDKA, *Cez pravdivú minulosť k úspešnej budúcnosti*. Samizdat. Bratislava 1987.
- 75 F. PEROUTKA, *Budování štátu*. Zv. I-IV, Praha, Lidové noviny 1991.
- 76 P. PITHART, *Osmadesátý*. Praha, Rozmluvy 1990, 314 s.
- 77 J. PLEVA, *Boj marxisticko-leninských síl za prekonanie krízy a za konsolidáciu strany a spoločnosti*. Bratislava, VPA KG 1976.
- 78 V. PLEVZA, *Československá štátnosť a slovenská otázka v politike KSČ*. Bratislava, Práca 1971, 364 s.
- 79 V. PLEVZA, *História československej súčasnosti*. Bratislava, SNP 1978, 460 s.

- 80 V. PLEVZA, *Národnostná politika KSČ a česko-slovenské vzťahy*. Bratislava, Práca 1979.
- 81 V. PLEVZA, *Socialistické premeny Československa*. Bratislava, Pravda 1983.
- 82 V. PLEVZA, *Vzostupy a pády*. Gustáv Husák prehovoril. Bratislava, Tatrapress 1991, 199 s.
- 83 V. PLEVZA, *Za nový stát Čechů a Slováků*. Praha, Horizont 1975, 174 s.
- 84 V. PLEVZA, A. GABAL, *Zápas o budoucnost*. Bratislava, Pravda 1986, 304 s.
- 85 M. POSLUCH, *Volby a politický systém ČSSR*. Bratislava, Smena 1986.
- 86 *Postavenie a právomoc orgánov štátnej moci a správy v systéme riadenia československej federácie*. Bratislava, Veda 1986, 128 s.
- 87 *Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ*. Bratislava, Pravda 1971, 54 s.
- 88 F. PŘIKRYL, *Národnostná otázka v našich dejinách*. Bratislava, Pravda 1980, 256 s.
- 89 E. RÁKOŠ, Š. RUDOHRADSKÝ, *Slovenské národné orgány 1945–1968*. Bratislava, SAS 1973, 637 s.
- 90 K. REBRO, *Historické korene československej federácie*. *Právnické štúdie*, 1969, č. 4.
- 91 M. ŘEHŮŘEK, *Výstavba socialistického politického systému*. Bratislava, Veda 1985.
- 92 M. ŘEHŮŘEK, *Spoločenské organizácie v socialistickom politickom systéme*. Bratislava, Veda 1982, 266 s.
- 93 *Rok šedesátý osmý v uzneseních a dokumentech ÚV KSČ*. Praha, Svoboda 1969, 453 s.
- 94 *Rozvoj a zblížovanie národov a národností ČSSR*. Bratislava, Pravda 1981, 344 s.
- 95 K. SIDOR, *O vzniku slovenského štátu*. Bratislava 1945, s. 30; K. SIDOR, *Takto vznikol Slovenský štát*. Bratislava, Odkaz – Ozveny 1991, 181 s. (K tomu sa tiež vyjadrili P. ČARNOGURSKÝ, 14. marec 1939. Bratislava, Veda 1992, 269 s., F. ĐURČANSKÝ, *Biela kniha*. Právo Slovákov na samostatnosť vo svetle dokumentov. Diel 1-4, Trenčín, Ivan Štelcer 1991–1992, 996 s. Reedícia vydania Buenos Aires, Slov. oslobodzovací výbor 1954.)
- 96 K. SIDOR, *Slovenská politika na pôde pražského snemu 1918–1938*. Zv. I-II, Bratislava, b.n. 1943, 368 a 327 s.; G. MEDRICKÝ, *Minister spomína*. Bratislava, Litera 1993, 348 s.
- 97 *Slováci a ich národný vývin*. Bratislava, Vyd. SAV 1969, 308 s.
- 98 A. SLOVINSKÝ, *Zmeny v rozpočtovom práve v súvislosti s federatívnym usporiadaním*. *Právny obzor*, 52, 1969, s. 508-518.
- 99 F. SOUKUP, 28. říjen 1918. Zv. I-II, Praha, Ústř. Děln. knihkupectví a nakl. 1928, 1253 s.
- 100 J. ŠINDELKA, *Národnostní otázka*. Praha, SPN 1972, 119 s.
- 101 J. ŠINDELKA, *Národnostní politika v ČSSR*. Praha, Orbis 1975, 148 s.
- 102 V. ŠIROKÝ, *Za šťastné Slovensko v socialistickom Československu*. Bratislava, Pravda 1952, 306 s.
- 103 M. ŠIŠKA, *Cesta k československé federaci*. Praha, Svoboda 1988, 167 s.
- 104 V. ŠKODA, *Národní výbory – základní orgány jednotné státní moci v ČSSR*. Praha, Svoboda 1975, 259 s.
- 105 V. ŠROBÁR, *Oslobodené Slovensko*. Praha, Čin 1928, 470 s.
- 106 J. ŠULIČ, *Vypracovanie generálnej línie budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti*. In: *KSČ a budovanie socializmu na Slovensku v šesťdesiatych rokoch*. Bratislava, Pravda 1984.
- 107 L. TOMÁŠEK, *Politický systém ČSSR v současné etapě vývoje*. Praha, Svoboda 1983, 371 s.
- 108 L. TOMÁŠEK, J. MATĚJČEK, *Politický systém a výstavba rozvinutej socialistickej spoločnosti*. Bratislava 1974.
- 109 B. N. TOPORNIN, *Politický systém socialistickej spoločnosti*. Bratislava, Pravda 1976.
- 110 R. TRELLA, J. CHOVANEC, *Dokumenty o československej federácii*. Bratislava, Obzor 1972, 598 s.
- 111 R. TRELLA, J. CHOVANEC, *Nové štátoprávne usporiadanie ČSSR*. Bratislava, Smena 1971, 167 s.
- 112 P. TURČAN, *Socialistická industrializácia Slovenska*. Bratislava, Osveta 1960, 336 s.
- 113 *Ústava Československej socialistickej republiky*. Bratislava, Pravda 1975, 168 s.
- 114 *Ústavný zákon z 27. októbra 1968 o československej federácii*. Bratislava, Epocha 1968, 95 s.
- 115 *Uznesenie orgánov ÚV KSČ a ÚV KSS 1970–1972*. Bratislava, Pravda 1972.
- 116 M. VELIKÝ, *Základné otázky politického systému ČSSR*. Bratislava, Veda 1981.
- 117 D. L. ZLATOPOLSKIJ, *SSSR – federatívni stát*. Praha, Orbis 1973, 307 s.
- 118 *Zvyšší akceschopnost a bojovnost KSČ*. Dokumenty z dubnového, květnového a zářijového zasedání ÚV KSČ. Praha 1969.

Recenze

Třikrát Detlef Brandes

Jiří Pešek

Nadpis použitý pro náš příspěvek se hodí spíše k recenzi na knihu detektivek než na práce předního německého badatele o dějinách střední a východní Evropy. Přesto představujeme českému odbornému publiku tohoto autora obdobně, jako se představuje proslulý, leč nepříliš známý zahraniční spisovatel napínavé četby. Brandesovy knihy, dobře známé západoevropským badatelům, nebyly po léta v českém odborném tisku skoro zmiňovány a především – shodou historických okolností – nebyly zatím českou dějepisecou obcí příliš (někdy prakticky vůbec) vzaty na vědomí.

Začněme však raději zeširoka: kdo je to Detlef Brandes? Narodil se v roce 1941 v Berlíně, a než na delší dobu zakotvil v Mnichově, prožil několik let v Bělehradě, na jehož výstavbě se jeho otec, stavební inženýr uprchnuvší ze sovětské okupační zóny v Německu, podílel na přelomu 40. a 50. let. To bylo prvé setkání budoucího historika s východoevropským prostředím. V Mnichově pak Brandes v 60. letech vystudoval dějiny, slavistiku, germanistiku a politologii. Pro disertaci v semináři prof. Georga Stadtmüllera si vybral téma *Besatzungspolitik, Kollaboration und Widerstand im Protektorat Böhmen und Mähren bis Heydrichs Tod (1939–1942)*.

Za to, že se jeho disertace, vydaná v roce 1969 v mnichovském Collegiu Carolinu pod titulem *Die Tschechen unter deutschem Protektorat* jako první díl syntézy doby okupace (druhý díl s podtitulem *Besatzungspolitik, Kollaboration und Widerstand im Protektorat Böhmen und Mähren von Heydrichs Tod bis zum Prager Aufstand, 1942–1945*, vyšel tamtéž roku 1975), stala základní a dodnes nepřekonanou, do češtiny však nepřeloženou syntézou politických dějin protektorátu, vděčil autor nejen své ohromné badatelské výkonnosti a výborné orientaci v české i mezinárodní literatuře tématu, ale především pomoci českých přátel. Jan Křen, Václav Kural a Antonín Šnejdárek, historici ponoření v polovině 60. let do výzkumu československého odboje doma i v zahraničí, rovnali mladému sociálně demokratickému kolegovi – „in mühevoller Kleinarbeit und mit großem Engagement und Zeitaufwand“, jak říká Brandes – cestu do těžko přístupných pražských archivů, případně mu (když bdělost strážců minulosti přesáhla zvládnutelnou míru) zpřístupnili své vlastní rešerše nedostupných materiálů. Autor ovšem použil i rozsáhlé fondy Bundesarchivu v Koblenzi, politický archiv ministerstva zahraničí v Bonnu, archivní sbírky mnichovského Institutu für Zeitgeschichte a mnichovský Sudetoněmecký archiv. Jen archiv bývalé NDR mu zůstal nepřístupný.

V druhém dílu knihy, napsaném v době, kdy se po sovětské invazi uzavřely klíčové archivy nejen zahraničním, ale i nekolaborujícím domácím badatelům, se Brandes – v té době již pracovník mnichovského Collegia Carolina – opřel především o německé archivy, které doplnil rešeršemi v americkém Document Center v Západním Berlíně.

Kniha jako celek je členěna chronologicky, na oddíly dané měnicí se situací v protektorátě. V tomto rámci autor systematicky rozděluje pozornost na hlavní témata své práce: okupační politiku nacistů, českou kolaboraci a hnutí odporu. Poukazuje na specifčnost situace v protektorátě a na mnohdy velmi nezřetelné hranice mezi využíváním legálních možností činnosti, mezi kolaborací a skutečným, organizovaným odporem (Brandes to demonstuje jak na Eliášově vládě, tak na příkladu Národního souručensství.) Tato vratká rovnováha zájmů, snah, iluzí a nutností se ovšem v průběhu doby značně proměňovala, respektive ve své středoevropské výjimečnosti obnovovala. Brandes to podrobně a se snahou o zpřístupnění maximálního množství nových faktů popisuje svým distancovaně objektivním a věcným způsobem.

Brandesovo podání protektorátní historie je v mnohém odlišné od tradiční české heroizace odboje, jeho úspěchů, proher i v posuzování jeho celkového významu. Zarazí snad až přílišná skepse vůči pražskému povstání. Brandes dospěl k velmi závažným zjištěním dominance socialistických plánů odboje pro poválečné Československo... v konfrontaci s „úspěšnou“ kolaborační taktikou české společnosti. Brandes soudí, že Čechy jako celek do velké míry chránila jejich vysoká vzdělanost, technická kultura a ekonomická účinnost, tedy charakteristiky, které ani okupační moc zejména po zlo- mu ve válce nemohla ignorovat. Germanizace a likvidace intelektuálních elit, jakož i podřízení české ekonomiky říšskému kapitálu ohrožovalo naopak český národ více než masová vyvražďovací politika nacistů v sousedních zemích. Věčná škoda, že se dvoudílná, mezinárodně velmi úspěšná Brandesova kniha nemohla stát základem pro širší nepředpojatou diskusi o těchto otázkách. I po desetiletích k ní však stále láká.

Slova o „přehlédnutí“ českým dějepiscectvím platí i o pozoruhodné knize *Großbritannien und seine osteuropäischen Alliierten 1939–1943*, München, Oldenbourg 1988, 607 s. Brandes na ní pracoval na dalším svém působišti, na Freie Universität v Berlíně, kde ji také roku 1984 předložil jako svoji habilitaci. Přínos této rozsáhlé studie, vydané opět v rámci publikací Collegia Carolina, přitom netkví jen v nepopiratelném pramen- ném přínosu k dějinám jednotlivých exilových vlád, jejich kontaktů s domácím odbo- jem i jejich vztahů k vládě Jejeho Veličenstva, případně k ostatním exilovým reprezen- tacím ve Velké Británii. Především je to však srovnávací studie, která v ohromném záběru, sahajícím od Baltu po Jadran a Řecko, postihuje vývoj britských koncepcí nově- ho – poválečného – uspořádání této části Evropy mezi Německem a Sovětským svazem, a to jak v návaznosti na objasnění vlastního britského vývoje a proměn britských vzta- hů k moskevskému partnerovi, tak v souvislosti s aktivitami a koncepcemi exilových vlád a jejich vojenského i domácího odbojového zázemí.

Brandes se zaměřil na britskou koncepci poválečných konfederací či federací, které měly spojit Polsko s Československem, Jugoslávií s Řeckem (byly ovšem diskutovány i velkorysejší alternativy) a vytvořit tak relativně silnou a vnitřně konsolidovanou střední Evropu. Byl to pokus o zastavení pronikání sovětského vlivu (a potencionálně i poválečného Německa) do prostoru mocensky uvolněného zánikem Rakousko-Uher- ska a zároveň snaha, jak eliminovat střety a napětí mezi středoevropskými a jihoevrop- skými státy, jak zamezit konfliktům, které vznikají z nemožnosti uspořádat tento pro-

stor striktně dle modelu národních států. Územní a národnostní problémy se měly podle představ Foreign Office a britské vlády překlenout vytvořením větších, nadnárodních celků. Této koncepci a jejímu přijetí exilovými vládami měly napomoci i rozsáhlé transference menšinového obyvatelstva a posuny předválečných hranic těchto států na úkor území Německa a Itálie. Britové od počátku chtěli řešit nejen problém posunu Polska na západ a získání přístupu k Baltu za ztrátu jeho východních území, ale zbavit se i problémů se Sudetami a například i s Istrií. Pro české čtenáře je nejzajímavější vylíčení britských plánů na odsun Němců z Československa a Polska. Vždy šlo však o daleko širší a důsažnější otázky.

Sovětský partner pochopil britské plány od prvního okamžiku (Eden ovšem projevil pochopení pro Stalinovy návrhy ohledně Sudet, Východního Pruska a Istrie již při moskevských jednáních v prosinci 1941) a nekompromisně trval na udržení svého vlivu minimálně v oblasti získané paktem Ribbentrop-Molotov, respektive v celé střední Evropě. Ani při londýnských jednáních v roce 1942, ani v roce 1943 v Teheráně nezískali proto Britové ruský souhlas se svými konfedačními plány. S definitivní platností se tu prokázala britská slabost vůči Rusům, a to zejména v ovlivňování příštích osudů střední a jihovýchodní Evropy. Brandes zároveň dokládá, jak vstup SSSR do války a zejména vítězství u Stalingradu minimalizovaly v britských očích význam exilových vlád jako politických partnerů.

Brandes podává podrobný a věcný, pramenně dokumentovaný rozbor bojů o aktuální i budoucí moc v kontinentálním, národním i exilovém měřítku; jeho popis sporů o územní a vysídlovací nároky však není odlidštěnou makrohistorií. (To samé platí o jeho studii *Das Problem der deutschen Minderheiten in der Politik der Alliierten in den Jahren 1940–1945*, in: Jan KŘEN, Václav KURAL, Detlef BRANDES, *Integration oder Ausgrenzung. Deutsche und Tschechen 1890–1945*, Bremen 1986, s. 105–156.) Osoby politiků a vojáků tu vystupují velmi plasticky a autor je charakterizuje se svou typickou bezpředsudečnou kritičností, ovšem i s ochotou ukázat čtenáři jejich momentální (často zdánlivá) vítězství i skutečné, dlouhodobé, za války málo zřetelné úspěchy jejich usilování. Do tohoto kontextu patří i autorův – značně rozporuplný – portrét E. Beneše. Tento obratný a bezohledný mistr diplomatické taktiky získal s minimálním zájemem (Brandes opět hodnotí český domácí i zahraniční odboj ve srovnání s Poláky či Jihoslovany značně kriticky) a v nesnadných diplomatických podmínkách daleko více než jeho exiloví partneři. Autor se jen táže, jakým způsobem se tak stalo, za jakou cenu a v relaci k jakému cíli; opět ve srovnání s Poláky.

V druhé polovině 80. let se Brandesův badatelský zájem chronologicky i prostorově poněkud posunul. Jeho kniha *Von den Zaren adoptiert. Die deutschen Kolonisten und die Balkansiedler in Neu-rußland und Bessarabien 1751–1914*, München, Oldenbourg 1993, 549 s., předznamenává již syntetizující studii *Zur „friedlichen Eroberung“ Süd-rußlands durch die deutschen Kolonisten*, in: Ingeborg FLEISCHHAUER, Hugo H. JEDIG (edd.), *Die Deutschen in der UdSSR in Geschichte und Gegenwart. Ein internationaler Beitrag zur deutsch-sowjetischen Verständigung*, Baden-Baden 1990, s. 117–141, obzírám rozsáhlé téma řízené zahraniční kolonizace Besarábie a „novoruských“ stepí ruským státem od příchodu prvních srbských vojenských osadníků v polovině 18. století až do výbuchu I. světové války.

Autor – na základě rozsáhlých pramenných rešerší, které prováděl v 80. letech mimo jiné jako hostující profesor Columbia University v New Yorku, Stanford University

v Kalifornii, Slavic Research Center v japonském Sapporu a ovšem v rámci řady badatelských cest do ruských archivů – sleduje osudy německých, bulharských, gagauzských, řeckých, příležitostně i srbských nebo českých kolonistů od jejich „verbování“ v mateřských zemích přes, většinou krušnou a obětmi vykoupenou, cestu do Černomoří k jejich zemědělské, řemeslnické a posléze i průmyslové aktivitě až k politickým souvislostem celé rozsáhlé kolonistické akce, která trvala jeden a půl století.

Sovětská historiografie se až donedávna snažila existenci kolonistů zamlčet nebo – s využitím argumentační zásoby nacionalistů počátku tohoto století – líčila zahraniční kolonisty jako Rusku mezinárodně nebezpečné vykořisťovatele moldavského, ukrajinského a ruského lidu, kteří založili svůj nesporný hospodářský úspěch jen na carských privilegiích či subvencích a blokovali svou finanční mocí rozvoj slovanského rolnictva v Černomoří. Brandes s těmito názory nepolemizuje. Podrobně líčí osídlovací koncepcce vlády, agrární koncept a právní systém, daný koloniím do vínku, i vládní kontrolní opatření od 18. až do počátku 20. století. Popisuje osudy jednotlivých národnostních či náboženských skupin kolonistů a vysvětluje motivy, které je v té době vedly k osídlení takřka liduprázdných černomořských stepí. Brandes poukazuje na mnoho společných rysů kolonizace jihu ruské říše s osídlením amerického Západu (mimo jiné oblasti s velkým počtem německých přistěhovalců, mezi nimi i reemigrantů z Ruska).

Velký prostor věnuje Brandes hospodářskému vývoji kolonií a otázce příčin jejich úspěchů, sleduje přírodní podmínky, vyčísluje počty osadníků, výměru jejich pozemků, způsoby hospodaření i důsledky změn, které v postavení kolonistů nastaly po agrárních reformách 60. let a po odbourání kolonistických privilegií roku 1871. Dále sleduje církevní a kulturní život včetně školství jednotlivých (s ohledem na materiál hlavně německých) skupin osadníků a státní rusifikační tlak na kolonisty v pozdním 19. století. Autor věnuje pozornost též vnitřním sociálním procesům v koloniích a jejich dceřiných osadách. Omezení práva na nákup či pacht další půdy a podrobení kolonistů vojenské službě mělo za následek jejich silnou migraci do východních oblastí Ruska a do USA.

Důvody hospodářského úspěchu kolonistů (zvláště ve srovnání s ekonomickými výsledky práce ukrajinských rolníků vidí Brandes hlavně ve výhodné, státem předepsané a garantované, právně i agrárně organizační bázi kolonizace a zemědělské výroby přistěhovalců. Profitovali jak z dobře koncipované agrární organizace kolonií, tak z možnosti vnitřního úvěru ze svých sirotčích poklad. K tomu se družila jejich relativně vysoká gramotnost, technologická flexibilita i celkově vyšší civilizační úroveň, než jakou mělo pravoslavné obyvatelstvo (velkou roli hrál například menší počet svátků a záminek k rozsáhlé alkoholické sebelikvidaci). Kolonisté měli k dispozici více pracovních dní, a to i v agrotechnicky významných obdobích, byli úspěšnější na trhu a více reinvestovali do svých hospodářství. Jejich ekonomicko-technologický inovační předstih se pravoslavným sedlákům již nepodařilo zmenšit ani po zrušení nevolnictví a likvidaci kolonistických privilegií.

Kolonisté platili za svůj úspěch uzavřeností do úzkého obzoru kolonií, silným společenským konzervatismem a ovšem i totální loajalitou vůči carské vládě. V tvrdých osadnických poměrech nedocházelo k asimilaci kolonistů s pravoslavnými, vztahy obou společenství byly spíše chladné až napjaté. „Rusifikace“ kolonistů zůstávala vnějšková.

Závěr knihy je věnován vztahu bulharských, hlavně však německých kolonistů vůči státu, který se v desetiletích okolo roku 1900 změnil. Pod tlakem generality, žurnalistiky i nacionalistických politiků začal pohlížet na neruské a nepravoslavné obyvatelstvo v okrajových guberniích říše jako na nebezpečí. Potom následovaly kroky k omezení

pozemkové držby, případně k vyvlastnění a nucené asimilaci kolonistů v „novoruských“, nyní již dostatečně civilizovaných oblastech.

I když téma Brandesovy knihy z roku 1993 je nám přece jen vzdálenější, je třeba připomenout, že kniha obsahuje též zmínky o českých osadnících v Černomoří. Mohla by se tedy stát podnětem k zahájení soustavnějšího studia osudů českých vystěhovalců do carské říše. Polský, německý i rakouský výzkum je v tomto směru mnohem rozvinutější.

Detlef Brandes je dnes profesorem düsseldorfské univerzity. Je také členem Česko-německé komise historiků a neúnavným pomocníkem při startu českých „German Studies“.

Recenze

O dějinách německé justice v letech 1919–1945

Miroslav Veselka

Ralph ANGERMUND, *Deutsche Richterschaft 1919–1945, Kriesenerfahrung, Illusion, politische Rechtssprechung*. Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag 1990, 280 s.

Práce příslušníka mladší generace německých historiků (původně disertace na Ruhr-Universität v Bochumi), zabývající se problematikou dějin justice v období nacismu,¹ si klade za cíl osvětlit roli soudnictví a soudců (včetně jejich vlastního pojmání této role) v dané době. Rozšíření práce i na období výmarské republiky je logickým důsledkem snahy o postižení situace a pochopení předpokladů, s nimiž „soudcovský stav“ vstupoval do třetí říše, a způsobu, jakým ji akceptoval.

V obsáhlém úvodu rekapituluje autor vývoj poválečného (západo)německého nazírání na problematiku justice v období nacismu. To se zprvu vyznačovalo obecnou nechtí, tabuizováním a odporem ke kritickému zpracování (ba zpracování vůbec) tohoto tématu. Tento postoj byl podmíněn jednak celkovým klimatem v zemi (touha nechat minulost na pokoji), jednak skutečností, že konečným výsledkem poválečné denacifikace soudnictví ve třech západních okupačních zónách bylo roku 1949 převedení převážné většiny soudců třetí říše do služeb spolkové republiky. Úředně podporovaná (například výjimečným zpřístupněním personálních spisů soudců spolkovými justičními úřady) byla pouze snaha dokumentovat odpor soudců k nacistickému režimu,² končící ovšem leckdy nutností zahrnout mezi „v konfliktu s NS-režimem stojící soudce“ všechny ty, kdož nebyli za celou dobu nacistické vlády služebně povýšeni! Požadavky na objasnění nacistické minulosti justice byly v letech studené války považovány nejen za pokusy o její diskreditaci, nýbrž i za komunistickou diverzi. (Toto pojetí kulminovalo roku 1962, kdy byl vedoucí kanceláře tehdejšího spolkového kancléře Adenauera Hans Globke, který se svého času podílel na tvorbě komentovaného znění norimberských rasových zákonů, odsouzen Nejvyšším soudem NDR v nepřítomnosti jako nacistický zločinec k trestu doživotního vězení.)

1 Viz zejm.: R. ANGERMUND, Die geprellten „Richterkönige“. Zum Niedergang der Justiz im NS-Staat. In: H. MOMMSEN (Hrsg.), *Herrschaftsalltag im Nationalsozialismus*. Studien und Texte. Düsseldorf 1988; s. 304-373.

2 Např.: H. SCHORN, *Der Richter im Dritten Reich*. Geschichte und Dokumente, Frankfurt 1959.

Výzkum prováděný v šedesátých letech přinesl obraz soudnictví „trpícího“ pod permanentním tlakem NSDAP a SS a pod tuhým řízením ze strany říšského ministerstva spravedlnosti;³ soudnictví bezmocného proti nacistickým „unrechtem“ zákonům, protože soudci byli – podle právněpozitivní nauky o identitě státních zákonů s právem – vychováni ke striktnímu vázání se zákony. Tyto základní kontury sledované problematiky – ač v letech sedmdesátých poněkud korigované pracemi prokazujícími podstatný příspěvek justice k realizaci nacistické rasové ideologie – zůstaly v podstatě zachovány až do počátku let osmdesátých. Bouřlivá diskuse se rozvinula po vystoupení Udo Reifnera v roce 1983 s vehementním popřením tradičních tezí⁴. Reifner nejenže odmítl činit právní pozitivismus odpovědným za instrumentalizaci justice, nýbrž také dovozoval, že soudci, státní zástupci, správní juristé, profesori práva a (v menší míře) také advokáti se z vlastního přesvědčení a s profesionální samozřejmostí zúčastnili budování třetí říše, a za tím účelem i zneužili instituce právního systému. Ostré reakce na toto vystoupení, v nichž se často mísilo odmítání autorova výrazně levicového politického zaměření s vlastní kritikou jeho vědeckých pozic, vyústily (pro oblast dějin justice) v jakýsi „Historikerstreit“ v malém⁵, předcházející onomu velkému z let 1986–87.

K tomuto shrnutí dlužno dodat, že diskuse vedená v průběhu osmdesátých let historiky, právními historiky i juristy, která byla spojena s intenzivním vědeckým výzkumem⁶, přešla na sklonku let osmdesátých do nového, a to stále více odbornými a méně politickými otázkami určovaného stadia. (Na tom nic nemění ani nový, se sjednocením Německa spojený impuls v podobě diskuse nad justicí bývalé NDR a v nabízejícími se případnými paralelami s justicí nacistickou.)

Vlastní text práce je rozčleněn do deseti kapitol, z nichž pouze první, byť ze všech nejrozsáhlejší, je věnována období výmarské republiky. Autor v ní na pozadí hospodářské a politické situace Německa 20. let probírá především takzvanou krizovou zkušenost soudcovského stavu. Její podstatou bylo radikální zhoršení finanční situace a společenské prestiže soudců ve srovnání s érou císařství, spojené se stále rostoucím pracovním zatížením soudců v důsledku vládních „spořivých“ stop-stavů pro přijímání právníků do vyšší justiční služby, snižování systemizovaných soudcovských míst, „uvolnění“ 15 % nižších a středních justičních pracovníků a tak podobně. Pro soudce znamenala výmarská republika přímo změnu životního stylu, neboť být soudcem za císařství znamenalo nejen vskutku dobře placené místo (reprezentativní bydlení a služebnictvo bylo standardem), ale i příslušnost ke společenské elitě a možnost participace na státní moci. Tomu ovšem předcházely vysoké náklady na studium a dlouhá léta neplacené (!) práce soudního čekatele, což bylo pro příslušníky nižších, nemajetných vrstev společnosti prakticky neuskutečnitelné. Soudci vstupovali do výmarské republiky jako typická „stará elita“, která ve své většině byla bytostně antirepublikánsky zaměřená. Takovou také – vzhledem ke krachu poválečných snah SPD o „republikanizaci“ justice – v podstatě zůstala. To se projevovalo mimo jiné kritikou „partajnického ducha“ parlamentu a „chybných“ rozhodnutí zákonodárského sboru, potažmo vlády, proti

3 H. WEINKAUFF, *Die deutsche Justiz und der Nationalsozialismus*. Stuttgart, Ein Überblick 1968.

4 U. REIFNER, *Juristen im Nationalsozialismus. Kritische Anmerkungen zum Stand der Vergangenheitsbewältigung*. In: *Zeitschrift für Rechtspolitik* 1983, s. 13-19.

5 Viz Ch. HOFFMANN, E. JESSE, *Vergangenheitsbewältigung – ein sensibles Thema. Über Geschichtsbewußtsein und justizielle Aufarbeitung*. In: *Neue politische Literatur* 1987, s. 451-456.

6 Jako standardní kompendium je uznávaná práce Lothara GRUCHMANNA, *Justiz im Dritten Reich 1933–1940. Anpassung und Unterwerfung in Ära Gürtner*, München, Oldenbourg 1988, 1297 s.

nimž bylo stavěno „Prüfungsrecht“ soudců (tj. přezkušování souladnosti normativních právních aktů s ústavou a ostatními zákony) a soudní „monopol výkladu práva“. Celkově charakterizuje autor vztahy mezi výmarskou republikou a jejími soudci jako vzájemnou „križi důvěry“.

Pokud jde o vztah soudců k NSDAP před rokem 1933, neshledává autor nadměrné sympatie k této straně (počet členů NSDAP byl mezi soudci celkem zanedbatelný), nicméně konstatuje, že v některých důležitých bodech zastávala většina soudců názory souznlící s idejemi nacionálního socialismu: antirepublikánské a antiparlamentní postoje, preferování autoritativního státu a přinejmenším částečné infikování antisemitismem. V neposlední řadě pak byli soudci velice přístupní k politickým příslibům, které nabízela nacistická propaganda.

Následující tři kapitoly jsou věnovány utváření vztahů justice a nacistického režimu po „uchopení moci“ v lednu 1933 a ve 30. letech. Autor se zaměřil na čistku v řadách justice po vydání „zákonu o úřednících“ (Berufsbeamtengesetz) ze 7. dubna 1933, jejíž obětí se stali převážně Židé (nejvíce v Berlíně, kde bylo v letech 1933/34 propuštěno 5 % soudců na základě jejich „rasy“), na obsazení vedoucích postů v justici „národně spolehlivými“ silami (včetně soudců vstoupivších na jaře 1933 do NSDAP) a na zglajchšaltování soudcovských stavovských spolků až po jejich rozpuštění v prosinci 1933 s výjimkou jediného povoleného Spolku národně socialistických německých juristů. Přibližuje loajální přijetí nového režimu soudci, které umocnil Hitlerův příslib nesesaditelnosti soudců na jaře 1933 a kýžené zpřísnění trestního zákona a trestního řádu, jakož i počáteční nejistotu a obavy plynoucí zejména ze svévolného řádění a teroru SA (pouze v samotném Prusku orgány SA pozatýkaly na 25 000 osob bez jakékoli soudní kontroly), který se nezastavil ani před samotnými soudními institucemi. Nicméně po likvidaci Ernsta Röhma a jeho kliky (30. června 1934) zavládlo všeobecné ulehčení a vše se zdálo být opět v pořádku. (Nad právní stránkou „noci dlouhých nožů“ se příliš neuvažovalo, respektive věc byla akceptována s poukazem na to, že Hitler je „oberster Gerichtsherr“, kterak sám sebe označil.)

Velice podrobně, místy až minuciózně se autor zabývá otázkou míry zasahování NSDAP do činnosti justice, zejména v personálních záležitostech (k tomu se straně roku 1935 dokonce dostalo zákonného oprávnění), a pokusy ministerstva spravedlnosti bezprostředně ovlivňovat výkon soudní pravomoci (například formou „komentářů“ k soudním rozsudkům), zejména ve věcech „rasových“ a politických. Na základě tohoto rozboru dospívá k závěru, že přes všechny snahy o ovlivňování ze strany NSDAP a říšského ministerstva spravedlnosti nebyl výkon soudní pravomoci ve 30. letech podroben nějakému všeobecnému řízení. Soudcům zbyl při výkladu zákonů velký, byť stále ohrožený rozhodovací prostor. „V žádném případě z nich nemůže být snata rozhodující zodpovědnost za vývoj vykonávání soudní pravomoci po roce 1933 a zejména za stále tvrdší rozsudky proti Židům, 'marxistickým velezrádcům' a 'rozvratníkům'.“

„Židé před soudem“ zní název páté kapitoly, již autor uvádí výkladem o vztahu nacistů k právnímu řádu. Ačkoliv po lednu 1933 nacisté zlikvidovali ta jeho ustanovení, která stála v cestě jejich nároku na totalitní moc, jejich plány na urychlené vytvoření zbrusu nového, „lidového“ (völkisch) právního řádu ztroskotaly na nepřipravenosti a neschopnosti zhostit se takového komplexního úkolu. Proto byla zvolena cesta „korektur“ existujících norem formou jejich „lidového přehodnocení“. „Přehodnocování“ se po lednu 1933 používalo při projednávání četných žalob „árijců“ na zrušení „smíšených“ manželství se židovským partnerem, neboť právní řád neznal pojem „smíšené

manželství“ ani nacistickou definici pojmu „Žid“, jak ji později (v září 1935) přinesly norimberské zákony. Žaloby byly podávány a projednávány podle § 1333 občanského zákona. Ten umožňoval vyslovit neplatnost manželství, pokud se jeden z partnerů v době uzavření sňatku nacházel „v omylu“ ohledně „osobních vlastností“ druhého. „Přehodnocení“ pak spočívalo v tom, že některé soudy nejezě akceptovaly židovství jako „osobní vlastnost“, ale i argumentaci, že árijský partner se ohledně této vlastnosti nacházel v „omylu“, neboť teprve politika Adolfa Hitlera mu umožnila poznat všechny souvislosti a důsledky „rasové otázky“.

V druhé části kapitoly, kterou autor přechází do oblasti trestního soudnictví, rozebírá stíhání „hanobitelů rasy“ podle zákona „na ochranu německé krve a německé cti“ (takzvaný Blutschutzgesetz) z 15. září 1935. Tento zákon obsahoval zejména zákaz uzavírání sňatků a „mimomanželského styku“ mezi „Židy“ a „árijci“. Muži, kteří se vůči němu provinili, mohli být odsouzeni až k 15 letům vězení.

Z oblasti trestního soudnictví je i následující kapitola, věnovaná stíhání „velezrádců“ (případně „vlastizrádců“) a takzvaných záludníků („Heimtücke“). K projednávání „velezrady“ byl příslušný „Volksgerichtshof“, zřízený v létě 1934 (mimo jiné na základě nespokojenosti s činností Reichsgerichtu v procesu s Dimitrovem), který převzal všechny prvoinstanční trestní věci příslušné Reichsgerichtu. Jeho senát se skládal ze dvou profesionálních soudců a ze tří laiků. Autor uvádí řadu případů velezrádných procesů, včetně masových (zejména proti komunistům a sociálním demokratům), nicméně konstatuje, že jejich celkový rozsah nelze vzhledem k mezerovitosti pramenů stanovit.⁷

Stíhání „Heimtücke“-deliktů spadalo do příslušnosti Sondergerichte, zřízených po jednom v každém z 36 obvodů vrchních zemských soudů v březnu 1933. Řízení před Sondergerichte bylo zkrácené, práva obžalovaných značně omezena a proti rozsudkům nebylo žádného opravného prostředku. Těžiště činnosti Sondergerichte se od stíhání provinilců z okruhu stoupenců sociální demokracie a komunismu přesouvalo (s tím, jak těchto ubývalo) k trestání narůstajícího počtu začasté bagatelních „hanlivých“ výroků na adresu nacistických vůdců či hnědě „Bonzokratie“.

Autor konstatuje a na příkladech dokládá rozdílný přístup soudců k obžalovaným nejen podle jejich politické, nýbrž i sociální příslušnosti. Za obdobné výroky dostávali například lidé ze středních vrstev pár dní, dělníci pak kolem půl roku. Pozornost rovněž věnuje stíhání „Heimtücke“-deliktů spáchaných duchovními, zejména katolickými, mnohem méně pak protestantskými. V katolických oblastech Německa vyvolávalo zatýkání duchovních odpor, který v některých venkovských obcích přerůstal v nepokoje, došlo i k fyzickým střetům stoupenců církve s policií.

Sedmá (poslední „předválečná“) kapitola je věnována vztahům mezi soudnictvím a státní policií. Z policejních složek bylo zejména gestapo obdařeno velkými pravomocemi v trestním řízení (uvalování policejní vazby, „preventivní“ zatýkání, „dohled“ nad podezřelými a zařazování osob do koncentračních táborů), kterých využívalo k zasahování do sféry vlivu justice. Zaměřovalo se především na sledování „politických“ případů a „korektury“ případných mírných rozsudků, které spočívaly v uvalení „opatření politické policie“ (například zařazení do koncentračního tábora) na mírně odsouzené

7 Velké množství cenných pramenů zůstalo na území bývalé NDR. Na jejich vytěžení je např. založena faktograficky velice pfi nosná práce Günthera WIELANDA, *Das war Volksgerichtshof. Ermittlungen – Fakten – Dokumente*, Pfaffenweiler, Centaurus Verlagsgesellschaft 1989, býv. pracovníka Generálního státního zastupitelství NDR, pověřeného stíháním nacistických zločinů. (Přijetí četbě nutno ovšem odhlédnout od retoriky vycházející z oficiálního pojetí dějin v býv. NDR.)

či soudem osvobozené osoby ihned po jejich propuštění ze soudní vazby. Svých pravomocí ovšem policie využívala i k radikálnímu a tvrdému potlačování obecné kriminality. Recidivisty mohla bez dalšího řízení poslat do koncentračního tábora na „převýchovu“ tělesnou prací.

V závěru této kapitoly autor pojednává o expanzi moci SS po roce 1939 (počínaje odnětím jurisdikce nad trestnými činy příslušníků SS a „zvláštních policejních sborů“ – zejména gestapa – řádným soudům a jejich podrobení vlastní jurisdikci SS), čímž již přechází do období válečného, kterému věnuje poslední tři kapitoly.

Иhned po napadení Polska měli soudci z příkazu ministra spravedlnosti jako „vojáci vnitřní fronty“ odložit mírová měřítka a ukládat nejtvrdsí tresty; generální preventivní odstrašení prostřednictvím extrémních trestů bylo úlohou soudců pro válečný čas. Oporou k této činnosti byla řada nových nařízení s platností zákona – zejména nařízení proti „škůdcům lidu“ („Volksschädlinge“) –, která postupně rozšířila počet deliktů stíhaných trestem smrti na celkem 46 v roce 1944 oproti třem v roce 1933. Pro válečné soudnictví byl charakteristický přesun trestních řízení na Sondergerichte. Již od 1. září 1939 mohla státní zastupitelství podávat žalobu u Sondergerichtu na každý (tedy nejen politický) delikt, jehož rychlé potrestání krátkou cestou shledala žádoucím. Počet Sondergerichte se téměř ztrojnásobil, práva obžalovaných se ještě více zredukovala. S paralelní redukcí práv obhajoby i u řádných soudů se stíraly rozdíly mezi soudními tresty a policejními „opatřeními“. Zejména se v průběhu války prosazovalo stále více extenzivní používání trestů smrti. (V největším rozsahu za majetkové delikty, zejména za rabování a posléze i za drobné krádeže provedené při spojeneckých náletech.) Dle údajů říšského statistického úřadu a ministerstva spravedlnosti bylo na území „velkoněmecké říše“ v letech 1933–1944 vyneseno okolo 16 500 rozsudků smrti. Skutečný počet, jak autor dovozuje, byl nepochybně daleko větší; nehledě již na rok 1945 a na rozsudky vynesené stannými soudy zřízenými v únoru tohoto roku, které rozhodovaly pouze mezi osvobozením a smrtí.

Za války dochází rovněž k dalšímu rozšíření „korektur“ soudních rozsudků ze strany gestapa, a to až do odvádění osob přímo ze soudní síně a jejich exekuce „krátkou cestou“ v podobě „zastřelení na útěku“.

Dalším pozoruhodným jevem byl přesun soudní jurisdikce nad „asociály“ a zejména nad příslušníky neněmeckých národností na území „říše“ (takzvaný Fremdvölkische) na orgány SS během roku 1943 na základě dohody mezi Himmlerem a novým (od roku 1942) ministrem spravedlnosti Thierackem, jehož autor charakterizuje jako fanatického nacistu (aniž by se zabýval charakteristikou jeho zemřelého předchůdce Gürtnera, ministra, který byl ve funkci již před lednem 1933). V rámci tohoto přesunu jurisdikce byla provedena rozsáhlá selekce v německých soudních věznicích a 14 700 osob určených pro SS bylo deportováno do koncentračních táborů (z nich 5900 ještě téhož roku zahynulo). Orgánům SS byli předáni všichni Židé, Rusové a Ukrajinci, všichni Poláci s tresty od 3 let výše, Češi s tresty od 8 let výše, ale i Němci odpykávající si tresty nad 8 let káznice. Němci s tresty pod 3 roky (a mladší 35 let) se naproti tomu měli „osvědčit“ na zvláště nebezpečných úsecích fronty.

Při posuzování vztahu justice k expanzi moci gestapa a SS autor odmítá v literatuře někdy prezentovanou představu⁸, jako by teprve toto zmenšování soudní trestní svrcho-

8 Zejm.: D. MAJER, *Grundlagen des nationalsozialistischen Rechtssystems. Führerprinzip, Sonderrecht, Einheitspartei.* Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz 1987.

vanosti hnalo soudce k vynášení stále tvrdších rozsudků. (Absurdita takto hájené soudní „svrchovanosti“ by zřejmě stála za reflexi.)

Autor rovněž rozsáhle analyzuje válečné „řízení“ výkonu soudní pravomoci ministerstvem spravedlnosti, zavedené s Thierackovým nástupem do funkce roku 1942. To spočívalo zejména v odshora dolů prováděných pravidelných „pohovorech“, na nichž byl určován přístup k jednotlivým typům trestné činnosti, a v takzvaných „Richterbriefe“, které podávaly soudcům pokyny a směrnice k jejich souzení. Zajímavé je, že značná část soudců nebyla touto formou řízení pobouřena, nýbrž ji naopak vítala jako vodítko pro výklad normativních právních aktů, které se za války vyznačovaly (záměrnou?) neurčitostí. Tato skutečnost je odrazem jevu symptomatického pro německé soudce období nacismu. Byli připraveni a ochotni tvrdě a nemilosrdně odsuzovat všechny druhy „škůdců lidu“, kritizovali však skutečnost, že válečná nařízení postrádají právní systematickosti.

V závěrečné kapitole knihy autor pojednává o „krizi justice“ a o plánech na její „velkou reformu“. Jako „krize“ byl v řadách soudců pociťován pokles vážnosti justice v očích veřejnosti, vměšování partajních míst a útoky na justici v tisku – to vše jako důsledek Hitlerova projevu v Reichstagu z 26. 4. 1942, v němž Führer napadl justici za údajné „nenárodněsocialistické“ rozsudky a vyhožoval sesazením soudců z jejich úřadu. Situace se sice záhy stabilizovala, nicméně strach o existenci nezůstal bez vlivu na rozhodování soudců.

„Velká reforma justice“, plánovaná ministerstvem spravedlnosti za Thierackova vedení, sledovala jako konečný cíl vytvoření elitního, početně omezeného a pouze „vůdci“ odpovědného sboru „rytířů práva“; neměla však dostatek času k realizaci. Zajímavé jsou ovšem výsledky prováděného přípravného průzkumu přání a požadavků soudců. Vedle obnovení důstojnosti a právního zakotvení významnějšího postavení soudců a tradičního požadavku na značné zvýšení příjmů (platy byly akcentovány naléhavěji než požadavek větší nezávislosti soudců) bylo nárokováno například zavedení soudcovských uniforem.

Obrazem závěrečného rozvratu (70 % soudních zaměstnanců odvedeno k wehrmachtu, soudní budovy v troskách, všeobecný chaos) ukončuje autor svoje faktograficky velice přínosné, na intenzivní práci s prameny (vedle bohaté literatury) založené dílo. Ponechává sice stranou některé problémy činnosti, či spíše nečinnosti, respektive obcházení justice, jako například pogrom „křišťálové noci“ (za spáchané trestné činy nikdo nestíhán) nebo hrůzné, od počátku zcela ilegální (má-li toto slovo za nacismu vůbec význam) akce „likvidace méněcenného života“ (euthanasie). Nezapývá se (s výjimkou pojednání o rušení „smíšených manželství“) jiným než trestním soudnictvím⁹, ani projevy trestního soudnictví na územích obsazených Německem za války. Nicméně v oblasti, jejíž osvětlení si vytkl za cíl, přináší nejen velice solidní souhrnné zpracování, nýbrž i řadu nových, často překvapivých poznatků a závěrů, které jsou podstatným přínosem k diskusi o dějinách justice v období nacismu. Ve světle této práce se bortí jak mýtus o soudcům vnuceném „řízení“ jejich činnosti jako nástroji podmanění justice

9 Opomíjenými oblastmi jiného než trestního soudnictví, konkrétně civilního, správního, pracovního a finančního, se zabývá sborník příspěvků vzniklých z přednáškového cyklu na frankfurtské univerzitě: *Justizalltag im Dritten Reich*, Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag 1988; vydaný tamějšími profesory právních dějin Bernhardem Diestelkampem a Michaellem Stollesem. Příspěvky tohoto sborníku zásadně zpochybňují tezi o „normálním“ fungování netrestního soudnictví, mapují jeho deformace v období nacismu a závažnými otázkami otevírají diskusi k této problematice.

ze strany nacistického režimu, tak hluboce zakořeněná představa, že jedním z hlavních důvodů, proč se justice bez odporu nechala využít, respektive zneužít jako mocenský nástroj hnědého režimu, byl tradiční právní pozitivismus soudců.¹⁰ Jak představa o soudcích jako „obětech“ nacistického režimu, tak jejich paušální odsouzení jsou zde nahrazeny svědomitým, možno říci „sociálně-historickým“ rozbořením problematiky v jejich vývojových souvislostech.

Jediné, co snad může čtenář citelněji postrádat, je hlubší a strukturovanější (rovněž „sociálně-historický“) pohled na oběti nacistických soudů, a to jak z řady německých „Volksgenosse“, tak „Fremdvölkische“. Svým postižením diferencovaného přístupu soudů k obžalovaným (alespoň u pachatelů „Heimtücke“-deliktů) dle jejich sociální příslušnosti je ovšem Angermundova práce i v tomto ohledu určitým způsobem nadstandardní, neboť se zde podle mého názoru jedná o určitý dluh celé soudobé (bohaté) německé historické literatury, zabývající se dějinami justice v období nacismu, o určitý deficit, který nemohou vyrovnat pouze práce publicistů.¹¹

10 K rozsáhlé, místy velice kontroverzní diskusi na toto téma viz zejm.: R. DREIER, W. SELLERT (Hrsg.), *Recht und Justiz im „Dritten Reich“*, Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag 1989. (Sborník z přednáškového cyklu na universitě v Göttingen.)

11 Viz H. WÜLLENWEBER, *Sondergerichte im Dritten Reich. Vergessene Verbrechen der Justiz*, Frankfurt am Main, Luchterhand-Literaturverlag 1990. (Autor je žurnalista, usilující již řadu let o nic menšího než pohnout spolkovou justici k tomu, aby zrušila rozsudky Sondergerichtů a rehabilitovala jejich oběti.)

Recenze

Dvě práce k polským poválečným dějinám

Jaroslav Vaculík

Z. HEMMERLING, M. NADOLSKI, *Opozycja antykomunistyczna w Polsce 1944–1956*, Wybór dokumentów, Warszawa, Uniwersytet Warszawski 1990, 523 s.

První svazek materiálů dokumentujících činnost antikomunistické opozice v Polsku v druhé polovině čtyřicátých a první polovině padesátých let byl vydán péčí Varšavské univerzity. Obsahuje celkem 95 dokumentů domácí i zahraniční, legální i ilegální proveniencí od různých původců – londýnské emigrační vlády a jejích plnomocníků (23 dokumenty), Armiji Krajowej (25), politických stran (26) a katolické církve (21). Předložený výběr pramenů představuje cíle, formy i metody boje polské antikomunistické opozice, reprezentující různé politické skupiny. Intencí autorů bylo ukázat na činnost opozice, její programové koncepce a politickou praxi. Část dokumentů publikovaných v tomto souboru pochází z domácích i zahraničních archivů a je prezentována poprvé, druhou část tvoří převzaté dokumenty z publikací, které však vyšly v malých nákladech.

Materiály jsou sestaveny chronologicky. Nejvíce se jich týká období 1944 – červen 1945 (43 texty), z období červen 1945–1946 pochází 28 dokumentů a z let 1947–1956 již jen 24 materiály. Dominují tedy léta 1944–1945, kdy antikomunistická opozice vedla v Polsku nejostřejší boj proti vnucenému vládnímu systému a podstoupila největší oběti.

Dokumenty jsou uvedeny registry, na konci je pramen, z kterého dokument pochází. Výbor je doplněn rejstříkem jmen a pseudonymů, kryptonymů, seznamem zkratk a seznamem literatury.

Na rozdíl od Československa byla v Polsku hranice mezi komunismem a demokracií zcela jasná od samého počátku. Polské demokratické síly netrpěly iluzemi o „demokratičnosti“ komunistické strany a možnostech spolupráce s ní. Režim lublínského výboru byl většinou Poláků vnímán jako oktrojovaný cizí mocností, která pokračovala ve svém dřívějším imperialismu. V době okupace vzniklý polský podzemní stát se opíral o hlavní strany protisanační opozice z doby před rokem 1939 (PPS, SL, SP a SN). Opoziční stanovisko vůči emigrační vládě a jejím institucím v okupované zemi zaujala komunistická strana (PPR), která byla prodlouženou rukou Stalinovy imperiální politiky. V červenci 1944 vytvořili komunisté za podpory Stalina, Rudé armády a NKVD na území obsazeném Sověty vlastní politické a státní instituce, jejichž působnost se postupně

rozšířila na celé území Polska. Činitelům ilegálního státního zřízení podřízeného Londýnu bylo znemožněno reprezentovat polskou společnost. Komunisté zahájili boj proti představitelům různých institucí emigrační vlády a jeho ozbrojené struktúře Armiji Krajowej. V tomto boji byly používány nejen politicko-propagandistické metody, ale především masové žalářování, náhlé soudy a vraždy, které prováděly státní bezpečnost (UB a NKVD), lidové milice (MO) a dokonce i armáda.

Komunisté směřovali k vytvoření monopartijního systému, satelitní politické strany považovali za svou prodlouženou ruku. Nejtragičtějším rokem pro polskou antikomunistickou opozici byl rok 1947. Policejní orgány tehdy zatkly řadu politických činitelů a vytvořily tak psychózu strachu. Ve vězení se octli nejen ti, kdo kritizovali panující režim, polsko-sovětské spojení, možnost kolektivizace, ale i vypravěči anekdot. Vůdcové Strany práce Karol Popiel a Polské lidové strany Stanislaw Mikołajczyk museli emigrovat. Vedení v rozbité Lidové straně převzali lidé, kteří tam již dříve pod dohledem státní bezpečnosti utvořili takzvanou levice. Útěk Mikołajczyka uzavřel proces likvidace legální opozice, který trval od samého počátku, kdy se komunisté dostali k moci. V podmínkách všeobecného podezřívání a teroru rezignovaly na širší činnost i další politické skupiny.

V zemi však zůstávaly hluboko zakonspirované malé opoziční skupiny, které usilovaly o udržení kontaktu s emigračními centry a podávaly jim informace o situaci v zemi. Požadovaly, aby politická emigrace vedla boj za nezávislost a suverenitu Polska na mezinárodní aréně diplomatickými a propagandistickými prostředky. V atmosféře represí byla jedinou domácí silou, která se těšila obrovské autoritě, katolická církev, zejména polský primas Stefan Wyszyński; ten se stal hlasatelem práva na národní nezávislost, lidských práv a náboženských svobod.

Všechny tyto složité procesy sborník dokumentuje a představuje tak cenný příspěvek k našemu poznání mechanismu uchopení moci komunisty v jednotlivých zemích střední a jihovýchodní Evropy.

M. NADOLSKI, *Komuniści wobec chłopów w Polsce 1941–1956*. Mity i rzeczywistość. Warszawa, Uniwersytet Warszawski 1993, 280 s.

Druhá práce je z pera mladého historika polského agrárního hnutí Marka Nadolského. Věnuje se komunistickým plánům na likvidaci svobodného rolnického stavu a snahám o jejich realizaci po uchopení moci. Nadolski se opírá o rozsáhlou heuristickou základnu, především materiály Archiwum Akt Nowych a archivu katedry historie agrárního hnutí, publikované prameny, dobový tisk, vzpomínky pamětníků a dobovou a odbornou literaturu. Mohl se opřít také o studium antikomunistické opozice v Polsku v letech 1944–1956 (jejímž výsledkem je první citovaná práce spolu s prof. Z. Hemmerlingem) a rolnické otázky v poválečném Polsku, jež vrcholilo jeho monografií *Kwestia chłopska w polityce stronnictw robotniczych i ludowych w Polsce w latach 1941–1947* (Warszawa 1990).

Práce je rozdělena do tří částí. V první nastiňuje vizi rolnictva v komunistické koncepci národní fronty. V jakých rolích mohlo rolnictvo vystupovat, naznačují názvy subkapitol: spojenci, sociální skupina druhé kategorie, třídně diferencovaná vrstva, potenciální síla revolučních přeměn, vlastníci zespolečnění půdy. Obdobně politická reprezentace rolnictva – lidovci – mohla podle názvů subkapitol vystupovat jako: potenciální spolupracovníci, účastníci vládní koalice, partneři, reakcionáři.

Druhá část monografie je věnována poválečné hospodářské politice polských komunistů (PPR) vůči rolnictvu, zejména jejich zatížení povinnými dodávkami. Ve třetí části si pak autor všímá totalitarizace forem společensko-hospodářského života na vesnici.

Nadolskému se podařilo plasticky nastínit, jak polská komunistická strana podřídila své programové koncepte i politickou praxi jedinému cíli – převzetí moci s využitím všech metod, včetně nedemokratických. Ty polské agrární hnutí (lidovci) odmítalo, komunisté však neakceptovali žádné autonomní, na nich nezávislé politické struktury.

Autor odhalil mechanismus získávání vlivu ve vesnickém prostředí. Rolníci přestali být subjektem politické činnosti, neměli žádný vliv na probíhající společenské procesy, nedali se pouze znevolnit ve sféře ideové a částečně hospodářské. Komunisté akceptovali a podporovali pouze ty lidovce a rolníky, kteří schvalovali, realizovali a pokud možno se ztotožňovali s komunistickou vizí společensko-hospodářských vztahů na vesnici a v zemi vůbec. Rolníci se tak stali předmětem velké manipulace, která měla vést k vytvoření nové společnosti.

Jde nepochybně o práci přínosnou, a to jak po stránce faktografické, tak i metodologické. Českému historikovi soudobých dějin umožňuje srovnání, jak probíhaly obdobné procesy totalitarizace venkova v sousední zemi.

Dělnické hnutí a obyvatelstvo venkova

Jan Měchýř

Ve dnech 2. a 3. září 1994 se v amsterodamském Internationaal Instituut voor sociale Geschiedenis (IISG) sešlo asi dvacet historiků sociálních dějin k rozhovoru (*workshop*) o problému oficiálně nazvaném *Social Democracy and the Peasantry 1870–1914*. Bylo to jedno z řady setkání konaných v rámci projektu *Dělnické strany a venkované*, jehož iniciátorem je profesor Keith Hitchins (University of Illinois at Urbana-Champaign, USA); a hlavním organizátorem je Marcel van Linden, pracovník IISG. Zúčastnili se, případně poslali své písemné, zhruba dvacetistránkové studie zástupci z Nizozemska (Johan Frieswijk), Švédska (Birger Simonson, Göteborgs Universitet Historiska institutionen), Belgie (Guy Vanschoenbeek z archivu a muzea socialistického dělnického hnutí), z Bulharska (Antoaneta Čolakova z Bulgarisches Forschungsinstitut in Österreich ve Vídni), za Srbsko Mira Bogdanovičová (Amsterdam), ze Slovinska dr. Jasna Fischerová, ředitelka Inštitut za novejšo zgodovino v Lublani, ze Španělska Stantiago Castillo, prezident Asociación de historia social v Madridu, z Maďarska Lajos Varga, Politikatörténeti Intézet v Budapešti, z České republiky Zdeněk Kárník a Jan Měchýř (Filozofická fakulta UK v Praze). Nikdo se neúčastnil z NSR, Velké Británie a z Ruska, na dru-

hé straně však až z Austrálie Ray Markey (University of Wollong).

Písemné studie, které účastníci *workshopu* předložili jako podklad pro zcela neformální, ale velice věcnou diskusi, bude IISG publikovat v druhé polovině roku 1995.

Tato stručná zpráva by pro čtenáře časopisu *Soudobé dějiny* mohla být dostačující, protože zdánlivě přesahuje jeho časový horizont. Projekt však bude pokračovat výzkumem uvedené problematiky i mezi dvěma světovými válkami a bude se zkoumat jak z hlediska sociální demokracie, tak z hlediska komunistického hnutí. A jeho završení se předpokládá obdobím současným.

Z mnoha desítek informací a řady pozoruhodných podnětů obsažených v písemných podkladech i sdělených v diskusi, které nelze přirozeně reprodukovat a dokonce ani sumarizovat, uvedme alespoň to nejpodstatnější. Potvrdilo se, že ve společnosti zemí střední Evropy (jakož i v Austrálii) bylo rolnictvo, vesnické obyvatelstvo prvkem konzervativním, v žádném případě nebylo elementem radikálním či dokonce revolučním, jak tomu bylo v zemích balkánských a do značné míry i na Iberském poloostrově – a ovšem v Rusku, o němž se nemluvalo. V principu se potvrdilo i to, že dělnické strany

hledaly své spojence především v nejchudších vrstvách na vesnici; bohatším vesničanům nabízely jen obecně demokratický program a přejímaly „marxistickou“ (ve skutečnosti ovšem v interpretaci K. Kautského, případně E. Bernsteina) koncepci vyvlastnění velkých latifundií a jejich zespolečnění, tj. obhospodařování formou družstevní.

Zároveň se konatovalo, že problematika vztahu dělnického, případně socialistického hnutí k venkovanům patří dodnes k opomíjeným předmětům zkoumání a literatura o této problematice je relativně chudá. Poněkud překvapivé pro nás bylo zjištění, že historicky opožděný zájem dělnické strany o vesnici není českým specifickým. V řadě zemí se socialisté obracují k vesnici až v okamžiku, kdy je jejich emancipační hnutí korunováno integrací

do společenské a politické struktury. Řečeno lapidárně: vesnice je začíná zajímat až v okamžiku, kdy dosáhnou – ať již limitované či všeobecné – volební právo a kdy hledají co nejširší okruh potenciálních voličů. (Když se hnutí „průkopníků socialismu“ mění v „normální“ politickou „partaj“.)

Při amsterodamském setkání jsme znamenali (znovu jsme si ověřili) skutečnost, která snad stojí za zmínku. V České republice se v několika uplynulých letech někam ztratila značná část historiků sociálního hnutí – o „socialistickém“ už ani nemluví. Dozráli k poznatku, že tato problematika není důstojná skutečného vědce. V této oblasti jsme už zřejmě předčili velkou část světové historické obce, která problematiku sociálního a socialistického hnutí stále považuje za velmi důležitou a dokonce atraktivní.

Bibliografie

Následující bibliografický přehled byl sestaven na základě českých časopisů, jejichž seznam je uveden níže. Excerpovány byly ročníky 1990–1993. Přehled zahrnuje nejen články a studie publikované v historických časopisech, ale také v časopisech z příbuzných vědních oborů, přírodně v dalších, svým zaměřením nikoli vědeckých periodikách. Práce z příbuzných vědních oborů a články obecně publicistické byly podrobeny určitému výběru; podobně nejsou do tohoto přehledu zahrnuty případy, kdy byly časopisecky (např. v Listech) uveřejňovány jednotlivé části obsáhlejších prací, které později vyšly knižně a byly již uvedeny v bibliografických soupisech v předešlých číslech Soudobých dějin.

Předkládaná bibliografie je prvním tištěným výstupem z počítačové báze dat pod systémem CDS/ISIS. Z důvodu rozsahu není důsledně dodržována norma pro bibliografické zpracování.

Pro první číslo Soudobých dějin roku 1995 připravuje redakce – jako poslední ze série retrospektivních bibliografických přehledů – bibliografii tematicky sledovaných časopiseckých prací slovanské jazykové oblasti z let 1990–1993.

Bibliografii zpracovali Oldřich Tůma a Věra Břeňová ve spolupráci s Magdou Jandovou, Bohdanem Ramešem a Martinem Vaňáčem.

Schéma:

I. Historiografie

- I.A Obecné problémy historiografie
- I.B Archívy, vědecké společnosti, organizace vědecké práce
- I.C Bibliografie
- I.D Encyklopedická literatura, slovníky, příručky

II. Společenské vědy, publicistika

- II.A Ekonomie
- II.B Filozofie, politologie, publicistika
- II.C Sociologie, demografie

III. Prameny

- III.A Projevy, stati
- III.B Dokumenty, fotografie
- III.C Memoáry, deníky, svědectví
- III.D Rozhovory

IV. Chronologická část

- IV.A 1918–1939
- IV.B 1939–1945
- IV.C 1945–1948
- IV.D 1948–1967
- IV.E 1968–1969
- IV.F 1970–1989
- IV.G 1990–1993
- IV.H Více období
(mimo tituly uvedené pod V.A–G)

V. Tematická část

V.A	Střední a východní Evropa	V.D	Česko/československo – německé vztahy
V.B	Československé a české vztahy se zahraničím (mimo tituly uvedené pod V.C a D)	V.E	Židé v Československu
V.C	Slovensko, česko-slovenské vztahy	V.F	Osobnosti, biografie
		V.G	Kultura, umění, literatura

Seznam excerpovaných časopisů a použitých zkratk

AČ	Archivní časopis
AUC-HUCP	Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis
ČČH	Český časopis historický
ČL	Český lid
ČMM	Časopis Matice moravské
ČNM	Časopis Národního muzea. Řada historická
DaS	Dějiny a současnost
HO	Historický obzor
HV	Historie a vojenství
Jihoč.sb.hist.	Jihočeský sborník historický
Již.Morava	Jižní Morava Listy
Min.Záp.kr.	Minulostí Západočeského kraje
PHS	Právně historické studie
Praž.sb.hist.	Pražský sborník historický
SAP	Sborník archivních prací
Sb.hist.	Sborník historický
Sb.k děj.19.a 20.st.	Sborník k dějinám 19. a 20. století
Sb.prací FF	Sborník prací filosofické fakulty Brněnské univerzity
SE	Střední Evropa
Sev.Morava	Severní Morava
Slez.sb.	Slezský sborník
Slov.př.	Slovanský přehled
Soc.č.	Sociologický časopis
Středoč.sb.hist.	Středočeský sborník historický Svědectví
Vlast.sb.Vysočiny	Vlastivědný sborník Vysočiny
Vlast.věst.mor.	Vlastivědný věstník moravský
Východoč.sb.hist.	Východočeský sborník historický

I. HISTORIOGRAFIE

I.A Obecné problémy historiografie

- BENEŠ, Zdeněk #1
Zdeněk Kalista : Pokus o duchovní portrét / Zdeněk Beneš. – HO, 3, 9 (1992), s. 270-272.
- BOUČEK, Jaroslav #2
Jan Slavík / Jaroslav Bouček. – HV, 40, 4 (1991), s. 119-140.
- BOUČEK, Jaroslav #3
Jan Slavík – český historik ruské revoluce / Jaroslav Bouček. – HO, 3, 11 (1992), s. 320-324.
- ČERNOUŠEK, Michal #4
Potřeba psychohistorie / Michal Černoušek. – ČČH, 88, 5 (1990), s. 705-722.
- ČERNÝ, Bohumil #5
+ Jiří Doležal (18.10.1925 – 4.1.1991) / Bohumil Černý. – ČČH, 89, 3 (1991), s. 472-473.
- ČORNEJ, Petr #6
Světla a stíny jednoho života : Josef Macek 8.4.1922 – 10.12.1991 / Petr Čornej. – DaS, 14, 2 (1992), s. 42-43.
- ČORNEJ, Petr #7
Za Karlem Kučerou (10.7.1932 – 5.2.1990) / Petr Čornej. – DaS, 12, 1 (1990), s. 64.
- HANZAL, Josef #8
Čeští historici před únorem 1948 / Josef Hanzal. – ČČH, 91, 2 (1993), s. 268-285.
- HANZAL, Josef #9
Josef Pekař a jeho odkaz : Ke 120. výročí narození / Josef Hanzal. – ČČH, 88, 3 (1990), s. 317-341.
- HORSKÝ, Jan #10
Max Weber a české dějepisectví / Jan Horský. – DaS, 14, 3 (1992), s. 2-5.
- HUBINGER, Václav – HOLÝ, Ladislav #11
Češství v diskusi, aneb jak se vidíme a jak nás vidí / Václav Hubinger, Ladislav Holý. – ČL, 79, 3 (1992), s. 255-270.
- JIRÁSEK, Zdeněk – MATĚJČEK, Jiří #12
K čemu hospodářské a sociální dějiny? : K diskusím o zaměření historiografie / Zdeněk Jirásek, Jiří Matějček. – Slez.sb., 88, 3 (1990), s. 222-232.
- KLÁPŠTĚ, Jan #13
Josef Pekař / Jan Klápště. – DaS, 12, 3 (1990), s. 14-19.
- KOŘALKA, Jiří #14
+ Pavel Křivský (12.11.1912 – 15.12.1989) / Jiří Kořalka. – ČČH, 88, 3 (1990), s. 443-445.
- KOŘALKA, Jiří – POKORNÝ, Jiří #15
Česká společnost 19. a 20. století a čeští historikové : Několik myšlenek k úvaze Dušana Třeštíka po 17. listopadu 1989 / Jiří Kořalka, Jiří Pokorný. – ČČH, 88, 4 (1990), s. 572-576. – Ad: České dějiny a čeští historikové po 17. listopadu / Dušan Třeštík // ČČH, 88, 1/2 (1990), s. 106-118.
- KUČERA, Martin #16
Zamyšlení nad 70. výročí vzniku ČSR v literatuře / Martin Kučera. – HV, 39, 4 (1990), s. 85-97.
- KVAČEK, Robert #17
+ Karel Kučera (10.7.1932 – 5.2.1990) / Robert Kvaček. – ČČH, 88, 6 (1990), s. 946-949.
- LICHNOVSKÝ, Milan #18
Orwellovský „newspeak“ v čs. vojenské historiografii : K V. dílu Vojenských dějin Československa / Milan Lichnovský. – HV, 40, 6 (1991), s. 130-150. – Ad: Vojenské dějiny Československa. Díl 5. 1945-1955. – Praha : Naše vojsko, 1989.
- MACEK, Josef #19
+ František Graus (14.12.1921 – 1.5.1989) / Josef Macek. – ČČH, 88, 1/2 (1990), s. 201-208.
- MACEK, Josef #20
Historická sémantika / Josef Macek. – ČČH, 89, 1 (1991), s. 1-30.
- MAREK, Jaroslav #21
Kontury soudobého myšlení o dějinách / Jaroslav Marek. – ČČH, 88, 1/2 (1990), s. 92-105.
- MAREK, Jaroslav #22
Kultura jako téma a problém dějepisectví / Jaroslav Marek. – ČČH, 90, 4 (1992), s. 491-506.
- MAREK, Jaroslav #23
Obec historiků v pěti desetiletích / Jaroslav Marek. – DaS, 15, 5 (1993), s. 2-4.
- MAREK, Jaroslav #24
Příspěvky k typologii historického textu / Jaroslav Marek. – ČČH, 91, 4 (1993), s. 531-544.
- MAREK, Jaroslav #25
Strážce času : In memoriam Františka Kutnara / Jaroslav Marek. – ČČH, 88, 3 (1990), s. 342-350.
- MEJDROVÁ, Hana – HÁJEK, Miloš #26
+ Milan Hübl (27.1.1927 – 28.10.1989) / Hana Mejdrová, Miloš Hájek. – ČČH, 88, 1/2 (1990), s. 210-212.

- MOULIS, Vladislav – SLÁDEK, Zdeněk #27
Opožděná úvaha nad dílem V.Krále / Vladislav Moulis, Zdeněk Sládek. – HV, 39, 3 (1990), s. 147-161.
- MYŠKA, Milan #28
Průmyslová revoluce z perspektivy historiografie 70. a 80. let / Milan Myška. – ČČH, 89, 4 (1991), s. 533-546.
- NECHVÁTAL, Martin #29
Novější československé dějiny v současné francouzské historiografii / Martin Nechvátal. – ČČH, 90, 2 (1992), s. 238-242.
- OLIVOVÁ, Věra #30
Manipulace s tradicí první republiky / Věra Olivová. – ČČH, 91, 3 (1993), s. 442-459.
- PLASCHKA, Richard Georg #31
Zrada, vzpoura a naše historické vědomí / Richard Georg Plaschka. – ČČH, 89, 5/6 (1991), s. 777-786.
- SKŘIVÁNEK, Milan #32
Historický fakt a výběr archiválií : Úvaha o problematice / Milan Skřivánek. – AČ, 40, 2 (1990), s. 65-81.
- SLÁDEK, Zdeněk #33
Jan Slavík a jeho dějiny ruské revoluce / Zdeněk Sládek. – Slov.př., 76, 2 (1990), s. 170-176.
- ŠMAHEL, František #34
+ Josef Macek (8.4.1922 – 10.12.1991) / František Šmahel. – ČČH, 90, 1 (1992), s. 143-146.
- ŠPĚT, Jiří #35
Kapitola z dějin Českého časopisu historického / Jiří Špět. – ČČH, 89, 5/6 (1991), s. 714-725.
- ŠTŮVÍČEK, Ivan #36
Heuristika v ediční praxi / Ivan Štůvčík. – AČ, 41, 4 (1991), s. 193-201.
- ŠTŮVÍČEK, Ivan #37
Publikování cizojazyčných textů v edicích k novým a nejnovějším dějinám / Ivan Štůvčík. – AČ, 40, 3 (1990), s. 129-141.
- ŠTŮVÍČEK, Ivan #38
Teorie a metodika vydávání novodobých historických pramenů v Československu / Ivan Štůvčík. – AČ, 40, 1 (1990), s. 13-21.
- TILLY, Charles #39
K čemu je dobrá historie města? / Charles Tilly. – Soc.č., 28, 4 (1992), s. 437-450.
- TŘEŠTÍK, Dušan #40
České dějiny a čeští historikové po 17. listopadu / Dušan Třeštík. – ČČH, 88, 1/2 (1990), s. 106-118.
- VÁLKA, Josef #41
Josef Macůrek a poválečná historiografie Moravy / Josef Válka. – ČMM, 110, 1 (1991), s. 5-17.
- VÁVRA, Jaroslav #42
Od I. k VI. sjezdu československých historiků : Příspěvek do diskuse na VI. sjezdu čs. historiků přednesený 10.2.1989 v sekci pro dějiny feudalismu / Jaroslav Vávra. – Slov.př., 76, 2 (1990), s. 140-143.
- I.B Archívy, vědecké společnosti, organizace vědecké práce*
- BABIČKA, Václav #43
Postavení archivnictví v systému státní správy / Václav Babička. – AČ, 40, 4 (1990), s. 193-199.
- BALCÁREK, Pavel #44
Výběr archiválií – klíčová otázka současného archivnictví / Pavel Balcárek. – AČ, 40, 3 (1990), s. 155-159.
- BENEŠ, Edvard #45
Poslání Vojenského historického ústavu / Edvard Beneš. – HV, 39, 1 (1990), s. 170-176.
- BITNER, Ivan #46
SLEZÁKOVÁ, Marie
Zpráva o stavu archivů v ČR / Ivan Bittner, Marie Slezáková. – AČ, 41, 1 (1991), s. 27-41.
- BRABEC, Jiří – NĚMCOVÁ, Eva #47
NYTLOVÁ, Jaroslava
Sbírky Památníku Tereziín / Jiří Brabec, Eva Němcová, Jaroslava Nytlová. – SAP, 42, 2 (1992), s. 411-427.
- ČEPELÁKOVÁ, Miluše #48
Novela zákona o archivnictví / Miluše Čepeláková. – AČ, 42, 4 (1992), s. 213-223.
- ČEPIČKA, Ladislav #49
Marginálie ke vzniku a vývoji vojenského muzea v Praze / Ladislav Čepička. – HV, 39, 3 (1990), s. 95-107.
- ERŠIL, Jaroslav – PÁNEK, Jaroslav #50
Historický ústav ČSAV, jeho publikace a ediční záměry / Jaroslav Eršil, Jaroslav Pánek. – AČ, 41, 2 (1991), s. 83-88.
- FEJLEK, Vojtěch #51
Osudy čs. vojenských archivů v letech 1939-1969. [1. – 2.] / Vojtěch Fejlek. – HV, 40, 2 (1991), s. 102-126 ; 40, 3 (1991), s. 109-132.
- HOCHSTEIGER, Tibor #52
S vědomím historické kontinuity, s vědomím souvislostí : Minulost a současnost v přestavbě

- Historického ústavu ČSA / Tibor Hochsteiger. – HV, 39, 5 (1990), s. 3-15.
- HOFFMANNOVÁ, Jaroslava #53
Kdo je kdo v českém archivnictví? / Jaroslava Hoffmannová. – AČ, 42, 3 (1992), s. 166-170. – Ad: Kdo je kdo 91/92 : Česká republika. Federální orgány ČSFR / Redakce Pavel Kosatík. – Díl 1. – 2. – Praha : Kdo je kdo, 1991. – 1298 s.
- JANOVSKÝ, Miroslav #54
Z historie knihovny Vojenského historického ústavu / Miroslav Janovský. – HV, 42, 2 (1993), s. 111-125.
- KUČERA, Karel #55
Historický spolek a Historický klub / Karel Kučera. – ČČH, 88, 1/2 (1990), s. 85-91.
- KUTÍLKOVÁ, Dagmar #56
Organizační vývoj Vojenského muzea v letech 1948–1968 / Dagmar Kutílková. – HV, 42, 4 (1993), s. 120-142.
- LEDVINKA, Václav #57
Vědecká archivní rada 1991–1992 : Bilance činnosti do přijetí novely zákona o archivnictví / Václav Ledvinka. – AČ, 42, 2 (1992), s. 92-95.
- MARŠÁL, Josef #58
Novela zákona o archivnictví / Josef Maršál. – AČ, 41, 4 (1991), s. 209-211.
- MARŠÁL, Josef #59
Obnovená archivní správa v roce 1990 / Josef Maršál. – AČ, 40, 4 (1990), s. 200-207.
- MARŠÁL, Josef #60
Třicet pět let jednotného archivnictví a co dál? / Josef Maršál. – AČ, 40, 1 (1990), s. 1–4.
- NECHVÁTAL, Martin #61
Co nabízejí pařížské archivy a knihovny zájemcům o novější československé dějiny / Martin Nechvátal. – Sb.k děj.19.a 20.st., 13, (1993), s. 357-362.
- PEŠEK, Jiří #62
Ohlédnutí Oldřicha Sládka / Jiří Pešek. – AČ, 43, 4 (1993), s. 230-234. – Ad: Ohlédnutí / Oldřich Sládek // AČ, 43, 1 (1993), s. 1-22.
- RŮŽIČKA, Jindřich #63
Místní samospráva a archivy : Z dějin archivního myšlení v Čechách / Jindřich Růžička. – AČ, 41, 3 (1991), s. 129-139.
- SANDER, Rudolf #64
Vojenský historický archiv v letech šedesátých / Rudolf Sander. – HV, 40, 5 (1991), s. 78-101.
- SCHEINFELDSKÁ VÝZVA #65
Scheinfeldská výzva. – Listy, 22, 4 (1992), s. 110-112.
- SEDLÁŘ, Miloš #66
Nástin historie Vojenského ústavu vědeckého 1919–1949 / Miloš Sedlář. – HV, 41, 2 (1992), s. 47-77.
- SEKYROVÁ, Milada #67
Příspěvek k organizaci a přínosu československo-rakouské archivní a spisové rozluky / Milada Sekyrová. – AČ, 40, 1 (1990), s. 5-13.
- SKŘIVÁNEK, Milan #68
K pořádání písemností okresních výborů KSČ / Milan Skřivánek. – AČ, 42, 2 (1992), s. 84-91.
- SLÁDEK, Oldřich #69
Ohlédnutí / Oldřich Sládek. – AČ, 43, 1 (1993), s. 1-22.
- ŠPIRITOVÁ, Alexandra #70
Písemnosti bývalého dopravního archivu v Praze / Alexandra Špiritová. – SAP, 40, 2 (1990), s. 379-383.
- ŠTARHA, Ivan #71
Archiv zemského národního výboru v Brně / Ivan Štarha. – AČ, 43, 2 (1993), s. 81-88.
- ŠTARHA, Ivan #72
Zamčená historie / Ivan Štarha. – AČ, 41, 3 (1991), s. 139-144.
- ŠTŮVÍČEK, Ivan #73
Československé vojenské archivnictví a archivní zákon / Ivan Štůvíček. – HV, 41, 1 (1992), s. 103-111.
- ŠTŮVÍČEK, Ivan #74
Vojenský historický archiv – tradice, současnost a perspektivy / Ivan Štůvíček. – AČ, 41, 2 (1991), s. 65-74.
- ŠUBRTOVÁ, Alena #75
Osobní fond Antonín Hajn / Alena Šubrtová. – SAP, 41, 1 (1991), s. 151-169.
- TICHÝ, Jan #76
Okresní archiv v Pardubicích 1960–1991 / Jan Tichý. – Východoč.sb.hist., 2, (1992), s. 235-238.
- VACEK, Jiří #77
Knihy a knihovny, archivy a muzea ruské emigrace v Praze / Jiří Vacek. – Slov.př., 79, 1 (1993), s. 63-74.
- VOKÁL, Karel #78
Činnost a vývoj Vojenského muzea v letech 1945–1948 / Karel Vokál. – HV, 40, 4 (1991), s. 78-94.

VRBATA, Jaroslav #79
Několik poznámek k Ohlédnutí / Jaroslav Vrba-
ta. – AČ, 43, 4 (1993), s. 234-236. – Ad: Ohléd-
nutí / Oldřich Sládek // AČ, 43, 1 (1993), s. 1-22.

ZÁLOHA, Jiří #80
O osudech jednoho archívu. [1. – 2.] 1. Schwar-
zenberský ústřední archív ; 2. Zemědělsko-les-
nický archív / Jiří Záloha. – AČ, 43, 3 (1993),
s. 138-144 ; 43, 4 (1993), s. 208-212.

I.C Bibliografie

RŮŽEK, Vladimír #81
Sborník archivních prací 1981–1990 : Bibliog-
rafický rejstřík / Sestavil Vladimír Růžek. –
SAP, 41, 2 (1991), s. 537-559.

SVATOŠOVÁ, Hana #82
Výběrový soupis pragensíř za léta 1987–1988 (s
dotatky za léta 1985–1986) / Hana Svatošová. –
Praž.sb.hist., 23, (1990), s. 147-194.

SVATOŠOVÁ, Hana #83
Výběrový soupis pragensíř za léta 1989–1990 (s
dotatky za léta 1986–1988) / Hana Svatošová. –
Praž.sb.hist., 25, (1992), s. 192-236.

VÝBĚROVÁ BIBLIOGRAFIE #84
Výběrová bibliografie československé historické
samizdatové literatury za léta 1978–1987 / Sesta-
veno podle bibliografického soupisu : Bohumil
Černý. – Kurzanzeigen. – Bohemia, 29, 2 (1988).
– ČČH, 88, 1/2 (1990), s. 198-200.

II. SPOLEČENSKÉ VĚDY, PUBLICISTIKA

II.A Ekonomie

BEINHAUEROVÁ, Anna #85
Poznámky k procesu transformace ekonomiky
ČSFR a trh práce (1989–1992) / Anna Beinhaue-
rová. – Slez.sb., 91, 3 (1993), s. 199-207.

MATĚJŮ, Petr #86
Determinanty ekonomického úspěchu v první fá-
zi postkomunistické transformace : Česká repub-
lika 1989–1992 / Petr Matějů. – Soc.č., 29, 3
(1993), s. 341-366.

PAVELČÍKOVÁ, Nina #87
Otázka nacionalizace průmyslu v české a zahra-
niční literatuře / Nina Pavelčíková. – Slez.sb.,
91, 1/2 (1993), s. 69-80.

II.B Filozofie, politologie, publicistika

BROKAL, Lubomír #88
Nacionalismus jako nezamýšlený důsledek de-
mokratizace společnosti? : O nacionalismu a ta-
ké o posttotalitním manýřismu : Polemika / Lu-
bomír Brokl. – Soc.č., 28, 1 (1992), s. 49-57.

BROKAL, Lubomír #89
Problémy přechodu k pluralitní demokracii / Lu-
bomír Brokl. – Soc.č., 26, 4 (1990), s. 249-261.

GRUŠA, Jiří #90
Co je střední Evropa? / Jiří Gruša. – SE, 8, 25
(1992), s. 34-40.

HARTMANNOVÁ, Eva #91
Národ, nacionalismus, vlastenectví : hledání spo-
lečenské identity / Eva Hartmannová. – Svědec-
tví, 25, 93 (1992), s. 26-37.

HEJDÁNEK, Ladislav #92
Variace a reflexe na témata vězeňských dopisů
Václava Havla / Ladislav Hejdánek. – Listy, 20,
6 (1990), s. 6-19.

IRMANOVÁ, Eva #93
Úvahy nad systémem moci : Z myšlenek knihy
Eleméra Hankisse Východoevropské alternativy /
Eva Irmanová. – Slov.př., 77, 2 (1991), s. 148-
156. – Ad: East European Alternatives / Elemér
Hankiss. – Oxford : Clarendon Press, 1990. – 14,
319 s.

KELLER, Jan #94
Nacionalismus jako nezamýšlený důsledek de-
mokratizace společnosti / Jan Keller. – Soc.č.,
28, 1 (1992), s. 38-48.

KROUTVOR, Josef #95
Střední Evropa : Torzo omílané historií / Josef
Krouťvor. – Svědectví, 23, 89/90 (1990), s. 261-284.

LOEWENSTEIN, Bedřich #96
Úvahy o nacionalismu a revolucích / Bedřich
Loewenstein. – Listy, 20, 3 (1990), s. 38-55.

MAREK, Jaroslav #97
Jan Patočka o dějinách a dějepiscectví / Jaroslav
Marek. – ČČH, 89, 2 (1991), s. 198-218.

MED, Jaroslav #98
Integrální nacionalismus Viktora Dyka / Jaroslav
Med. – DaS, 13, 3 (1991), s. 32-35.

MLYNÁŘ, Zdeněk – TIGRID, Pavel #99
Nad rozbitým dzbánem jedné politiky / Zdeněk
Mlynář, Pavel Tigrid. – Svědectví, 23, 89/90
(1990), s. 333-355.

MUSIL, Jiří – LINHART, Jiří #100
Naše mravní krize a politický pluralismus / Jiří
Musil, Jiří Linhart. – Soc.č., 26, 4 (1990), s. 303-312.

- OTAVA, Jan – TIGRID, Pavel #101
Zpráva o stavu střední Evropy (1989/1990) / Jan Otava, Pavel Tigrid. – Svědectví, 23, 89/90 (1990), s. 227-260.
- PEROUTKA, Ferdinand #102
Byl Beneš viněn? / Ferdinand Peroutka. – HO, 1, 1 (1990), s. 2-5.
- PITHART, Petr #103
Intelektuálové v politice : dvojí disent kdysi, dvojí zklamání dnes : Mezi svědectvím a reflexí / Petr Pithart. – Listy, 23, 5 (1993), s. 11-16.
- PITHART, Petr #104
Šetřme své dějiny / Petr Pithart. – Svědectví, 23, 89/90 (1990), s. 300-314.
- PŘÍHODA, Petr #105
Dětské etudy o nás i o světě za humny / Petr Příhoda. – Svědectví, 23, 89/90 (1990), s. 285-299.
- TIGRID, Pavel #106
V jaké době to, holoubkové, vlastně žijeme? / Pavel Tigrid. – Svědectví, 23, 91 (1990), s. 5-25.
- URBAN, Jan #107
Bezmocnost mocných / Jan Urban. – Listy, 23, 5 (1993), s. 3-10.
- II.C Sociologie, demografie*
- ALAN, Josef #108
Generační zázemí našeho společenského vývoje / Josef Alan. – Soc.č., 26, 4 (1990), s. 321-325.
- BESKIDOVÁ, Lydia – TUČEK, Milan #109
Sociální diferenciaci v materiální situaci obyvatel Polska a Československa / Lydia Beskidová, Milan Tuček. – Soc.č., 26, 1/2 (1990), s. 91-109.
- BOGUSZAK, Marek #110
Socioprofesionální mobilita v Československu : Srovnání s vyspělými zeměmi a vývoj / Marek Boguszak. – Soc.č., 27, 3 (1991), s. 255-275.
- BOGUSZAK, Marek – #111
GABAL, Ivan – MATĚJŮ, Petr
Ke koncepcím vývoje sociální struktury v ČSSR : Příspěvek k sebereflexi československé sociologie / Marek Boguszak, Ivan Gabal, Petr Matějů. – Soc.č., 26, 3 (1990), s. 168-186.
- ČAŇOVÁ, Eliška #112
15 let historické demografie v archivních výzkumech / Eliška Čaňová. – AČ, 40, 4 (1990), s. 218-222.
- FROLEC, Václav #113
Historické vědomí obyvatel Moravy a Slezska ve světle etnograficko-sociologického výzkumu v první čtvrtině roku 1990 a v historické retrospektivě / Václav Frolec. – Vlast.věst.mor., 42, 3 (1990), s. 358-385.
- HORSKÁ, Pavla #114
Česká historická demografie / Pavla Horská. – ČČH, 89, 4 (1991), s. 519-532.
- ILLNER, Michal #115
K sociologickým otázkám místní samosprávy / Michal Illner. – Soc.č., 28, 4 (1992), s. 480-492.
- KABELE, Jiří #116
Československo na cestě od kapitalismu ke kapitalismu / Jiří Kabele. – Soc.č., 28, 1 (1992), s. 4-21.
- MACHONIN, Pavel #117
Poznatkové, teoretické a metodologické předpoklady výzkumu transformace sociální struktury československé společnosti / Pavel Machonin. – Soc.č., 27, 3 (1991), s. 299-318.
- MACHONIN, Pavel – #118
PETRUSEK, Miloslav
Ještě jednou ke koncepcím vývoje sociální struktury v Československu / Pavel Machonin, Miloslav Petrussek. – Soc.č., 27, 1 (1991), s. 90-96.
- MALÁ, Eva #119
Kulturní sdružení občanů německé národnosti v názorech Čechů, Slováků a Němců v roce 1987 / Eva Malá. – Slez.sb., 91, 3 (1993), s. 190-198.
- MAUR, Eduard #120
Historie – demografie – historická demografie / Eduard Maur. – HO, 3, 9 (1992), s. 261-265.
- MOKRZYCKI, Edmund #121
Dědictví reálného socialismu a západní demokracie : Sociologická skica / Edmund Mokrzycki. – Soc.č., 27, 6 (1991), s. 751-757.
- SOKOLOVÁ, Gabriela #122
K jazykové situaci dvou národnostně smíšených regionů ČR : Pokus o sociolingvistickou charakteristiku / Gabriela Sokolová. – Slez.sb., 91, 1/2 (1993), s. 89-98.
- SRB, Vladimír #123
Česko-slovenské sňatky a reprodukce česko-slovenských manželství 1980-1989 / Vladimír Srb. – ČL, 78, 2 (1991), s. 89-92.
- SRB, Vladimír #124
Národnost obyvatelstva České republiky podle školního vzdělání v roce 1991 / Vladimír Srb. – Slez.sb., 91, 3 (1993), s. 208-215.
- SRB, Vladimír #125
Národnost obyvatelstva v Československu 3.3.1991 a poválečné trendy národnostní asimilace / Vladimír Srb. – Slez.sb., 91, 1/2 (1993), s. 115-122.

- SRB, Vladimír #126
Národnostně smíšené sňatky v České socialistické republice 1985–1987 a národnostní asimilace 1950–1988 / Vladimír Srb. – ČL, 78, 1 (1991), s. 50–51.
- SRB, Vladimír #127
Předběžné výsledky sčítání lidu, domů a bytů v ČSFR 1991 / Vladimír Srb. – ČL, 79, 2 (1992), s. 171–173.
- STRMISKA, Zdeněk #128
Poznámky ke vztahu sociální struktury a politické kultury / Zdeněk Strmiska. – Soc.č., 27, 4 (1991), s. 397–424.
- SZELENYI, Ivan – TREIMAN, Donald J. #129
Rekapitulace sledu událostí okolo sociologického výzkumu „Sociální stratifikace ve východní Evropě po roce 1989“ / Ivan Szelenyi, Donald J. Treiman. – Soc.č., 29, 3 (1993), s. 427–432.
- SZELENYI, Ivan – TREIMAN, Donald J. #130
Vývoj sociální stratifikace a rekrutace elit ve východní Evropě po roce 1989 : Výzkumný projekt / Ivan Szelenyi, Donald J. Treiman. – Soc.č., 27, 3 (1991), s. 276–298.
- TUČEK, Milan #131
Sociální diferenciacie v profesní sféře ve vědomí československé populace / Milan Tuček. – Soc.č., 27, 4 (1991), s. 504–518.
- VEČERNÍK, Jiří #132
Úvod do studia chudoby v Československu / Jiří Večerník. – Soc.č., 27, 5 (1991), s. 577–602.
- ### III. PRAMENY
- III.A Projevy, stati*
- DIENSTBIER, Jiří #133
Nehledáme protivníky, nepřátele / Jiří Dienstbier. – Listy, 22, 1 (1992), s. 34–40.
- III.B Dokumenty, fotografie*
- BALÁŽ, Július #134
Dokumenty z maďarského vojenského archívu k událostem v Československu roku 1968 / Július Baláž. – HV, 42, 5 (1993), s. 142–162.
- BERAN, Rudolf #135
Obhajovací řeč Rudolfa Berana přednesená před Národním soudem 28. a 29. 3. 1947. [1.–3.] / Rudolf Beran. – SE, 7, 21 (1991), s. 100–130 ; 7, 22 (1992), s. 143–156 ; 7, 23 (1992), s. 147–172.
- BŘACHOVÁ, Věra #136
Dopis generála H. Píky prezidentu Gottwaldovi. [1. – 2.] / Věra Břachová. – HV, 41, 1 (1992), s. 112–139 ; 41, 2 (1992), s. 115–149.
- DEJMEK, Jindřich #137
Nový dokument k dějinám Mnichova 1938 : Krotův výklad z 16. září 1938 / Jindřich Dejmeck. – HV, 40, 5 (1991), s. 116–136.
- DOKUMENTE ZUR AUSTREIBUNG #138
Dokumente zur Austreibung der Sudetendeutschen. [1. – 3.]. Dokumenty k deportaci sudetských Němců / Úvod a zpracování Wilhelm Turnwald. – Hrsg. Arbeitsgemeinschaft zur Wahrung sudetendeutscher Interessen. – München : Aufstieg-Verl., 1951. – SE, 6, 14 (1990), s. 27–42 ; 6, 15 (1990), s. 69–83 ; 6, 16 (1990), s. 98–109.
- DOPISY L. BŘEŽNĚVA A. DUBČEKOVÍ #139
Dopisy L. Brežněva A. Dubčekovi v roce 1968. – Příl. Protokol o rozhovorech delegací SSSR a ČSSR. – HV, 40, 1 (1991), s. 141–166.
- DOUŠA, Jaroslav #140
Plakáty, nápisy a fotografie v Plzni od 21. listopadu 1989 do 3. ledna 1990 / Jaroslav Douša. – Min. Záp. kr., 27, (1991), s. 171–236.
- FROLÍK, Jan #141
Pasti na lustrační pouti / Jan Frolík. – SE, 9, 33 (1993), s. 63–77.
- HANZAL, Josef #142
Poslední dopis Josefa Šusty / Josef Hanzal. – DaS, 13, 3 (1991), s. 51–54.
- CHURÝ, Slavko #143
Bulharskí vysokoškoláci v Brne v období ČSR a v Bratislave v letech 1939–1945 v zrkadle niektorých dokumentov slovenskej proveniencie / Slavko Churý. – Slov.př., 76, 4 (1990), s. 325–328.
- CHURÝ, Slavko #144
Dokumenty o Andrejovi Hlinkovi do roku 1918 v Štátnom oblastnom archíve v Bytči / Slavko Churý. – Slov.př., 77, 1 (1991), s. 56–61.
- CHURÝ, Slavko #145
Dokumenty slovenskej proveniencie o stykoch s Bulharskom v rokoch 1919–1945 / Slavko Churý. – Slov.př., 76, 6 (1990), s. 493–500.
- CHURÝ, Slavko #146
Niektoré dokumenty slovenskej proveniencie o československo-bulharských stykoch v rokoch 1945–1960 / Slavko Churý. – Slov.př., 77, 4 (1991), s. 323–328.

- CHURÝ, Slavko #147
Niektoré dokumenty slovenskej proveniencie o reemigrácii našich krajanov z balkánskych a iných krajín (1945–1947, 1949–1950) / Slavko Churý. – Slov.př., 79, 3/4 (1993), s. 338-341.
- JANÁČEK, František – #148
MICHÁLKOVÁ, Marie
Neznámé dokumenty z Benešovy cesty do Moskvy v roce 1943 / František Janáček, Marie Michálková. – HV, 41, 5 (1992), s. 145-167.
- KUKÁNOVÁ, Zlataše #149
Seznam žen popravených z rozhodnutí stanného soudu v Praze ve dnech 30. května až 3. července 1942 / Zlataše Kukánová. – Praž.sb.hist., 23, (1990), s. 72-87.
- MOULIS, Vladislav #150
Dva málo známé dokumenty. 1. Československým spisovatelům : Dopis 88 moskevských spisovatelů z 23.8.1968 ; 2. Informace o událostech z přelomu března a dubna 1969. Sest. ze 3 zdrojů 3.4.1969 / Vladislav Moulis. – Slov.př., 76, 6 (1990), s. 485-487.
- N.N. #151
Pozadí odsunu / N.N. – SE, 6, 17 (1990), s. 56-81.
- NĚMEČEK, Jan #152
Libuše volá Londýn I. : Radiodepeše vyměněné mezi vysílačkou Libuší a Londýnem 9.1. – 15.4. 1942 / Jan Němeček. – Východoč.sb.hist., 3, (1993), s. 299-351.
- NĚMEČEK, Jan #153
Zpráva špkt. Jana Krčka o československém legionu v Polsku / Jan Němeček. – HV, 42, 2 (1993), s. 134-162.
- PECKA, Emanuel #154
Dopis Edvarda Beneše I.A. Bláhovi / Emanuel Pecka. – Soc.č., 27, 4 (1991), s. 536-538.
- PROHLÁŠENÍ VLÁDY MAĎARSKÉ #155
Prohlášení vlády Maďarské republiky k výstavbě a provozování soustavy vodních děl Gabčíkovo-Nagymaros na základě smlouvy mezi Maďarskou lidovou republikou a Československou socialistickou republikou a k ukončení platnosti této smlouvy podepsané v Budapešti dne 16.zář 1977. – SE, 8, 25 (1992), s. 149-171.
- RYCHLÍK, Jan #156
Memorandum britského Královského institutu mezinárodních vztahů o transferu národnostních menšin z r. 1940 / Jan Rychlík. – ČCH, 91, 4 (1993), s. 612-631.
- SMLOUVA MEZI ČSFR A RF #157
Smlouva mezi Českou a Slovenskou Federativní Republikou a Ruskou federací o přátelských vztazích a spolupráci. – SE, 7, 23 (1992), s. 3-10.
- STREIBL, Max #158
Stanovisko vlády svobodného státu Bavorsko k československo-německé smlouvě : Projev bavorského ministerského předsedy dr.h.c. Maxe Streibla ve Spolkové radě dne 26.6.1992 / Max Streibl. – SE, 8, 25 (1992), s. 94-96.
- ŠŤOVÍČEK, Ivan #159
Diplomatické pozadí uznání polské lublinské vlády : Dokumenty / Ivan Šťovíček. – SAP, 43, 1 (1993), s. 3-58.
- TEJCHMANOVÁ, Světlana #160
Dokument o ukrajinské emigraci v meziválečném Československu / Světlana Tejchmanová. – Slov.př., 78, 2 (1992), s. 184-195.
- VALIŠ, Zdeněk #161
Jan Kratochvíl : První dny karpatsko-dukelské operace : Dokumenty / Zdeněk Vališ. – HV, 39, 2 (1990), s. 105-127.
- VALIŠ, Zdeněk #162
Neznámé dokumenty z Benešovy cesty do Moskvy v roce 1943 / Zdeněk Vališ. – HV, 42, 5 (1993), s. 163-168.
- VÝTAH Z PROTOKOLU #163
Výtah z protokolu : Zápis z jednání ÚV Svazu čs. spisovatelů z 18.4.1968 o znovuvydávání Tváře / přípr.a pozn.opatřil Jan Nedvěd. – SE, 8, 28 (1993), s. 109-116.
- Z DISKUSE #164
Z diskuse poslanců k tzv. lustračnímu zákonu na 17. společné schůzi SL a SN v říjnu 1991. – Listy, 21, 6 (1991), s. 36-52.
- ZPRÁVA O 17. LISTOPADU #165
Zpráva o 17. listopadu : Projev poslance SL Jiřího Rumla, ... přednesený na 14. společné schůzi SL a SN dne 22.3.1991 / Jiří Ruml. – Listy, 21, 3 (1991), s. 14-18.

III.C Memoáry, deníky, svědectví

- BINAR, Ivan #166
Případ Syna pluku / Ivan Binar. – Listy, 20, 6 (1990), s. 62-75.
- BUBENÍČKOVÁ – #167
KUTHANOVÁ, Milena
Vybledlá fotografie / Milena Bubeníčková – Kuthanová. – SE, 7, 22 (1992), s. 66-76.

- GRŇA, Josef #168
Nezveřejněná část pamětí prof.dr.Josefa Grni / Josef Grňa ; K otištění připravili Václav Peša, Zdeněk Štěpánek. – ČMM, 111, 2 (1992), s. 315-324. – Ad: Sedm roků na domácí půdě / Josef Grňa. – [bez 4.kap.] – Brno : Blok, 1968.
- HIRŠAL, Josef – #169
GRÖGEROVÁ, Bohumila
Let let / Josef Hiršal, Bohumila Grögerová. – SE, 8, 27 (1993), s. 147-170.
- JANDEROVÁ, Drahoslava #170
Rodiče a děti : Kronika. [1. – 2.] / Drahoslava Janderová. – Listy, 20, 2 (1990), s. 12-22 ; 21, 1 (1991), s. 29-37.
- LANG, Miroslav #171
Poznámky ke scénáři filmu, který snad jednou bude natočen : Z deníku televizního kameramana 21. – 26. srpna 1968 / Miroslav Lang. – Svědectví, 23, 89/90 (1990), s. 173-188.
- LUŽA, Radomír – NĚMEČEK, Jaroslav #172
Vzpomínky Arnošta Heidricha na odboj / Radomír Luža, Jaroslav Němeček. – HV, 42, 3 (1993), s. 151-161.
- MUNK, František #173
S Benešem v Chicagu / František Munk. – SE, 9, 30 (1993), s. 103-106.
- PAULUSOVÁ, Jaroslava #174
Totálně nasazení : Vzpomínky z regionu Dužejovska / Jaroslava Paulusová. – Vlast.sb. Vysočiny : odd.věd.spol., 8, (1992), s. 287-298.
- SVOBODA, Ludvík #175
Oranky / Ludvík Svoboda. – 4.kap. II.dílu vzpomínek L.Svobody Cestami života. – HV, 39, 3 (1990), s. 108-131.
- TICHÝ, Oldřich #176
Z pamětí zpravodajce : Poznámky k činnosti 2. oddělení a ke knize gen. Frant. Moravce. [1. – 2.] / Oldřich Tichý ; K tisku připravil a úvod napsal Jaroslav Valenta. – HV, 39, 4 (1990), s. 119-131 ; 40, 1 (1991), s. 122-140. – Ad: Špión, jemuž nevěřili / František Moravec. – Toronto : Sixty-Eight Publ., 1977. – 204 s.
- VESELÝ – ŠTAINER, Karel #177
Nic jsme nedostali zadarmo : Ze vzpomínek na okupaci / Karel Veselý – Štainer ; editor Zdeněk Jelínek. – HV, 41, 2 (1992), s. 78-114.
- III.D Rozhovory**
- BARTOŠEK, Karel #178
Rozhovor s Karlem Peckou : Z rukopisu knihy Český vězeň, do níž K.Bartošek zařadil rozhovory s politickými vězni... / Karel Bartošek. – Listy, 22, 6 (1992), s. 53-64.
- MICHNIK, Adam – HAVEL, Václav #179
Naše podivná epocha / Adam Michnik, Václav Havel ; Z obsáhlejšího rozhovoru... vybrali a přeložili Ewa Glowacka, Čestmír Klos. – Listy, 22, 3 (1992), s. 37-52.
- MICHNIK, Adam – HAVEL, Václav #180
Pravda je podstatnější než úspěch / Z rozhovoru Adam Michnik, Václav Havel. – Listy, 23, 5 (1993), s. 17-24.
- NEDVĚD, Jan #181
Rozhovor s Janem Nedvědem o Tváři. [1. – 2.] / Jan Nedvěd ; Připravili Zbyněk Hejda, Andrej Stankovič. – SE, 8, 29 (1993), s. 133-145 ; 9, 30 (1993), s. 92-102.
- IV. CHRONOLOGICKÁ ČÁST**
- IVA 1918–1939**
- ANGER, Jan #182
K postavení armády v pluralitním politickém systému předválečného Československa / Jan Anger. – HV, 39, 1 (1990), s. 84-106.
- ANGER, Jan #183
Na směr hlavního úderu : Obrana západních a jihozápadních Čech v září 1938 / Jan Anger. – HV, 40, 6 (1991), s. 26-55.
- BAKALA, Jaroslav #184
Nad Peroutkovými názory na počátku republiky / Jaroslav Bakala. – Slez.sb., 90, 1 (1992), s. 45-49.
- BAKEŠOVÁ, Ivana #185
Československé zbrojní dodávky do Číny v době mezi dvěma světovými válkami / Ivana Bakešová. – HV, 41, 4 (1992), s. 20-39.
- BARTLOVÁ, Alena #186
Boj o autonómii Slovenska v rokoch 1918–1938 / Alena Bartlová. – Sb.k.děj.19.a 20.st., 13, (1993), s. 207-223.
- BARTOSZOVÁ, Pavlína #187
Vysazování horníků v čs. uhelných revírech na střídkavou dovolenou (1932–1937) / Pavlína Bartoszová. – Slez.sb., 88, 1 (1990), s. 55-62.
- BRANDES, Detlef #188
Opožděná česká alternativa k „mnichovskému diktátu“ / Detlef Brandes. – DaS, 15, 2 (1993), s. 29-36.

- BROKLOVÁ, Eva** #189
Češi a Slováci 1918–1938 / Eva Broklová. – Soc.č., 29, 1 (1993), s. 25-42.
- BŘACH, Radko** #190
Benešova návštěva ve Varšavě 19.-23. dubna 1925 / Radko Břach. – Slov.př., 77, 2 (1991), s. 109-123.
- BŘACH, Radko** #191
E. Beneš a Malá dohoda na jaře 1925 / Radko Břach. – Sb.k děj.19.a 20.st., 13, (1993), s. 149-178.
- BŘACH, Radko** #192
Ženevský protokol o pokojném vyřizování mezinárodních sporů z roku 1924 / Radko Břach. – HV, 41, 6 (1992), s. 30-47.
- BYSTRICKÝ, Valerián** #193
Otázka garancie hraníc Československa po mnichovskej konferencii / Valerián Bystrický. – Slov.př., 76, 2 (1990), s. 115-125.
- ČERNÁ, Milena** #194
Epizoda z politického života Roberta Fliedera / Milena Černá. – Sb.k děj.19.a 20.st., 12, (1991), s. 149-166.
- DEJMEK, Jindřich** #195
Československo a Německo v polovině dvacátých let : Kroftovo vyslanecké působení v Berlíně / Jindřich Dejmek. – HV, 42, 3 (1993), s. 79-109.
- DEJMEK, Jindřich** #196
Počátky diplomatických vztahů mezi Československem a Vatikánem (1920–1921) : Kroftova vyslanecká mise v Římě / Jindřich Dejmek. – ČČH, 91, 2 (1993), s. 224-246.
- DEJMEK, Jindřich** #197
Šebova aféra / Jindřich Dejmek. – Slov.př., 79, 3/4 (1993), s. 253-265. – Ad: Rusko a Malá dohoda v politice světové / Jan Šeba. – Praha : Melantrich, 1936.
- DEYL, Zdeněk** #198
Sociální politika Československa ve druhé polovině třicátých let / Zdeněk Deyl. – Sb.k děj.19.a 20.st., 13, (1993), s. 249-271.
- ESSEN, Andrzej** #199
Základy mírového uspořádání Evropy po 1. světové válce a diplomacie dr. Beneše / Andrzej Essen. – SE, 8, 27 (1993), s. 16-18.
- FIALA, Jan** #200
Ještě dr. Edvard Beneš a Mnichov / Jan Fiala. – HV, 40, 4 (1991), s. 153-162.
- FIALA, Jan** #201
Mobilizace československé armády na podzim 1921 / Jan Fiala. – HV, 42, 2 (1993), s. 36-67.
- FILIP, Zdeněk** #202
Německý hospodářský svaz v ČSR v roce 1938 / Zdeněk Filip. – Slez.sb., 91, 1/2 (1993), s. 54-62.
- FORBELSKÝ, Josef** #203
Europe Centrale / Josef Forbelský. – SE, 9, 33 (1993), s. 115-119.
- FORBELSKÝ, Josef** #204
Masarykova „Nová Evropa“ / Josef Forbelský. – SE, 9, 30 (1993), s. 112-115. – Ad: Nová Evropa / Tomáš Garrigue Masaryk. – Praha : Gustav Dubský, 1920.
- FRANCEV, Vladimír** #205
Vývoj organizace útočné vozby československé armády 1918–1938 / Vladimír Francev. – HV, 40, 5 (1991), s. 13-42.
- GAJAN, Koloman** #206
Dr. Edvard Beneš a Mnichov / Koloman Gajan. – HV, 39, 6 (1990), s. 83-97.
- GAWRECKI, Dan** #207
Kolik bylo Poláků, Němců a Čechů na Těšínsku v r. 1930? / Dan Gawrecki. – Slez.sb., 89, 1 (1991), s. 39-44.
- GAWRECKI, Dan** #208
Macierz Szkolna w Czechosłowacji 1921–1939. [1. – 2.] / Dan Gawrecki. – Slez.sb., 90, 2 (1992), s. 81-94 ; 90, 3/4 (1992), s. 218-226.
- GAWRECKI, Dan** #209
Rakouské a československé Slezsko v politickém vývoji střední Evropy v letech 1848–1938 / Dan Gawrecki. – SE, 8, 27 (1993), s. 69-78.
- GEBHART, Jan** #210
KUKLÍK, Jan
Počátky Národního souručenství v roce 1939 / Jan Gebhart, Jan Kuklík. – ČČH, 91, 3 (1993), s. 417-441.
- GEBHART, Jan** #211
KUKLÍK, Jan
Pomnichovská krize a vznik Strany národní jednoty / Jan Gebhart, Jan Kuklík. – ČČH, 90, 3 (1992), s. 365-393.
- GERŠIC, Miroslav** #212
Připojení Valticka k ČSR a jeho ohlas v dolnorakouském dobovém tisku / Miroslav Geršic. – Již.Morava, 29, (1990), s. 252-255.
- GONĚC, Vladimír** #213
Ruská filosofická emigrace v Československu / Vladimír Goněc. – Slov.př., 79, 1 (1993), s. 38-44.
- GROBELNÝ, Andělín** #214
Těšínsko a hospodářský potenciál sanačního Polska 1938–1939 : Názory polských politiků

- GRŇA, Josef #168
Nezveřejněná část pamětí prof.dr.Josefa Grni / Josef Grňa ; K otištění připravili Václav Peša, Zdeněk Štěpánek. – ČMM, 111, 2 (1992), s. 315-324. – Ad: Sedm roků na domácí půdě / Josef Grňa. – [bez 4.kap.] – Brno : Blok, 1968.
- HIRŠAL, Josef – #169
GRÖGEROVÁ, Bohumila
Let let / Josef Hiršal, Bohumila Grögerová. – SE, 8, 27 (1993), s. 147-170.
- JANDEROVÁ, Drahoslava #170
Rodiče a děti : Kronika. [1. – 2.] / Drahoslava Janderová. – Listy, 20, 2 (1990), s. 12-22 ; 21, 1 (1991), s. 29-37.
- LANG, Miroslav #171
Poznámky ke scénáři filmu, který snad jednou bude natočen : Z deníku televizního kameramana 21. – 26. srpna 1968 / Miroslav Lang. – Svědectví, 23, 89/90 (1990), s. 173-188.
- LUŽA, Radomír – NĚMEČEK, Jaroslav #172
Vzpomínky Arnošta Heidricha na odboj / Radomír Luža, Jaroslav Němeček. – HV, 42, 3 (1993), s. 151-161.
- MUNK, František #173
S Benešem v Chicagu / František Munk. – SE, 9, 30 (1993), s. 103-106.
- PAULUSOVÁ, Jaroslava #174
Totálně nasazení : Vzpomínky z regionu Dužejovska / Jaroslava Paulusová. – Vlast.sb.Vyšochiny : odd.věd.spol., 8, (1992), s. 287-298.
- SVOBODA, Ludvík #175
Oranky / Ludvík Svoboda. – 4.kap. II.dílu vzpomínek L.Svobody Cestami života. – HV, 39, 3 (1990), s. 108-131.
- TICHÝ, Oldřich #176
Z pamětí zpravodajce : Poznámky k činnosti 2. oddělení a ke knize gen. Frant. Moravce. [1. – 2.] / Oldřich Tichý ; K tisku připravil a úvod napsal Jaroslav Valenta. – HV, 39, 4 (1990), s. 119-131 ; 40, 1 (1991), s. 122-140. – Ad: Špión, jemuž nevěřili / František Moravec. – Toronto : Sixty-Eight Publ., 1977. – 204 s.
- VESELÝ – ŠTAINER, Karel #177
Nic jsme nedostali zadarmo : Ze vzpomínek na okupaci / Karel Veselý – Štainer ; editor Zdeněk Jelínek. – HV, 41, 2 (1992), s. 78-114.
- III.D Rozhovory**
- BARTOŠEK, Karel #178
Rozhovor s Karlem Peckou : Z rukopisu knihy Český vézeň, do níž K.Bartošek zařadil rozhovory s politickými vězni... / Karel Bartošek. – Listy, 22, 6 (1992), s. 53-64.
- MICHNIK, Adam – HAVEL, Václav #179
Naše podivná epocha / Adam Michnik, Václav Havel ; Z obsáhlejšího rozhovoru... vybrali a přeložili Ewa Glowacka, Čestmír Klos. – Listy, 22, 3 (1992), s. 37-52.
- MICHNIK, Adam – HAVEL, Václav #180
Pravda je podstatnější než úspěch / Z rozhovoru Adam Michnik, Václav Havel. – Listy, 23, 5 (1993), s. 17-24.
- NEDVĚD, Jan #181
Rozhovor s Janem Nedvědem o Tváři. [1. – 2.] / Jan Nedvěd ; Připravili Zbyněk Hejda, Andrej Stankovič. – SE, 8, 29 (1993), s. 133-145 ; 9, 30 (1993), s. 92-102.
- IV. CHRONOLOGICKÁ ČÁST**
- IVA 1918–1939*
- ANGER, Jan #182
K postavení armády v pluralitním politickém systému předválečného Československa / Jan Anger. – HV, 39, 1 (1990), s. 84-106.
- ANGER, Jan #183
Na směr hlavního úderu : Obrana západních a jihozápadních Čech v září 1938 / Jan Anger. – HV, 40, 6 (1991), s. 26-55.
- BAKALA, Jaroslav #184
Nad Peroutkovými názory na počátku republiky / Jaroslav Bakala. – Slez.sb., 90, 1 (1992), s. 45-49.
- BAKEŠOVÁ, Ivana #185
Československé zbrojní dodávky do Číny v době mezi dvěma světovými válkami / Ivana Bakešová. – HV, 41, 4 (1992), s. 20-39.
- BARTLOVÁ, Alena #186
Boj o autonomii Slovenska v letech 1918–1938 / Alena Bartlová. – Sb.k.děj.19.a 20.st., 13, (1993), s. 207-223.
- BARTOSZOVÁ, Pavlína #187
Vysazování horníků v čs. uhelných revírech na střídavou dovolenou (1932–1937) / Pavlína Bartoszová. – Slez.sb., 88, 1 (1990), s. 55-62.
- BRANDES, Detlef #188
Opožděná česká alternativa k „mnichovskému diktátu“ / Detlef Brandes. – DaS, 15, 2 (1993), s. 29-36.

- BROKLOVÁ, Eva #189
Češi a Slováci 1918–1938 / Eva Broklová. – Soc.č., 29, 1 (1993), s. 25-42.
- BŘACH, Radko #190
Benešova návštěva ve Varšavě 19.-23. dubna 1925 / Radko Břach. – Slov.př., 77, 2 (1991), s. 109-123.
- BŘACH, Radko #191
E. Beneš a Malá dohoda na jaře 1925 / Radko Břach. – Sb.k děj.19.a 20.st., 13, (1993), s. 149-178.
- BŘACH, Radko #192
Ženevský protokol o pokojném vyřizování mezinárodních sporů z roku 1924 / Radko Břach. – HV, 41, 6 (1992), s. 30-47.
- BYSTRICKÝ, Valerián #193
Otázka garancie hranic Československa po mnichovské konferenci / Valerián Bystrický. – Slov.př., 76, 2 (1990), s. 115-125.
- ČERNÁ, Milena #194
Epizoda z politického života Roberta Fliedera / Milena Černá. – Sb.k děj.19.a 20.st., 12, (1991), s. 149-166.
- DEJMEK, Jindřich #195
Československo a Německo v polovině dvacátých let : Kroftovo vyslanecké působení v Berlíně / Jindřich Dejmek. – HV, 42, 3 (1993), s. 79-109.
- DEJMEK, Jindřich #196
Počátky diplomatických vztahů mezi Československem a Vatikánem (1920–1921) : Kroftova vyslanecká mise v Římě / Jindřich Dejmek. – ČČH, 91, 2 (1993), s. 224-246.
- DEJMEK, Jindřich #197
Šebova aféra / Jindřich Dejmek. – Slov.př., 79, 3/4 (1993), s. 253-265. – Ad: Rusko a Malá dohoda v politice světové / Jan Šeba. – Praha : Melantrich, 1936.
- DEYL, Zdeněk #198
Sociální politika Československa ve druhé polovině třicátých let / Zdeněk Deyl. – Sb.k děj.19.a 20.st., 13, (1993), s. 249-271.
- ESSEN, Andrzej #199
Základy mírového uspořádání Evropy po 1. světové válce a diplomacie dr. Beneše / Andrzej Essen. – SE, 8, 27 (1993), s. 16-18.
- FIALA, Jan #200
Ještě dr. Edvard Beneš a Mnichov / Jan Fiala. – HV, 40, 4 (1991), s. 153-162.
- FIALA, Jan #201
Mobilizace československé armády na podzim 1921 / Jan Fiala. – HV, 42, 2 (1993), s. 36-67.
- FILIP, Zdeněk #202
Německý hospodářský svaz v ČSR v roce 1938 / Zdeněk Filip. – Slez.sb., 91, 1/2 (1993), s. 54-62.
- FORBELSKÝ, Josef #203
Europe Centrale / Josef Forbelský. – SE, 9, 33 (1993), s. 115-119.
- FORBELSKÝ, Josef #204
Masarykova „Nová Evropa“ / Josef Forbelský. – SE, 9, 30 (1993), s. 112-115. – Ad: Nová Evropa / Tomáš Garrigue Masaryk. – Praha : Gustav Dubský, 1920.
- FRANCEV, Vladimír #205
Vývoj organizace útočné vozby československé armády 1918–1938 / Vladimír Francev. – HV, 40, 5 (1991), s. 13-42.
- GAJAN, Koloman #206
Dr. Edvard Beneš a Mnichov / Koloman Gajan. – HV, 39, 6 (1990), s. 83-97.
- GAWRECKI, Dan #207
Kolik bylo Poláků, Němců a Čechů na Těšínsku v r. 1930? / Dan Gawrecki. – Slez.sb., 89, 1 (1991), s. 39-44.
- GAWRECKI, Dan #208
Macierz Szkolna v Czechosłowacji 1921–1939. [1. – 2.] / Dan Gawrecki. – Slez.sb., 90, 2 (1992), s. 81-94 ; 90, 3/4 (1992), s. 218-226.
- GAWRECKI, Dan #209
Rakouské a československé Slezsko v politickém vývoji střední Evropy v letech 1848–1938 / Dan Gawrecki. – SE, 8, 27 (1993), s. 69-78.
- GEBHART, Jan – #210
KUKLÍK, Jan
Počátky Národního souručenství v roce 1939 / Jan Gebhart, Jan Kuklík. – ČČH, 91, 3 (1993), s. 417-441.
- GEBHART, Jan – #211
KUKLÍK, Jan
Pomnichovská krize a vznik Strany národní jednoty / Jan Gebhart, Jan Kuklík. – ČČH, 90, 3 (1992), s. 365-393.
- GERŠIC, Miroslav #212
Připojení Valticka k ČSR a jeho ohlas v dolnorakouském dobovém tisku / Miroslav Geršic. – Již.Morava, 29, (1990), s. 252-255.
- GONĚC, Vladimír #213
Ruská filosofická emigrace v Československu / Vladimír Goněc. – Slov.př., 79, 1 (1993), s. 38-44.
- GROBELNÝ, Andělín #214
Těšínsko a hospodářský potenciál sanačního Polska 1938–1939 : Náznaky polských politiků

- a ekonomů / Andělín Grobelný. – Slez.sb., 88, 1 (1990), s. 48-54.
- HABRMANOVÁ, Magda #215
Český fašistický tisk na Ostravsku ve 30. letech / Magda Habrmanová. – Slez.sb., 91, 1/2 (1993), s. 44-53.
- HABRMANOVÁ, Magda #216
Slezská matice osvěty lidové v meziválečném období / Magda Habrmanová. – Slez.sb., 90, 2 (1992), s. 95-107.
- HAHN, Fred #217
Německá sociálně demokratická strana Československa a stát, 1935–1938 / Fred Hahn. – SE, 8, 27 (1993), s. 29-37.
- HARBULOVÁ, Lubica #218
Ruské spolky na Slovensku v mezivojnovom období / Lubica Harbuřová. – Slov.př., 79, 2 (1993), s. 160-169.
- HARNA, Josef #219
Politický systém první republiky / Josef Harna. – DaS, 12, 2 (1990), s. 43-46.
- HARTL, Jan #220
Počátky naší sociální politiky : Mezinárodní sjezd sociální politiky v Praze 2.-4. října 1924 / Jan Hartl. – Soc.č., 27, 5 (1991), s. 681-683.
- HAVEL, Petr #221
Reichswehr versus ČSR / Petr Havel. – DaS, 14, 5 (1992), s. 35-40.
- CHINYAEVA, Elena #222
Ruská emigrace v Československu : Vývoj ruské pomocné akce / Elena Chinyaeva. – Slov.př., 79, 1 (1993), s. 14-24.
- CHMIEL, Juraj #223
Československý zbrojářsky priemysel a taliansko-etipský konflikt / Juraj Chmiel. – HV, 40, 2 (1991), s. 40-64.
- JANÁK, Jan #224
Německé obyvatelstvo jihlavského jazykového ostrůvku od anšlusu Rakouska do Mnichova / Jan Janák. – Vlast.sb.Vysočiny, 7, (1990), s. 21-48.
- JANČÍK, Drahomír #225
Nechtěné vítězství : Cesta Slovenska k vyhlášení nezávislosti v r. 1939 / Drahomír Jančík. – HO, 3, 12 (1992), s. 353-361.
- JAWORSKI, Rudolf #226
Historické argumenty v sudetoněmeckém nacionálním boji v letech 1918–1938 / Rudolf Jaworski. – ČČH, 88, 6 (1990), s. 898-908.
- KÁRNÍK, Zdeněk #227
Socialisté a vyústění českých národních snah na konci Velké války / Zdeněk Kárník. – HV, 42, 4 (1993), s. 50-79.
- KLIMEK, Antonín #228
Beneš a Štefánek / Antonín Klimek. – Sb.k děj. 19.a 20.st., 12, (1991), s. 35-66.
- KLIMEK, Antonín #229
Benešovy představy o československém státu a jeho roli (do doby těsně po skončení 1. světové války) / Antonín Klimek. – SE, 8, 26 (1992), s. 45-49.
- KLÍPA, Bohumír #230
Československá legie v Itálii / Bohumír Klípa. – HV, 42, 1 (1993), s. 17-97.
- KOKEŠ, Otakar #231
Antonín Švehla, Tomáš G.Masaryk a Edvard Beneš / Otakar Kokeš. – SE, 9, 31 (1993), s. 16-24.
- KOKOŠKA – MALÍŘ, Jaroslav #232
Organizace československého vojenského ofenzivního zpravodajství v letech 1934–1939. [1. – 2.] / Jaroslav Kokoška – Malíř. – HV, 38, 6 (1989), s. 51-65 ; 39, 1 (1990), s. 34-48.
- KONEČNÝ, Karel #233
Úloha Josefa Koška v počátcích československolotyšských styků / Karel Konečný. – Slov.př., 78, 3 (1992), s. 354-360.
- KOPŘIVOVÁ, Anastasie #234
Matrika chrámu sv. Mikuláše v Praze : křty ruských dětí v letech 1922–1925 / Anastasie Kopřivová. – Slov.př., 79, 1 (1993), s. 95-102.
- KUBAČÁK, Antonín #235
Pozemková reforma v období první republiky / Antonín Kubačák. – HO, 4, 4 (1993), s. 84-87.
- KUBŮ, Eduard #236
Československá zahraniční politika a problém rozhraničení Horního Slezska v roce 1921 / Eduard Kubů. – Slov.př., 78, 1 (1992), s. 22-31.
- KUČERA, Rudolf #237
Komentář : Benešova memoranda na pařížské mírové konferenci / Rudolf Kučera. – SE, 8, 25 (1992), s. 5-21.
- KUKLÍK, Jan #238
Československá sociálně demokratická strana v pomnichovské krizi / Jan Kuklík. – Sb.k děj. 19.a 20.st., 13, (1993), s. 301-329.
- KUKLÍK, Jan #239
Národní strana práce a problémy politického vývoje Druhé republiky. [2. – 3.] / Jan Kuklík. – [1.] pod názvem Vznik Národní strany práce. –

- HO, 3, 11 (1992), s. 312-317 ; 3, 12 (1992), s. 351-353.
- KUKLÍK, Jan #240
Vznik Národní strany práce. [1.] / Jan Kuklík. – HO, 3, 4 (1992), s. 105-111.
- KURAL, Václav #241
Jazykový problém a jazykové právo v ČSR 1918–1938 z hlediska česko-německého / Václav Kural. – Slez.sb., 89, 1 (1991), s. 32-38.
- KURAL, Václav #242
Lidský potenciál sudetských Němců a vznik Československa / Václav Kural. – Slez.sb., 89, 2 (1991), s. 94-109.
- KUSÁ, Zuzana #243
Prvá republika v autobiografických rozprávaniach členov rodín predprevratovej slovenskej inteligencie / Zuzana Kusá. – Soc.č., 29, 1 (1993), s. 43-56.
- KVAČEK, Robert #244
Osudová třicátá léta / Robert Kvaček. – HO, 4, 11 (1993), s. 253-256.
- KVAČEK, Robert #245
Podoba a vývoj prvního československého státu 1918–1938 / Robert Kvaček. – HO, 4, 9 (1993), s. 204-209.
- LACINA, Vlastislav #246
Měnová politika v prvních letech Československé republiky / Vlastislav Lacina. – HO, 1, 2 (1990), s. 50-55.
- LACINA, Vlastislav #247
Měnová politika v prvním desetiletí Československé republiky / Vlastislav Lacina. – ČČH, 91, 1 (1993), s. 1-17.
- LACINA, Vlastislav #248
Rozhodování v hospodářské politice meziválečného Československa / Vlastislav Lacina. – Sb.k děj.19.a 20.st., 13, (1993), s. 179-205.
- LACINA, Vlastislav #249
Úloha Živnostenské banky v československém bankovníctví po vzniku republiky (1918–1923) / Vlastislav Lacina. – ČČH, 90, 1 (1992), s. 43-63.
- LEMBERG, Hans #250
Československo v přelomovém roce 1933 / Hans Lemberg. – ČČH, 88, 6 (1990), s. 881-897.
- LENDEROVÁ, Milena – #251
JIRÁNEK, Tomáš
Vývoj českého regionalismu v období mezi světovými válkami / Milena Lenderová, Tomáš Jiránek. – Soc.č., 29, 3 (1993), s. 383-396.
- LUKEŠ, Igor #252
Stalin a Beneš koncem září 1938 / Igor Lukeš. – Slov.př., 79, 3/4 (1993), s. 266-279.
- MACHAČOVÁ, Jana #253
K výzkumu sociálních struktur obyvatelstva průmyslových oblastí českých zemí v meziválečném období / Jana Machačová. – Slez.sb., 89, 1 (1991), s. 45-49.
- MERTOVIÁ, Kateřina #254
4. březen 1919 v Kadani / Kateřina Mertová. – Min.Záp.kr., 28, (1992), s. 221-231.
- MORAVCOVÁ, Dagmar #255
Československo-německé vztahy 1919–1935 očima německého vyslance v Praze Waltera Kocha / Dagmar Moravcová. – ČČH, 91, 4 (1993), s. 594-611.
- MORAVČÍK, Ctibor #256
Konkrétní formy spolupráce česko-slovenských a nacistických bezpečnostních orgánů v letech 1938–1939 / Ctibor Moravčík. – PHS, 31, (1990), s. 209-221.
- MOSNÝ, Peter #257
Československý menšinový problém v mezinárodních zmlouvách po první světové válce / Peter Mosný. – PHS, 31, (1990), s. 151-168.
- MUDROVÁ, Hana – MUDRA, Miroslav #258
Generál M.C.J.Pellé a Československo / Hana Mudrová, Miroslav Mudra. – HV, 42, 4 (1993), s. 143-161.
- NAUMAN, P. #259
Ještě ke Gajdově aféře / P. Nauman. – SE, 6, 16 (1990), s. 95-97. – Ad: The Enigma of the Gajda Affair in Czechoslovak Politics in 1926 / Jonathan Zorach // Slavic Review, 35, 4 (prosinec 1976).
- NĚMEC, Igor #260
Jazyk československých legií v Rusku / Igor Němec. – HV, 40, 2 (1991), s. 25-39.
- NIKLÍČEK, Ladislav #261
Pře Josefa Guttmanna / Ladislav Niklíček. – DaS, 14, 2 (1992), s. 31-35.
- NOVOTNÝ, Jiří – #262
ŠOUŠA, Jiří
K účasti československých bank na půjčkách Rakouské republiky v meziválečném období / Jiří Novotný, Jiří Šouša. – Slez.sb., 91, 1/2 (1993), s. 24-29.
- NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří #263
Moravský slad v Jižní a Střední Americe (do roku 1938) / Jiří Novotný, Jiří Šouša. – ČMM, 112, 2 (1993), s. 255-277.

- OLIVOVÁ, Věra #264
Československá demokracie 1918–1938 / Věra Olivová. – ČČH, 88, 3 (1990), s. 304-316.
- ORGANIZACE A PŘÍPRAVA STRÁŽE #265
Organizace a příprava Stráže obrany státu k bojové činnosti při zajištění státní hranice ČSR v letech 1936–1938. – HV, 40, 3 (1991), s. 18-39.
- PAĎOUREK, Jan #266
České zemské zastupitelstvo 1929–1935 / Jan Paďourek. – AČ, 41, 4 (1991), s. 202-208.
- PECHA, Miloslav #267
Průběh státního převratu v roce 1918 v jihočeské metropoli / Miloslav Pecha. – Jihoč.sb.hist., 62, (1993), s. 184-195.
- PECKA, Jaroslav #268
Národní obec fašistická a její ozbrojené složky v zemi Moravskoslezské (1926–1938) / Jaroslav Pecka. – Vlast.věst.mor., 45, 1 (1993), s. 29-40.
- PEJS, Oldřich #269
K některým aspektům organizace duchovní služby v čs. armádě v letech 1918–1939 / Oldřich Pejs. – HV, 40, 3 (1991), s. 133-164.
- PFAFF, Ivan #270
První protifašistický manifest českých intelektuálů / Ivan Pfaff. – ČČH, 91, 2 (1993), s. 247-267.
- PODHÁJECKÁ, Tatjana #271
Ruský periodický tisk vycházející v Praze v meziválečném období / Tatjana Podhájecká. – Slov.př., 79, 1 (1993), s. 75-83.
- POKORNÁ, Alevtina #272
Sovětský bombardér SB-2 v čs. vojenském letectvu / Alevtina Pokorná. – HV, 39, 4 (1990), s. 68-84.
- POKORNÁ, Alevtina #273
Svaz čs. důstojnictva v letech 1918–1939 / Alevtina Pokorná. – HV, 41, 5 (1992), s. 16-43.
- POPÉLY, Gyula #274
Mezinárodní ochrana menšin, Československo a Společnost národů / Gyula Popély. – SE, 7, 19 (1991), s. 58-73.
- PROCHÁZKA, Jiří #275
Poznámky k diskusi o průmyslových oblastech v Čechách / Jiří Procházka. – Slez.sb., 88, 4 (1990), s. 302-309.
- RATAJ, Jan #276
O rasový národ : K proměnám českého nacionalismu v druhé republice / Jan Rataj. – HV, 42, 4 (1993), s. 80-94.
- ROMPORTLOVÁ, Marta #277
Začlenění Slovenska do ČSR jako jeden z určujících faktorů československo-maďarských vztahů po první světové válce / Marta Romportlová. – ČMM, 110, 1 (1991), s. 128-141.
- ROMSICS, Ignác #278
Edvard Beneš a československo-maďarská hranice / Ignác Romsics. – SE, 8, 27 (1993), s. 9-15.
- RYSKOVÁ, Světlana #279
Předpoklady pro rozvoj československo-amerických vztahů po první světové válce / Světlana Rysková. – Sb.k.děj.19.a.20.st., 13, (1993), s. 131-147.
- SANDER, Rudolf #280
Kompetence generálního inspektora a náčelníka hlavního štábu čs. branné moci v letech 1918–1939 / Rudolf Sander. – HV, 39, 1 (1990), s. 63-83.
- SANDER, Rudolf #281
Vojensky organizovaná protistátní činnost sudetských Němců v předmnichovském Československu / Rudolf Sander. – HV, 42, 2 (1993), s. 68-90.
- SAVICKÝ, Nikolaj #282
Francouzské umění a československý stát v roce 1923 / Nikolaj Savický. – DaS, 15, 6 (1993), s. 30-34.
- SHELLE, Karel #283
Vznik Československé republiky a státní správa / Karel Schelle. – PHS, 31, (1990), s. 5-42.
- SIERADZKA, Danuta #284
Právní základy pro působení obecní samosprávy na tzv. Zaoří v období 1938–1939 / Danuta Sieradzka. – Slez.sb., 91, 1/2 (1993), s. 63-68.
- SLÁDEK, Zdeněk #285
Hospodářské styky malodohodových států v letech 1920–1929 / Zdeněk Sládek. – ČČH, 88, 4 (1990), s. 514-534.
- SLÁDEK, Zdeněk #286
Ruská emigrace v Československu : Problémy a výsledky výzkumu / Zdeněk Sládek. – Slov.př., 79, 1 (1993), s. 1-13.
- SLÁDEK, Zdeněk – KRÁSNÁ, Věra #287
Percepce maďarské literatury v Československu mezi dvěma světovými válkami : Příspěvek k dějinám kulturně politických vztahů / Zdeněk Sládek, Věra Krásná. – Slov.př., 78, 1 (1992), s. 68-72.
- SLAVÍK, Jan #288
Pád první republiky / Jan Slavík. – Slov.př., 76, 3 (1990), s. 177-200.

- SLEZÁK, Lubomír #289
Protikrizová opatření v zemědělství českých zemí ve třicátých letech / Lubomír Slezák. – Sb.k děj.19.a 20.st., 13, (1993), s. 273-299.
- SLEZÁK, Lubomír #290
Změny ve velikosti a struktuře zemědělských závodů v českých zemích v meziválečném období / Lubomír Slezák. – ČČH, 91, 2 (1993), s. 205-223.
- SOMMER, Karel #291
Hospodářská politika československé vlády a hutní průmysl v letech 1918–1923 / Karel Sommer. – Slez.sb., 89, 3/4 (1991), s. 219-230.
- SOMMER, Karel #292
Proněmecké irendentistické hnutí na Hlučínsku v první polovině 20. let / Karel Sommer. – Slez.sb., 90, 3/4 (1992), s. 227-241.
- STEINER, Jan #293
Komparativní výzkum vývoje ostravské a hornoslezské průmyslové oblasti v meziválečném období / Jan Steiner. – Slez.sb., 88, 4 (1990), s. 241-252.
- STEINER, Jan #294
Posuny kapitálu v těžkém průmyslu na Ostravsku a Horním Slezsku v meziválečném období / Jan Steiner. – Slez.sb., 91, 1/2 (1993), s. 30-43.
- STEINER, Jan #295
Profesní a sociální skladba obyvatelstva německé národnosti v českých zemích v roce 1930. [1. – 2.] / Jan Steiner. – Slez.sb., 87, 3 (1989), s. 173-195 ; 88, 2 (1990), s. 96-113.
- STEINER, Jan #296
Rozmístění těžkého průmyslu na Ostravsku a Horním Slezsku po první světové válce / Jan Steiner. – Slez.sb., 89, 2 (1991), s. 81-93.
- STEINER, Jan #297
Výroba a počet dělníků v těžkém průmyslu na Ostravsku a Horním Slezsku v meziválečném období / Jan Steiner. – Slez.sb., 90, 3/4 (1992), s. 206-217.
- STEINER, Jan #298
Změny ve vlastnictví těžkého průmyslu na Ostravsku a Horním Slezsku po první světové válce / Jan Steiner. – Slez.sb., 89, 3/4 (1991), s. 211-218.
- SVOBODOVÁ, Jana #299
Ruští lékaři – emigranti v ČSR (1918–1938) / Jana Svobodová. – Slov.př., 79, 1 (1993), s. 117-119.
- SZARKA, Lázsló #300
Maďarsko-československé vztahy v letech 1918–1938 / Lázsló Szarka. – DaS, 13, 1 (1991), s. 44-47.
- SZARKA, Lázsló #301
Národnostní statut a rozpory mezi Benešem a Hodžou 1935–1940 / Lázsló Szarka. – SE, 8, 26 (1992), s. 50-53.
- ŠEDIVÝ, Ivan #302
Družina československých legionářů v počátcích legionářského hnutí v Československu / Ivan Šedivý. – Sb.k děj.19.a 20.st., 13, (1993), s. 93-113.
- ŠIMEČEK, Zdeněk #303
Ruští a ukrajinští slavisté v meziválečném Československu / Zdeněk Šimeček. – Slov.př., 79, 1 (1993), s. 25-37.
- ŠÍPEK, Zdeněk #304
Cikánská otázka v prvním desetiletí ČSR / Zdeněk Šípek. – ČL, 77, 3 (1990), s. 139-144.
- ŠÍPEK, Zdeněk #305
Cikánská otázka ve druhém desetiletí ČSR : Od vydání zákona č. 117/27 do mnichovského diktátu / Zdeněk Šípek. – ČL, 78, 4 (1991), s. 271-275.
- ŠKRDLE, Vladimír #306
Postoj československé veřejnosti k německé antifašistické emigraci v letech 1933–1935 / Vladimír Škrdle. – Slov.př., 76, 2 (1990), s. 100-114.
- ŠKRDLE, Vladimír #307
Zapojení Československa do mezinárodního úsilí o řešení problematiky německých uprchlíků / Vladimír Škrdle. – Slov.př., 78, 2 (1992), s. 149-157.
- ŠOLC, Jiří #308
Miliční systém v programu Čs. strany národně socialistické v letech 1919–1938 / Jiří Šolc. – HV, 41, 6 (1992), s. 3-29.
- ŠTĚPÁNEK, Zdeněk #309
Péče o utečence z okupovaného pohraničí Moravy a Slezska v letech 1938–1939 / Zdeněk Štěpánek. – ČMM, 112, 1 (1993), s. 43-54.
- ŠTUMBAUER, Jan #310
Příspěvek k historii českobudějovických plováren a koupališť před rokem 1938 / Jan Štumbauer. – Jihoč.sb.hist., 62, (1993), s. 168-176.
- ŠVEC, Luboš #311
Kulturní styky ČSR s pobaltskými republikami mezi dvěma světovými válkami / Luboš Švec. – Slov.př., 78, 4 (1992), s. 427-435.
- TEJCHMANOVÁ, Světlana #312
Ekonomický kabinet S.N.Prokopoviče v Praze / Světlana Tejchmanová. – Slov.př., 79, 1 (1993), s. 55-62.
- TEJCHMANOVÁ, Světlana #313
Politická činnost ruské emigrace v Československu v letech 1920–1939 / Světlana Tejchmanová. – Slov.př., 77, 4 (1991), s. 273-287.

- TRAPL, Miloš #314
Moravský exil polského premiéra Wincenty
Witose / Miloš Trapl. – Vlast.věst.mor., 45, 4
(1993), s. 383-395.
- TRAPL, Miloš #315
Poštití političtí emigranti v lázních Gräfenberku
ve třicátých letech 20. století / Miloš Trapl. –
Sev.Morava, 63, (1991), s. 43-45.
- TURKOVÁ, Miloslava #316
Vývojový trend početnosti rodin v Čechách
ve meziválečném období / Miloslava Turková. –
ČL, 79, 2 (1992), s. 97-110.
- VALENTA, Jaroslav #317
Zásah T.G.Masaryka do sporu o Těšínsko /
Jaroslav Valenta. – Slez.sb., 88, 3 (1990), s. 161-
166.
- VALIŠ, Zdeněk #318
Ludvík Svoboda : Čs. legie v Rusku a předvá-
lečná čs. armáda / Zdeněk Vališ. – HV, 39, 3
(1990), s. 132-146.
- VANDALCOVSKÁ, M.G. #319
Miljukovské dny v Praze / M.G. Vandalkovská.
– Slov.př., 79, 1 (1993), s. 45-54.
- VESELÝ, Jiří #320
Československé státní ceny německým spiso-
vatelům 1919–1937 / Jiří Veselý. – SE, 7, 18
(1991), s. 52-62.
- VONDROVSKÝ, Ivo #321
Výstavba 2. obranného postavení na jižní Mora-
vě v roce 1938 / Ivo Vondrovský. – Již.Morava,
29, (1990), s. 191-208.
- YAPOU, Eliezer #322
Autonomie, která se neuskutečnila : Plány na
autonomii Sudet z roku 1938 / Eliezer Yapou. –
SE, 7, 20 (1991), s. 42-60.
- ZORACH, Jonathan #323
Záhada Gajdovy aféry v československé politice
roku 1926 / Jonathan Zorach. – SE, 6, 16 (1990),
s. 85-94.
- Viz též: 16, 30, 98, 137, 143, 160
- IV.B 1939–1945*
- BARTOŠ, Josef #324
Nové údaje o prozrazení odboje na severní
Moravě v roce 1944 / Josef Bartoš. – Sev.Mora-
va, 61, (1991), s. 44-48.
- BIČÍK, Zdeněk #325
Letecké nálety na Pardubice v roce 1944 : Sou-
hrnný přehled / Zdeněk Bičík. – Východoč.sb.
hist., 1, (1991), s. 187-196.
- BORÁK, Mečislav #326
Obyvatelé Těšínska obětmi táborů a věznic
v SSSR : Výsledky výzkumu / Mečislav Borák.
– Slez.sb., 90, 2 (1992), s. 108-120.
- BOSÁK, František #327
Z jihočeského protektorátního tisku / František
Bosák. – Jihoč.sb.hist., 59, 4 (1990), s. 183-194.
- BRANDES, Detlef #328
Konfederace nebo Východní pakt? : Polsko-čes-
koslovenské vztahy za druhé světové války / De-
tlef Brandes. – Slov.př., 78, 4 (1992), s. 436-448.
- BROD, Toman #329
Benešova snaha o zajištění mezinárodní bezpeč-
nosti Československa / Toman Brod. – SE, 8, 26
(1992), s. 31-36.
- ČEJKA, Eduard #330
Čs. zahraniční odboj na Západě (březen – červe-
nec 1939) : Kapitoly z dějin čs. zahraničního od-
boje 1939–1945 / Eduard Čejka. – HV, 39, 1
(1990), s. 17-33.
- DOLEŽAL, Jiří #331
Úvahy o pražském povstání / Jiří Doležal. – Sb.
hist., 37, (1990), s. 175-208.
- DUDA, Zbyněk M. #332
Českoslovenští letci v bitvě o Británii / Zbyněk
M. Duda. – HO, 1, 3 (1990), s. 66-71.
- GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan #333
Československo-polské vojenské zpravodajské
styky na jaře a v létě roku 1939 / Jan Gebhart,
Jan Kuklík. – HV, 41, 3 (1992), s. 66-94.
- HRBEK, Jaroslav #334
K článkům V. Schildbergera o wehrmachtu
a zbraních SS / Jaroslav Hrbek. – HV, 40, 5
(1991), s. 107-115. – Ad: Označení, organizace
a dislokace ozbrojených formací SS (Waffen-SS) /
Vlastimil Schildberger st. // Morava v boji proti
fašismu, 2, (1990), s. 293-314.
- HRBEK, Jaroslav #335
Operace Cultivate – příprava 11. čs. pěšího pra-
poru do Tobruku / Jaroslav Hrbek. – HV, 41, 5
(1992), s. 141-144.
- HUŇÁČEK, Zdeněk #336
Boj o Prahu – 5. květen 1945 / Zdeněk Huňáček.
– HV, 39, 4 (1990), s. 48-67.

- HUŇÁČEK, Zdeněk #337
Útok nacistických bojových skupin na Prahu v květnu 1945 / Zdeněk Huňáček. – HV, 39, 6 (1990), s. 27-51.
- JABLONICKÝ, Jozef #338
Kto bol generál Kalina / Jozef Jablonický. – HV, 40, 2 (1991), s. 134-142.
- JABLONICKÝ, Jozef #339
Neúspěšná misia v Moskve : Snaha o spojenie. [1. – 3.] / Jozef Jablonický. – HV, 39, 2 (1990), s. 26-45 ; 39, 3 (1990), s. 22-45 ; 39, 4 (1990), s. 23-47.
- JABLONICKÝ, Jozef #340
Za čest generála Viesta / Jozef Jablonický. – HV, 39, 4 (1990), s. 98-118.
- JELÍNEK, Zdeněk #341
K historii Zpravodajské brigády / Zdeněk Jelínek. – Praž.sb.hist., 25, (1992), s. 78-131.
- JELÍNEK, Zdeněk #342
K problematice atentátu na Reinharda Heydricha / Zdeněk Jelínek. – HV, 40, 2 (1991), s. 65-101.
- JELÍNEK, Zdeněk #343
Operace Glucinium. [1. – 2.] / Zdeněk Jelínek. – HV, 39, 6 (1990), s. 52-81 ; 40, 1 (1991), s. 77-105.
- JOŽÁK, Jiří #344
K historii čs. zahraniční akce v USA : 15.3.-1.9. 1939 / Jiří Jožák. – HV, 40, 5 (1991), s. 43-77.
- KAMIŇSKI, Marek #345
Beneš a československo-polské vztahy v letech 1945–1948 / Marek Kamiński. – SE, 8, 27 (1993), s. 19-22.
- KÁRNÝ, Miroslav #346
Flossenbürské komando v Panenských Břežanech / Miroslav Kárný. – Středoč.sb.hist., 17, (1990), s. 148-156.
- KÁRNÝ, Miroslav #347
Heydrichova cesta do Paříže (5.5.1942) / Miroslav Kárný. – HV, 41, 3 (1992), s. 95-108.
- KÁRNÝ, Miroslav #348
Lidské ztráty československých židů v letech 1938–1945 / Miroslav Kárný. – ČČH, 89, 3 (1991), s. 410-420.
- KELLER, Hans #349
Diplomatem v Bratislavě : Vztahy mezi Švýcarskem a Slovenskem 1939 až 1945 / Hans Keller. – SE, 8, 26 (1992), s. 85-95.
- KISIELEWSKI, Tadeusz #350
Cíle polské politiky za druhé světové války a politika Edvarda Beneše / Tadeusz Kisielewski. – SE, 8, 26 (1992), s. 37-44.
- KLÍMEK, Antonín #351
Plány Edvarda Beneše na poválečný vývoj Československa : Od návratu z Moskvy v lednu 1944 do povstání na Slovensku / Antonín Klímek. – SE, 9, 30 (1993), s. 25-31.
- KOKOŠKA, Stanislav #352
Luftwaffe v Čechách a na Moravě v závěrečném období druhé světové války / Stanislav Kokoška. – HV, 41, 4 (1992), s. 80-102.
- KOKOŠKA, Stanislav – #353
KOKOŠKOVÁ, Jaroslava
Česká národní rada a vojenská příprava Květnového povstání / Stanislav Kokoška, Jaroslava Kokošková. – HV, 39, 1 (1990), s. 3-16.
- KOLÁŘ, Michal #354
Abdikace Edvarda Beneše / Michal Kolář. – SE, 8, 27 (1993), s. 23-27.
- KOPEČNÝ, Petr #355
Gestapo v boji s výsadkovou skupinou Zinc / Petr Kopečný. – Vlast.věst.mor., 42, 1 (1990), s. 8-18.
- KOPEČNÝ, Petr #356
Ještě jednou ke Carbonu / Petr Kopečný. – Již. Morava, 32, (1993), s. 328-329.
- KORČEK, Ján #357
K niektorým otázkam mocensko-represívneho aparátu slovenského štátu : 1943 – august 1944 / Ján Korček. – HV, 41, 1 (1992), s. 46-77.
- KUKLÍK, Jan #358
Vznik a uznání Československého národního výboru a prozatímní vlády v letech 1939–1940. [1. – 4.] / Jan Kuklík ml. – HO, 4, 10 (1993), s. 225-227 ; 4, 11 (1993), s. 256-260 ; 4, 12 (1993), s. 279-282.
- KURAL, Václav #359
Pražský Abwehr proti odboji / Václav Kural. – Slov.př., 76, 2 (1990), s. 126-139.
- KURUC, František #360
Vatikán, Slovenský štát a Židia : K 45. výročiu tragických udalostí / František Kuruc. – SE, 6, 15 (1990), s. 52-69.
- LAŠTOVKA, Vojtěch #361
Obrana národa na českém západě 1939–1940 : Faktografický záznam o vzniku, činnosti a zániku západočeské pobočky Obrany národa : K 50. výročí události / Vojtěch Laštovka. – Min.Záp.kr., 26, (1990), s. 169-186.

- LUŽA, Radomír #362
Přepadení Sovětského svazu a český domácí odboj / Radomír Luža. – Slov.př., 76, 3 (1990), s. 201-208.
- MLYNÁRIK, Jan #363
Vatikán a genocida slovenských Židov / Jan Mlynárik. – SE, 7, 21 (1991), s. 135-148.
- MOULIS, Miloslav #364
Slované v nacistických koncentračních táborech / Miloslav Moulis. – Slov.př., 78, 1 (1992), s. 32-40.
- MUSILOVÁ, Dana #365
Byty a úroveň bydlení v letech 1939-1945 : Příspěvek k výzkumu každodennosti / Dana Musilová. – Sb.k děj.19.a 20.st., 12, (1991), s. 91-104.
- MUSILOVÁ, Dana #366
Problémy sociálně ekonomického vývoje v letech 1939-1945 v Protektorátu Čechy a Morava. [1. – 2.] / Dana Musilová. – HO, 3, 5 (1992), s. 149-152 ; 3, 6 (1992), s. 183-185.
- MUSILOVÁ, Dana #367
Zásobování a výživa českého obyvatelstva v podmínkách válečného řízeného hospodářství (1939-1945) / Dana Musilová. – Slez.sb., 89, 3/4 (1991), s. 255-266.
- NEČAS, Ctibor #368
„Kašlavá aféra“ – projev odporu brněnských učitelů proti nacistické okupaci / Ctibor Nečas. – Vlast.věst.mor., 45, 3 (1993), s. 245-251.
- NEČAS, Ctibor #369
Osudy československých cikánů za německé okupace a nadvlády / Ctibor Nečas. – SE, 7, 23 (1992), s. 117-129.
- NĚMEC, Petr #370
Česká a moravská šlechta v letech nacistické okupace / Petr Němec. – DaS, 15, 1 (1993), s. 26-29.
- NĚMEC, Petr #371
České pravicové skupiny v životě protektorátní společnosti / Petr Němec. – Sb.k děj.19.a 20.st., 13, (1993), s. 331-355.
- NĚMEC, Petr #372
Úloha školství při germanizaci českého národa v období okupace / Petr Němec. – Sb.k děj.19.a 20.st., 12, (1991), s. 67-90.
- NĚMEČEK, Jan #373
Příslušníci pardubického gestapa. 1. Hubert Hanauska ; 2. Alois Aschenbrenner / Jan Němeček. – Východoč.sb.hist., 1, (1991), s. 201-203 ; 2, (1992), s. 227-234.
- NOVOTNÝ, Gustav #374
Lesní hospodářství v českých zemích v letech 1938-1945 : Rozloha lesní půdy, majetkové a vlastnické vztahy a pracovní síly v lesnictví / Gustav Novotný. – Sb.k děj.19.a 20.st., 12, (1991), s. 105-120.
- PALLAS, Ladislav #375
České školství v severozápadočeské oblasti v letech 1938-1945 / Ladislav Pallas. – Slez.sb., 89, 3/4 (1991), s. 181-190.
- PASÁK, Tomáš #376
Neznámé svědectví k 15. březnu 1939 / Tomáš Pasák. – DaS, 12, 2 (1990), s. 59-60.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina #377
Změny v rozmístění a sociální skladbě obyvatel českých zemí za okupace, jejich souvislosti s poválečným vývojem / Nina Pavelčíková. – Slez.sb., 90, 1 (1992), s. 1-10.
- PECHA, Miloslav – VONDRA, Václav #378
K některým otázkám z posledních měsíců nacistické okupace na Českobudějovicku / Miloslav Pecha, Václav Vondra. – Jihoč.sb.hist., 59, 3 (1990), s. 128-141.
- PECKA, Jindřich #379
K sociálnímu složení jihočeských revolučních národních výborů na počátku roku 1945 / Jindřich Pecka. – Jihoč.sb.hist., 60/61, 1 (1991/1992), s. 70-77.
- PEŠA, Václav #380
Svědectví unikátních dokumentů : Z Deníku bojové činnosti 93. gardové střelecké divize za dobu od 6. do 22. dubna 1945 / Václav Peša. – Již.Morava, 29, (1990), s. 209-242.
- PREČAN, Vilém #381
Nacistická politika a Tisův režim v předvečer Povstání. [1. – 5.] / Vilém Prečan. – HV, 39, 2 (1990), s. 6-25 ; 39, 3 (1990), s. 3-21 ; 39, 4 (1990), s. 3-22 ; 39, 5 (1990), s. 16-50 ; 39, 6 (1990), s. 3-26.
- PRINZ, Friedrich #382
Wenzel Jaksch a Edvard Beneš v londýnském exilu / Friedrich Prinz. – SE, 8, 27 (1993), s. 38-56.
- RODÁK, Jozef #383
Bojová činnost příslušníků východoslovenských divízií po ich rozpade / Jozef Rodák. – HV, 41, 4 (1992), s. 62-79.
- RYCHLÍK, Jan #384
K postavení slovenského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1938-1945 / Jan Rychlík. – ČČH, 88, 5 (1990), s. 683-704.

- RYCHLÍK, Jan #385
Vznik a působení slovenského konzulátu v Praze v letech 1939–1945 / Jan Rychlík. – Praž.sb. hist., 25, (1992), s. 62-77.
- SLEZÁK, Lubomír – VLACH, Jaroslav #386
Měl potkat Žďánice osud Lidic? / Lubomír Slezák, Jaroslav Vlach. – Vlast.věst.mor., 44, 3 (1992), s. 310-313.
- ŠÍPEK, Zdeněk #387
Tzv. cikánská otázka od Mnichova do konce roku 1939 / Zdeněk Šípek. – ČL, 79, 2 (1992), s. 161-169.
- ŠÍPEK, Zdeněk #388
Usazování cikánů na začátku protektorátu / Zdeněk Šípek. – ČL, 78, 2 (1991), s. 85-89.
- ŠISLER, Stanislav #389
Vznik a formování nacistického „Slovanského bádání“ v Praze v letech 1940–1943 / Stanislav Šisler. – ČL, 78, 4 (1991), s. 261-271.
- ŠKARVADA, Zdeněk #390
Čeští letci RAF v nacistickém zajetí : Vzpomínka na léta 1942–1945 / Zdeněk Škarvada. – Již. Morava, 29, (1990), s. 113-130.
- ŠOLC, Jiří #391
Čs. parašutisté ze Západu v literatuře / Jiří Šolc. – HV, 39, 5 (1990), s. 146-167.
- ŠOLC, Jiří #392
Operace Anthropoid : K nejasnostem kolem atentátu na Reinharda Heydricha / Jiří Šolc. – HV, 41, 2 (1992), s. 21-46.
- ŠOLC, Jiří #393
Příprava druhé vlny zvláštních operací z Velké Británie do Československa v roce 1942 / Jiří Šolc. – HV, 40, 4 (1991), s. 45-77.
- ŠOLC, Jiří #394
Sabotážní organizace Perun (1939–1941) / Jiří Šolc. – HV, 41, 4 (1992), s. 39-61.
- ŠOLC, Jiří #395
Zbraně nebudou! : K dodávkám zbraní do českých zemí na jaře roku 1945 / Jiří Šolc. – HV, 40, 3 (1991), s. 40-73.
- ŠTEFANSKÝ, Václav #396
Slováci v italské rezistenci / Václav Štefanský. – HV, 40, 3 (1991), s. 74-108.
- ŠTĚPÁNEK, Zdeněk #397
Zdravotnická složka Obrany národa na Moravě z r. 1939 / Zdeněk Štěpánek. – ČMM, 109, 2 (1990), s. 307-318.
- TÁBORSKÝ, Eduard #398
Benešovy moskevské cesty / Eduard Tábořský. – Svědectví, 23, 89/90 (1990), s. 61-83.
- TEJCHMAN, Miroslav #399
Otázka vstupu amerických vojsk na území Československa na jaře 1945 a britská zahraniční politika / Miroslav Tejchman. – Slov.př., 76, 2 (1990), s. 143-150.
- TESAŘÍK, Pravoslav #400
Severomoravští rodáci v zahraničních armádách za druhé světové války / Pravoslav Tesařík. – Sev.Morava, 59, (1990), s. 55-59.
- TVARŮŽEK, Břetislav #401
Abwehr v Protektorátě Čechy a Morava (1939–1944). [1. – 2.] / Břetislav Tvarůžek. – HV, 42, 3 (1993), s. 110-141 ; 42, 4 (1993), s. 95-119.
- TVARŮŽEK, Břetislav #402
Okupace Čech a Moravy a vojenská správa : 15. březen až 15. duben 1939 / Břetislav Tvarůžek. – HV, 41, 3 (1992), s. 30-65.
- TVARŮŽEK, Břetislav #403
Wehrmacht v Protektorátě Čechy a Morava do roku 1941 (od dubna 1939 do podzimu 1941) / Břetislav Tvarůžek. – HV, 41, 5 (1992), s. 66-100.
- VALIŠ, Zdeněk #404
Heliodor Píka, náčelník Čs. vojenské mise v SSSR : Příspěvek ke vzniku čs. vojenské jednotky v SSSR / Zdeněk Vališ. – HV, 39, 1 (1990), s. 49-62.
- VALIŠ, Zdeněk #405
Jan Kratochvíl, první velitel 1. čs. armádního sboru v SSSR / Zdeněk Vališ. – HV, 39, 2 (1990), s. 90-102.
- VALIŠ, Zdeněk #406
Ludvík Svoboda : Druhá světová válka / Zdeněk Vališ. – HV, 39, 6 (1990), s. 134-151.
- VALIŠ, Zdeněk #407
Mise ze Slovenska do Sovětského svazu 1944 / Zdeněk Vališ. – HV, 40, 2 (1991), s. 143-159.
- VIMMER, Zdeněk #408
Vojenské vyslání „Volá Kahýra“ / Zdeněk Vimmer. – HV, 42, 5 (1993), s. 113-131.
- VRABEC, Václav #409
Vznik myšlenky odsunu Němců v domácím odboji / Václav Vrabc. – DaS, 12, 1 (1990), s. 50-53.
- ZÁLOHA, Jiří #410
Zabavení majetku hlubocké větve Schwarzenberků gestapem v roce 1940 / Jiří Záloha. – ČČH, 89, 1 (1991), s. 65-77.

- ZÁMEČNÍK, Stanislav #411
Nejen odboj : Zbrojní výroba v Protektorátě / Stanislav Zámečník. – HV, 40, 6 (1991), s. 56-69.
- ZUDOVÁ – LEŠKOVÁ, Zlatica #412
Obrana národa na Slovensku : Češi v čs. demokratickém odboji na Slovensku v letech 1939–1941 / Zlatica Zudová – Lešková. – HV, 42, 6 (1993), s. 77-131.
- ZUDOVÁ – LEŠKOVÁ, Zlatica #413
Postavení Čechů v Slovenskej republike 1939–1944 / Zlatica Zudová – Lešková. – HV, 40, 1 (1991), s. 48-76.
- ŽAMPACH, Vojtěch #414
Gardový generálmajor Jevgenij Stěpanovič Alechin 1893–1945 / Vojtěch Žampach. – Již.Morava, 29, (1990), s. 131-143.
- Viz též: 148, 149, 152, 153, 156, 161, 162, 168, 172, 173, 174, 175, 176, 177
- IV.C 1945–1948*
- BEINHAUEROVÁ, Anna #415
Československý úřad pro hospodářskou pomoc a obnovu (1945–1948) / Anna Beinhauerová. – Slez.sb., 90, 1 (1992), s. 11-20.
- BEINHAUEROVÁ, Anna #416
Dopravní a strážní prapor UNRRA / Anna Beinhauerová. – Slez.sb., 90, 3/4 (1992), s. 242-253.
- BEINHAUEROVÁ, Anna #417
Pracovní morálka a výkonnost v průmyslové výrobě v českých zemích v období dvouletky / Anna Beinhauerová. – Slez.sb., 88, 2 (1990), s. 131-136.
- BEINHAUEROVÁ, Anna #418
Znárodněný průmysl v Československu jinými očima / Anna Beinhauerová. – Slez.sb., 91, 1/2 (1993), s. 81-88.
- BEINHAUEROVÁ, Anna – SOMMER, Karel #419
Některé problémy průmyslové zaměstnanosti v českých zemích v období dvouletého plánu (1947–1948) / Anna Beinhauerová, Karel Sommer. – Slez.sb., 88, 1 (1990), s. 7-22.
- BLUMENWITZ, Dieter #420
Benešovy dekrety z roku 1945 z hlediska mezinárodního práva / Dieter Blumenwitz. – SE, 8, 26 (1992), s. 22-30.
- BOHMANN, Alfred #421
Lidské ztráty sudetoněmeckého obyvatelstva za druhé světové války a během vyhnání / Alfred Bohmann. – SE, 9, 34 (1993), s. 52-63.
- ČESKOSLOVENSKÁ A POLSKÁ REEMIGRACE #422
Československá a polská reemigrace po druhé světové válce : Pokus o zjištění některých shodných a odlišných rysů. – Slez.sb., 88, 4 (1990), s. 253-268.
- FIALA, Jan #423
Partyzáni a banderovci / Jan Fiala. – HV, 39, 6 (1990), s. 120-133.
- HANZLÍK, František #424
K problematice budování důstojnického sboru Československé armády v roce 1945 : Přijímání důstojníků v roce 1945 – tzv. první očista / František Hanzlík. – HV, 41, 6 (1992), s. 76-101.
- HAVLÍČEK, Juraj #425
K otázce formovania a národnostného zloženia veliteľského zboru československej armády v rokoch 1945–1948 / Juraj Havlíček. – HV, 42, 2 (1993), s. 91-110.
- JANÁK, Dušan #426
Spor o slezské pohraničí v letech 1945–1947 / Dušan Janák. – SE, 8, 27 (1993), s. 79-84.
- KAPLAN, Karel #427
Československo po druhé světové válce. [1. – 4.] / Karel Kaplan. – HO, 1, 1 (1990), s. 5-7 ; 1, 2 (1990), s. 40-42 ; 1, 3 (1990), s. 78-81 ; 1, 4 (1990), s. 107-108.
- KAPLAN, Karel – PŘIBÍK, Petr #428
Osudy Marshallova plánu v Československu. [1. – 2.] / Karel Kaplan, Petr Přibík. – Slez.sb., 89, 3/4 (1991), s. 231-242 ; 90, 1 (1992), s. 21-32.
- KOCIAN, Jiří #429
Politická a organizační obnova Československé strany národně socialistické po květnu 1945 / Jiří Kocian. – HO, 1, 2 (1990), s. 42-47.
- KULÍKOVÁ, Ladislava #430
Československo-polské hospodářské dohody z roku 1947 / Ladislava Kulíková. – Slez.sb., 90, 2 (1992), s. 121-131.
- LUKAS, Jiří #431
Odsun německého obyvatelstva z Prahy v roce 1946 / Jiří Lukas. – Praž.sb.hist., 23, (1990), s. 88-117.
- MAREŠ, Petr #432
Únor očima amerického velvyslance v Praze / Petr Mareš. – DaS, 13, 2 (1991), s. 51-55.
- MĚCHÝŘ, Jan #433
Volby roku 1946 / Jan Měchýř. – DaS, 13, 2 (1991), s. 28-33.

- MLYNÁRIK, Ján #434
Tězy o vysídlení československých Němců / Ján Mlynárik. – Svědectví, 23, 89/90 (1990), s. 119-136.
- MOLNÁR, Imre #435
Kapitoly z poválečných dějin Maďarů vysídlených do Čech / Imre Molnár. – SE, 7, 19 (1991), s. 74-90.
- MOULIS, Vladislav #436
Československo v sovětské sféře vlivu (březen 1945 – únor 1948) / Vladislav Moulis. – HO, 4, 7/8 (1993), s. 152-162.
- MOULIS, Vladislav #437
V sovětské sféře vlivu 1945–1948 / Vladislav Moulis. – Listy, 22, 6 (1992), s. 87-94.
- NOSKOVÁ, Helena #438
Čeští a slovenští novoosídlenci na Sokolovsku a místní německé obyvatelstvo po roce 1945 / Helena Nosková. – ČL, 78, 2 (1991), s. 106-116.
- PEJS, Oldřich #439
Vojenští duchovní v poválečné československé armádě (1946–1950) / Oldřich Pejs. – HV, 41, 4 (1992), s. 135-166.
- PROKŠ, Petr #440
Československo mezi Východem a Západem : Politické souvislosti pobytu americké a sovětské armády na československém území v roce 1945 / Petr Prokš. – Slov.př., 79, 3/4 (1993), s. 304-311.
- PROKŠ, Petr #441
Československo na rozcestí : Marshallův plán a únor 1948 / Petr Prokš. – Slov.př., 79, 2 (1993), s. 170-183.
- PROKŠ, Petr #442
Ekonomicko-politická rokování mezi Československem a Spojenými státy v letech 1945–1947 / Petr Prokš. – Slov.př., 78, 1 (1992), s. 11-21.
- RADVANOVSÝ, Zdeněk #443
Několik poznámek k odsunu německého obyvatelstva z Prahy v roce 1946 : Na okraj článku J. Lukase v Pražském sborníku historickém XXIII / Zdeněk Radvanovský. – Praž.sb.hist., 26, (1993), s. 138-148. – Ad: Odsun německého obyvatelstva z Prahy v roce 1946 / Jiří Lukas // Praž.sb.hist., 23, (1990), s. 88-117.
- STANĚK, Tomáš #444
Co se stalo v Ústí nad Labem 31. července 1945? / Tomáš Staněk. – DaS, 12, 2 (1990), s. 48-51.
- STANĚK, Tomáš #445
Německé obyvatelstvo v Československu po zakončení hlavní etapy hromadného transferu (1947–1949). [1.- 2.] / Tomáš Staněk. – Slez.sb., 88, 4 (1990), s. 269-279 ; 89, 2 (1991), s. 110-126.
- STANĚK, Tomáš #446
Němečtí židé v Československu 1945–1948 / Tomáš Staněk. – DaS, 13, 5 (1991), s. 42-46.
- STANĚK, Tomáš #447
Odsun Němců a křesťané (1945–1948). [1. – 2.] / Tomáš Staněk. – SE, 7, 22 (1992), s. 121-131 ; 7, 23 (1992), s. 37-46.
- STANĚK, Tomáš #448
Vysídlení Němců z československé části Slezska 1945–1948 / Tomáš Staněk. – SE, 8, 27 (1993), s. 85-91.
- STANĚK, Tomáš – VÁCLAVŮ, Lubor #449
Případ Přerov 18. června 1945 / Tomáš Staněk, Lubor Václavů. – HV, 40, 3 (1991), s. 168-175.
- ŠUTAJ, Štefan #450
Poznámky ku kapitolám z poválečných dějin Maďarů vysídlených do Čech / Štefan Šutaj. – SE, 8, 26 (1992), s. 76-84. – Ad: Kapitoly z poválečných dějin Maďarů vysídlených do Čech / Imre Molnar // SE, 7, 19 (1991), s. 74-90.
- VACULÍK, Jaroslav #451
K usídlování reemigrantů z Rumunska v moravskoslezském pohraničí v letech 1946–1949 / Jaroslav Vaculík. – Vlast.věst.mor., 43, 2 (1991), s. 204-210.
- VACULÍK, Jaroslav #452
Reemigrace rakouských Čechů a Slováků v letech 1945–1949 / Jaroslav Vaculík. – HO, 3, 5 (1992), s. 152-156.
- VACULÍK, Jaroslav #453
Reemigrace rakouských Čechů v letech 1945–1948 / Jaroslav Vaculík. – Již.Morava, 32, (1993), s. 137-145.
- VRABEC, Václav #454
Znárodnění 1945 / Václav Vrabc. – DaS, 13, 1 (1991), s. 48-54.
- ZAYAS, Alfred de #455
Angloameričané a vyhnání sudetských Němců / Alfred de Zayas. – SE, 8, 26 (1992), s. 61-66.
- ZAYAS, Alfred de #456
Vysídlení a právo / Alfred de Zayas. – SE, 7, 21 (1991), s. 57-61.
- Viz též: 135, 136, 138, 142, 147, 151, 159
- IV.D 1948–1967*
- BÁLKOVÁ, Dagmar #457
Socializace živnostenského podnikání na Jihlavsku / Dagmar Bálková. – Vlast.sb.Vysočiny, 7, (1990), s. 5-19.

- BEINHAUEROVÁ, Anna – #458
SOMMER, Karel
K některým problémům fluktuace, absentismu a pracovní morálky v průmyslových oblastech českých zemí v letech 1949–1960 / Anna Beinhauerová, Karel Sommer. – Slez.sb., 89, 2 (1991), s. 127-140.
- BEINHAUEROVÁ, Anna – #459
SOMMER, Karel
K problematice pracovních sil a jejich zdrojů ve vybraných průmyslových odvětvích českých zemí v letech 1949–1960 / Anna Beinhauerová, Karel Sommer. – Slez.sb., 89, 1 (1991), s. 17-31.
- BIEBERLE, Josef #460
K politickým procesům : Olomoucký případ 1949–1950 / Josef Bieberle. – Slez.sb., 88, 3 (1990), s. 167-182.
- BŘACH, Radko #461
Akce Irena : Perzekuční zásah proti důstojníkům 11. pěší divize ve Plzni v letech 1950–1952 / Radko Břach. – HV, 42, 5 (1993), s. 3-53.
- BŘACHOVÁ, Věra #462
Destrukce důstojnického sboru čs. armády po únoru 1948 / Věra Břachová. – HV, 41, 3 (1992), s. 109-127.
- DUFEK, Jiří – ŠLOSAR, Vladimír #463
Pomoc Československa při vzniku izraelského letectva v roce 1948 / Jiří Dufek, Vladimír Šlosar. – HV, 42, 1 (1993), s. 98-111.
- FILIP, Zdeněk #464
Případ učitele Bezděka : Severomoravský příspěvek k dějinám stalinových represí / Zdeněk Filip. – Sev.Morava, 59, (1990), s. 23-38.
- HLUŠIČKOVÁ, Růžena #465
K úloze sovětských poradců v řízení československého hospodářství počátkem padesátých let / Růžena Hlušičková. – Slez.sb., 88, 3 (1990), s. 183–193.
- JIRÁSEK, Zdeněk #466
Hospodářský vývoj průmyslových oblastí Čech v letech 1949–1953 / Zdeněk Jirásek. – Slez.sb., 88, 2 (1990), s. 114-130.
- JIRÁSEK, Zdeněk #467
Hospodářský vývoj průmyslových oblastí Čech v letech 1954–1955 / Zdeněk Jirásek. – Slez.sb., 89, 1 (1991), s. 1-16.
- JIRÁSEK, Zdeněk – ŽÁČEK, Rudolf #468
Plánování československé ekonomiky v letech 1956–1960 / Zdeněk Jirásek, Rudolf Žáček. – Slez.sb., 89, 3/4 (1991), s. 243-254.
- JIRÁSEK, Zdeněk – ŽÁČEK, Rudolf #469
Příprava masových represí v ČSR roku 1949 : Akce T-43 / Zdeněk Jirásek, Rudolf Žáček. – DaS, 13, 4 (1991), s. 38-41.
- JIRÁSEK, Zdeněk – ŽÁČEK, Rudolf #470
Příprava třetí pětiletky v druhé polovině 50. let / Zdeněk Jirásek, Rudolf Žáček. – Slez.sb., 90, 2 (1992), 132-142.
- KAPLAN, Karel #471
Československá krize 1953–1957 / Karel Kaplan. – Listy, 20, 5 (1990), s. 27-43.
- KAPLAN, Karel #472
Procesy s československou generalitou / Karel Kaplan. – HV, 39, 3 (1990), s. 46-56.
- KAPLAN, Karel #473
Zamyšlení nad politickými procesy / Karel Kaplan. – Svědectví, 23, 89/90 (1990), s. 153-168.
- KOPEJTKOVÁ, Drahomíra #474
K úloze národních správ a nucených nájmu jako nástroje změn v pozemkovém vlastnictví v Československu na konci 40. a na počátku 50. let / Drahomíra Kopejtková. – Slov.př., 77, 5 (1991), s. 396-405.
- KUČERA, Petr #475
Vojenské technické jednotky a čs. ekonomika v druhé polovině 50. let / Petr Kučera. – HV, 40, 4 (1991), s. 95-118.
- NAVRÁTIL, Jaromír #476
K otázce výstavby Československé armády před rokem 1968 / Jaromír Navrátil. – HV, 41, 5 (1992), s. 101-125.
- PETRUSEK, Miloslav #477
Sociální stratifikace československé společnosti 1967 : Résumé knihy „Československá společnost“ / Miloslav Petrušek. – Soc.č., 26, 3 (1990), s. 146-167.
- RAK, Jiří #478
„Boj o duši národa“ ve filmu 50. let / Jiří Rak. – DaS, 13, 2 (1991), s. 34-40.
- RŮŽIČKA, Jan #479
Vývoj státních statků Brněnského kraje v období relativního oslabení politiky kolektivizace / Jan Růžička. – Sb.k děj.19.a 20.st., 12, (1991), s. 167-198.
- STANĚK, Tomáš #480
Němci v českých zemích v první polovině 50. let. [1. – 2.] / Tomáš Staněk. – Slez.sb., 89, 3/4 (1991), s. 161-171 ; 90, 1 (1992), s. 33-44.

- SVATOŠ, Michal #481
Historie jednoho procesu : K 10. výročí úmrtí historika Zdeňka Kalisty / Michal Svatoš. – DaS, 14, 4 (1992), s. 33-37.
- ŠULC, Zdislav #482
Malé dějiny ekonomické reformy v Československu / Zdislav Šulc. – Listy, 20, 4 (1990), s. 43-51.
- VESELKA, Miroslav #483
Všední dny komunistické justice v Praze doby poúnorové / Miroslav Veselka. – DaS, 15, 1 (1993), s. 30-33.
- Viz též: 126, 142, 147, 167, 169, 178, 181, 562
- IV.E 1968–1969*
- BENČÍK, Antonín – KURAL, Václav #484
Přípravy vojenské intervence proti pražskému jaru 1968. [1. – 2.] / Antonín Benčík, Václav Kural. – DaS, 13, 6 (1991), s. 40-42 ; 14, 1 (1992), s. 42-45.
- BENČÍK, Antonín – KURAL, Václav #485
Vojenská intervence proti Československu v srpnu 1968 a politická porážka její původní koncepce / Antonín Benčík, Václav Kural. – HV, 42, 3 (1993), s. 3-54.
- CIKRYT, Václav #486
Jan Zajíc / Václav Cikryt. – Sev.Morava, 60, (1990), s. 3-14.
- DVACÁTÝPRVNÍ SRPEN #487
21. srpen 1968 / Výběr dokumentů redakce. – DaS, 15, 5 (1993), s. 36-41.
- MADRY, Jindřich #488
Mocenský zvrat v dubnu 1969 a podíl vojáků na jeho provedení : Realismus a iluze v Dubčkově normalizační politice / Jindřich Madry. – HV, 41, 4 (1992), s. 103-134.
- MADRY, Jindřich #489
Počátky normalizace a armáda (duben – srpen 1969) / Jindřich Madry. – HV, 42, 4 (1993), s. 3-49.
- MENCL, Vojtěch #490
Pražské jaro – s dějinným odstupem / Vojtěch Mencl. – Listy, 20, 5 (1990), s. 9-15.
- MICHÁLKOVÁ, Marie – #491
URIANEK, Karel
Srpen 68 : Chronologie / Marie Michálková, Karel Urianek. – HV, 41, 6 (1992), s. 102-127.
- NAVRÁTIL, Jaromír #492
Dzúrovo velení ČSLA a jeho nástupnická strategie : Příspěvek k dějinám roku 1968. [1. – 2.] / Jaromír Navrátil. – HV, 40, 6 (1991), s. 70-94 ; 41, 1 (1992), s. 78-102.
- NOVÁK, Eduard #493
Ohlédnutí za rokem 1968. [1. – 2.] / Eduard Novák. – Listy, 21, 1 (1991), s. 10-13 ; 21, 2 (1991), s. 41-47.
- PATAKY, Iván #494
Zatiahnutie Maďarska a Maďarskej ľudovej armády do agresie proti Československu v roku 1968 / Iván Pataky. – HV, 42, 5 (1993), s. 54-70.
- PAULÍK, Jan #495
Přijetí moskevského protokolu z 26. srpna 1968 a činnost čs. armádního velení / Jan Paulík. – HV, 42, 6 (1993), s. 3-34.
- ROK 1968 #496
Rok 1968 dnes : Beseda k živým otázkám Pražského jara. – Listy, 23, 4 (1993), s. 7-30.
- TIGRID, Pavel #497
Pražské jaro : Historický význam pokusu, který ztroskotal / Pavel Tigrid. – Svědectví, 23, 89/90 (1990), s. 169-172.
- Viz též: 134, 145, 150, 163, 171, 562
- IV.F 1970–1989*
- MADRY, Jindřich #498
Stupňování normalizačních opatření po srpnu 1969 v Československu a jeho armádě (1969–1971) / Jindřich Madry. – HV, 42, 5 (1993), s. 71-112.
- SLEJŠKA, Dragoslav #499
Hodnotová sféra pod vlivem stagnace a tendence jejího dalšího vývoje do listopadu 1989 / Dragoslav Slejška. – Soc.č., 26, 4 (1990), s. 317-320.
- Viz též: 92, 103, 107, 119, 123, 126, 143, 155, 165, 166, 170, 562
- IV.G 1990–1993*
- BAŠTA, Jaroslav #500
Koncepce bezpečnostní politiky 1989–1993 : Kritický rozbor / Jaroslav Bašta. – Listy, 23, 5 (1993), s. 58-75.
- BROKL, Lubomír #501
Mezi listopadem 1989 a demokracií – antinomií naší politiky / Lubomír Brokl. – Soc.č., 28, 2 (1992), s. 150-164.

- BURJANEK, Aleš – NEKUDA, Jaroslav #502
Obsahová analýza dopisů Fedoru Gálovi na pozadí roztržky ve veřejnosti proti násilí / Aleš Burjanek, Jaroslav Nekuda. – Soc.č., 29, 1 (1993), s. 131-142.
- BÚTOROVÁ, Zora #503
Premyslené „áno“ zániku ČSFR? : Image stran a rozpad Česko-Slovenska očima občanů Slovenska / Zora Bútorová. – Soc.č., 29, 1 (1993), s. 88-103.
- ČERMÁKOVÁ, Marie – #504
NAVAROVÁ, Hana
Ženy a transformační procesy československé společnosti : Zpráva z výzkumu / Marie Čermáková, Hana Navarová. – Soc.č., 27, 2 (1991), s. 205-215.
- GREGOR, Miroslav – CAHA, Libor #505
Volby a okresy : Rozdíly v postojích k politickým stranám mezi okresy a jejich souvislosti s některými sociálními charakteristikami / Miroslav Gregor, Libor Caha. – Soc.č., 29, 4 (1993), s. 493-515.
- HARMADYOVÁ, Valentína #506
Česká a slovenská tlač v období volební kampane / Valentína Harmadyová. – Soc.č., 28, 2 (1992), s. 264-274.
- HERZMANN, Jan #507
Volby v kontextu vývoje veřejného mínění 1989–1991 / Jan Herzmann. – Soc.č., 28, 2 (1992), s. 165-183.
- HEŘMANOVÁ, Eva – #508
ILLNER, Michal – VAJDOVÁ, Zdena
Politické jaro 1990 na venkově a v malém městě / Eva Heřmanová, Michal Illner, Zdena Vajdová. – Soc.č., 28, 3 (1992), s. 369-385.
- HUDEČEK, Jaroslav #509
Pokus o identifikaci stran na „levo-pravém“ kontinuu : Politické spektrum v České republice v roce 1991 / Jaroslav Hudeček. – Soc.č., 28, 2 (1992), s. 275-283.
- JANÁČEK, Kamil #510
K vybraným sociálním efektům transformace československé ekonomiky / Kamil Janáček. – Soc.č., 28, 3 (1992), s. 386-393.
- KRIVÝ, Vladimír #511
Slovenská a česká definícia situácie : Čas : 1992, január / Vladimír Krivý. – Soc.č., 29, 1 (1993), s. 73-87.
- MACHONIN, Pavel – TUČEK, Milan #512
K sociální stratifikaci v Československu 1991 / Pavel Machonin, Milan Tuček. – Soc.č., 28, 5 (1992), s. 649-665.
- MATĚJŮ, Petr – ŘEHÁKOVÁ, Blanka #513
Od nespravedlivé rovnosti ke spravedlivé nerovnosti? : Percepce sociálních nerovností a sociální spravedlnosti v současném Československu / Petr Matějů, Blanka Řeháková. – Soc.č., 28, 3 (1992), s. 293-318.
- MATĚJŮ, Petr – ŘEHÁKOVÁ, Blanka #514
Revoluce pro koho? : Analýza vybraných vzorců intragenerační mobility v období 1989–1992 / Petr Matějů, Blanka Řeháková. – Soc.č., 29, 3 (1993), s. 309-325.
- MINK, Georges – SZUREK, Jean-Charles #515
Strategie adaptace a konverze bývalých komunistických elit / Georges Mink, Jean-Charles Szurek. – Soc.č., 29, 3 (1993), s. 295-308.
- MUSIL, Jiří #516
Česká a slovenská společnost : Skica srovnávací studie / Jiří Musil. – Soc.č., 29, 1 (1993), s. 9-24.
- POTŮČEK, Martin #517
Člověk v měnící se společnosti – příklad Československa / Martin Potůček. – Soc.č., 26, 4 (1990), s. 269-275.
- PROKŠ, Petr #518
Československo na cestě od totality k demokracii (listopad 1989 – únor 1990) / Petr Prokš. – Slov.př., 76, 5 (1990), s. 417-430.
- RAK, Vladimír #519
Kandidáti do parlamentních voleb v Československu v červnu 1990 : Jejich struktura, postoje a názory / Vladimír Rak. – Soc.č., 28, 2 (1992), s. 200-221.
- RESCHOVÁ, Jana #520
Nová politika s novými lidmi : Federálne zhromaždenie v roku 1990 / Jana Reschová. – Soc.č., 28, 2 (1992), s. 222-236.
- ŘEHÁK, Jan – ŘEHÁKOVÁ, Blanka #521
Předvolební programy 1990 : Pokus o grafickou komparační analýzu obsahů / Jan Řehák, Blanka Řeháková. – Soc.č., 27, 2 (1991), s. 172-188.
- SIVÁKOVÁ, Danica #522
Slovenská národná rada : Analýza štruktúry a činnosti v roku 1990 / Danica Šiváková. – Soc.č., 28, 2 (1992), s. 247-263.
- SYLLOVÁ, Jindřiška #523
Česká národní rada v roce 1990 : Analýza složení a činnosti / Jindřiška Sylová. – Soc.č., 28, 2 (1992), s. 237-246.
- SZOMOLÁNYI, Soňa #524
Dôsledok parlamentných volieb '92 v Československu / Soňa Szomolányi. – Svědectví, 25, 93 (1992), s. 15-25.

- ŠANDEROVÁ, Jadwiga #525
Vnímání důsledků transformace českou a slovenskou populací / Jadwiga Šanderová. – Soc.č., 29, 1 (1993), s. 57-72.
- ŠANDEROVÁ, Jadwiga – #526
KABÁTEK, Aleš
Generace v československých volbách 1990 / Jadwiga Šanderová, Aleš Kabátek. – Soc.č., 27, 2 (1991), s. 189-204.
- Viz též: 85, 86, 88, 89, 101, 103, 113, 116, 124, 125, 127, 129, 133, 147, 157, 158, 164, 179, 180
- IV.H Více období
(mimo tituly uvedené pod V.A – G)*
- BEDNÁŘOVÁ, Věra #527
České ženské hnutí do roku 1948 / Věra Bednářová. – ČČH, 89, 2 (1991), s. 232-238.
- DUDEK, František #528
K vývoji struktury a koncentrace průmyslové výroby v českých zemích 1902–1948 / František Dudek. – Slez.sb., 89, 3/4 (1991), s. 199-210.
- FROLÍK, Jan #529
Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989 / Jan Frolík. – SAP, 41, 2 (1991), s. 447-510.
- GERŠLOVÁ, Jana #530
Vývoj sociální politiky a sociálních opatření v Československu v letech 1945–1960 : Přehled / Jana Geršlová. – Slez.sb., 88, 1 (1990), s. 23-35.
- HLINOMAZ, Milan #531
Vývoj československé státní symboliky v letech 1918–1990 / Milan Hlinomaz. – SAP, 42, 1 (1992), s. 81-184.
- HUDEČKOVÁ, Helena #532
Vesnice v českém pohraničí : Srovnání vybraných výsledků monografických studií dvou obcí / Helena Hudečková. – Soc.č., 28, 4 (1992), s. 528-542.
- JELEČEK, Leoš #533
Některé ekologické souvislosti vývoje zemědělské krajiny a zemědělství v českých zemích / Leoš Jeleček. – ČČH, 89, 3 (1991), s. 375-394.
- JELÍNKOVÁ, Táňa #534
Pražští primátoři (1784–1993) / Táňa Jelínková. – Praž.sb.hist., 26, (1993), s. 103-137.
- KURAL, Václav #535
Poznámky na okraj pamětí gen. Františka Moravce / Václav Kural. – HV, 39, 2 (1990), s. 128-150. – Ad: Špión, jemuž nevěřili / František Moravec. – Toronto : Sixty-Eight Publ., 1977.
- LIDNEROVÁ, Vladimíra #536
Zájem státních institucí o cikánské obyvatelstvo v Československu v letech 1959–1989 / Vladimíra Lidnerová. – ČL, 80, 3 (1993), s. 195-205.
- MACHONIN, Pavel #537
Změnil se typ společenského uspořádání v letech 1967–1984? / Pavel Machonin. – Soc.č., 28, 1 (1992), s. 73-83.
- MATĚJŮ, Petr #538
Kdo získal a kdo ztratil v socialistické redistribuci : Čtyřicet let vývoje vzdělanostních nerovností v Československu / Petr Matějů. – Soc.č., 27, 1 (1991), s. 13-38.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina #539
Postoje obyvatel Hlučínska v letech politických zvrátů (1930–1945) / Nina Pavelčíková. – Slez.sb., 88, 4 (1990), s. 280-295.
- RŮŽIČKA, Jan #540
Úloha státních statků ve vývoji zemědělství na Brněnsku v letech 1945–1960 / Jan Růžička. – ČMM, 111, 2 (1992), s. 291-314.
- SLÁDEK, Miloš #541
Likvidace nemovitých kulturních památek v Čechách po r. 1945 / Miloš Sládek. – DaS, 13, 4 (1991), s. 50-54.
- SLÁMA, Jiří #542
Parlamentní volby 1935, 1946, 1990 – ne pouze historie / Jiří Sláma. – Soc.č., 28, 2 (1992), s. 184–199.
- STANĚK, Tomáš #543
Německá národnostní skupina v Československu v letech 1947–1986 : Stručný přehled problematiky / Tomáš Staněk. – Slez.sb., 88, 2 (1990), s. 81-95.
- ŠRAJEROVÁ, Oľga #544
K riešeniu rómskej otázky na Slovensku po roku 1945 / Oľga ŠrajEROVÁ. – Slez.sb., 91, 3 (1993), s. 178-189.
- TUČEK, Milan #545
Komparace výsledků šetření sociální struktury z roku 1967 a 1984 / Milan Tuček. – Soc.č., 28, 1 (1992), s. 60-72.
- VAŠKO, Václav #546
Církevně politický vývoj v Československu po druhé světové válce. [1. – 2.] / Václav Vaško. – HO, 1, 3 (1990), s. 81-84 ; 1, 4 (1990), s. 101-106.

- VEČERNÍK, Jiří #547
Distribuční systém v socialistickém Československu : Empirická fakta, výkladové hypotézy / Jiří Večerník. – Soc.č., 27, 1 (1991), s. 39-56.
- ZINNER, Paul E. #548
Československo : čtyřicet let / Paul E. Zinner. – Svědectví, 23, 89/90 (1990), s. 25-60.
- Viz též: 146
- ## V. TEMATICKÁ ČÁST
- ### V.A Střední a východní Evropa
- BAYER, Ivo #549
Místo byrokracie ve společnostech sovětského typu a v jejich transformaci : První přiblížení k problému / Ivo Bayer. – Soc.č., 28, 5 (1992), s. 599-612.
- BIBÓ, István #550
Bída malých národů východní Evropy : Úvodní část historické studie / István Bibó. – SE, 8, 25 (1992), s. 44-58.
- DE DEKEN, Johan Jeroen #551
Sociální politika a politika solidarity : Existují perspektivy pro sociální demokracii ve střední a východní Evropě? / Johan Jeroen De Deken. – Soc.č., 28, 3 (1992), s. 351-368.
- FERGE, Zsuzsa #552
Sociální změna ve východní Evropě – sociální občanství v nových demokraciích / Zsuzsa Ferge. – Soc.č., 29, 2 (1993), s. 149-166.
- LEHÁR, Bohumil #553
K hospodářskému vývoji států střední, jihovýchodní a východní Evropy v 70. letech / Bohumil Lehár. – Slov.př., 77, 4 (1991), s. 302-309.
- MOULIS, Miloslav #554
Přesuny obyvatelstva v Evropě 1938-1948 / Miloslav Moulis. – HV, 41, 5 (1992), s. 44-65.
- MULLER, Jerry Z. #555
Komunismus, antisemitismus a Židé / Jerry Z. Muller. – SE, 8, 28 (1993), s. 41-56.
- MUSIL, Jiří #556
Změny městských systémů v postkomunistických společnostech střední Evropy / Jiří Musil. – Soc.č., 28, 4 (1992), s. 451-462.
- OTAVA, Jan #557
Události roku 1989 : Rozpad komunismu ve střední a jihovýchodní Evropě / Jan Otava. – Svědectví, 23, 89/90 (1990), s. 465-477.
- RUPNIK, Jacques #558
Ta „druhá“ Evropa / Jacques Rupnik. – Svědectví, 23, 91 (1990), s. 73-85.
- TEJCHMAN, Miroslav #559
Sovětizace střední a jihovýchodní Evropy 1944-1949 / Miroslav Tejchman. – Slov.př., 79, 3/4 (1993), s. 312-325.
- VORÁČEK, Emil #560
„Strategie“ hospodářské krize evropských zemí sovětského bloku v 70. letech a světová ekonomika. [1. – 2.] / Emil Voráček. – Slov.př., 78, 3 (1992), s. 241-252 ; 78, 4 (1992), s. 449-460.
- ### V.B Československé a české vztahy se zahraničím (mimo tituly uvedené pod V.C a D)
- KARNKOWSKI, Kazimierz #561
Polsko a Čechy / Kazimierz Karnkowski. – SE, 8, 24 (1992), s. 70-80.
- MADRY, Jindřich #562
Sovětské zájmy v pojetí obrany Československa (1965-1970) / Jindřich Madry. – HV, 41, 5 (1992), s. 126-140.
- RUSKO, SOVĚTSKÝ SVAZ #563
Rusko, Sovětský svaz a my : Záznam diskuse, která proběhla v Ústavu dějin východní Evropy ve dnech 29.3. a 10.4.1990 / Úvodní slovo a závěr Milan Švankmajer. – Slov.př., 76, 4 (1990), s. 257-309.
- SLÁDEK, Zdeněk #564
Příspěvek Škodových závodů k rozvoji zbrojního průmyslu Sovětského svazu / Zdeněk Sládek. – HV, 39, 2 (1990), s. 63-77.
- Viz též: 139, 140, 141, 155, 156, 157, 185, 190, 191, 193, 196, 197, 199, 207, 212, 213, 214, 218, 222, 223, 230, 233, 234, 236, 237, 252, 257, 258, 262, 263, 271, 272, 274, 277, 278, 279, 282, 284, 285, 286, 287, 299, 303, 311, 314, 315, 317, 319, 326, 328, 330, 332, 333, 339, 344, 345, 349, 350, 358, 360, 363, 396, 398, 399, 404, 426, 430, 442, 455, 463, 484, 485, 494, 585, 591, 599, 600
- ### V.C Slovensko, česko-slovenské vztahy
- BROKL, Lubomír – BROKLOVÁ, Eva #565
E.Beneš a F.Peroutka o Slovensku a Slovácích / Lubomír Brokl, Eva Broklová. – Soc.č., 28, 2 (1992), s. 284-288.

- MLYNÁRIK, Ján #566
T.G.Masaryk v slovenské historiografii / Ján Mlynárik. – ČČH, 89, 2 (1991), s. 185-197.
- PŘÍHODA, Petr #567
Strašidlo klerofašismu / Petr Přihoda. – SE, 6, 15 (1990), s. 43-51.
- Viz též: 138, 141, 186, 189, 225, 243, 277, 278, 338, 339, 340, 349, 357, 360, 363, 381, 383, 384, 385, 396, 412, 413, 502, 503, 506, 511, 516, 522, 524, 525, 544, 581
- V.D Česko/československo-německé vztahy*
- BOLDT, Frank #568
Základy a důsledky německé „Ostpolitik“ / Frank Boldt. – DaS, 13, 2 (1991), s. 41-46.
- NĚMEC, Petr #569
Český národ a nacistická teorie germanizačního prostoru / Petr Němec. – ČČH, 88, 4 (1990), s. 535-558.
- Viz též: 151, 158, 195, 202, 217, 221, 224, 226, 241, 242, 254, 255, 256, 281, 292, 301, 306, 307, 320, 322, 382, 409, 420, 421, 431, 434, 438, 440, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 455, 456, 480, 539, 543, 554
- V.E Židé v Československu*
- HOUSKOVÁ, Hana #570
Obhájce : Z galérie postav českožidovského hnutí : [Eduard Lederer] / Hana Housková. – SE, 8, 24 (1992), s. 64-69.
- PREČAN, Vilém #571
O židovských vlivech v českých zemích / Vilém Prečan. – Listy, 23, 2 (1993), s. 74-77.
- WEINER, František #572
Hebrejští autoři v českých zemích : Informace / František Weiner. – SE, 6, 15 (1990), s. 130-153.
- Viz též: 348, 363, 446, 555
- V.F Osobnosti, biografie*
- BECHYNĚ, Jan V. #573
Emil Hácha / Jan V. Bechyně. – HO, 4, 2 (1993), s. 39-44.
- CAMPBELL, F.Gregory #574
Ztracené sny Edvarda Beneše / F.Gregory Campbell. – HV, 39, 6 (1990), s. 104-111.
- ČERNÝ, Václav #575
Dvě studie masarykovské / Václav Černý. – Svědectví, 23, 89/90 (1990), s. 7-24. – Ad: Pokus o českou národní filosofii a jeho nezdar / Jan Patočka. – Edice Petlice. – Praha : samizdat, 1989 ; Kolem Masarykovy filosofie v náboženství / Jan Patočka. – Edice Petlice. – Praha : samizdat, 1989.
- ČVANČARA, Miroslav #576
T.G.Masaryk okem filmové kamery / Miroslav Čvančara. – HV, 42, 5 (1993), s. 132-138.
- DEJMEK, Jindřich – NĚMEČEK, Jan #577
Arnošt Heidrich / Jindřich Dejmek, Jan Němeček. – HV, 42, 3 (1993), s. 142-150.
- FILIP, Zdeněk #578
Cesty hrdinů : Gen. Karel Lukas, gen. Vladimír Příklad, plk. Karel Hlásný, pplk. Ladislav Bedřich / Zdeněk Filip. – Sev.Morava, 60, (1990), s. 15-34.
- GREGOROVIČ, Miroslav #579
Jan Blahoslav Kozák – osobnost a dílo / Miroslav Gregorovič. – Slov.př., 77, 1 (1991), s. 93-95.
- JABLONICKÝ, Jozef #580
Generál Malár : Legionár a důstojník / Jozef Jablonický. – HV, 39, 5 (1990), s. 106-125.
- JANČÍK, Drahomír #581
Andrej Hlinka – „tvůrce“ či „zrádce“ republiky? / Drahomír Jančík. – HO, 2, 3/4 (1991), s. 38-45.
- JÍRŮ, Jaroslav #582
Benešovy osudové zkoušky / Jaroslav Jírů. – HV, 39, 6 (1990), s. 98-103.
- KLIMEK, Antonín #583
Edvard Beneš – postava v mlhách / Antonín Klimek. – HV, 40, 4 (1991), s. 142-152.
- KOLÁŘ, Petr #584
95 let dr. Jána Papánka / Petr Kolář. – Slov.př., 78, 1 (1992), s. 113-119.
- KOVTUN, Jiří #585
Masaryk a Amerika / Jiří Kovtun. – Svědectví, 24, 92 (1991), s. 67-78.
- KUČERA, Jan P. #586
Mimofádný zakladatel Zdeněk Nejedlý / Jan P. Kučera. – DaS, 13, 3 (1991), s. 36-40. – Ad: Zdeněk Nejedlý / František Červinka. – Praha : Melantrich, 1969.
- MOLNÁR, Imre #587
Osudy Jánose Esterházyho / Imre Molnár. – SE, 8, 24 (1992), s. 106-119.

- NĚMEČEK, Jan #588
Brigádní generál Josef Mašín / Jan Němeček. – HV, 42, 1 (1993), s. 134-159.
- OPAT, Jaroslav #589
Glosy ke dvěma kritikám T.G.Masaryka / Jaroslav Opat. – Slov.př., 76, 3 (1990), s. 244-256. – Ad: T.G.Masaryk ve vývoji české společnosti a čs. státu / Zdeněk Nejedlý. – Praha, 1950 ; Masaryk : Soubor statí, přednášek a studií / Jan Patočka. – samizdat. – 1980. – Sv. 1. – 2.
- OPAT, Jaroslav #590
Nad třemi knihami o T.G.Masarykovi / Jaroslav Opat. – Listy, 20, 5 (1990), s. 78-84. – Ad: T.G. Masaryk (1850–1937). – London : MacMillan.
- PFAFF, Ivan #591
Masaryk a Švýcarsko / Ivan Pfaff. – ČČH, 90, 4 (1992), s. 555-570.
- POLÁK, Stanislav #592
Osobnost T.G.Masaryka : Zamyšlení nad metodou životopisu / Stanislav Polák. – ČČH, 89, 5/6 (1991), s. 760-776.
- PRINZ, Friedrich #593
Benešův mýtus se rozpadá / Friedrich Prinz. – SE, 8, 24 (1992), s. 41-54.
- SCHMIDTOVÁ – HARTMANNOVÁ, Eva #594
T.G.Masaryk a lidové demokracie / Eva Schmidtová – Hartmannová. – ČČH, 88, 6 (1990), s. 867-880.
- SKUTIL, Jan #595
K původu a k mládí Klementa Gottwalda / Jan Skutil. – Vlast.věst.mor., 44, 2 (1992), s. 219-221.
- SLUKA, Václav #596
T.G.Masaryk – prezident ČSR / Václav Sluka. – HV, 39, 5 (1990), s. 126-145.
- SVITÁK, Ivan #597
Letec Otakar Sviták : Ruský legionář / Ivan Sviták. – HV, 40, 1 (1991), s. 106-121.
- TÁBORSKÝ, Eduard #598
Beneš a náš osud / Eduard Táborský. – Svědectví, 23, 89/90 (1990), s. 85-118.
- TOMASZEWSKI, Jerzy #599
Edward Beneš v názorech polských diplomatů 1916–1944 / Jerzy Tomaszewski. – SE, 8, 26 (1992), s. 54-60.
- ULLMAN, Walter #600
Prezident Beneš mezi Východem a Západem (1943–1948) / Walter Ullman. – HV, 39, 6 (1990), s. 112-119.
- URBÁŠEK, Pavel #601
Nad hrobem armádního generála Bohumila Bočka / Pavel Urbášek. – Sev.Morava, 60, (1990), s. 58-63.
- ZABLOUDILOVÁ, Jitka #602
Generální inspektor J.S.Machar / Jitka Zabloudilová. – HV, 41, 2 (1992), s. 150-171.
- Viz též: 2, 9, 228, 231, 405, 414, 570
- V.G Kultura, umění, literatura*
- KOPECKÝ, Milan #603
A.M.Tilschová a Brno / Milan Kopecký. – ČMM, 111, 2 (1992), s. 343-353.
- PĚNČÍK, Josef #604
Jakub Deml – tasovský kronikář / Josef Pěnčík. – Vlast.věst.mor., 44, 1 (1992), s. 80-91.
- ULRICH, Vladimír #605
Česká literatura v exilu / Vladimír Ulrich. – Svědectví, 23, 91 (1990), s. 234-252.

Jmenný rejstřík

- ALAN, Josef 108
 ALECHIN, Jevgenij Stěpanovič – o něm 414
 ANGER, Jan 182, 183
 ASCHENBRENNER, Alois – o něm 373
 BABIČKA, Václav 43
 BAKALA, Jaroslav 184
 BAKEŠOVÁ, Ivana 185
 BALÁŽ, Július 134
 BALCÁREK, Pavel 44
 BÁLKOVÁ, Dagmar 457
 BAMBINO DI PRAGA viz PŘÍHODA, Petr 105
 BARTLOVÁ, Alena 186
 BARTOSZOVÁ, Pavlína 187
 BARTOŠ, Josef 324
 BARTOŠEK, Karel 178
 BAŠTA, Jaroslav 500
 BAYER, Ivo 549
 BEDNÁŘOVÁ, Věra 527
 BEDŘICH, Ladislav – o něm 578
 BECHYNĚ, Jan V. 573
 BEINHAUEROVÁ, Anna 85, 415, 416, 417, 418, 419, 458, 459
 BENČÍK, Antonín 484, 485
 BENEŠ, Edvard 45
 BENEŠ, Edvard – o něm 102, 148, 154, 162, 173, 190, 191, 199, 200, 206, 228, 229, 231, 237, 252, 278, 301, 329, 345, 350, 351, 354, 382, 398, 420, 565, 574, 582, 583, 593, 598, 599, 600
 BENEŠ, Zdeněk 1
 BERAN, Rudolf 135
 BESKIDOVÁ, Lydia 109
 BEZDĚK, [učitel] – o něm 464
 BIBÓ, István 550
 BIČÍK, Zdeněk 325
 BIEBERLE, Josef 460
 BINAR, Ivan 166
 BITTNER, Ivan 46
 BLÁHA, Inocenc Arnošt – o něm 154
 BLUMENWITZ, Dieter 420
 BOČEK, Bohumil – o něm 601
 BOGUSZAK, Marek 110, 111
 BOHMANN, Alfred 421
 BOLDT, Frank 568
 BORÁK, Mečislav 326
 BOSÁK, František 327
 BOUČEK, Jaroslav 2, 3
 BRABEC, Jiří 47
 BRANDES, Detlef 188, 328
 BREŽNĚV, Leonid Iljič – o něm 139
 BROD, Toman 329
 BROKL, Lubomír 88, 89, 501, 565
 BROKLOVÁ, Eva 189, 565
 BŘACH, Radko 190, 191, 192, 461
 BŘACHOVÁ, Věra 136, 462
 BUBENÍČKOVÁ – KUTHANOVÁ, Milena 167
 BURJANEK, Aleš 502
 BÚTOROVÁ, Zora 503
 BYSTRICKÝ, Valerián 193
 CAHA, Libor 505
 CAMPBELL, F.Gregory 574
 CIKRYT, Václav 486
 ČAŇOVÁ, Eliška 112
 ČEJKA, Eduard 330
 ČEPELÁKOVÁ, Miluše 48
 ČEPIČKA, Ladislav 49
 ČERMÁKOVÁ, Marie 504
 ČERNÁ, Milena 194
 ČERNOUŠEK, Michal 4
 ČERNÝ, Bohumil 5, 84
 ČERNÝ, Václav 575
 ČERVINKA, František 586
 ČORNEJ, Petr 6, 7
 ČVANČARA, Miroslav 576
 DANUBIUS viz MLYNÁRIK, Ján 434
 DE DEKEN, Johan Jeroen 551
 DEJMEK, Jindřich 137, 195, 196, 197, 577
 DEML, Jakub – o něm 604
 DEYL, Zdeněk 198
 DIENSTBIER, Jiří 133
 DOLEŽAL, Jiří 331
 DOLEŽAL, Jiří – o něm 5
 DOUŠA, Jaroslav 140
 DUBČEK, Alexandr – o něm 139, 488
 DUDA, Zbyněk M. 332
 DUDEK, František 528
 DUFEK, Jiří 463
 DYK, Viktor – o něm 98
 DZÚR, Martin – o něm 492
 ERŠIL, Jaroslav 50
 ESSEN, Andrzej 199
 ESTERHÁZY, János – o něm 587
 FEJLEK, Vojtěch 51
 FERGE, Zsuzsa 552
 FIALA, Jan 200, 201, 423
 FILIP, Zdeněk 202, 464, 578
 FLIEDER, Robert – o něm 194
 FORBELSKÝ, Josef 203, 204
 FRANCEV, Vladimír 205
 FROLEC, Václav 113
 FROLÍK, Jan 141, 529
 GABAL, Ivan 111
 GAJAN, Koloman 206
 GAJDA, Radola – o něm 259, 323
 GÁL, Fedor – o něm 502
 GAWRECKI, Dan 207, 208, 209
 GEBHART, Jan 210, 211, 333
 GERŠIČ, Miroslav 212
 GERŠLOVÁ, Jana 530
 GLOWACKA, Ewa 179
 GONĚC, Vladimír 213

- GOTTWALD, Klement – o něm 136, 595
 GRAUS, František – o něm 19
 GREGOR, Miroslav 505
 GREGOROVÍČ, Miroslav 579
 GRŇA, Josef 168
 GROBELNÝ, Andělin 214
 GRÖGEROVÁ, Bohumila 169
 GRUŠA, Jiří 90
 GUTTMANN, Josef – o něm 261
 HABRMANOVÁ, Magda 215, 216
 HAHN, Fred 217
 HÁCHA, Emil – o něm 376, 573
 HÁJEK, Miloš 26
 HAJN, Antonín – o něm 75
 HANAUSKA, Hubert – o něm 373
 HANKISS, Elemér 93
 HANZAL, Josef 8, 9, 142
 HANZLÍK, František 424
 HARBULOVÁ, Lubica 218
 HARMADYOVÁ, Valentína 506
 HARNA, Josef 219
 HARTL, Jan 220
 HARTMANNOVÁ, Eva 91
 HAVEL, Petr 221
 HAVEL, Václav 179, 180
 HAVEL, Václav – o něm 92
 HAVLÍČEK, Juraj 425
 HEIDRICH, Arnošt – o něm 172, 577
 HEJDA, Zbyněk 181
 HEJDÁNEK, Ladislav 92
 HERZMANN, Jan 507
 HEŘMANOVÁ, Eva 508
 HEYDRICH, Reinhard – o něm 342, 347, 392
 HIRŠAL, Josef 169
 HLÁSNÝ, Karel – o něm 578
 HLINKA, Andrej – o něm 144, 581
 HLINOMAZ, Milan 531
 HLUŠIČKOVÁ, Růžena 465
 HODŽA, Milan – o něm 301
 HOFFMANNOVÁ, Jaroslava 53
 HOCHSTEIGER, Tibor 52
 HOLÝ, Ladislav 11
 HORKÝ, Karel – o něm 376
 HORSKÁ, Pavla 114
 HORSKÝ, Jan 10
 HOUSKOVÁ, Hana 570
 HRBEK, Jaroslav 334, 335
 HUBINGER, Václav 11
 HUDEČEK, Jaroslav 509
 HUDEČKOVÁ, Helena 532
 HUŇÁČEK, Zdeněk 336, 337
 HÚBL, Milan – o něm 26
 CHINYAEVA, Elena 222
 CHMIEL, Juraj 223
 CHURÝ, Slavko 143, 144, 145, 146, 147
 ILLNER, Michal 115, 508
 IRMANOVÁ, Eva 93
 JABLONICKÝ, Jozef 338, 339, 340, 580
 JAKSCH, Wenzel – o něm 382
 JANÁČEK, František 148
 JANÁČEK, Kamil 510
 JANÁK, Dušan 426
 JANÁK, Jan 224
 JANČÍK, Drahomír 225, 581
 JANDEROVÁ, Drahoslava 170
 JANOVSKÝ, Miroslav 54
 JAWORSKI, Rudolf 226
 JELEČEK, Leoš 533
 JELÍNEK, Zdeněk 177, 341, 342, 343
 JELÍNKOVÁ, Taňa 534
 JIRÁNEK, Tomáš 251
 JIRÁSEK, Zdeněk 12, 466, 467, 468, 469, 470
 JÍRŮ, Jaroslav 582
 JOŽÁK, Jiří 344
 KABÁTEK, Aleš 526
 KABELE, Jiří 116
 KALINA viz KIŠŠ, Dezider 338
 KALISTA, Zdeněk – o něm 1, 481
 KAMIŇSKI, Marek 345
 KAPLAN, Karel 427, 428, 471, 472, 473
 KARNÍK, Zdeněk 227
 KARNKOWSKI, Kazimierz 561
 KÁRNÝ, Miroslav 346, 347, 348
 KELLER, Hans 349
 KELLER, Jan 94
 KISIELEWSKI, Tadeusz 350
 KIŠŠ – KALINA viz KIŠŠ, Dezider 338
 KIŠŠ, Dezider – o něm 338
 KLÁPŠTĚ, Jan 13
 KLIMEK, Antonín 228, 229, 351, 583
 KLÍPA, Bohumír 230
 KLOS, Čestmír 179
 KOCIAN, Jiří 429
 KOCH, Walter – o něm 255
 KOKEŠ, Otakar 231
 KOKOŠKA – MALÍŘ, Jaroslav 232
 KOKOŠKA, Stanislav 352, 353
 KOKOŠKOVÁ, Jaroslava 353
 KOLÁŘ, Michal 354
 KOLÁŘ, Petr 584
 KONEČNÝ, Karel 233
 KOPECKÝ, Milan 603
 KOPEČNÝ, Petr 355, 356
 KOPEJTKOVÁ, Drahomíra 474
 KOPŘIVOVÁ, Anastasie 234
 KORČEK, Ján 357
 KOŘALKA, Jiří 14, 15
 KOSATÍK, Pavel 53
 KOŠEK, Josef – o něm 233
 KOVTUN, Jiří 585
 KOZÁK, Jan Blahoslav – o něm 579
 KRÁL, Václav – o něm 27
 KRÁSNÁ, Věra 287
 KRATOCHVÍL, Jan – o něm 161, 405

- KRČEK, Jan – o něm 153
 KRIVÝ, Vladimír 511
 KROFTA, Kamil – o něm 137, 195, 196
 KROUTVOR, Josef 95
 KŘIVSKÝ, Pavel – o něm 14
 KUBAČÁK, Antonín 235
 KUBŮ, Eduard 236
 KUČERA, Jan P. 586
 KUČERA, Karel 55
 KUČERA, Karel – o něm 7, 17
 KUČERA, Martin 16
 KUČERA, Petr 475
 KUČERA, Rudolf 237
 KUKÁNOVÁ, Zlataše 149
 KUKLÍK, Jan 210, 211, 238, 239, 240, 333
 KUKLÍK, Jan ml 358
 KULÍKOVÁ, Ladislava 430
 KURAL, Václav 241, 242, 359, 484, 485, 535
 KURUC, František 360
 KUSÁ, Zuzana 243
 KUTHAN, Radim – o něm 167
 KUTÍLKOVÁ, Dagmar 56
 KUTNAR, František – o něm 25
 KVAČEK, Robert 17, 244, 245
 LACINA, Vlastislav 246, 247, 248, 249
 LANG, Miroslav 171
 LAŠTOVKA, Vojtěch 361
 LEDERER, Eduard – o něm 570
 LEDVINKA, Václav 57
 LEHÁR, Bohumil 553
 LEMBERG, Hans 250
 LENDEROVÁ, Milena 251
 LIDNEROVÁ, Vladimíra 536
 LICHNOVSKÝ, Milan 18
 LINHART, Jiří 100
 LOEWENSTEIN, Bedřich 96
 LUKA, Jiří 443
 LUKAS, Jiří 431
 LUKAS, Karel – o něm 578
 LUKEŠ, Igor 252
 LUŽA, Radomír 172, 362
 MACEK, Josef 19, 20
 MACEK, Josef – o něm 6, 34
 MACŮREK, Josef – o něm 41
 MADRY, Jindřich 488, 489, 498, 562
 MACHAČOVÁ, Jana 253
 MACHAR, Josef Svatopluk – o něm 602
 MACHONIN, Pavel 117, 118, 512, 537
 MALÁ, Eva 119
 MALÁR, August – o něm 580
 MAREK, Jaroslav 21, 22, 23, 24, 25, 97
 MAREŠ, Petr 432
 MARŠÁL, Josef 58, 59, 60
 MASARYK, Tomáš Garrigue – o něm 204, 231,
 317, 566, 575, 576, 585, 589, 590, 591, 592,
 594, 596
 MAŠÍN, Josef – o něm 588
 MATĚJČEK, Jiří 12
 MATĚJŮ, Petr 86, 111, 513, 514, 538
 MAUR, Eduard 120
 MED, Jaroslav 98
 MĚCHÝŘ, Jan 433
 MEJDROVÁ, Hana 26
 MENCL, Vojtěch 490
 MERTOVALÁ, Kateřina 254
 MICHÁLKOVÁ, Marie 148, 491
 MICHNIK, Adam 179, 180
 MILJUKOV, P.N. – o něm 319
 MINK, Georges 515
 MLYNÁRIK, Jan 363, 434, 566
 MLYNÁŘ, Zdeněk 99
 MOKRZYCKI, Edmund 121
 MOLNÁR, Imre 435, 450, 587
 MORAVCOVÁ, Dagmar 255
 MORAVČÍK, Ctibor 256
 MORAVEC, František – o něm 176, 535
 MOSNÝ, Peter 257
 MOULIS, Miloslav 364, 554
 MOULIS, Vladislav 27, 150, 436, 437
 MUDRA, Miroslav 258
 MUDROVÁ, Hana 258
 MULLER, Jerry Z. 555
 MUNK, František 173
 MUSIL, Jiří 100, 516, 556
 MUSILOVÁ, Dana 365, 366, 367
 MYŠKA, Milan 28
 N.N. 151
 NAUMAN, P. 259
 NAVAROVÁ, Hana 504
 NAVRÁTIL, Jaromír 476, 492
 NEČAS, Ctibor 368, 369
 NEDVĚD, Jan 163, 181
 NECHVÁTAL, Martin 29, 61
 NEJEDLÝ, Zdeněk – o něm 586, 589
 NEKUDA, Jaroslav 502
 NĚMCOVÁ, Eva 47
 NĚMEC, Igor 260
 NĚMEC, Petr 370, 371, 372, 569
 NĚMEČEK, Jan 152, 153, 373, 577, 588
 NĚMEČEK, Jaroslav 172
 NIKLÍČEK, Ladislav 261
 NOSKOVÁ, Helena 438
 NOVÁK, Eduard 493
 NOVOTNÝ, Gustav 374
 NOVOTNÝ, Jiří 262, 263
 NYTLOVÁ, Jaroslava 47
 OLIVOVÁ, Věra 30, 264
 OPAT, Jaroslav 589, 590
 OTAVA, Jan 101, 557
 PAĐOUREK, Jan 266
 PALLAS, Ladislav 375
 PÁNEK, Jaroslav 50
 PAPÁNEK, Ján – o něm 584
 PASÁK, Tomáš 376

- PATAKY, Iván 494
 PATOČKA, Jan – o něm 97, 575, 589
 PAULÍK, Jan 495
 PAULUSOVÁ, Jaroslava 174
 PAVELČÍKOVÁ, Nina 87, 377, 539
 PECKA, Emanuel 154
 PECKA, Jaroslav 268
 PECKA, Jindřich 379
 PECKA, Karel – o něm 178
 PECHA, Miloslav 267, 378
 PEJS, Oldřich 269, 439
 PEKAŘ, Josef – o něm 9, 13
 PELLÉ, Maurice César Joseph – o něm 258
 PĚNČÍK, Josef 604
 PEROUTKA, Ferdinand 102
 PEROUTKA, Ferdinand – o něm 184, 565
 PEŠA, Václav 168, 380
 PEŠEK, Jiří 62
 PETRUSEK, Miloslav 118, 477
 PFAFF, Ivan 270, 591
 PÍKA, Heliodor – o něm 136, 404
 PITHART, Petr 103, 104
 PLASCHKA, Richard Georg 31
 PODHÁJECKÁ, Tatjana 271
 POKORNÁ, Alevtina 272, 273
 POKORNÝ, Jiří 15
 POLÁK, Stanislav 592
 POPĚLY, Gyula 274
 POTŮČEK, Martin 517
 PREČAN, Vilém 381, 571
 PRINZ, Friedrich 382, 593
 PROCHÁZKA, Jiří 275
 PROKOPOVIČ, Sergej Nikolajevič – o něm 312
 PROKŠ, Petr 440, 441, 442, 518
 PŘIBÍK, Petr 428
 PŘÍHODA, Petr 105, 567
 PŘIKRYL, Vladimír – o něm 578
 RADVANOVSKÝ, Zdeněk 443
 RAK, Jiří 478
 RAK, Vladimír 519
 RATAJ, Jan 276
 RESCHOVÁ, Jana 520
 RODÁK, Jozef 383
 ROMPORTLOVÁ, Marta 277
 ROMSICS, Ignác 278
 RUML, Jiří 165
 RUPNIK, Jacques 558
 RŮŽEK, Vladimír 81
 RŮŽIČKA, Jan 479, 540
 RŮŽIČKA, Jindřich 63
 RYCHLÍK, Jan 156, 384, 385
 RYSKOVÁ, Světlana 279
 ŘEHÁK, Jan 521
 ŘEHÁKOVÁ, Blanka 513, 514, 521
 SANDER, Rudolf 64, 280, 281
 SAVICKÝ, Nikolaj 282
 SEDLÁŘ, Miloš 66
 SEKYROVÁ, Milada 67
 SCHELLE, Karel 283
 SCHILDBERGER, Vlastimil 334
 SCHMIDTOVÁ – HARTMANNOVÁ, Eva 594
 SCHMIDTOVÁ – HARTMANNOVÁ, Eva
 viz též HARTMANNOVÁ, Eva 91
 SIERADZKA, Danuta 284
 SIVÁKOVÁ, Danica 522
 SKŘIVÁNEK, Milan 32, 68
 SKUTIL, Jan 595
 SLÁDEK, Miloš 541
 SLÁDEK, Oldřich 62, 69, 79
 SLÁDEK, Zdeněk 27, 33, 285, 286, 287, 564
 SLÁMA, Jiří 542
 SLAVÍK, Jan 288
 SLAVÍK, Jan – o něm 2, 3, 33
 SLEJŠKA, Dragoslav 499
 SLEZÁK, Lubomír 289, 290, 386
 SLEZÁKOVÁ, Marie 46
 SLUKA, Václav 596
 SOKOLOVÁ, Gabriela 122
 SOMMER, Karel 291, 292, 419, 458, 459
 SRB, Vladimír 123, 124, 125, 126, 127
 STALIN, Josif Vissarionovič – o něm 252
 STANĚK, Tomáš 444, 445, 446, 447, 448, 449,
 480, 543
 STANKOVIČ, Andrej 181
 STEINER, Jan 293, 294, 295, 296, 297, 298
 STEINER, Karel
 viz VESELÝ – ŠTAINER, Karel 177
 STEINHARDT, Laurence A. – o něm 432
 STREIBL, Max 158
 STRMISKA, Zdeněk 128
 SVATOŠ, Michal 481
 SVATOŠOVÁ, Hana 82, 83
 SVITÁK, Ivan 597
 SVITÁK, Otakar – o něm 597
 SVOBODA, Ludvík 175
 SVOBODA, Ludvík – o něm 318, 406
 SVOBODOVÁ, Jana 299
 SYLLOVÁ, Jindřiška 523
 SZARKA, László 300, 301
 SZELENYI, Ivan 129, 130
 SZOMOLÁNYI, Soňa 524
 SZUREK, Jean-Charles 515
 ŠANDEROVÁ, Jadwiga 525, 526
 ŠEBA, Jan 197
 ŠEDIVÝ, Ivan 302
 ŠIMEČEK, Zdeněk 303
 ŠÍPEK, Zdeněk 304, 305, 387, 388
 ŠISLER, Stanislav 389
 ŠKARVADA, Zdeněk 390
 ŠKRDLE, Vladimír 306, 307
 ŠLOSAR, Vladimír 463
 ŠMAHEL, František 34
 ŠOLC, Jiří 308, 391, 392, 393, 394, 395
 ŠOUŠA, Jiří 262, 263

- ŠPĚT, Jiří 35
 ŠPIRITOVÁ, Alexandra 70
 ŠRAJEROVÁ, Oľga 544
 ŠTARHA, Ivan 71, 72
 ŠTEFÁNIK, Milan Rastislav – o něm 228
 ŠTEFANSKÝ, Václav 396
 ŠTĚPÁNEK, Zdeněk 168, 309, 397
 ŠTOVÍČEK, Ivan 36, 37, 38, 73, 74, 159
 ŠTUMBAUER, Jan 310
 ŠUBRTOVÁ, Alena 75
 ŠULC, Zdislav 482
 ŠUSTA, Josef – o něm 142
 ŠUTAJ, Štefan 450
 ŠVANKMAJER, Milan 563
 ŠVEC, Luboš 311
 ŠVEHLA, Antonín – o něm 231
 TÁBORSKÝ, Eduard 398, 598
 TEJCHMAN, Miroslav 399, 559
 TEJCHMANOVÁ, Světlana 160, 312, 313
 TESAŘÍK, Pravoslav 400
 TIGRID, Pavel 99, 101, 106, 497
 TICHÝ, Jan 76
 TICHÝ, Oldřich 176
 TILLY, Charles 39
 TILSCHOVÁ, Anna Maria – o ní 603
 TISO, Jozef – o něm 381
 TOMASZEWSKI, Jerzy 599
 TRAPL, Miloš 314, 315
 TREIMAN, Donald J. 129, 130
 TRĚŠTÍK, Dušan 15, 40
 TUČEK, Milan 109, 131, 512, 545
 TURKOVÁ, Miloslava 316
 TURNWALD, Wilhelm 138
 TVARŮŽEK, Břetislav 401, 402, 403
 ULLMAN, Walter 600
 ULRICH, Vladimír 605
 URBAN, Jan 107
 URBÁŠEK, Pavel 601
 URIANEK, Karel 491
 VACEK, Jiří 77
 VÁCLAVŮ, Lubor 449
 VACULÍK, Jaroslav 451, 452, 453
 VAJDOVÁ, Zdena 508
 VALENTA, Jaroslav 176, 317
 VALIŠ, Zdeněk 161, 162, 318, 404, 405, 406, 407
 VÁLKA, Josef 41
 VANDAL KOVSKÁ, M.G. 319
 VAŠKO, Václav 546
 VÁVRA, Jaroslav 42
 VEČERNÍK, Jiří 132, 547
 VESELKA, Miroslav 483
 VESELÝ – ŠTAINER, Karel 177
 VESELÝ, Jiří 320
 VIEST, Rudolf – o něm 340
 VIMMER, Zdeněk 408
 VLACH, Jaroslav 386
 VOKÁL, Karel 78
 VONDRÁ, Václav 378
 VONDROVSKÝ, Ivo 321
 VORÁČEK, Emil 560
 VRABEC, Václav 409, 454
 VRBATA, Jaroslav 79
 WEBER, Max – o něm 10
 WEINER, František 572
 WITOS, Wincent – o něm 314
 YAPOU, Eliezer 322
 ZABLOUDILOVÁ, Jitka 602
 ZAJÍC, Jan – o něm 486
 ZÁLOHA, Jiří 80, 410
 ZÁMEČNÍK, Stanislav 411
 ZAYAS, Alfred de 455, 456
 ZINNER, Paul E. 548
 ZORACH, Jonathan 259, 323
 ZUDOVÁ – LEŠKOVÁ, Zlatica 412, 413
 ŽÁČEK, Rudolf 468, 469, 470
 ŽAMPACH, Vojtěch 414

Názvový rejstřík

- A.M.Tilschová a Brno 603
 Abdikace Edvarda Beneše 354
 Abwehr v protektorátě Čechy... 401
 Akce Irena 461
 Andrej Hlinka – „tvůrce“... 581
 Angloameričané a vyhnání... 455
 Antonín Švehla, Tomáš G.Masaryk... 231
 Archív zemského národního výboru... 71
 Arnošt Heidrich 577
 Autonomie, která se neuskutečnila 322
 Beneš a československo-polské... 345
 Beneš a náš osud 598
 Beneš a Štefánik 228
 Benešova návštěva ve Varšavě... 190
 Benešova snaha o zajištění... 329
 Benešovy dekrety z roku 1945... 420
 Benešovy moskevské cesty 398
 Benešovy osudové zkoušky 582
 Benešovy představy... 229
 Benešův mýtus se rozpadá 593
 Bezmocnost mocných 107
 Bída malých národů východní Evropy 550
 Boj o autonomii Slovenska... 186
 „Boj o duši národa“ ve filmu 50. let 478
 Boj o Prahu – 5. květen 1945 336
 Bojová činnost příslušníků... 383
 Brigádní generál Josef Mašín 588
 Bulharský vysokoškoláci v Brně... 143
 Byl Beneš vinen? 102
 Byty a úroveň bydlení v letech... 365
 Cesty hrdinů 578
 Cikánská otázka v prvním... 304
 Cikánská otázka ve druhém... 305
 Cíle polské politiky za druhé... 350
 Církevně politický vývoj... 546
 Co je střední Evropa? 90
 Co nabízejí pařížské archivy... 61
 Co se stalo v Ústí nad Labem 31... 444
 Česká a moravská šlechta... 370
 Česká a slovenská společnost 516
 Česká a slovenská tlače v období... 506
 Česká historická demografie 114
 Česká literatura v exilu 605
 Česká národní rada a vojenská... 353
 Česká národní rada v roce 1990 523
 Česká společnost 19. a 20... 15
 České dějiny a čeští historikové... 15, 40
 České právnické skupiny v životě... 371
 České školství... 375
 České zemské zastupitelstvo... 266
 České ženské hnutí do roku 1948 527
 Česko-slovenské sňatky... 123
 Československá a polská... 422
 Československá demokracie 1918–1938 264
 Československá krize 1953–1957 471
 Československá legie v Itálii 230
 Československá sociálně... 238
 Československá zahraniční... 236
 Československé státní ceny... 320
 Československé vojenské... 73
 Československé zbrojní dodávky... 185
 Československo 548
 Československo a Německo... 195
 Československo mezi Východem... 440
 Československo na cestě... 116, 518
 Československo na rozcestí 441
 Československo po druhé světové... 427
 Československo v přelomovém roce... 250
 Československo v sovětské sféře... 436
 Československo-německé vztahy... 255
 Československo-polské... 430
 Československo-polské vojenské... 333
 Československý menšinový problém... 257
 Československý úřad pro... 415
 Československý zbrojársky... 223
 Českoslovenští letci v bitvě... 332
 Český fašistický tisk... 215
 Český národ a nacistická teorie... 569
 Češi a Slovinci 1918–1938 189
 Češství v diskusi, aneb jak se... 11
 Čeští a slovenští novoosídlenci... 438
 Čeští historici před únorem 1948 8
 Čeští letci RAF v nacistickém zajetí 390
 Činnost a vývoj Vojenského muzea... 78
 Člověk v měnící se společnosti... 517
 Čs. parašutisté ze Západu... 391
 Čs. zahraniční odboj na Západě... 330
 4. březen 1919 v Kadani 254
 Dědictví reálného socialismu... 121
 Destrukce důstojnického sboru... 462
 Determinanty ekonomického... 86
 Dětské etudy o nás i o světě... 105
 95 let dr. Jána Papánka 584
 Diplomatem v Bratislavě 349
 Diplomatické pozadí uznání... 159
 Distribuční systém... 547
 Dokument o ukrajinské emigraci... 160
 Dokumente zur Austreibung... 138
 Dokumenty k deportaci sudetských... 138
 Dokumenty o Andrejovi Hlinkovi... 144
 Dokumenty slovenskej... 145
 Dokumenty z maďarského... 134
 Dopis Edvarda Beneše I.A.Bláhovi 154
 Dopis generála H. Píky... 136
 Dopisy L.Brežněva A.Dubčekovi... 139
 Dopřavní a strážní prapor UNRRA 416
 Důsledek parlamentních volieb... 524
 Dr. Edvard Beneš a Mnichov 206
 Družina československých... 302
 Dva málo známé dokumenty 150
 21. srpen 1968 487

- Dvě studie masarykovské 575
 Džúrovo velení ČSLA... 492
 E.Beneš a F.Peroutka o Slovensku... 565
 E.Beneš a Malá dohoda na jaře 1925 191
 East European Alternatives 93
 Edvard Beneš – postava v mlhách 583
 Edvard Beneš... 278
 Edvard Beneš v názorech polských... 599
 Ekonomicko-politická rokování... 442
 Ekonomický kabinet... 312
 Emil Hácha 573
 The Enigma of the Gajda Affair... 259
 Epizoda z politického života... 194
 Europe Centrale 203
 Flossenbürské komando... 346
 Francouzské umění... 282
 + František Graus (14.12.1921... 19
 Gardový generálmajor Jevgenij... 414
 Generace v československých... 526
 Generační zázemí našeho... 108
 Generál M.C.J.Pellé a Československo 258
 Generál Malár 580
 Generální inspektor J.S.Machar 602
 Gestapo v boji s výsadkovou... 355
 Glosy ke dvěma kritikám T.G.Masaryka 589
 Hebrejští autoři v českých zemích 572
 Heliodor Píka, náčelník... 404
 Heuristika v ediční praxi 36
 Heydrichova cesta do Paříže... 347
 Historická sémantika 20
 Historické argumenty... 226
 Historické vědomí obyvatel... 113
 Historický fakt a výběr archiválií 32
 Historický spolek a Historický klub 55
 Historický ústav ČSAV... 50
 Historie – demografie... 120
 Historie jednoho procesu 481
 Hodnotová sféra pod vlivem... 499
 Hospodářská politika... 291
 Hospodářské styky malohodových... 285
 Hospodářský vývoj přímyslových... 466, 467
 Integrovaný nacionalismus... 98
 Intelektuálové v politice... 103
 Jakub Deml – tasovský kronikář 604
 Jan Blahoslav Kozák – osobnost... 579
 Jan Kratochvíl 161
 Jan Kratochvíl, první velitel... 405
 Jan Patočka o dějinách... 97
 Jan Slavík 2
 Jan Slavík – český historik... 3
 Jan Slavík a jeho dějiny ruské... 33
 Jan Zajíč 486
 Jazyk československých legií v Rusku 260
 Jazykový problém a jazykové... 241
 Ještě dr. Edvard Beneš a Mnichov 200
 Ještě jednou ke Carbonu 356
 Ještě jednou ke koncepcím vývoje... 118
 Ještě ke Gajdově aféře 259
 + Jiří Doležal (18.10.1925... 5
 + Josef Macek (8.4.1922... 34
 Josef Macůrek a poválečná... 41
 Josef Pekař 13
 Josef Pekař a jeho odkaz 9
 K čemu hospodářské a sociální... 12
 K čemu je dobrá historie města? 39
 K článkům V.Schildbergera... 334
 K historii čs. zahraniční akce v USA 344
 K historii Zpravodajské brigády 341
 K hospodářskému vývoji států... 553
 K jazykové situaci dvou... 122
 K některým aspektům organizace... 269
 K některým otázkám z posledních... 378
 K některým problémům fluktuační... 458
 K některým otázkám... 357
 K otázce výstavby Československé... 476
 K otázce formování... 425
 K politickým procesům 460
 K pořadání písemností okresních... 68
 K postavení armády v pluralitním... 182
 K postavení slovenského... 384
 K problematice atentátů... 342
 K problematice budování... 424
 K problematice pracovních sil... 459
 K původu a k mládí Klementa... 595
 K řešení rómské otázky... 544
 K sociální stratifikaci... 512
 K sociálnímu složení jihočeských... 379
 K sociologickým otázkám místní... 115
 K účasti československých bank... 262
 K úloze národních správ... 474
 K úloze sovětských poradců... 465
 K usídlování reemigrantů... 451
 K vybraným sociálním efektům... 510
 K vývoji struktury a koncentrace... 528
 K výzkumu sociálních struktur... 253
 Kandidáti do parlamentních voleb... 519
 Kapitola z dějin Českého... 35
 Kapitoly z poválečných dějin... 435, 450
 + Karel Kučera (10.7.1932... 17
 „Kašlavá aféra“ – projev odporu... 368
 Kdo je kdo v českém archivnictví? 53
 Kdo získal a kdo ztratil... 538
 Ke koncepcím vývoje sociální... 111
 Knihy a knihovny, archívy... 77
 Kolem Masarykovy filosofie... 575
 Kolik bylo Poláků, Němců a Čechů... 207
 Komentář 237
 Komparace výsledků šetření... 545
 Komparativní výzkum vývoje... 293
 Kompetence generálního... 280
 Komunismus, antisemitismus a Židé 555
 Koncepce bezpečnostní politiky... 500
 Konfederace nebo Východní pakt? 328
 Konkrétní formy spolupráce... 256

- Kontury soudobého myšlení o dějinách 21
 Kto bol generál Kalina 338
 Kultura jako téma a problém... 22
 Kulturní sdružení občanů německé... 119
 Kulturní styky ČSR s pobaltskými... 311
 Lesní hospodářství v českých... 374
 Let let 169
 Letec Otakar Sviták 597
 Letecké nálety na Pardubice... 325
 Libuše volá Londýn I. 152
 Lidské ztráty československých... 348
 Lidské ztráty sudetoněmeckého... 421
 Lidský potenciál sudetských... 242
 Likvidace nemovitých kulturních... 541
 Ludvík Svoboda 318, 406
 Luftwaffe v Čechách a na Moravě... 352
 Macierz Szkolna w Czechosłowacji... 208
 Maďarsko-československé vztahy... 300
 Malé dějiny ekonomické reformy... 482
 Manipulace s tradicí první republiky 30
 Marginálie ke vzniku a vývoji... 49
 Masaryk 589
 Masaryk a Amerika 585
 Masaryk a Švýcarsko 591
 Masarykova „Nová Evropa“ 204
 Matrika chrámu sv. Mikuláše v Praze 234
 Max Weber a české dějepisectví 10
 Měl potkat Žďánice osud Lidé? 386
 Memorandum britského Královského... 156
 Měnová politika v prvních letech... 246
 Měnová politika v prvním... 247
 Mezi listopadem 1989... 501
 Mezinárodní ochrana menšin... 274
 + Milan Hübl (27.1.1927... 26
 Miliční systém v programu... 308
 Miljukovské dny v Praze 319
 Mimořádný zakladatel Zdeněk Nejedlý 586
 Mise ze Slovenska do Sovětského... 407
 Místní samospráva a archivy 63
 Místo byrokracie... 549
 Mobilizace československé armády... 201
 Mocenský zvrat v dubnu 1969... 488
 Moravský exil polského premiéra... 314
 Moravský slad v Jižní a Střední... 263
 Na směr hlavního úderu 183
 Nacionalismus jako nezamýšlený... 88, 94
 Nacistická politika a Tisův... 381
 Nad hrobem armádního generála... 601
 Nad Peroutkovými názory... 184
 Nad rozbitým džbánem jedné politiky 99
 Nad třemi knihami o T.G.Masarykovi 590
 Národ, nacionalismus, vlastenectví 91
 Národní obec fašistická... 268
 Národní strana práce a problémy... 239
 Národnost obyvatelstva... 125
 Národnost obyvatelstva České... 124
 Národnostně smíšené sňatky... 126
 Národnostní statut a rozpory... 301
 Nástin historie Vojenského... 66
 Nástin organizačního vývoje... 529
 Naše mravní krize a politický... 100
 Naše podivná epocha 179
 Nehledáme protivníky, nepřátele 133
 Nechtěné vítězství 225
 Nejen odboj 411
 Několik poznámek k odsunu... 443
 Několik poznámek k Ohlédnutí 79
 Některé ekologické souvislosti... 533
 Některé problémy průmyslové... 419
 Němci v českých zemích v první... 480
 Německá národnostní skupina... 543
 Německá sociálně demokratická... 217
 Německé obyvatelstvo... 445
 Německé obyvatelstvo jihlavského... 224
 Německý hospodářský svaz v ČSR... 202
 Němečtí židé v Československu... 446
 Neúspěšná misie v Moskvě 339
 Neznámé dokumenty z Benešovy... 148, 162
 Neznámé svědectví k 15. březnu 1939 376
 Nezveřejněná část pamětí... 168
 Nic jsme nedostali zadarmo 177
 Niektoré dokumenty slovenskej... 146, 147
 Nová Evropa 204
 Nová politika s novými lidmi 520
 Nové údaje o prozrazení odboje... 324
 Novější československé dějiny... 29
 Novela zákona o archivnictví 48, 58
 Nový dokument k dějinám Mnichova... 137
 O osudech jednoho archivu 80
 O rasový národ 276
 O židovských vlivech v českých... 571
 Obec historiků v pěti desetiletích 23
 Obhájce 570
 Obhajovací řeč Rudolfa Berana... 135
 Obnovená archivní správa v roce 1990 59
 Obrana národa na českém západě... 361
 Obrana národa na Slovensku 412
 Obsahová analýza dopisů Fedoru... 502
 Obyvatelé Těšínska obětmi táborů... 326
 Od I. k VI. sjezdu... 42
 Od nespravedlivé rovnosti... 513
 Odsun Němců a křesťané (1945–1948) 447
 Odsun německého obyvatelstva... 431, 443
 Ohlédnutí 62, 69, 79
 Ohlédnutí Oldřicha Sládka 62
 Ohlédnutí za rokem 1968 493
 Okresní archiv v Pardubicích... 76
 Okupace Čech a Moravy a vojenská... 402
 Operace Anthropoid 392
 Operace Cultivate – příprava... 335
 Operace Glucinium 343
 Opožděná česká alternativa... 188
 Opožděná úvaha nad dílem V.Krále 27
 Oranky 175

- Organizace a příprava Stráže... 265
 Organizace československého... 232
 Organizační vývoj Vojenského... 56
 Orwellovský „newspeak“... 18
 Osobní fond Antonín Hajn 75
 Osobnost T.G.Masaryka 592
 Osudová třicátá léta 244
 Osudy československých cikánů... 369
 Osudy čs. vojenských archivů... 51
 Osudy Jánose Esterházyho 587
 Osudy Marshallova plánu... 428
 Otázka garancie hraníc... 193
 Otázka nacionalizace průmyslu... 87
 Otázka vstupu amerických vojsk... 399
 Označení, organizace a dislokace... 334
 Pád první republiky 288
 Parlamentní volby 1935, 1946,... 542
 Partyzáni a banderovci 423
 Pastí na lustrační pouti 141
 15 let historické demografie... 112
 + Pavel Křivský... 14
 Péče o utečence z okupovaného... 309
 Percepce maďarské literatury... 287
 Písemnosti bývalého dopravního... 70
 Plakáty, nápisy a fotografie... 140
 Plánování československé... 468
 Plány Edvarda Beneše... 351
 Počátky diplomatických vztahů... 196
 Počátky Národního sourozenství... 210
 Počátky naší sociální politiky 220
 Počátky normalizace a armáda... 489
 Podoba a vývoj prvního... 245
 Pokus o českou národní filosofii... 575
 Pokus o identifikaci stran... 509
 Politická a organizační obnova... 429
 Politická činnost ruské emigrace... 313
 Politické jaro 1990 na venkově... 508
 Politický systém první republiky 219
 Polsko a Čechy 561
 Polští političtí emigranti... 315
 Pomnichovská krize a vznik... 211
 Pomoc Československa při vzniku... 463
 Poslání Vojenského historického... 45
 Poslední dopis Josefa Šusty 142
 Postavení archivnictví v systému... 43
 Postavení Čechov v Slovenskej... 413
 Postoj československé veřejnosti... 306
 Postoje obyvatel Hlučínska... 539
 Posuny kapitálu v těžkém... 294
 Potřeba psychohistorie 4
 Pozadí odsunu 151
 Pozemková reforma v období první... 235
 Poznámky k diskusi... 275
 Poznámky k procesu transformace... 85
 Poznámky ke scénáři filmu... 171
 Poznámky ke vztahu sociální... 128
 Poznámky ku kapitolám... 450
 Poznámky na okraj pamětí... 535
 Poznatkové, teoretické... 117
 Pracovní morálka a výkonnost... 417
 Pravda je podstatnější než úspěch 180
 Právní základy pro působení... 284
 Pražské jaro 497
 Pražské jaro – s dějinným odstupem 490
 Pražský Abwehr proti odboji 359
 Pražští primátoři (1784–1993) 534
 Premyslené „áno“ zániku ČSFR? 503
 Prezident Beneš mezi Východem... 600
 Problémy přechodu k pluralitní... 89
 Problémy sociálně ekonomického... 366
 Procesy s československou... 472
 Profesní a sociální skladba... 295
 Prohlášení vlády Maďarské... 155
 Proněmecké iredentistické hnutí... 292
 Protikrizová opatření... 289
 [Protokol o rozhovorech delegací... 139
 Průběh státního převratu v roce... 267
 Průmyslová revoluce... 28
 Prvá republika... 243
 První protifašistický manifest... 270
 Pře Josefa Guttmanna 261
 Předběžné výsledky sčítání lidu... 127
 Předpoklady pro rozvoj... 279
 Předvolební programy 1990 521
 Přepadení Sovětského svazu... 362
 Přesuny obyvatelstva v Evropě... 554
 Přijetí moskevského protokolu... 495
 Případ Přerov 18. června 1945 449
 Případ Syna pluku 166
 Případ učitele Bezděka 464
 Připojení Valticka k ČSR a jeho... 212
 Příprava druhé vlny zvláštních... 393
 Příprava masových represí v ČSR... 469
 Příprava třetí pětiletky... 470
 Přípravy vojenské intervence... 484
 Přislušníci pardubického gestapa 373
 Příspevek k historii... 310
 Příspevek k organizaci a přínosu... 67
 Příspevek Škodových závodů... 564
 Příspevky k typologii... 24
 Publikování cizojazyčných textů... 37
 Rakouské a československé... 209
 Reemigrace rakouských Čechů... 452, 453
 Reichswehr versus ČSR 221
 Rekapitulace sledu událostí... 129
 Revoluce pro koho? 514
 Rodiče a děti 170
 Rok 1968 dnes 496
 Rozhodování v hospodářské... 248
 Rozhovor s Janem Nedvědem o Tváři 181
 Rozhovor s Karlem Peckou 178
 Rozmístění těžkého průmyslu... 296
 Ruská emigrace v Československu 222, 286
 Ruská filosofická emigrace... 213

- Ruské spolky na Slovensku... 218
 Rusko a Malá dohoda v politice... 197
 Rusko, Sovětský svaz a my 563
 Ruský periodický tisk... 271
 Ruští a ukrajínští slavisté... 303
 Ruští lékaři – emigranti v ČSR... 299
 S Benešem v Chicagu 173
 S vědomím historické kontinuity... 52
 Sabotážní organizace Perun... 394
 Sbírky Památníku Terezií 47
 Sborník archivních prací 1981–1990 81
 Sedm roků na domácí půdě 168
 Severomoravští rodáci... 400
 Seznam žen popravených... 149
 Scheinfeldská výzva 65
 Slezská matice osvěty lidové... 216
 Slováci v talianskej rezistencii 396
 Slované v nacistických... 364
 Slovenská a česká definícia situácie 511
 Slovenská národná rada 522
 Smlouva mezi Českou a Slovenskou... 157
 Socialisté a vyústění českých... 227
 Socializace živnostenského... 457
 Sociální diferenciacie... 109, 131
 Sociální politika a politika... 551
 Sociální politika Československa... 198
 Sociální stratifikace... 477
 Sociální změna ve východní... 552
 Socioprofesionální mobilita... 110
 Sovětizace střední a... 559
 Sovětské zájmy v pojetí obrany... 562
 Sovětský bombardér SB-2 v čs... 272
 Spor o slezské pohraničí... 426
 Srpen 68 491
 Stalin a Beneš koncem září 1938 252
 Stanovisko vlády svobodného... 158
 Strašidlo klerofašismu 567
 Strategie adaptace a konverze... 515
 „Strategie“ hospodářské krize... 560
 Strážce času 25
 Střední Evropa 95
 Stupňování normalizačních... 498
 Svaz čs. důstojnictva v letech... 273
 Svědectví unikátních dokumentů 380
 Světla a stíny jednoho života 6
 Šebova aféra 197
 Šetřme své dějiny 104
 Špión, jemuž nevěřili 176, 535
 T.G.Masaryk (1850–1937) 590
 T.G.Masaryk – prezident ČSR 596
 T.G.Masaryk a lidové demokracie 594
 T.G.Masaryk okem filmové kamery 576
 T.G.Masaryk v slovenské... 566
 T.G.Masaryk ve vývoji české... 589
 Ta „druhá“ Evropa 558
 Teorie a metodika vydávání... 38
 Těšínsko a hospodářský potenciál... 214
 Tězy o vysídlení... 434
 Totálně nasazení 174
 Třicet pět let jednotného... 60
 Tzv. cikánská otázka od Mnichova... 387
 Události roku 1989 557
 Úloha Josefa Koška v počátcích... 233
 Úloha státních statků ve vývoji... 540
 Úloha školství při germanizaci... 372
 Úloha Živnostenské banky... 249
 Únor očima amerického... 432
 Usazování cikánů na začátku... 388
 Útok nacistických bojových... 337
 Úvahy nad systémem moci 93
 Úvahy o nacionalismu a revolucích 96
 Úvahy o pražském povstání 331
 Úvod do studia chudoby... 132
 V jaké době to, holoubkové... 106
 V sovětské sféře vlivu 1945–1948 437
 Variace a reflexe na témata... 92
 Vatikán a genocida slovenských Židov 363
 Vatikán, Slovenský štát a Židia 360
 Vědecká archivní rada 1991–1992 57
 Vesnice v českém pohraničí 532
 Vnímání důsledků transformace... 525
 Vojská intervence proti... 485
 Vojské dějiny Československa... 18
 Vojské technické jednotky... 475
 Vojské vysílání „Volá Kahýra“ 408
 Vojský historický archiv... 64, 74
 Vojský organizovaní... 281
 Vojské duchovní v poválečné... 439
 Volby a okresy 505
 Volby roku 1946 433
 Volby v kontextu vývoje... 507
 Všední dny komunistické justice... 483
 Výběr archiválií – klíčová... 44
 Výběrová bibliografie... 84
 Výběrový soupis pragenců... 82, 83
 Vybledlá fotografie 167
 Výroba a počet dělníků v těžkém... 297
 Vysazování horníků v čs... 187
 Vysídlení a právo 456
 Vysídlení Němců z československé... 448
 Výstavba 2. obranného postavení... 321
 Výtah z protokolu 163
 Vývoj českého regionalismu... 251
 Vývoj československé státní... 531
 Vývoj organizace útočné vozby... 205
 Vývoj sociální politiky... 530
 Vývoj sociální stratifikace... 130
 Vývoj státních statků Brněnského... 479
 Vývojový trend početnosti rodin... 316
 Vznik a formování nacistického... 389
 Vznik a působení slovenského... 385
 Vznik a uznání Československého... 358
 Vznik Československé republiky... 283
 Vznik myšlenky odsunu Němců... 409

- Vznik Národní strany práce 240
 Vzpomínky Arnošta Heidricha na odboj 172
 Wehrmacht v protektorátě Čechy... 403
 Wenzel Jaksch a Edvard Beneš... 382
 Z diskuse poslanců k tzv.... 164
 Z historie knihovny Vojenského... 54
 Z jihočeského protektorátního tisku 327
 Z pamětí zpravodajce 176
 Za čest generála Viesta 340
 Za Karlem Kučerou... 7
 Zabavení majetku hlubocké větve... 410
 Začlenění Slovenska do ČSR... 277
 Záhada Gajdovy aféry... 323
 Zájem státních institucí... 536
 Základy a důsledky německé... 568
 Základy mírového uspořádání... 199
 Zamlčená historie 72
 Zamyšlení nad 70. výročím vzniku... 16
 Zamyšlení nad politickými procesy 473
 Zapojení Československa... 307
 Zásah T.G.Masaryka do sporu... 317
 Zásobování a výživa českého... 367
 Zatiahnutie Maďarska a Maďarskej... 494
 Zbraně nebudou! 395
 Zdeněk Kalista 1
 Zdeněk Nejedlý 586
 Zdravotnická složka Obrany... 397
 Změnil se typ společenského... 537
 Změny městských systémů... 556
 Změny v rozmístění a sociální... 377
 Změny ve velikosti a struktuře... 290
 Změny ve vlastnictví těžkého... 298
 Znárodnění 1945 454
 Znárodněný průmysl... 418
 Zpráva o 17. listopadu 165
 Zpráva o stavu archivů v ČR 46
 Zpráva o stavu střední Evropy... 101
 Zpráva škt. Jana Krčka... 153
 Zrada, vzpoura a naše historické... 31
 Ztracené sny Edvarda Beneše 574
 Ženevský protokol o pokojném... 192
 Ženy a transformační procesy... 504

Summaries

Power and Repression in the Slovak State on the Eve of the Uprising, January to August 1944

Ján Korček

The author analyses the development of the Slovak State's controlling mechanism, beginning with the central structures (the ministries of the interior and defence) and the totalitarian Hlinka Slovak People's Party (HSES) to its central components such as the state police, the gendarmerie, the Central State Security Force, the Hlinka Guard, and the administrative bureaucracy in the district and regional governments. The first part focuses on the intensification of persecution of the home resistance and selected groups in the population by legislative and other legal means. The second part examines the HSES regime's measures against the resistance in eastern and central Slovakia. The third part looks at changes in the position of the Slovak armed forces and their consequences, mainly in regard to the security organs. The author carefully analyzes and clearly explains the decay of the power apparatus on the eve of what has come to be known as the Slovak National Uprising. He maintains that the intensification and openness of partisan operations from the spring to the summer of 1944 was one of the decisive factors in strengthening the armed forces' role as an instrument of suppression within the state. He illustrates decision-making and other activities of many of the lesser known HSES leaders and their share in intensifying the domestic crisis in one of the Third Reich's satellites.

Forced Labour in Slovakia, 1945–1948

Vladimír Varinský

The Slovak National Council's decree no. 105/1945 Sb., of 23 August 1945, provided for forced labour camps for undesirables. Regular courts and decisions of a special commission of the Slovak interior ministry could sentence people to work camps. There was no appeal. Proposals were sent to the special commission by a three-member district commission. This sort of punishment was intended for persons considered a threat to the state and economic reconstruction. The maximum conviction was two years in the camp. Persons considered anti-social, as judged by a commission of a local national committee, could, however, be sentenced to internment in a camp for an unspecified length of time.

In all, seventeen labour camps were set up. Most of them were soon closed down when the decree expired on 30 April 1947. Two new decrees of the Slovak National Council, no. 7/1948 Sb., on the establishment of work battalions, and no. 18/1948 Sb., allowed a special commission to send, without trial, persons to work gangs. As early as August 1948, a Czechoslovak standard for 'correctional labour centres' was being prepared. It was, however, already clearly aimed against the regime's political opponents.

Civil rights came under the jurisdiction of the Czechoslovak National Assembly, and the Slovak National Council's decrees were an infringement of these rights and in contravention of the Czechoslovak constitution.

Autonomy and the Magyar Issue in Slovakia in the 1920s and 1930s

Peter Zelenák

The author introduces the article by describing the minority question as one the more important phenomenon in European (especially central European) politics of the twentieth century. Especially in Czechoslovakia (and, after 1992, the Czech Republic and Slovakia), there has persisted the view that minorities are the source of social tension. Today, however, behind the struggle over the presidential decrees of 1945, a complex process of historical self-identification is developing, which in many ways is connected with the reality of the first Czechoslovak Republic and is undoubtedly an expression of a certain historical continuity.

The idea of autonomy, which appeared in Slovakia immediately after the creation of Czechoslovakia in 1918, developed on two levels. The first concerned Slovakia as a whole; the second, was self-reflexion among the German and Hungarian national minorities. These two levels were not in contradiction with one another, and during the First Republic's existence they had an influence on one another. Slovakia, however, had not been a single unit in pre-1918 Hungary and from the beginning did not have a clearly de-limited place in the new state of Czechoslovak. The political structures in Slovakia, therefore, were based on the principle of building a unified state.

The idea of autonomy was connected with the creation of the Magyar parties in Slovakia and the way they were defined. The Hungarian minority understood the creation Czechoslovakia from a position different than the rest of the population's: it saw the change in its own position, from governing nation to national minority, as degradation of the nation. The Magyar parties could, therefore, constantly present the disputes of the current transformation of society as a wrong committed against Magyars. In this way, they rationalized the legitimacy of their own existence and created a psychological barrier, which hindered political dialogue and the process of gradual integration of minorities into the structures of the republic. The author followed these and other phenomena on the basis of developments among the Magyar-German Social Democrats, and the Magyar Christian-Socialist and Small Holder's parties.

*Documents***Jaroslav Seifert's First Nomination for the Nobel Prize for Literature**

Marie Jirásková

Poet Jaroslav Seifert's being awarded the Nobel prize for literature in 1984 was met with displeasure by the Czechoslovak Union of Writers and the country's political leadership. Seifert, however, had been nominated for the prize several times before. The poet's friend, Pavel Parma, kept a written record of the events, including correspondence and evaluations, surrounding Seifert's first nomination for a Nobel prize in 1954.

For the selection and evaluation of candidates, the Nobel committee in the Swedish Academy turned to Charles University Professor Albert Pražák (who had participated in nominating Karel Čapek for a Nobel prize in 1937). Pražák prepared the nomination in early 1954 but did not send it to Stockholm. The young student who was to translate the nomination into English refused the task after a meeting with the Communist Party, which had stressed the nomination's negative political impact and the Union of Writers' disapproval.

The article also contains a number of documents. The author comments on them and attempts to describe Seifert's and Pražák's situation in the early 1950s, as well as the political circumstances which led to Pražák's eventually not sending the prepared nomination.

The Autonomous Bloc of the Slovak National Party and the Hlinka Slovak People's Party

Eduard Nižňanský and Veronika Slneková

The authors have selected and commented on documents, now published for the first time, in an attempt to answer one of the basic questions of inter-war Slovak politics, namely Slovak autonomy. The documents help to complete the picture of the break up of the autonomous bloc in 1935. What happened was neither simply an argument over parliamentary mandates nor disagreements within both political parties. It was primarily an argument over religious confession. This problem has to be seen in the light of previous developments among the Slovak Catholics. Certainly, the problem of the deputies' mandates was important, as were disagreements within the political parties over political cooperation, but these were secondary.

From the Soviet Politburo's Meetings on Czechoslovakia, 16-17 August 1968

Jindřich Pecka

During the 1968 crisis in Czechoslovakia, the decisive measures were negotiated behind the closed doors of the five Warsaw Pact countries' Party secretariats. As the Russian side has not yet released a full set of records of the Soviet politburo's negotiations, any

document related to the subject deserves special attention. One of them was obtained by the Institute for Contemporary History (at the Academy of Sciences of the Czech Republic) in October 1994. It is a transcript of the secret protocol of the Soviet Politburo dated 16 August 1968. The document contains the agenda for negotiations about Czechoslovakia, a letter to Dubček signed by Brezhnev and instructions to the Soviet Ambassador in Prague concerning the manner in which he should deliver the letter. The second point on the agenda mentions another letter, from the Kremlin to the Czechoslovak Communist Party's Presidium. Both letters, printed here, help complete the picture of the pressures on the Czechoslovak side.

Discussion

A New German View of the History of Bohemia and Moravia. A Review

Jan Křen

P. Moraw and F. Prinz, authors of the latest German survey of the history of Bohemia and Moravia, *Deutsche Geschichte im Osten Europas*, Vol. 2, *Böhmen und Mähren* (Berlin 1993), avoid the common errors of classifying Bohemia and Moravia as part of eastern Europe and reducing their work to a history of the country's German population. Nevertheless, they come quite close (in some of Moraw's interpretations) to the old *Kulturträger* theory. Prinz treats his contribution as a 'history of both nations', albeit to a lesser extent when writing on the most recent past. All parts are woefully negligent in their discussion of the Jewish population. Even the volume's best parts, the cultural history, are not up to the standard of current German and Czech research. Numerous objections, particular and fundamental, can be raised against the rest of the chapters. In particular, the analysis of the Czech 'side' is not in proportion with the rest of the book and is far less sensitively written than the analysis of the German 'side'. A large number of reservations can be raised, especially against the slipshod and out-dated passages on post-1918 history. The depiction of the Second World War is entirely unsatisfactory. By contrast, the recently-written conclusion (the preceding parts are highly dependent on the authors' older works) deserves praise. This is particularly true of the questions raised as to whether history should be conceived as a 'political mortgage' or a 'rich inheritance'. On the whole, neither author, particularly Prinz, has succeeded here.

Is There an *Historikerstreit* in Store for Eastern Europe?

Zdeněk Sládek

The article refers to a study by the American historian Tony Judt, 'Vergangenheit ist ein anderes Land. Politische Mythen in Nachkriegseuropa', *Transit* 6, 1993, which is concerned with European history from the 1930s until the collapse of the Communist regimes. The study mentions a number of actual and invented myths concerned with such topics as war guilt, resistance movements in the Communist countries, punishment of collaborators, the installation of Communist regimes in east European countries through the use of external pressure.

Sládek points out several obvious errors but believes that Judt's study is important and provocative, because it focuses on the mythopoeic process taking place before our eyes. The east European *Historikerstreit* is just beginning in the Czech Republic: Czechs are again questioning the rationale for the creation of the Czechoslovak state, Beneš's role, the factors in the Communist coup d'état of 1948, the events of 1968, the nature of the Velvet Revolution, the causes of Czechoslovakia's breakup. At the same time, there is the danger of new myths replacing the old. This makes the task of the historian all the more difficult.

Horizon

History Should Help One to Live: Golo Mann (Including Excerpts from his Correspondence, 1966–1973)

Bedřich Loewenstein

This portrait is intended to acquaint the reader with the significance of the work of the important German historian, Golo Mann (1909–1994). Apart from his historical work (in particular *Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts* [1967] and *Wallenstein* [1971]) and some of his historical essays, Loewenstein notes Mann's attitude to the current problems of Germany and the world. In particular, his opinions on America (with a relatively positive view of pragmatism), to Germany's internal politics after the Second World War (critical but at the same time in admiration of Adenauer), Marxism and Communism (fundamentally more critical of these than his father, Thomas Mann).

Mann's historical thought, far removed from ideological approaches and attempts to construe history in any way, is presented here using several examples from German History. Mann did not try to interpret the German catastrophe on the basis of a specific element of German history. He saw the primary catastrophe of the twentieth century in the First World War. He stressed the Weimar Republic's inability to integrate a substantial part of the population but, in the same way, the need to recall that the Germans are a nation like any other.

The portrait is accompanied by excerpts from Mann's correspondence with Loewenstein in the years 1966 to 1973, containing among other things Mann's opinions on current affairs (including the Prague Spring and the Soviet intervention).

Memoirs

Jan Masaryk: A Personal Recollection

Vladimír Houdek

Houdek has based his article partly on notes he made when he learned of Jan Masaryk's recent death only two days after having met with him on 8 March 1948. Houdek's father had introduced him to Masaryk, whom he himself had met at a conference in Paris in 1919. The author got to know Masaryk better only after his stay in London in 1937 and 1938. The next meeting was not until 1946 at the Czechoslovak Embassy in

Washington, where Houdek was employed. At that time Masaryk had a positive view of Czechoslovakia's future prospects. The following year, however, as Foreign Minister, he was unable to obtain American loans or wheat for Czechoslovakia and, under pressure from Stalin, had to refuse Czechoslovakia's participation in the Marshall Plan.

In early 1948, the Czechoslovak embassy in Washington was receiving only partial information from Czechoslovakia, so Houdek decided to return to Czechoslovakia. He reached Prague on 18 February and met with Masaryk over a fortnight later. The first subject they discussed was the resignation of Czechoslovak Ambassador to the USA Juraj Slavík, which, said Masaryk, closed the door to the West for non-Communists. Masaryk said that he himself would not go into exile to work against his own people. He then condemned the manner in which the Czechoslovak ministers handed in their resignation in February. Masaryk said that he was voluntarily in Gottwald's government and complained that many in the West did not understand his position. He showed Houdek newspaper clippings and a dispatch which stated that he had betrayed his father, T.G. Masaryk's, legacy and democratic ideals.

After his March visit to Masaryk, Houdek informed Masaryk's doctor, Oskar Klinger, about Masaryk's poor psychological state.

Materials

Gateway to the Balkans: Slovakia in Soviet and German Geopolitical Plans, 1939–1941

Valentina Vladimirovna Marina

On the basis of documents from the Foreign Policy Archives of the Russian Federation and the Slovak National Archives, the author reconstructs Soviet-Slovak relations in the years 1939 to 1941 (until the outbreak of war between Germany and the USSR).

Slovakia, as a nominally independent state, concluded a 'defence' agreement with Germany. Germany thus cleared the way for its penetration into south-east Europe. After the signing of the Molotov-Ribbentrop pact, the Soviet Union established diplomatic relations with Slovakia. Slovakia's President Jozef Tiso and Foreign and Interior Minister Ferdinand Ďurčanský cherished the hope that the tensions between Germany and the Soviet Union would help the Slovaks obtain a certain degree of independence and, moreover, that Moscow would help Slovakia press its territorial claims against Hungary. The Soviet Union, though, carefully avoided anything that might meet with Germany's resistance.

Owing to German pressure Ďurčanský was dismissed and the pro-German politicians Vojtech Tuka and Alexander Mach were named in his place. The Soviet Embassy in Slovakia was placed under police supervision and anti-Soviet propaganda was stepped up. The Soviet Union, though, dealt constructively with the new situation and renewed trade talks with Slovakia. Tensions increased between Tiso and Tuka. Hitler, however, needed Slovakia as a model state in his 'new order' and as an assembly area for his army. This led Berlin, which considered Slovakia part of the German sphere of influence, to support Tiso. For the USSR, Slovakia was only an observation post. The rumour of an imminent war between Germany and the USSR met with scepticism at

the Soviet Embassy, even though Slovakia was obviously preparing for the war which finally came on 22 June 1941.

The 1943 Czechoslovak-Soviet Agreement as Portrayed in the US Press Slavomír Michálek

The author presents a wide selection of excerpts from the American, predominantly, liberal American press, on the Czechoslovak-Soviet agreement of December 1943. He provides an introduction with concise information on its reception by American governmental authorities, its actual text and journalistic articles about it. He points out the State Department's conflicting reception of the agreement (the USA pursued international security by means of a world organisation, not bilateral agreements) and finally the tacit agreement of the USA which, because of this issue, was unable to risk disputes in the anti-Hitler coalition.

Concrete information on the preparation of the agreement began to appear in the US press in the summer of 1943, mainly in connection with the news of President Edvard Beneš's upcoming trip to Moscow. The discussion later developed, especially concerning the question of whether or not the agreement meant continued Soviet recognition of the independent states in central and eastern Europe. By contrast, the Czechoslovak leadership's statement that Czechoslovakia was planning to play the role of a bridge between East and West met with little response.

Reviews

German Historiography after 1945

Josef Hanzal

Czech historical scholarship has had plenty of opportunity to argue with German historiography. After February 1948, however, West German historiography was, with the exception of the time around 1968, hardly ever discussed in Czech scholarly literature. The present article, which focuses on the theory and development of historiography, attempts to make up for this shortcoming and highlight the main trends in German historiographical development.

After the war's end, German historiography experienced a definite watershed. German historians realized that they and their predecessors had also been partly responsible for the German catastrophe. They tried to explain Naziism's roots and context. The work of people such as F. Meinecke, G. Ritter, H. Rothfels and H. Herzfeld demonstrated a return to the European intellectual community and a search for the specific characteristics of German developments. Their starting points and views are, of course, many. The picture of post-war German historiography has been enriched by the interesting and important critical work of scholars such as A. Weber, A. Heuss and K.F. Werner.

The vast majority of the younger generation of historians, who began their academic careers in the 1960s, have a negative view of the Nazi past. They are striving to find

new methods and critical research approaches in accord with West European scholarship. In the comparatively abundant output in the history of historiography, the following authors stand out in both their approach and results: G. G. Iggers, E. Schulin, H. V. Wehler and R. Koselleck.

A certain upheaval in the peaceful development of historical scholarship occurred with the *Historikerstreit*. This debate was provoked by a number of historians (E. Nolte, H. V. Wehler, M. Broszat, T. Nipperdey) who had conflicting opinions on the Nazi past. Other historians (T. Scheider, W. Conze, L. Gall) appear more concerned with maintaining a purely scholarly approach to modern German history.

Discussion of the Federalization of the Czecho-Slovak State (1968–1970) in Scholarly Literature

Jozef Žatkuliak

There is a dearth of scholarly literature on the question of constitutional relations within Czechoslovakia. Before 1968, during the Novotný regime, such scholarship was virtually impossible to conduct. After 1969, during 'normalization', nationalist problems could be discussed only on the basis of Marxism-Leninism. In the federation, proclaimed 27 October 1968, the Czech and Slovak nationalities questions were, after 1970, considered only from a class-based point of view. As for the constitutional basis of relations between the Bohemian Lands and Slovakia, it was regarded solved upon proclamation of the federation.

At that time, literature which focused on the development of Czecho-Slovak relations in the nineteenth and twentieth centuries was the most informative. There existed two sorts of literature on the creation of the Slovak State: state-approved and dissident. Only after 1989, did literature on the federalization of Czechoslovakia begin to appear. During the brief existence of the Czech and Slovak Federative Republic, the Governmental Commission for analysis of the events of 1967–70 and the Commission of the Slovak Republic managed to collect the most material on the subject.

Three Works by Detlef Brandes

Jiří Pešek

This review examines an important German historian of Czechoslovak history and his work. It begins with *Die Tschechen unter deutschem Protektorat und Besatzungspolitik, Kollaboration und Widerstand im Protektorat Böhmen und Mähren von Heydrichs Tod bis zum Prager Aufstand 1942–1945*. This two-volume work, originally Brandes's doctoral thesis, was published twenty years ago. It is based on extensive archival research using German and Czech documents. Its three main themes are the Nazi occupation policies, Czech collaboration and the resistance movement.

Brandes's next work, *Großbritannien und seine osteuropäischen Alliierten 1939–1943*, was published in 1988. This volume summarizes the British concept of the post-war organization of the area between Germany and the USSR, British relations with Moscow and the individual governments-in-exile.

Last to be reviewed in this article is Brandes's latest work, *Von den Zaren adoptiert. Die deutschen Kolonisten und die Balkansiedler in Neurußland und Bessarabien 1751–1914*. Here, Brandes follows, on the basis of American, Japanese and Russian archival sources, the economic development of the new Russian colonies, their settlement, privileges and economic success. He discusses their religious and cultural life, including the social processes which ran against the traditions of the Eastern Orthodox population.

The German Judiciary, 1919–1945

Miroslav Veselka

This detailed review analyzes chapter by chapter Ralf Angermund's *Deutsche Richterschaft 1919–1945. Kriesenerfahrung, Illusion, politische Rechtssprechung*. Angermund's extensive work, accompanied by many photographs, focuses on criminal law, but also summarizes the justice system in both the Nazi period and immediately after the Second World War. First, Angermund describes the period of the Weimar Republic, characterised as a crisis of mutual trust between magistrates and the Republic. In the next chapter, he summarizes the relationship of the judiciary and the Nazi regime in the 1930s and the attempts at a 'popular' re-evaluation of the existing legal norms. He examines the Nazi Party's interventions in the judiciary and the relations between the judiciary and the state police, where the Gestapo in particular had great authority in criminal proceedings. An entire chapter is dedicated to the trials of the Jews prior to the promulgation of the Nuremberg laws.

The war years saw an even greater reduction in the rights of the accused and witnessed the frequent use of the death penalty. The transfer of the criminal proceedings to the Sondergerichte enabled trials to proceed hastily, without the right of appeal.

Two Works on Post-War Polish History

Jaroslav Vaculík

This article is a report on two Polish publications. The first, a volume of documents, is concerned with the activity of the anti-Communist opposition in Poland, from 1945 to 1956. The second describes the agrarian policies of the Polish Communists in the same period.

Contributors

Josef Hanzal (1934) worked as an archivist and historian after completing his studies at Charles University. He is now a senior researcher at the Historical Institute of the Czech Academy of Sciences. He has published on the history of Czech culture and education from the 17th to the 19th century, as well as the history of modern Czech historiography and politics.

Vladimír Houdek (1912) was trained as a lawyer. In the years 1945–46, he was Secretary to President Beneš and in 1946–48 Counsellor at the Czechoslovak Embassy in Washington. He was Czechoslovakia's representative at the UN until 1950. He then went into exile and has lived in the USA ever since.

Marie Jirásková (1938) is a literary historian. From 1990, she has been a researcher in the Institute for Contemporary History at the Czech Academy of Sciences. In the 1970s and 1980s, she edited works for publication in *samizdat* and abroad.

Ján Korček (1962) is a researcher in the Military History Institute in Bratislava. His field is Czech and Slovak history during the Second World War, especially fascism and totalitarian regimes, 1938–48.

Jan Křen (1930) is Professor of German Studies at Charles University and Director of the Institute for International Studies. His fields are Czech-German relations, as well as German and Austrian history of the 19th and 20th centuries.

Bedřich Loewenstein (1929) was employed in the Historical Institute of the Czechoslovak Academy of Sciences until 1970. From 1979 to 1994, he was Professor of Modern History at the Freie Universität Berlin.

Valentina Vladimirovna Marina (1929) is a senior research worker in the Institute for Slavonic and Balkan Studies at the Academy of Sciences in Moscow. Her field is the history of Czechoslovakia and eastern Europe in the 20th century.

Jan Měchýř (1930) is Reader in Economic History at Charles University. He is primarily interested in Czechoslovak history from the end of the Second World War to the present.

Slavomír Michálek (1961) is a researcher in the Historical Institute of the Slovak Academy of Sciences. He is concerned mainly with Czechoslovak history from 1945 and US-Czechoslovak relations.

Eduard Nižňanský (1955) is Head of the Department of History and Archaeology at the School of Education, Nitra. He is especially interested in the history of the 19th and 20th centuries.

Jindřich Pecka (1936) is a senior researcher in the Institute for Contemporary History at the Czech Academy of Sciences. He is Reader at the Faculty of Education, South Bohemian University, Budějovice. From 1970 to 1989 he was barred from working as an historian, but managed to publish articles in the *samizdat* journal *Historické listy* and the Rome-based *Listy*.

Jiří Pešek (1954) took a degree in archival studies at Charles University. From 1978 he worked in the Prague Archives. He is now Head of the Department of German and Austrian Studies at the Institute for International Studies, Charles University, and is especially interested in the history of education, the arts and cities.

Zdeněk Sládek (1926) was employed in the Institute for East European History (at the Czechoslovak Academy of Sciences) until 1968. After 1989, he was again able to find employment as an historian. His main interests are Czechoslovak-Austrian relations in the inter-war years and Russian emigration.

Veronika Slneková (1967) is employed at the Department of History and Archaeology, the School of Education, Nitra. Her main interest is 20th-century Czechoslovak history.

Jaroslav Vaculík (1947) is Reader at the Faculty of Education, Masaryk University, Brno, lecturing on world history from the 17th century to the present. In particular, he is interested in the history of Czech minorities abroad.

Vladimír Varinský (1954) lectures in Czech and Slovak history, 20th-century world history and historiography at the Matej Bel University, Banská Bystrica. Politics and economic development in Slovakia after 1945 are his main fields of interest.

Miroslav Veselka (1961) is employed in the Prague Archives. He is especially concerned with the history of the Czech judiciary from the mid-19th century.

Peter Zelenák (1953) is a research worker in the Historical Institute at the Slovak Academy of Sciences, Bratislava. He is concerned with Slovak-Magyar relations since 1918 and socio-political development in Slovakia after 1945.

Jozef Žatkuliak (1954) is a research worker in the Historical Institute at the Slovak Academy of Sciences, Bratislava. He is interested in the history of the Czechoslovak state and Slovak national history after 1945.

Contents

Ján Korček	Power and Repression in the Slovak State on the Eve of the Uprising, January to August 1944	705
Vladimír Varinský	Forced Labour in Slovakia, 1945-1948	724
Peter Zelenák	Autonomy and the Magyar Issue in Slovakia in the 1920s and 1930s	737

Documents

Marie Jirásková	Jaroslav Seifert's First Nomination for the Nobel Prize for Literature	747
Eduard Nižňanský & Veronika Slneková	The Autonomous Bloc of the Slovak National Party and the Hlinka Slovak People's Party	763
Jindřich Pecka	From the Soviet Politburo's Meetings on Czechoslovakia, 16-17 August 1968	771

Discussion

Jan Křen	A New German View of the History of Bohemia and Moravia. A Review	781
Zdeněk Sládek	Is There an <i>Historikerstreit</i> in Store for Eastern Europe?	796

Horizon

Bedřich Loewenstein	History Should Help One to Live: Golo Mann (Including Excerpts from his Correspondence, 1966-1973)	800
---------------------	--	-----

Memoirs

Vladimír Houdek	Jan Masaryk: A Personal Recollection	817
-----------------	--	-----

Materials

V. V. Marina	Gateway to the Balkans: Slovakia in Soviet and German Geopolitical Plans, 1939-1941	827
Slavomír Michálek	The 1943 Czechoslovak-Soviet Agreement as Portrayed in the US Press	847

Reviews

Josef Hanzal	German Historiography after 1945	861
Jozef Žatkuliak	Discussion of the Federalization of the Czecho-Slovak State (1968-1970) in Scholarly Literature	875
Jiří Pešek	Three Works by Detlef Brandes	884
Miroslav Veselka	The German Judiciary, 1919-1945	889
Jaroslav Vaculík	Two Works on Post-War Polish History	896

Chronicle

Jan Měchýř	A Report on the 'Social Democracy and Peasantry 1870-1914' conference in Amsterdam, 2-3 Aug. 1994 .	899
------------	--	-----

<i>Bibliography</i>	910
---------------------	-----------	-----

<i>Summaries</i>	940
------------------	-----------	-----

<i>Annual Contents Vol. I, 1993-94</i>	953
--	-----------	-----

Obsah ročníku I / 93–94

Csaba Békés**	Maďarská politická krize na jaře 1946	509
Josef Belda	Komise pro analýzu událostí let 1969–70	129
Josef Belda, Antonín Benčík, Václav Kural	Místo tzv. legend legendy?	338
Antonín Benčík	Ludvík Svoboda a srpen 1968	24
Lubomír Brokl	Čím byl a čím zůstal osmašedesátý?	350
Bohumil Doležal	Poznámky k sudetoněmeckému problému	236
Bohumil Doležal	Vyjádření k diskusi	287
Milan Drápala	Spisovatelé na rozcestí	450
Jaroslav Dvořák	Vojenské důvody invaze do Československa v roce 1968	591
Leonid Gibianskij	Informbyro a východní Evropa	463
František Graus	Historické studium otázek moci	44
Jiří Gruša	Cenzura a literární život mimo masmédiá.	551
Josef Hanzal	Z dějin německé historiografie po roce 1945.	861
Eva Hartmannová*	Příspěvek k diskusi o tzv. sudetoněmeckém problému .	246
Peter Heumos	Memorandum Rudolfa Bechyně Stalinovi z ledna 1945	566
Peter Heumos*	Sudetoněmecká otázka a rozhovory historiků	249
Rudolf Hilf*	Poznámky k „českému problému“	252
Vladimír Houdek	Spomienka na Jana Masaryka	817
Karel Hrubý	Co je demokratický socialismus?	598
Anna Hyndráková	O Židovských listech	102
Jozef Jablonický	Husák v rezistencii 1939–1943	222
František Janáček, Marie Michálková Marie Jirásková	Příběh zvacího dopisu	87
	K první nominaci Jaroslava Seiferta na Nobelovu cenu za literaturu	747
Karel Kaplan	Bohumil Laušman – vězení a smrt	302
Karel Kaplan**	Komunisté v československé Bezpečnosti v boji o moc	517
Krystyna Kerstenová**	Územní a sociální migrace v Polsku po druhé světové válce	522
Antonín Klimek*	Cesta k odsunu	255

Ján Korček	K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu Slovenského štátu pred vypuknutím SNP (január – august 1944)	705
Jan Křen	Česká „German Studies“?	125
Jan Křen	Nový německý přehled dějin českých zemí	781
Jaroslav Kučera	Česká historiografie a odsun Němců	365
Václav Kural*	Glosy na okraj „Poznámek...“ B. Doležala	258
Robert Kvaček**	Výzva politikům	261
Heikki Larmola**	Československo a Finsko v poválečné sovětské sféře vlivu	484
Lubomír Lipták*	Poznámky k Poznámkam	262
Bedřich Loewenstein	Historie má pomáhat žít. Golo Mann (1909–94)	800
Bedřich Loewenstein*	Příspěvek k diskusi o Doležalových poznámkách	264
Vít Machálek	Češi, Slovinci a východní Evropa ve 20. století	653
Jindřich Madry	Období zbrojení a přezbrojování	623
Emanuel Mandler	Poločas Pražského jara 1968	603
Jaroslav Marek	Místo teorie a teorií v dějepisectví přítomnosti	193
V. V. Marjinová	„Brána na Balkán“; Slovensko v geopolitických plánech SSSR a Německa 1939–41	827
Jan Měchýř	Dělnické hnutí a obyvatelstvo venkova	899
Jan Měchýř	Na okraj legendy roku 1968	11
Jan Měchýř	O něčem jiném (?)	359
Jaroslav Mezník	Bohunice	293
Slavomír Michálek	Československo-sovietská zmluva z roku 1943 v americkej tlači	847
Adam Michnik*	Mezi utkvělou představou a nadějí	266
Petr Němec	Germanizační působení nacistů	206
Eduard Nižňanský,	Autonomistický blok	763
Veronika Slneková	Mezi reformou a importovanou revolucí	513
Andrzej Paczkowski**	17. listopad 1939	322
Tomáš Pasák	Útěky válečných zajatců a česká protifašistická rezistence	310
Jindřich Pecka	Záznam telefonického rozhovoru L. Brežněva s A. Dubčekem 13. 8. 1968	577
Jindřich Pecka	Z jednání politického byra ÚV KSSS o Československu (16.– 17. 8. 1968)	771
Jiří Pešek	O poválečném hladu v Německu	648
Jiří Pešek	Třikrát Detlef Brandes	884
Petr Pithart*	Výhrady i přitakání	270
Vilém Prečan	Historiografie a politika	199
Vilém Prečan	Invaze 1944	473
Vilém Prečan	Jaký časopis, nač a pro koho	5
Petr Příhoda*	Trochu jiné poznámky k sudeto-německému problému	272
János M. Reiner	Sovětské dokumenty k maďarské krizi 1956	560
Jacques Rupnik	Intelektuálové a moc v Československu	540
Andrzej Rzepliński**	První fáze podrobení soudnictví v Polsku 1944–48	496

Robert Sak	Pomsta generála Gajdy	61
Ferdinand Seibt*	K diskusi českých a německých historiků	275
H. Gordon Skilling**	Ohlédnutí: 1945–48	536
Zdeněk Sládek	Čeká východní Evropu „Historikerstreit“?	796
Zdeněk Sládek**	Vliv nacistické nadvlády na politický vývoj v Čechách a na Moravě	532
Jiří Sláma**	Důsledky nuceného vysídlení Němců pro Československo	527
Tomáš Staněk*	Jak to vidím	280
František Svátek*	Poznámky k debatě o česko-(sudetsko)německé otázce	283
Jana Svobodová	Listopadová revoluce v české literatuře a tisku	109
Jana Svobodová	Problematika antisemitismu v současné historiografii	640
Oldřich Tůma	Listopad 1989 v memoárech	374
Oldřich Tůma	Ústav pro dějiny maďarského povstání 1956 v Budapešti	655
J. V.	Fond republiky	79
J. V.	Poslední projev Františka Kriegla	83
Jaroslav Vaculík	Dvě práce k polským poválečným dějinám	896
Jiří Vančura	K legendě 1968	357
Vladimír Varinský	Nútené práce na Slovensku v rokoch 1945–48	724
Miroslav Veselka	O dějinách německé justice v letech 1919–45	889
Jan Vladislav	K podílu inteligence na sovětizaci české a slovenské společnosti	443
Václav Vrabec**	Nedocenené publikace	119
Manfred Wilke**	Koncepce státu podle vedení KSN v moskevském exilu	492
Peter Zelenák	Autonómia a maďarská otázka na Slovensku v 20. a 30. rokoch	737
Jozef Žatkuliak	Federatívne usporiadanie česko-slovenského štátu (1968–70) v literatúre	875
<i>Bibliografie</i>	č. 1	135
	č. 2-3	381
	č. 4-5	658
	č. 6	901

* Fórum o sudetoněmecké otázce

** Fórum o předpokladech sovětizace východní Evropy

Publikace došlé do redakce Soudobých dějin

Formen des nationalen Bewußtseins im Lichte zeitgenössischer Nationalismustheorien : Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 31. Oktober bis 3. November 1991 / Hrsg. v. Eva Schmidt-Hartmann. – München : R. Oldenbourg, 1994. – 336 s. – (Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum ; Bd. 20)

Kommunismus und Osteuropa : Konzepte, Perspektiven und Interpretationen im Wandel / Hrsg. v. Eva Schmidt-Hartmann. – München : R. Oldenbourg, 1994. – 296 s. – (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum ; Bd.76)

Političeskije partii i dviženija Vostočnoj Jevropy : Problemy adaptacii k sovremennym uslovijam : Sbornik statej / Otv. red. Ju. S. Novopašin. – Moskva : Institut slavjano-vedenija i balkanistiki RAN, 1994. – 315 s.

Autorům

Časopis Soudobé dějiny vychází čtyřikrát do roka. Redakce přijímá výhradně původní práce, které jsou výsledkem vlastní badatelské činnosti autora, jsou psány česky nebo slovensky. Články, vzpomínky, edice dokumentů dodržují zpravidla rozsah jednoho až dvou autorských archů (16-32 stran).

K úpravě rukopisu:

1. Rukopis napsaný na stroji nebo počítači ob řádek po jedné straně normalizovaného formátu A4 odevzdejte v počtu 1 originálu + 2 kopií nebo disketu (WP nebo T 602) + 1 otisk textu.
2. Celý rukopis průběžně stránkujte.
3. Pokud vyžadujete zvýraznění některých slov nebo pasáží zvláštní sazbu, podtrhněte je. Požadavek na sazbu petitem označte svislou čarou na okraji příslušné pasáže s poznámkou „petit“.
4. Poznámkový aparát připojte na konec rukopisu.
 - a) V odkazech na archivní fondy a sbírky dodržte toto pořadí údajů: název archivu nebo jeho vžitá zkratka, název nebo značka fondu (sbírky) a signatura (OA Písek, OÚ Pí, pres. 423/45).
 - b) V odkazech na literární prameny dodržte toto pořadí údajů (**u monografií**): Jméno autora (v pořadí: křestní jméno [nebo iniciály] PŘÍJMENÍ [verzálkami] – spoluautor, Název (kurzívou). Podnázev. Místo vydání, nakladatelství, rok vydání, strana. **Stať z ročenky, sborníku, periodika**: Autor stati (viz výše), Název (kurzívou). Podnázev. In: Název ročenky, sborníku, ročník. Místo vydání rok vydání, číslo, strana. Používejte výhradně arabské číslice.
5. **Záznam monografie pro recenzi, anotaci apod.:** Autor (viz výše), Název (kurzívou). Podnázev. Údaje o původcích (překladatel, editor, autor úvodu, doslovu, ilustrátor ap.), Pořadí vydání, Místo vydání, Nakladatel, rok, počet stran. – (Edice). – Další údaje o publikaci (např. vydavatel, liší-li se od nakladatelství; rejstříky, bibliografie ap.).
6. Vyžaduje-li povaha vašeho článku použití obrazových příloh, grafů apod., očísľujte je a jejich čísla uveďte červenou tužkou také v textu.
7. – Připojte resumé v rozsahu 15-30 řádek pro překlad do angličtiny.
 - Navrhnete zkrácený název článku pro živé záhlaví.
 - Pro poznámky o autorech uveďte: rok narození, stručné sdělení o své odborné činnosti (působistič, nejdůležitější práce, na čem právě pracujete).

Soudobé dějiny

budou s potěšením publikovat přehled recenzních výtisků nových knih a předem děkují autorům a nakladatelům za jejich zaslání.

Redakce